

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE - ODDZIAŁ W ELBLĄGU

BIBLIOTEKA ELBLĄSKA IM. CYPRIANA NORWIDA

ROCZNIK ELBLĄSKI

TOM XXXI 2021

≈ ELBLĄG 2021 ≈

KOMITET REDAKCYJNY

REDAKTOR:

prof. dr hab. Andrzej Groth (redaktor tematyczny – historia nowożytna)

CZŁONKOWIE:

prof. dr hab. Wiesław Długokęcki (redaktor tematyczny – historia średniowieczna)

prof. dr hab. Andrzej Romanow (redaktor tematyczny – historia najnowsza i prasoznawstwo)

ks. prof. dr hab. Wojciech Zawadzki (redaktor tematyczny – historia nowożytna, historia Kościoła)

dr Dieter Heckmann (redaktor językowy – teksty w języku niemieckim)

dr Grażyna Nawrońska (redaktor tematyczny – archeologia i dziedziny pokrewne)

Jacek Nowiński (redaktor tematyczny – archiwistyka i dziedziny pokrewne)

Wiesława Rynkiewicz-Domino (redaktor tematyczny – historia sztuki i dziedziny pokrewne)

Sekretarz redakcji – Magdalena Kwiatkowska

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. Bolesław Hajduk (Uniwersytet Szczeciński)

prof. dr hab. Edmund Kizik (Uniwersytet Gdański)

dr hab. Józef Arno Włodarski (Uniwersytet Gdański)

dr Peter Letkemann (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz – Berlin-Dahlem)

Recenzenci zewnętrzni w latach 2015–2021:

prof. dr hab. Roman Czaja

prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska

prof. dr hab. Beata Możejko

prof. dr hab. Andrzej Romanow

ks. prof. dr hab. Wojciech Zawadzki

dr hab. Rafał Kubicki

dr hab. Marek Smoliński

dr Anna Weronika Brzezińska

dr Jerzy Domino

dr Tomasz Gliniecki

dr Marek Jagodziński

dr Elżbieta Paprocka

dr Ryszard Tomczyk

dr Joanna Szkolnicka

mgr Ewa Chlebus

mgr Wiesława Rynkiewicz-Domino

Tłumaczenie (j. angielski): Katarzyna Gentkowska; Lucyna Szaniawska (str. 49)

Korekta: Magdalena Kwiatkowska

Zrealizowano przy pomocy finansowej Miasta Elbląg

© Copyright Biblioteka Elbląska im. C. Norwida
Adres redakcji: 82-300 Elbląg, ul. Św. Ducha 3-7

Skład i druk: Agencja Reklamowa CONTACT

ISSN 0485-3059
ISBN 978-83-61282-92-1

Wydawnictwo Wilk Stepowy
ul. Św. Ducha 3-7, 82-300 Elbląg, tel. (55) 625 60 00

Artykuły

- Lucyna Szaniawska, Funkcja edukacyjna oraz możliwości badawcze zbiorów kartograficznych w Bibliotece Elbląskiej 7
- Witold Rakowski, Przyrost naturalny ludności miasta Elbląga w latach 1976-2018 51
- Katarzyna Kurasz, Stosunki polsko-osmańskie w pierwszych latach panowania Zygmunta III Wazy (1587-1591)..... 77

Źródła i materiały

- Andrzej Romanow, Materiały do techniki i kosztów сплаwu rzecznoego na Bugu, Sanie i Wiśle oraz gospodarki dworskiej w XVIII wieku 97
- Radosław Kubus, Księga ślubów (Traubuch) jako źródło do badań nad składem osobowym załogi twierdzy Wisłoujście. Uwagi na marginesie artykułu Johanna Zimmera – Das Traubuch der Festung Weichselmünde bei Danzig. 119
- Radosław Kubus, Rabunki, włamania i kradzieże w rejencji gdańskiej w I połowie XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem rabunków kościołów i budowli przykościelnych. 143

Recenzje i omówienia

- Sebastian Wysokowicz, S. Szczepański, Pomezania. Na styku świata pogańskiego i chrześcijańskiego (studia z dziejów), Olsztyn 2019. Olsztyn 2019, ISBN 978-83-955525-5-7, wyd. Towarzystwo Naukowe i Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 189

Sprawozdania

- Radosław Kubus, Sprawozdanie z wernisażu wystawy „Druki medyczne w zbiorach Biblioteki Elbląskiej - anatomia i chirurgia” Elbląg, 17 VI 2021 193
- Aleksandra Buła, „Świat natury w życiu i wyobraźni dawnych elblązan”, Elbląg 16 IX 2021 205

Wspomnienia

- Wiesława Rynkiewicz-Domino (1958-2021) - historyk sztuki, kustosz Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu (Małgorzata Gizińska) 213

Nekrologi

- Żegnamy Czesławę Łydkę (1936-2020) (Krystyna Greczycho) 219

Bibliografia

- Krystyna Greczycho, Bibliografia Elbląga za lata 2015-2020 wraz z uzupełnieniami z lat poprzednich 223

- Informacje o autorach tomu 31 272

Articles

- Lucyna Szaniawska, Educational function and research possibilities of the cartographic collection in the Elbląg's Library 7
- Witold Rakowski, Birth rate in the city of Elbląg in 1976-2018 51
- Katarzyna Kurasz, Polish-Ottoman relations in the first years of Zygmunt III Waza kingship (1587-1591) 77

Sources and materials

- Andrzej Romanow, Materials for the technique and costs of river rafting on the Bug, San and Vistula rivers and the court economy in the 18th century 97
- Radosław Kubus, The book of weddings (Traubuch) as the source of research on the composition of members of the crew of Wisłoujście Fortress 119
- Radosław Kubus, Robbery, burglary and theft in Gdańsk's regency district in the first half of the 19th century, with the particular emphasis on the robbery of churches and church buildings 143

Reviews and discussions

- Sebastian Wysokowicz, S. Szczepański, Pomezania. At the crossroads of the pagan and Christian worlds (studies in history), Olsztyn 2019. Olsztyn 2019, ISBN 978-83-955525-5-7, ed. Scientific Society and Northern Institute Wojciech Kętrzyński in Olsztyn 189

Reports

- Radosław Kubus, Report from the opening of the exhibition "Medical prints in the Elbląg Library's collections - anatomy and surgery" Elbląg, June 17, 2021 193
- Aleksandra Buła, "The world of nature in the life and imagination of the former inhabitants of Elbląg", Elbląg, September 16, 2021 205

Memories

- Wiesława Rynkiewicz-Domino (1958-2021)- art historian, curator of the Archaeological and Historical Museum in Elbląg (Małgorzata Gizińska) 213

Necrology

- We say farewell to Czesława Łydka, (Krystyna Greczycho) 219

Bibliography

- Krystyna Greczycho, Bibliography of Elbląg for 2015-2020 with supplements from previous years 223

- Information about the author from 31 volume 272

Funkcja edukacyjna oraz możliwości badawcze zbiorów kartograficznych w Bibliotece Elbląskiej

1. Wprowadzenie

Odkrycia geograficzne oraz rozwój żeglugi i handlu zamorskiego w okresie renesansu spowodowały społeczne zainteresowanie egzotycznymi lądami i przyczyniły się do rozwoju nieformalnego systemu edukacyjnego, w którym mapa stała się nieodzownym źródłem informacji geograficznej uzupełniającej opisy tekstowe. Tego typu edukacja miała szczególne znaczenie w miastach portowych, nie mogła ona nawet tam zastąpić formalnego nauczania prowadzonego systematycznie w szkołach.

Gromadzone w bibliotekach i archiwach zbiory kartograficzne zawsze służyły ich czytelnikom. W zależności od funkcji, jaką pełniła biblioteka, zakres gromadzonych przez nią zbiorów był odmienny. Pod innym kątem zbierano mapy i atlasy w bibliotekach szkolnych, uniwersytetach, bibliotekach ogólnych, bibliotekach działających przy towarzystwach lub innych instytucjach. Korzystając z tych samych zbiorów można było uczyć się z nich lub pod różnym kątem badać je. Gdy na początku XVII wieku tworzono Bibliotekę Elbląską, jej kartografika służyły głównie jako pomoc dydaktyczna w nauczaniu geografii i historii. Natomiast od 1846 roku, gdy nastąpił ostateczny rozdział biblioteki z gimnazjum, i później od 1915 roku, kiedy jej czytelnie ponownie otwarto, stała się Biblioteką Miejską^[1] (czyli biblioteką publiczną) dostępną dla wszystkich. Mogli z niej korzystać mieszkańcy poszukujący materiałów do lokalizacji faktów historycznych, wybierający się w dalszą podróż lub badacze (czasami ama-

¹ 2001, *Biblioteka Elbląska*, s. 54, 63.

torzy) podejmujący się opracowań z zakresu problematyki społecznej, kulturalnej lub gospodarczej. Zapewne przychodzili także czytelnicy, którzy po prostu lubili obcować z dawną mapą. Chyba najpóźniej, tak jak w innych bibliotekach, pojawili się czytelnicy dawnej mapy, uzupełniający swoimi badaniami luki w historii kartografii^[2].

2. Gromadzenie map i atlasów w Bibliotece Elbląskiej

Przy tworzeniu w Elblągu pod koniec XVI wieku gimnazjum powstała biblioteka (*Bibliotheca Elbingae*), a jej zasób stopniowo powiększał się dzięki hojnym donatorom. Od początku księgozbiór miał charakter ogólny (ale zgodny z duchem nauczania w tej szkole), podzielony na działy, jak w innych ówczesnych bibliotekach. Jeszcze w zbiorach Jana Myliususa (1557–1630) utworzono działy, pośród których jako piąty był *Mathematici*. Potem jego syn Michał (1603–1652, rektor gimnazjum od 1630) wprowadził podział zawierający dział 9. *Historici. Chronologici. Geographi. Cosmographi* jako ten, gdzie zapewne gromadzono także mapy. Następnie uprościł podział Jan Lange (1706–1781, rektor od 1746) wracając do 5. *Mathematici*. W spisie po skontrum przeprowadzonym po 1781 roku na ponad 4 000 woluminów w dziale 5. *Mathematici cum mappis geographicis*^[3] przechowywano 111 map.

Wyróżnienie map geograficznych w nazwie działu było wyraźnym wskazaniem, że nabrały one szczególnej wartości i częściej niż uprzednio sięgano po nie. Jak pisze Jerzy Sekulski „W zbiorach kartograficznych działu *Mathematici* bibliotekarz podał [...], że znajduje się kilka egzemplarzy map totus orbis terrarum, po jednym egzemplarzu map Europy, Azji, Afryki i Ameryki oraz mapy poszczególnych państw, krajów i regionów Europy. Najbogatszy zbiór map i planów dotyczył krajów i miast niemieckich. W bibliotece znajdowały się też mapy Moraw, Czech, Śląska (3 egz.), Polski, Litwy, Estonii, Węgier i Prus (2 egz.). Wśród autorów zarejestrowanych w inwentarzu map wymienia bibliotekarz przeważnie nazwiska J. B. Homanna, założyciela firmy kartograficznej w Norymberdze, oraz trzykrotnie J. F. Enderscha, znanego w Polsce miedziorytnika elbląskiego.”^[4] W innym miejscu Jerzy Sekulski wspomina o zawierających mapy dziełach geograficznych autorów renesansowych, takich jak: Sebastian Münster, Johannes Honter, Henricus Glareanus i Christopherus Cellarius.

2 Więcej na ten temat można przeczytać w rozdziale poświęconym *Wykorzystaniu dawnych map zgromadzonych w zbiorach kartograficznych*, którego artykuły były pokłosiem XIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, zorganizowanej we Wrocławiu w 1998 roku.

3 1982, Sekulski, *Księgozbiór*, s. 189–190, 2001, *Biblioteka Elbląska*, s. 28.

4 1982, Sekulski, *Księgozbiór*, s. 196–197.

Z twórców atlasów wymienia tylko dzieła flamandzkich kartografów np. Willema Jansza Blaeu’a.^[5] Do najstarszych atlasów i najcenniejszych pośród kartografików przechowywanych obecnie w Bibliotece Elbląskiej należą: dzieło Ludovica Guicciardiniego wydane przez Johannusa Janssoniusa z 1613 roku i *Zeespiegel* Willema Jansza Blaeu’a z 1623 roku.

Od 1623 roku amsterdamski wydawca i kartograf Willem Jansz Blaeu zaczął publikować przewodniki dla pilotów i na tym polu osiągnął większy sukces od swoich poprzedników. Jego dzieło zatytułowane *Zeespiegel* dało początek specyficznym publikacjom wydawanym dla nawigatorów sterujących statkami po oceanach całego świata. Po wprowadzającym tekście mającym charakter podręcznika nawigacji i przewodnika po różnych akwenach następowało 111 map, z których ponad połowę wydrukowano w skalach od 1:300 000 do 1:500 000 (dwu lub kilkakrotnie większych skalach niż wydane wcześniej przez konkurencję). Mapy prezentują wybrzeża Europy poczynając od Morza Północnego, poprzez Bałtyk, Kanał La Manche, Środkowy Atlantyk po zachodnią część Morza Śródziemnego. Całość tworzą trzy części, a ostatnia mapa i opis dotyczą Madery. Atlas wydawany był przez synów Willema Joannesa i Cornelisa aż do 1652 roku.^[6] Właśnie pierwsze wydanie dzieła *Zeespiegel, inhoudende een korte Onderwysinghe inde konst der Zeevaart...* Door Willem Jansz Blaeuw, drukowane w Amsterdamie, „Ghedrukt by Willem Jansz Blaeuw”..., 1623 roku^[7] zostało ofiarowane Bibliotece Gimnazjum w Elblągu. Piękny starodrukowy foliał, obecnie nieco zniszczony, ale kompletny^[8] nosi na karcie tytułowej pieczętkę własnościową (EL B: GYMN EI BL. sygn. KA 39). Atlas jest przykładem wspańiałego daru (ryc. 1) dla powstającej w mieście portowym szkoły.

Drugi, równie cenny atlas (w wielu bibliotekach przechowywany jako książka) z pieczętkę własnościową (EL B: GYMN EI BL., sygn. KA 49) odbitą na karcie tytułowej, to *Omnium Belgii sive Inferioris Germaniae regionum descriptio*: Ludovico Guicciardino nobili Florentino auctore... Amstelrodami [!]: Excudebat Guiljelmus Janssonius, 1613. Jej autor kupiec i pisarz florencki Ludovico Guicciardini (1521–1589) osiadł od 1542 roku w Antwerpii początkowo publikował drobne prace, anegdoty, maksymy itp.^[9] W 1567 roku po

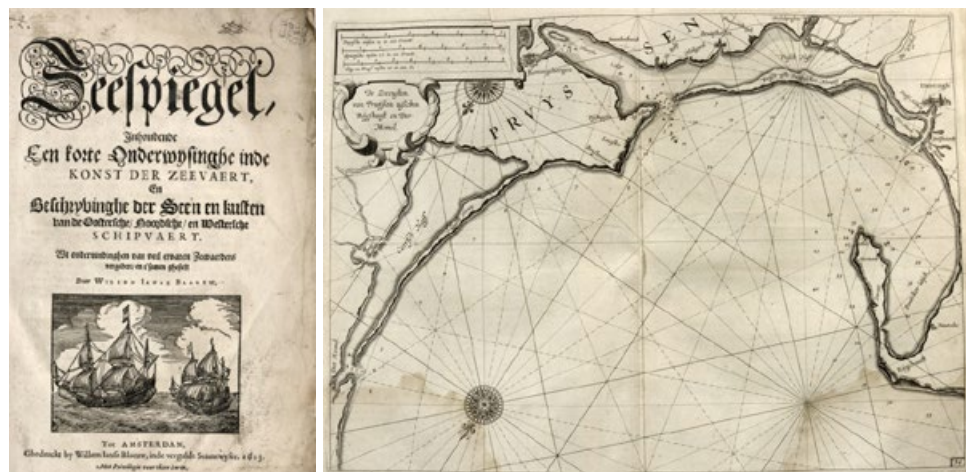
5 2005, Sekulski, *Elbląg i jego biblioteka*, s. 21.

6 1970, Koeman, *Atlantes Neerlandici*, wol. IV, s. 78–93.

7 Mapa opisana w katalogu: 1970, Koeman, *Atlantes Neerlandici*, wol. IV, M.B1 28, s. 80–84.

8 W bibliotece GOOGLE jest obraz takiego samego wydania atlasu przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu w Gent (Gandawa). Wg katalogu aukcyjnego „Daniel Crauch Rare Books LIP” Oxford, atlas ten jest wielką rzadkością, szczególnie to wydanie.

9 Według: *Dictionary of Art. Historians*, <http://arthistorians.info/guicciardinil>, dostęp 4 XI 2019 r.

(a)

(b)

Ryc. 1. *Zeespiegel, inhoudende een korte Onderwysinghe inde konst der Zeevaart...* Door Willem Iansz Blaeuw, Amsterdam 1623: (a) karta tytułowa, (b) mapa 21 *De Zeecusten van Pruijssen tusschen Rijnshoof en Der Memel*, w skali 1:550 000.

raz pierwszy opracował i wydał monografię *Descrittione di m. Lodouico Guicciardini Patritio Fiorentino, di tutti i Paesi Bassi altrimenti detti Germania Inferiore. Con Pio carte di geographia del paese, & coltrattio naturale di piu terre principal.* In Anversa 1567 apresso Guglielmo Silvio, Stampatore Regio, która na 296 stronach folio zawierała geopolityczny opis Niderlandów. We wstępie i pierwszym rozdziale zamieścił ogólny opis całości kraju, w kolejnych omówił każdą prowincję, jej przynależność polityczną, uwarunkowania geograficzne, wymienił najbardziej znane produkty rzemieślnicze wytwarzane w głównych miastach prowincji itp. Na przykład, Belgię (Belgique) przedstawił jako terytorium podległe królowi Filipowi, gdzie znajduje się 230 miast posiadających przywilej postawienia murów fortyfikacyjnych oraz 12 000 miejscowości z kościołami parafialnymi. Głównymi rzekami Belgii są: Ren (*Rhin*), Moza (*Meuse*), Zenne (*Syne*) i Skalda (*Schelde*). Największymi lasami są: las w Ardenach (*Ardenne*), Bois de la Charbonnière (*Charbonniere*), *Nonnen*, lasy w krainie Fagne (*Fagne*), *Zoniënwood* (*Sonien*).^[10]

Od początku dzieło ilustrowane było siedemnastoma miedziorytowymi mapami, planami i widokami miast w formacie plano. U współczesnych zdobyło wielkie uznanie i jeszcze w tym samym roku opublikowano je po francusku,

¹⁰ Tłumaczone cytaty z wersji anglojęzycznej dzieła wydanego w 1593 r., s. 1–2, według: *History of Holland* <http://www.historyofholland.com/guicciardini-book-page-1-i.html>, dostęp 4 XI 2019 r.

a w 1593 ukazała się wersja angielskojęzyczna pt. *The Description of the Low countreys* drukowana „at London by Peter Short for Thomas Chard”. Włoskojęzyczna wersja z 1581 roku była tłoczona „In Anversa apresso Christofano Plantion, Stampatore Regio”, czyli w drukarni, która w kolejnych dziesięcioleciach osiągnęła niedościgłą jakość druku jako Officina Plantiniana. Do edycji z 1581 roku wszystkie grafiki były ponownie rytowane i zaktualizowaną treścią, np. dotyczącą stanu fortyfikacji. Zmiany treści nowo rytowanych planów pokazano na przykładzie Antwerpii na rycinie 2. Przyglądając się poniższym obrazom Antwerpii widać, że w roku 1581 usytuowany od strony zachodniej miasta fort jest w budowie, a w 1613 budowa jest już ukończona. Jeszcze jedna uwaga, pod planem z lat 1567 i 1581 widnieje spis 28 obiektów znajdujących się w mieście, a na planie z 1613 roku nie ma opisów, zaś w prawym dolnym rogu planu dodano „4” – numer kolejnej ryciny w dziele.

(a)

(b)

(c)

Ryc. 2. Antwerpia na planach z lotu ptaka opublikowanych w dziele Ludovica Guicciardiniego w latach: (a) 1567, (b) 1581 oraz (c) 1613.

Pewną ciekawostką jest fakt, że z miedziorytowych płyt wykonanych do wydania z 1613 roku odbito jeszcze ryciny do edycji *Lud. Guicciardini Belgium Universum seu Omnium Inferiorid Germaniae Regionum accurata descriptio* „Amstelodami apud Ioannem Ianssonium, 1646” Jednak mapa miasta Berghe[n] op Zoom odbita w 1613 roku na papierze formatu folio i włączonej do dzieła *Omnium Belgii* prawym bokiem między stronami 122–123 (w egzemplarzu BE), zaś w 1646 roku wszyta była w grzbiet po stronie 106. Do edycji *Belgicae sive Inferioris Germaniae descriptio* auctore Ludovico Gvicciardino „Amstelodami apud Iohannem Iansonium Junioem, 1652” użyto wielokrotnie więcej rycin, w formacie quarto, rytowanych od nowa przez Petrusa Kaeriusa i Abrahama Goosa. Tym razem tekst Guicciardiniego (w niewielkim stopniu zmieniony) był zamieszczony w części *Omnium Inferioris Germaniae Regionum descriptio generalis* rozpoczynającym się po stronie 295 książki, z nową numeracją od 1 do 521 z podziałem na te same rozdziały.

Obok tych dwóch rarytasów w zbiorach kartograficznych Biblioteki Elbląskiej znajdują się atlasy i mapy skatalogowane w 127 zapisach inwentarzowych. Pośród nich przechowywane jest pięć sztucznych atlasów, które zawierają mapy, plany miast i pola bitew połączone wspólnymi sztucznymi tytułami i oprawami lub teczkami dodanymi przez bibliotekarza lub dawniejszych kolekcjonerów. A więc do powyższej liczby zbiorów należy dodać co najmniej 82 tytuły map luźnych. Czyli łączna liczba dokumentów kartograficznych wynosi 209 tytułów i tyle należałoby utworzyć opisów w bazie katalogowej.

Do drugiej wojny światowej i później, w wielu bibliotekach aż do okresu komputeryzacji opisów bibliograficznych, wyłączone z pozostałych zbiorów bibliotecznych mapy oraz atlasy skatalogowano i porządkowano według ich tematów. Początkowo stosowano zasady proponowane w publikacji *Przepisy katalogowania i inwentaryzacji zbiorów kartograficznych* opracowanej w 1939 roku pod egidą Związku Bibliotekarzy Polskich przez Bolesława Olszewicza i Mariana Łodyńskiego. Później w niektórych bibliotekach wdrażano *Przepisy tymczasowe katalogowania i inwentaryzacji zbiorów kartograficznych (projekt instrukcji)* opracowane przez Anielę Drozdowską i opublikowane w „Biuletynie Geograficznym”, 1954, z. 11 w Warszawie przez Instytut Geografii Polskiej Akademii Nauk.^[11] Teoretycznie wszystko było w porządku, ale w bibliotekach posiadających złe warunki lokalowe, kartografika układano formatami. Gdy okres oczekiwania na przekazanie obszerniejszych magazynów wydłużał się, a map i atlasów przybywało, częstym zjawiskiem było upycha-

11 2016, Szaniawska, *Budowanie warsztatu naukowego*, s. 51–54.

nie „po kątach” lub wtórne włączanie ich pomiędzy inne typy kolekcji. Taki trudny okres przeżywały również kartografika elbląskie. Udostępnienie danej mapy czytelnikowi było bardzo uciążliwe. Komputeryzacja katalogowania odmieniła wszystko. Połączenie sygnatury miejsca z solidnym opisem bibliograficznym umożliwiło sprawne udostępnianie. I np. w sierpniu 2019 roku jeden pracownik mógł mi udostępnić w półtora dnia roboczego 209 tytułów (całość zbiorów kartograficznych), bym mogła je sfotografować (ponad 2400 fotografii) i później w zaciszu domowym spokojnie przygotowywać niniejszy artykuł.

3. Rozwój produkcji map i ich przeznaczenie

Łacińskie słowo *mappa* według słownika *Online Etymology Dictionary*^[12] wywodzi się ze wczesnośredniowiecznego terminu oznaczającego kawałek materiału (np. płótna lub pergaminu), na którym było coś napisane lub namalowane, np. gra planszowa. Natomiast w VIII wieku powstały terminy *mappa mundi* oraz *orbis terrarum descriptio* i były stosowane do określenia prezentacji, niezależnie czy to tekstowej czy graficznej, znanego świata,^[13] W formie graficznej uzupełnianej krótkimi notami *mappae mundi* malowane były na ścianach kościołów, klasztorów lub pałaców (były one prekursorami map ściennych używanych także obecnie w szkołach na lekcjach historii i geografii), czasami układane na podłodze jako mozaika.^[14] W kulturze rzymskokatolickiej Zachodniej Europy od V wieku po XV wiek i w okresie renesansu w tytułach map prezentujących – części świata, państwo lub mniejszy obszar – były stosowane wymiennie określenia: *figura*, *orbis pictus*, *formula picturarum*, *carta*, *tabula*^[15]. W *Geografii* autorstwa Klaudiusza Ptolemeusza wielokrotnie redagowanej od 160 roku aż do końca XVII wieku, np. w redakcji Nicolausa Germanusa z 1467 roku dla określenia mapy świata użyto: w księdze pierwszej – *Ptolemei pictura*, a w księdze *Summaria* podsumowującej geograficzny opis ekumeny – *tabula nostri orbis*^[16].

Można powiedzieć, że w Europie i krajach śródziemnomorskich mapy były publikowane od zawsze, bo „już starożytni rzymianie...”. Jednak w XVI wieku coś się diametralnie zmieniło. Jeśli w latach 1400–1472 – w okresie rękopisów – w powszechnym użyciu było ich kilka tysięcy, to w latach 1472–1500 było około

12 Strona: <https://www.etymonline.com/world/map>, dostęp 19 X 2019.

13 Strona: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_cartography#Etymology, dostęp 19 X 2019.

14 Obszerniej w: 2017, Hiatt, s. 1–2.

15 1987, Woodward, *Medieval Mappaemundi*, s. 287–288.

16 2013, Szaniawska, *Zasady opisu geograficznego...*, s. 61, 64.

56 000, a pomiędzy rokiem 1500 i 1600 były miliony?^[17] Mappae mundi, mapy portolanowe, regionalne i lokalne były publikowane w różnych nakładach niektóre w naprawdę dużych, np. mapy Abrahama Orteliusa wydawane w Antwerpii w latach 1570–1602 i przez jego spadkobierców do 1612 roku, zamieszczone w atlasie *Theatrum Orbis Terrarum* odbijano z miedziorytowych płyt w nakładach kilku tysięcy każda. Zacytuję za antykwariuszami i szanowanymi historykami kartografii Marcel van den Broecke i Deborah van den Broecke-Günzburger prowadzącymi stronę „Cartographica Neerlandica” zawierającą 228 opisów map Orteliusa, liczbę egzemplarzy wybranych tytułów map, np.: *Presbiteri Iohannis sive Abissinorum Imperii descriptio*, w latach 1571–1612 łącznie opublikowano w kolejnych edycjach atlasu – ponad 7300 sztuk; *Americae sive novi orbis*, drukowaną kolejno z trzech płyt – 1750, 1975 i 4350 sztuk; *Belgii veteris typus*, z dwóch płyt – 1775 i 3575 sztuk; *Europae*, z dwóch płyt – 2725 i 5250 sztuk; *Brandenburgensis Marchae descriptio* – 4050 sztuk; *Poloniae*, z dwóch płyt – autorstwa Waclawa Grodeckiego 4825 i z Andrzejem Pograbką 3350 sztuk^[18].

Równie licznie były ręcznie kopiowane mapy nawigacyjne – mapy portolanowe używane przez tysiące nawigatorów na statkach pływających po morzach i oceanach, szczególnie w okresie wielkich odkryć oraz po nim, gdy handel dalekomorski stał się codziennością. Także później, gdy pod koniec XVI wieku zaczęto publikować mapy nawigacyjne drukiem, ich liczba lawinowo wzrosła. Jako pierwszy w 1584 roku ukazał się w Amsterdamie atlas wybrzeży Zachodniej Europy *Spiegel der zeevaerdt* Lucasa Janszoon Waghenaera, który był podręcznikiem do nawigacji zawierającym oprócz tekstu na 75 stronach 16 map. Odnosił wielki sukces handlowy i jego tekst był tłumaczony na język angielski, niemiecki, łaciński i francuski, a zawarte w nim mapy wybrzeży były kilkakrotnie odbijane do 1598 roku.

W XVII wieku mapy znajdowały coraz szersze zastosowanie, np. w zarządzaniu krajem, używano je przy wytyczaniu granic, do prowadzenia działalności handlowej na lądzie i na morzach, planowania i prowadzenia wojen, budowy miast i rozbudowy ich fortyfikacji i innych umocnień, itp. Dzięki temu ich treść stawała się bogatsza i bardziej dostosowana do potrzeb odbiorcy. Będące w powszechnym użyciu materiały kartograficzne stały się także pomocami szkolnymi. Służyły jako źródło wiedzy o przestrzeni geograficznej na lekcjach historii oraz historycznej i współczesnej geografii, a także jako materiał uzupełniający wiedzę grona pedagogicznego.

17 2007, Woodward, *Cartography in the European Renaissance*, vol. 3, part 1, s. 11; 1999, Karrow, *Intellectual Foundations*, s. 8–9.

18 *Cartographica Neerlandica* <http://www.orteliusmaps.com/index.html>, dostęp 21 X 2019 r.

4. Wykorzystanie dokumentów kartograficznych w celach edukacyjnych

W okresie renesansu, wówczas gdy rozpoczynało swoją działalność Gimnazjum w Elblągu, mapy były zarówno formalnie i nieformalnie używane w procesie edukacyjnym w całej nowożytnej Europie, ale w każdym przypadku wyglądało to trochę inaczej. Chociaż w szkołach i na uniwersytetach nauczanie geografii było powszechne, to mapy służyły głównie w celu jej ilustrowania. Zasięg szkolnictwa średniego i uniwersyteckiego był stosunkowo niewielki, więc i poznawane mapy było jedynie przywilejem dobrze urodzonych i zamożnych mieszczan^[19]. Dopiero w drugiej połowie XVIII wieku wraz z wprowadzaniem idei oświeceniowych zaczęto systemowo wydawać atlasy opracowywane specjalnie dla młodzieży, a następnie przekształcać atlasy podręczne w atlasy szkolne. W latach dwudziestych XIX wieku zredukowano formaty folio do quarto, zaczęto stosować tańsze papiery (z mniejszą zawartością szmat) zmniejszono objętość do około 20 map i obniżono koszty produkcji, za to zwiększono nakłady. Atlasy szkolne przede wszystkim musiały być na „każdą kieszeń”. Nastąpił wyraźny podział na atlasy historyczne – dla okresu starożytności i średniowiecza oraz okresu nowożytnego, natomiast geograficzne – na atlasy świata i Europy. Poszczególne państwa opracowywały swoje wersje atlasów historycznych i geograficznych własnego kraju.^[20] Oczywiście nadal publikowano wielkoformatowe, eleganckie i drogie atlasy przeznaczone na ogólny rynek księgarski, a także atlasy kieszonkowe.

4a. Atlasy historyczne

W Bibliotece Gimnazjum Elbląskiego są przechowywane takie dzieła o treści historycznej, które co prawda nie były opracowywane specjalnie dla szkół, ale nauczyciele mogli z nich poszerzać zakres swojej wiedzy, której wybrane fragmenty zapewne przekazywali na lekcjach historii. Odkrycie i tłumaczenie na łacinę już w renesansie dzieł starożytnych geografów, jak np. Klaudiusza Ptolemeusza, Strabona, Herodota, Pomponiusza Meli, dały asumpt do rysowania na podstawie ich tekstów map, które stopniowo stały się pomocne w nauczaniu historii początków cywilizacji europejskiej. Pod koniec średniowiecza i w renesansie mapy rysowane na podstawie danych z *Geografii* Ptolemeusza dołączane były do tekstów także innych starożytnych uczonych. W połowie XVII wieku nastąpiły zmiany i podkład geograficzny map, czyli zarys lądów, przebieg rzek

19 2007, Cormack, *Map as Educational Tools*, s. 622.

20 Obszerniejsze omówienie produkcji szkolnych atlasów, zob.: 2003, Expenhorst Jürgen, *Petermann's planet*, s. 330–346; 2018, Spallek, *Polskie szkolne atlasy*, s. 136–189.

był sporządzany na podstawie aktualnej wiedzy geograficznej, zaś nazwy miast, plemion, krain i państw oraz rzek czerpano z tekstów starożytnych pisarzy.

Przykładem może być bogato zaopatrzona w mapy miedziorytowe (34 sztuchy) geografia świata antycznego *Notitia Orbis Antiqui sive Geographia plenior[is]* niemieckiego nauczyciela, filologa, historyka i geografę Christophusa Cellariususa (Keller, Christoph, 1638–1707) trzykrotnie wydana w Lipsku w latach 1701–1773. Publikacja składa się z czterech tomów, podzielonych na dwa woluminy (około tysiąca stron każdy). W Bibliotece Elbląskiej znajduje się zbiór map w jednym formacie quarto, w twardej oprawie, bez karty tytułowej, z mapami pochodzącymi z obu części tego dzieła. Mapy w nim są numerowane w prawym górnym rogu mapy, np. „pag. 64”, Lib. III pag 708” oraz ołówkiem (sygn. KA 51). Od nr 1^[21] do 2 mapy pochodzą z książki pierwszej, od 3 do 21 – z drugiej książki woluminu pierwszego *Notitia Orbis Antiqui* wydanego w 1701 roku, zaś od 22 do 29 z książki trzeciej oraz od 30 do 34 z czwartej – z wydania z 1706 roku woluminu drugiego *Notitiae orbis antiqui, sive Geographiae plenioris tomus alter Asiam et Africam antiqua[...] & novis tabulis geographicis, singularis cura & studio delineatis [...]*, który był drukowany w „Lipsiae, Impensis Gleditsch I Senioris, Cum privilegiis S. Ceas. Maiestatis, & Potentiss. Regis Poloniae Ac Electoris Saxon, M DCC VI”^[22]

Ryc. 3. Mapa Christophusa Cellariususa *Veteris Orbis Climata ex Strabone*, z wydania w 1701 roku, przed stroną „Pag. 22”^[23].

21 Numeracja ołówkiem w prawym górnym rogu marginesu.

22 Mapy porównano ze spisami „Ordo tabularum huius voluminis”: z pierwszego woluminu z e-book w Googlach, a drugiego woluminu w egzemplarzu przechowywanym w John Carter Brown Library w USA, udostępnianymi pod adresem https://archive.org/details/notitiaorbisanti00cell_0/ dostęp 8 XI 2019.

23 W innych wydaniach mapa jest z numeracją do strony, np. 13. (1703 r.) lub 17. (roku 1731 lub 1773). Wydanie pierwszego tomu z datą 1701 nie było zaopatrzone w ryciny.

Jak wspomniano powyżej, treść map *Notitia Orbis Antiqui* pochodzi jakby z dwóch kontekstów: podkładowego współczesnego, gdy przyglądamy się zarysom lądów – oraz starożytnego, pełniącego główną funkcję poznawczą. Na rycinie 3. pokazany jest „stary świat” według Strabona (i innych starożytnych pisarzy) z użyciem nazw, np.: dla zachodniej i wschodniej Syberii – „Scythia Intra Imaum” i „Scythia Extra Imaum”; na terenie Rzeczypospolitej umieszczono nazwy „Sarmatia”, Borysthenes Flu. (obecnie Dniepr) oraz „Carpatus Montes”. Na mapie *In-sularum Britannicarum facies antiqua* ilustrującej tekst ze strony 400 („pag. 400”, w elbląskim egzemplarzu atlasu mapa „6”) omawiający Wyspy Brytyjskie i Irlandię naniesiono nazwy kilkudziesięciu ludów, np.: na południu wyspy: Damnonii i Durotriges, a Londyn nosi nazwę „Londinium”.

Ciekawostką jest, że jeden z zachowanych egzemplarzy *Notitia Orbis Antiqui* wydany w 1773 roku, a przechowywany obecnie w akademii technicznej ETH-Bibliothek w Zurichu, dawniej należał, jak głosi pieczętka odbita na verso karty tytułowej, do „BIBLIOTH. GYMNSII NORDHUS.”^[24] – gimnazjum działającego w Nordhausen w Turyngii. Mogło by to potwierdzić przypuszczenie, że mapy z dzieła Cellariususa używano w procesie nauczania historii starożytnej oraz wiedzy geograficznej starożytnych uczonych, pomimo że na karcie tytułowej publikacji tego nie zapisano.

Sztuczny atlas z rękopiśmienną kartą tytułową *Kupfertafeln zu den „Reisen des jungen Anacharsis durch Griechenland”* (EL B: GYMN EI BL., sygn. KA 50) również był własnością Biblioteki Gimnazjum Elbląskiego i w szkole zapewne służył do nauczania dziejów starożytnej Grecji. Miedziorytowe sztuchy zawarte w atlasie pochodzą z pięciu pierwszych tomów (łącznie wydano siedem) niemieckojęzycznej wersji *Reise des jungen Anacharsis durch Griechenland vierhundert Jahr vor der gewöhnlichen Zeitrechnung. Aus dem Französischen* dzieła francuskiego pisarza i numizmatyka Jeana Jacques Barthélemy’ego, w oryginale wydanej w Paryżu w 1788 roku, tłumaczonej przez Johanna Ericha Biestera. Numeracja zapisana nad prawym górnym rogiem każdego sztuchu dowodzi, że atlas utworzono z ilustracji do wydania pierwszego z lat 1789–1793 w Berlinie i Libau. Pod koniec XVIII i w XIX wieku zapewne jako bardzo popularna publikacja (przetłumaczona z francuskiego na niemiecki, angielski, holenderski) prezentująca wycinek historii starożytnej Grecji poprzez narrację młodego zwiedzającego ten kraj „turysty”, była ciekawą i pożyteczną lekturą.

W sposób nie mniej naukowy, a bardziej dostosowany do programu nauczania był opracowany atlas do geografii historycznej *Schulatlas der alten Geographie, mit historisch-erläuternden Rand-Anmerkungen, insbesondere zu dem Handbuche*

24 W międzyczasie część zbiorów trafiła do Stadtbibliothek Nordhausen. Więcej w: 2011, Kuhlbrodt, *Bibliographische*, s. 8–13.

und Leitfaden der alten Geographie gehörig: zum Gebrauch in Gymnasien Friedricha Karla Ludwiga Sicklera wydany pod auspicjami Georg-Eckert-Institut - Leibniz-Institut für internationale Schulbuchforschung, co zapewniało odpowiednią treść i poziom publikacji, która ukazała się w Cassel bey J.J. Bohné, jako druga edycja w 1825 roku (sygn. KA 26). Na siedemnastu litografowanych w „Lithogr. Inst. des R. Weber in Leipzig”^[25] mapach przedstawiono świat starożytny w okresie panowania imperium rzymskiego. Na mapie *Germania und die Süd-Donau-Länder* narysowanej przez Eliasa Schiecka, a litografowanej przez J.C. Arnolda w Cassel, między innymi pokazano na obszarze obecnych ziem polskich dawne ludy, takie jak: „Venedi”, tajemniczy „Marsigni” i „Naharvali-lygii” oraz szlaki handlowe od ludów „Rugii” przez „Calisia” do „Carrhodunum” i dalej na południe (ryc. 4).

Ryc. 4. Fragment mapy *Germania und die Süd-Donau-Länder* pokazujący ziemie polskie wraz z objaśnieniami

Typowym przekrojowym atlasem historycznym przeznaczonym do nauczania historii na gimnazjalnym poziomie jest *Geschichtlich-geographischer Atlas von Europa : von der Errichtung der ersten Staaten bis zu den neuesten Zeiten, oder vom Jahre 2000 nach der Erschaffung der Welt bis 1832 nach Christo, 16 Tabellen und 13 Karten enthaltend zum Gebrauche für höhere Schulen* autorstwa niemieckiego pisarza Ferdinanda Augusta Witzlebena z mapami rytowanymi przez K. Kolbe, wydawany w Berlinie, Poznaniu i Bydgoszczy przez

25 Dodatkowo na mapie *Orbis terrarum antiquus* zapisano w prawym dolnym rogu mapy „F. Av. F. sc[ulpsit.]”, a na mapach regionalnych „Gezeichnet von Elias Schieck” i „Lithogr. von J.C. Arnold in Cassel”.

Ernsta Siegfrieda Mittlera w latach 1829^[26]–1833 (EL B: GYMNI EI BL., sygn: KA 18, defekt). Publikacja w formacie quarto, składa się z szesnastu tabel tekstowych zawierających zbiór faktów historycznych i trzynastu wykonanych metodą miedziorytu map, które prezentują wspólnie dzieje Europy od starożytnej Grecji, poprzez panowanie Karola Wielkiego, Ottona Wielkiego, początek reformacji, Wojny Północne, wojny napoleońskie aż do czasów współczesnych. Całość stanowi kompendium wiedzy historycznej i zapewne było pomocne w przygotowywaniu się do egzaminów.

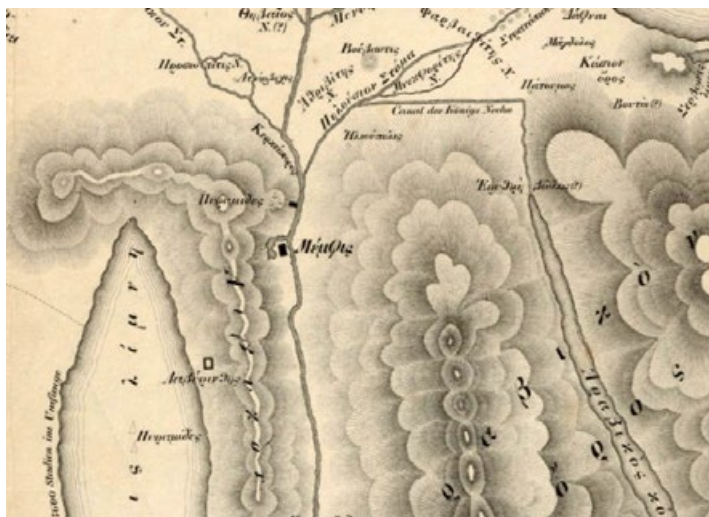
Z ponad dwudziestu atlasów historycznych i geograficzno-historycznych przechowywanych w zbiorach kartograficznych biblioteki należy wspomnieć *Atlas zur Geographie des Herodot* autorstwa geografa Hermanna Bobrika wydany w Królewcu przez Augusta Wilhelma Unzera w 1838 roku (sygn: KA 16). Zachowany w dobrym stanie został zeskanowany i można jego obraz oglądać na stronie internetowej w katalogu pod adresem: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/dlibra/docmetadata?id=48477&from=publication>, wraz z obszernym (jak na katalog) omówieniem treści dziewięciu map opracowanych przez Bobrika, a drukowanych z bloków kamiennych (Steindruck – litografia) wykonanych w Lipsku przez Augusta Kneisela (1782–1855). Atlas stanowi merytoryczną całość z publikacją *Geographie des Herodot vorzugsweise aus dem Schriftsteller selbst dargestellt, nebst einem Atlasse von 10 Karten* autorstwa Bobrika, wydaną jako samodzielny wolumin, ale z tymże adresem wydawniczym. We wstępie do książki Bobrik przytacza wcześniejsze krytyczne opracowania *Dziejów Herodota*, między innymi wymienia pracę Joachima Lelewela, w której „beschreibung des Herodoteischen Skythiens (siehe dessen kleinere Schriften Leipzig 1836, p. 263) ist eine komische Expectation von Verwunderungen über die sonderbaren Nachrichten Heriosus...”^[27].

Litografowane mapy w atlasie są bardzo starannie narysowane, choć pewnym utrudnieniem dla wykonawcy zapewne było dobranie kroju liter do zapisu wszystkich nazw geograficznych alfabetem greckim – kursywą i pismem prostym (ryc. 5). Użycie metody kreskowej do modelowania łańcuchów górskich dało raczej nierealistyczny obraz. Na karcie tytułowej atlasu nad adresem wydawniczym znajduje się napis: „W. Herz lithogr.” oraz pod adresem: „Steindr. v. A. Kneisel in Leipzig”, a na mapach 3. i 4. „Sit. v. O. C. Apelt”, Steindr. v. A. Kneisel, Schrift. v. W. Herz zaś na mapie 10. „Sit. von O. C. Apelt”, Schr. v.

26 W 1829 roku ukazała się pierwsza część „Erst Lieferung” z pięcioma tabelami i trzema mapami: „Karte 1. Alt Griechenland. 2. Europa zur Zeit des ersten punischen Krieges. 3. Das romische Reich in seiner grossten Ausdehnung” – według: „Kritischer Wegweiser”, Ausgegeben dem 15. Januar 1830, Band II, s. 16.

27 1838, Bobrik, *Geographie*, s. IX.

W. Herz oraz Steindr. v. A. Kneisel in Leipzig. Zastosowanie do druku papieru zawierającego dużą ilość włókien drewna spowodowało, że papier jest w ciemno piaskowym kolorze, ale za to publikacja mogła być tańsza.

Ryc. 5. Obraz rzeźby terenu na mapie 10. *Nordost-Libyen...* według Herodota opracowanej przez Hermann Bobrika

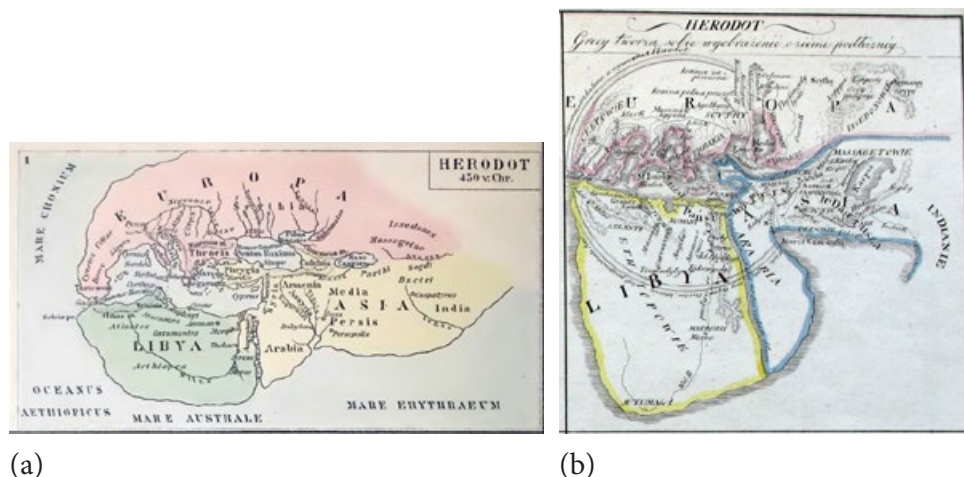
Przykładem typowego atlasu historycznego przygotowanego dla szerokiego kręgu odbiorców, a więc i dla uczniów, jest zbiór map w *Historischer Taschen-Atlas des preussischen Staats, bestehend aus 16 historisch-geographischen Karten mit erläuterndem Texte* z tabelami tekstowymi opracowanymi przez Justusa Löwenberga wydany w Berlinie przez Verlag der Voß'schen Buchhandlung w 1841 roku^[28] (sygn: KA 5). Budowa całości opracowania jest analogiczna do *Geschichtlich-geographischer Atlas von Europa* autorstwa F. A. Witzlebena z lat 1829–1833, czyli historyczny tekst z wypunktowanymi datowanymi najważniejszymi faktami ujęty w tabele oraz mało szczegółowe mapy. Wszystkie mapy odbite z miedziorytowych płyt w jednej skali ok. 1:7 250 000, wymiary 16×10 cm. Ten nieduży atlas był stosunkowo tanią publikacją i dotarł do szerokiego kręgu czytelników.

W Europie w połowie XIX wieku prężnie rozwijały się działające w systemie industrialnym rodzinne firmy produkujące obszerne atlasy geograficzne, historyczne i tematyczne. Z działających na terenie Niemiec można wymienić

choćby firmy: Stieler, Sohr-Berghaus, Andree oraz Meyer. Firma Meyera założona została 1826 roku przez Josepha Meyera i działała jako kompania pod nazwą Bibliographisches Institut, początkowo w Gotha, a od 1874 roku w Lipsku. Wydawała leksykony, słowniki, przewodniki i o różnej zawartości atlasy. Prosperuje do dziś pod nazwą Bibliographisches Institut GmbH. Omówienie zasobu atlasów historycznych Biblioteki Elbląskiej kończę jednym z atlasów publikowanych przez tę firmę już na początku XX wieku, a mianowicie *Meyers Historischer handatlas, Mit 62 hauptkarten, vielen nebenkarten, einem geschichtssabriss in tabellarischer form und 10 registerblätter* przez Bibliographisches Institut w Lipsku i Wiedniu wydany tylko raz w 1911 roku^[29] (sygn: KA 1). Jest to atlas ilustrujący zagadnienia z historii powszechnej, poczynając od rekonstrukcji świata opisanego przez Herodota, poprzez mapy pokazujące świat babiloński, egipski, rozwój poznawania świata, Europę w wiekach średnich i nowożytnych aż po mapy oceanów Atlantyckiego i Indyjskiego. Tablicom z mapami towarzyszą jedno lub kilkustronicowe teksty. Na przykład mapa numer 33 *Mitteleuropa beim Beginn der Freiheitskriege im Jahre 1813*, w skali 1:8 000 000, z dołączonym planem bitwy pod Lipskiem *Leipziger völkerschlacht am 16 und 18 Oktober 1813*, w skali 1:100 000 znajduje się w środku czterostronicowego tekstu pt. „Tabelle Deutschland zur Zeit der französischen Revolution Und der Napoleonischen Kriege 1792–1815”. Natomiast pierwsza dwustronicowa tablica w atlasie *Karten zur geschichte der Erdkunde I* skomponowana została z sześciu prezentacji świata narysowanych w odmiennych odwzorowaniach. I tak mapa na podstawie *Dziejów* Herodota ma kształt elipsy (ryc. 6a), Ptolemeusza jest w odwzorowaniu drugim stożkowym, średniowiecznego kartografa i nawigatora Petera Vescontego w kształcie koła, a późniejsze trzy mapy globusowe Martina Behaima, Johanna Schönera i Johanna Baptisty Homanna są prezentacją na dwóch półkolach. Tekst do tej tablicy został ograniczony do kilku akapitów.

29 2003, Jürgen, *Petermann's planet*, s. 451–514.

28 W tym samym roku także wydanie oznaczone zapisem „Neue Auflage” wg IKAR Staatsbibliothek zu Berlin <https://gso.gbv.de/DB=1.68/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=1/PRS=HOL>, dostęp 14 XI 2019 r.

(a)

(b)

Ryc. 6. Świat Herodota zrekonstruowany^[30] w: (a) *Meyers Historischer handatlas* oraz (b) przez Joachima Lelewela w *Atlas do Historii i geografii starożytnej podług planu [...] polecony do użycia Szkołom i Instytutom naukow: przez Komisję Rządową Oświecenia Publicznego*. Wykonany i wydany w Instytucie Litograficznym Szkolnym w Warszawie 1828 roku

4b. Atlasy geograficzne

W połowie XVII wieku, gdy całkiem spora część świata była lepiej lub nieco gorzej naniesiona na nowożytny mapy, okazało się, że dane dotyczące egzotycznych krain zawarte w *Geografii* Ptolemeusza są mało wiarygodne i nie przystają do tych, które przywożą z sobą kolejni odkrywcy. Dzieło starożytnego uczonego nadal było wydawane drukiem i redagowano mapy na podstawie jego danych, ale wiadomo było, że popełnił wiele zasadniczych błędów. Niemniej jego sposób zapisu danych, czyli oznaczanie położenia względem południków i równoleżników większości obiektów geograficznych takich jak miasta, rzeki – ich źródła i ujścia, pasma górskie, oraz stosowanie odwzorowań kartograficznych pozwalających przenieść obraz z powierzchni kulistej Ziemi na płaską powierzchnię papieru były ciągle (tak jak i obecnie) nie do zastąpienia. A więc ucząc się metod redakcji map nadal rysowano je jeszcze do końca XVII wieku stopniowo zastępując stare dane nowymi. Oczywiście najszybciej porzucono ptolemejskie dane geograficzne w rysowaniu Europy i jej części, a na nowo odkrywanych terenach Azji i Afryki stopniowo dodawano adekwatne do rzeczywistości informacje. Często, jak to było z nowinkami, nie wszystkie, mimo że pochodziły z niby wiarygodnych ust – czyli nawigatorów – poprawniej pokazy-

³⁰ Interpretacja tekstów starożytnych pisarzy zawsze przysparza wiele kłopotów, ale daje duże możliwości interpretacyjne. W internecie można znaleźć co najmniej kilkadziesiąt różnych obrazów świata Herodota.

wały zarysy lądów czy biegi rzek. Przykładem może być mapa *Asia verferligel von Ioh. George Schreibern in Leipzig zamieszczona w Atlas Selectus von allen Königreich und Ländern der Welt, zum bequemen Gebrauch in Schulen, auf Reisen Und bey dem Lesen der Zeitungn...* (sygn: KA 47) wydanym w Lipsku według katalogu w 1749 roku^[31] (r. 1740 wg LS), na której Wyspy Japońskie przynależące do „Imperium Iaponicum” zajmują obszar porównywalny do Chin (na mapie „Imperium Ch”). Granice Chin „właściwych” oznaczono czerwoną linią i narysowano na północy mur oddzielający je od Tartarii (na mapie „Tar[taria] Ma[gna]”) oraz krainy „China Extra Muros”.

Ryc. 7. Fragment mapy Azji wydanej w *Atlas Selectus* Schreibera w 1740 roku

Na karcie tytułowej *Atlas Selectus* znalazła się informacja dotycząca kręgu czytelniczego – w wolnym tłumaczeniu „do wygodnego użytku w szkołach, podczas podróżowania i czytania gazet”, do którego skierowana była ta publikacja.

W podobnym czasie co *Atlas Selectus* w Lipsku powstał w Augsburgu *Atlas Minor praecipus orbis terrarum imperia, et provincias, Germaniae potissimum tabellis ... exactis delineatis sistens usui militiae ducum ac peregrinantium maxime accomodatus ...* Aug[ustae] Vind[elicorum], opracowany przez geografa królewskiego Matthaei Seutteri, (Sac. Caes. Maj. Georg. 1678–1757) i wydawany w oficynie w Augsburgu (Aug[ustae] Vind[elicorum]). Mapa Azji *Asia cum omnibus Imperii provinciis statibus et insulis correct et ad oranta per Matthaeum Seutter...* w zasadzie posiada podobne opisy, np.: oznaczono krainę „China

³¹ Atlas za życia autora był wydany dwa razy: w 1740 i 1749. Pierwsze wydanie zawierało 40 do 42 map, drugie ponad sto, np.: w zbiorach ETH-Bibliothek Zürich przechowywany jest egzemplarz z 138 mapami.

extra Muro sive Tartaria Chinensis”, ale widać pewien postęp w poznaniu tych terenów, bo kolorem żółtym włączono tak jak i tereny na północ od Amuru do „Imperium Sinarum”. Po śmierci Seuttera spadkobiercy stopniowo powiększali objętość *Atlas Minor*.^[32] W latach 1757–1777 na karcie tytułowej zamieniono nazwisko autora na Tobiasa Conrada Lottera (1717–1777). Egzemplarz atlasu przechowywany w Bibliotece Elbląskiej (sygn: KA 48) datowany został na podstawie mapy *Polonia Regnum ut et Magni Ducat. Lithuania* na rok 1773, gdyż kolorami oznaczono granice pierwszego rozbioru. Pomimo, że w jego tytule nie wskazano, iż może być używany w szkołach, to zapewne i z niego ówczesna młodzież poznawała geografię świata.

W połowie XVIII wieku w dobie oświecenia i reformowania szkolnictwa w wielu krajach Europy zaczęto przygotowywać geograficzne atlasy szkolne pod auspicjami instytucji w mniejszym lub większym stopniu (w zależności od kraju) naukowych^[33]. Typowym przykładem atlasu przeznaczonego dla szkół jest szkolny *Geographischer Atlas...* opracowany przez szwajcarskiego kartografa, astronoma i matematyka z Bazylei Leonharda Eulera (1707-1783) działającego w Berlinie od 1741 roku. Powstał on na zamówienie Królewskiej Akademii Nauk w Berlinie, był wydawany wielokrotnie co najmniej w latach 1753, 1760, [1761–1776], 1777, 1783 i po 1788 przez dwóch berlińskich wydawców – początkowo przez „Ex officina Michaelis” później przez Johanna Michaela Kunsta.^[34] W pierwszym wydaniu zatytułowanym *Atlas geographicus omnes orbis terrarum regiones in XLI tabulis exhibens[...]* ad usum potissimum scholarum et institutionem juventuris editus” czterdzieści jeden map poprzedzał wstęp pióra Eulera zapisany po łacinie i francusku, w którym autor zapisał informację o źródłach danych geograficznych i kartograficznych do każdej mapy, np.: mapa Europy rytowana była na podstawie mapy Homanna („Carte de trute l’Europe [...] Est gravée d’après les nouvelles Cartes de Homann”). Treść wstępu, w którym autor omawia źródła kartograficzne do opracowanych map pojawia się w starodručných atlasach wyjątkowo. W literaturze jako najważniejszy przykład takiego omówienia jest podawany Abraham Ortelius i jego *Theatrum Orbis Terrarum*. Zapewne podanie źródeł danych geograficznych i zastosowanych metod kartograficznych było zalecane przez Królewską Akademię Nauk. W atlasie część map zawiera podpis jej rysownika Johanna Christophera Rhode („J.C.Rhode del.”), np.: planigloby północny i południowy, inne nazwisko

32 1982, Jäger, *Prussia-Karten*, s. 112–114.

33 Porównaj opis atlasu Sicklera *Schulatlas der alten Geographie...*, z 1825 r.

34 1987, Szaniawska, *Analiza wybranych małoskalowych map...* s. 316–329; 1982, Jäger, *Prussia-Karten*, s. 176–178.

rytownika N. F. Sauerbrey („sculpsit Berolin”), np. mapa Włoch, ale większość nie nosi żadnych autorskich sygnatur.

W zbiorach Biblioteki Elbląskiej przechowywane jest drugie wydanie *Geographischer Atlas bestehend in 44 Land-Charten...*, worauf alle Theile des Erd-Creyses vorgestellt werden Berolini : ex officina Michaelis, 1760 (sygn: KA 38). Tytuł atlasu został zapisany w trzech językach: niemieckim, łacinie i francuskim i we wszystkich wersjach językowych dodano „zum der Jugend in den Schulen / usum potissimum scholarum / usage principalement des ecoles, czyli do użytku szkolnego. Również tekst wstępu jest trójjęzyczny. Liczba map została powiększona o cztery arkusze „Europa in quatuor chartas per partes exhibita”, informację zapisano we wstępie, a mapy ponumerowano od 7 do 10. Większość map jak i w pierwszym wydaniu była oparta na mapach Homanna. Prawie na wszystkich mapach, w różnych ich miejscach, często niedbale i na marginesach odbito stemplem znak z informacją „cum privilegio” i z insygniami władzy cesarskiej (ryc. 8).

Ryc. 8. Pieczęć z przywilejem cesarskim odbita na mapach w atlasie *Geographischer Atlas bestehend in 44 Land-Charten*

Jeszcze ostatnia uwaga na temat atlasów geograficznych przechowywanych w Bibliotece Elbląskiej część z nich zachowała się w dobrym stanie, co świadczyłoby, że stosunkowo rzadko po nie sięgano. Niektóre w całości są mocno zniszczone, ale tylko dwa mają wyraźne ślady „zacytowania”, czyli ślady częstego otwierania i zamykania w charakterystyczny sposób przez zadarcie prawego dolnego rogu. Są to atlasy geograficzne wydany w Berlinie *Geographischer Atlas bestehend in 44 Land-Charten* (ryc. 9) oraz wydany w Lipsku *Atlas Selectus* – czyli atlasy przeznaczone do użytku szkolnego.

Ryc. 9. „Zaczytany” egzemplarz atlasu *Geographischer Atlas* Eulera w zbiorach Biblioteki Elbląskiej

Jak wspomniano wyżej w Europie w połowie XIX wieku prężnie rozwijały się firmy produkujące obszerne atlasy geograficzne, historyczne i tematyczne, ale atlasy szkolne nadal pozostały w rękach mniejszych oficyn wydawniczych. Jednym z pierwszych XIX-wiecznych była firma Georga Westermanna założona w Brunzwicku w 1838 roku, która wydała w 1853 roku *Neuester Schulatlas zum Unterricht in der Erdkunde* – atlas przeznaczony przede wszystkim do nauczania geografii. Na rynku w Królestwie Polskim najbardziej rozpowszechniona była polskojęzyczna wersja atlasu nauczyciela gimnazjum Blasiusa Kozenny *Kozenna Jeograficzny atlas szkolny* przetłumaczonego przez nauczyciela gimnazjum w Nowym Sączu Seweryna Eugeniusza Stoegera, wznawiana wielokrotnie od 1868 roku^[35]. Ponieważ w 1846 r. nastąpił ostateczny rozdział biblioteki z gimnazjum i biblioteka w Elblągu stała się miejską, w drugiej połowie XIX wieku już nie kupowano do niej atlasów szkolnych.

4c. Mapy ściennie

U podstaw decyzji o opracowaniu wielkoformatowych map poszczególnych państw w XVII wieku leżała potrzeba zobrazowania podległego władcom terytorium tak dokładnego by można było nim sprawnie zarządzać. Często mapy takie sporządzane były w jednym egzemplarzu i nie zachowały się do naszych czasów. Te drukowane mapy jak np.: Eilharda Lubinusa wielka mapa Pomorza *Nova Illustrissimi Principatus Pomeraniae Descriptio...*, w skali 1:220 000, wydana po raz pierwszy w 1618 roku, wznawiona z tych samych miedziorytowych płyt w Hamburgu w 1758 roku mogła mieć większe grono czytelników i służyła nie tylko do administrowania. Podobnie było z wielką mapą Pruss *PRUSSIAE Das ist des Landes zu Preussen, Welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae Europaeae Eigentliche und Warhafftige Beschreibung* narysowaną przez Caspara

Hennebergera, po raz pierwszy odbitą w 1576 roku z drewnianych dziewięciu klocków rytowanych przez Caspara Felbingera w skali ok. 1:400 000 oraz ponownie wydaną w Królewcu przez W. Kocha w 1863 roku pt.: *Caspar Henneberger's Grosse Landtafel von Preussen in 9 Blättern*, w skali ok. 1:360 000. Jak głoszą zapisy na karcie tytułowej dziewiętnastowiecznej kopii, powstała ona drogą nowoczesnych metod fotograficznej reprodukcji. Jej szesnastowieczny oryginał został sfotografowany a następnie drukowany metodą litografii w Instytucie A. Burcharda w Berlinie. Mapa pozyskana do biblioteki już w okresie, gdy była biblioteką miejską – Elbinger Stadt Bibliothek, czyli w drugiej połowie XIX wieku (sygn: KA 53) raczej w procesie nauczania w gimnazjum nie była stosowana. Natomiast mogła służyć w badaniach porównawczych dotyczących, np.: historii osadnictwa na ziemiach pruskich.

5. Wykorzystanie zbiorów kartograficznych w Bibliotece Elbląskiej do celów badawczych

W renesansie obrazowanie wiedzy geograficznej zawartej w tekstach starożytnych i średniowiecznych uczonych stało się problemem badawczym wielu twórców map. Pierwsi redaktorzy takich map, zajęli się rekonstruowaniem map geografa greckiego Klaudiusza Ptolemeusza, którego dzieło *Geographike hyphegesis...* przetłumaczone zostało na łacinę na początku XV wieku. Początkowo popularyzowano je w formie rękopisu, a od 1570 roku aż do końca XVII wieku było drukowane europejskich ośrodkach naukowych, jak w Rzymie, Bolonii, Florencji, Ulm, Strasburgu, Bazylei, Wenecji i Kolonii pod tytułem *Geographia* lub *Cosmographia*.

Kolejnym ważnym dokumentem kartograficznym, którego pierwowzór powstał w IV wieku, jest *Tabula Itineraria Peutingeriana* mapa drogowa imperium rzymskiego. Po raz pierwszy została skopiowana na pergaminie w XIII wieku^[36], a później opublikowana staraniem augsburskiego radnego Konrada Peutingera w Antwerpii w 1591 roku. Była wielokrotnie przedrukowywana, np. w renesansie przez Ahrahama Orteliusa, Petrusa Bertiusa, a w XIX wieku przez Joachima Lelewela i Konrada Millera. Wersja wydana w Lipsku w 1824 roku przez Libraria Hahniana, ze wstępem napisanym przez filologa klasycznego Fridericha Thierscha (1784–1860), będąca wznawieniem edycji mapy przez Franza Christopha von Scheyba pt: *Tabula Peutingeriana C. Peutingeriana tabula itineraria quae in augusta bibliotheca Vindobonensi nunc servantur adcurate exscripta. Numini maiestatique Mariae Theresiae... dicata*

a F. C. de Scheyb, w Wiedniu przez Trattnera, w 1753 roku wykonanej na podstawie manuskryptu przechowywanego w Austriackiej Bibliotece Narodowej w Wiedniu stanowiła własność Biblioteki Gimnazjum (EL B: GYMN EI BL., sygn: KA 54). Rekonstrukcja mapy z merytorycznym wprowadzeniem zapisanym na 44 stronach pióra Conradusa Mannerta jest poprzedzona jego wnikliwą analizą treści oraz indeksem toponimów sporządzonym jeszcze do edycji „Scheybiana”. Nawiązując do wcześniej opisanego w artykule tworzenia od wieków średnich nazw określających mapy można przytoczyć użycie w tekście wprowadzającym na oznaczenie mapy świata określić: „Orbis Picti tum Itinerarii, quo Antonini vocamus, aestimandus Est Imp. Augustus Octavianus, seu potius M. Vipsanius Agrippa [...] emandatum est” (s. 3) oraz „Orbis Pictus, cujus exemplum Tabula Peutingeriana exhibet” (s. 9).

Tabula Peutingeriana była w ostatnich latach przedmiotem badań przy użyciu narzędzia GIS. W 2011 roku na Uniwersytecie Stanforda jej absolwent Elijah Meeks opublikował pierwszy raport z wyników badań. A w maju 2012 roku w formacie PDF ukazała się monografia *ORBIS: The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World* autorstwa Waltera Scheidela, Elijaha Meeksa i Jonathana Weilanda zawierająca analizy tekstowe i kartograficzne poszczególnych elementów mapy, jak gęstość dróg morskich, lądowych i rzecznych, kartogram odległości od Rzymu oparty o czas potrzebny na podróż itp.^[37]

Przykładów na omówienia, analizy krytyczne, komentarze do dawnych map można mnożyć, ale w zbiorach kartograficznych Biblioteki Elbląskiej znalazły się tylko nieliczne. Na koniec artykułu chciałabym sama wejść w rolę badacza dawnych map i przedstawić kilka ciekawych spostrzeżeń, jakich dokonałam analizując powstanie i treść oraz wskazać na filiacje podobieństwa tutejszych kartografików. Jako pierwszy na warsztat badacza wzięłam powszechnie znany, przechowywany w wielu europejskich bibliotekach i sprzedawany w wielu antykwiariatach osiemnastowieczny atlas Śląska.

5a. *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae generaliter quatuor map pis nec non specialiter XVI mappis tot principatus repraesentatibus geographice exhibitus.* Ab Homannianis Heredibus, Norimbergae MDCCL. Wszystkie mapy tego atlasu w kartuszkach tytułowych mają podane dane odnoszące się do adresu wydawniczego – „edita ab Homannis Heredibus, Norimbergae” oraz na każdej mapie inną datę. I tak na mapach generalnych: *Le Duche de Silesie* – 1749^[38], *La Basse*

37 Adres: SCRIBD <http://orbis.stanford.edu/ORBISversion1.pdf> Dostęp 5 XII 2019.

38 Na innym egzemplarzu mapy przechowywanym w Centralnej Bibliotece Geograficznej (sygn. S.B. 444)

Silesie – 1745, *La Haute Silesie* – 1746, *Carte du Diocese de Breslav* – 1751^[39]; na mapach poszczególnych księstw: *Grotkani* – 1736, *Oelsnensis* – 1739, *Oppavienensis* – 1736, *Karnoviensis* – 1736, *Saganensis* – 1736, *Mvnsterbergensis* – 1736, *Schwidnicensis* – 1736, *Iavoriensis* – 1736, *Glogoviensis* – 1739, *Oppoliensis* – 1736, *Rattiboriensis* – 1736, *Wratislaviensis* – 1736, *Lignicensis* – 1736, *Bergensis* – 1736, *Wolani* – 1736, *Teschinensis* – 1736.^[40] Jak pokazuje powyższy wykaz map najczęściej powtarzającym się rokiem wydania / rytowania jest 1736. Ale jak pisze Bogdan Horodyski w monografii *Dzieje atlasu Śląska 1720–1752* zapisane na mapach daty nie zgadzają się z rzeczywistym rokiem druku. Pomimo że karta tytułowa atlasu dodawana była do zbioru map bez zmian z datą 1750, to dwanaście^[41] z dwudziestu wyszło drukiem dopiero w 1752 roku^[42]. A na przykład mapa *Saganensis* – z datą 1736 ukazała się w 1738 r.^[43] Spowodowały to liczne błędy Johanna Wielanda poprawiane przez Matthausa von Schubarta, a także dodane jeszcze przez rytowników, które były spostrzegane i o wiele lat opóźniły rozpowszechnianie atlasu jako całości. Niemniej jako mapy luźne oficyna Spadkobierców Homanna sprzedawała je od końca lat trzydziestych w księgarni wrocławskiej Korna^[44].

I te fakty spowodowały ogromne zamieszanie w datowaniu poszczególnych arkuszy gromadzonych w europejskich bibliotekach. W trakcie druku miedziorytowe płyty niszczyły się i sukcesywnie dorysowywano zatarty obraz drukując z nich kolejne nakłady. Dodatkowym utrudnieniem w rozpoznawaniu edycji są arkusze rozpowszechniane w latach 1809, 1812, 1813, na których Daniel Friedrich Sotzmann dokonał wielu aktualizacji treści mapy, a także od nowa zapisano tytuły map, a ich ozdobne kartusze całkowicie usunięto, zaś w ich miejsce dodając objaśnienia „Erklärung der Zeichen” oraz zmieniono zapis adresu wydawniczego „Nürnberg, bey Homanns Erben”. Jak zostanie poniżej omówione, niektóre płyty w latach 1736–1752 zostały zamienione nowymi. Autorka na dwóch przykładach – „Principatus Iavoriensis” i „Principatus Bregensis” (i.e.

i udostępnionym w bazie RCIN, brak daty.

39 Podano francuskojęzyczne tytuły zapisane nad górną ramką map.

40 W egzemplarzu atlasu z data na karcie tytułowej 1750, przechowywanym w Bibliotece Królewskiej (sygn. A V 21 / 1727) i pokazywanym w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej jest jeszcze mapa *La Conte de Glatz* – 1747 wymieniona w drukowanym „Index Mapporum” pod numerem 21.

41 Tymi wydanymi w 1752 r. mapami księstw śląskich są: Opawa, Ziębice, Karniów, Jawor, Brzeg, Wołów oraz Cieszyn. W: 2002, Horodyski, *Dzieje Atlasu Śląska*, s. 161–172.

42 2002, Horodyski, *Dzieje Atlasu Śląska*, s. 165.

43 Tamże: s. 163.

44 Tamże: s. 101–104, także w: 2018, Wytyczak, *Wykorzystanie Atlasu Śląska z 1752 r.*, s. 219–220.

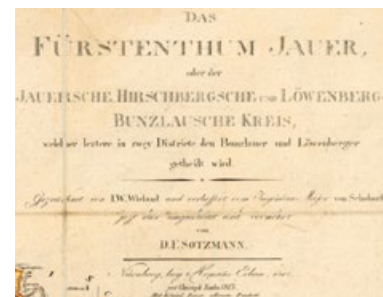
księstwo jaworskie i księstwo brzeskie) pokazała, jak żmudne jest dociekanie kolejności stanów płyty i wyjaśnienie ilości miedziorytniczych płyt, z których odbijano każdą z tych mapy.

5a1. Mapa księstwa jaworskiego w atlasie z datą 1750 pt.: *Princip[atus] Silesiae Iavoriensis in IV Circulos, Iaver, Hirschberg, Lemberg und Buntzlav divisa a I. W. Wieland Geometra et Locumtenente emensi nova et exactissima Tabula Geographica* i dalej zapis „ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per Caesar. Locumtenentem et Archit. militarem Matthaeum à Schvbarth”, była wydana Sumptibus Principum et Ord. Silesiae excusa Norimbergae ab Hered. Homannianis 1736, : Cum spec. S. Caes. Reg. Maj. Privil., metodą miedziorytu w skali ca. 1:150 000. Natomiast jedna z XIX-wiecznych edycji mapy, także miedzioryt i tej samej skali, nosiła tytuł: *Das Fürstenthum Jauer, oder der Jauersche, Hirschbergische und Löwenberg-Bunzlauische Kreis weleher letzere in zwey Districte den Bunzlauer und Löwenberger getheilt wird*. Poniżej informacja o autorach „Gezeichnet von I.W. Wieland und verbessert vom Ingenieur-Major von Schubarth, jezt aber umgearbeitet und vermehrt von D.F. Sotzmann” i wydano ją w „Nürnberg, bey Homanns Erben 1812, jetzt Christoph Fembo 1813, mit König. Baier. Allergn. Freyheit.” Przytoczono całość zapisu objaśnień prac wykonanych w latach 1736–1813, gdyż z niego wynika, jak dużo pracy włożono w zaktualizowanie miedziorytowej płyty, z której ostatecznie odbito mapę. Rycina 10 przedstawia zestawienie obrazu obu tytułów map księstwa jaworskiego.

Ryc. 10. Mapa księstwa jaworskiego. Zapis tytułu na egzemplarzach: (a) z atlasu z datą 1750 ze zbiorów Biblioteki Elbląskiej, oraz (b) z atlasu z datą 1813 ze zbiorów Biblioteki Narodowej

(a)

(b)

Pierwsze wydanie mapy księstwa jaworskiego noszące datę 1736, a włączone do atlasu z datą 1750 również wskazuje, że odbijano z co najmniej dwóch różnych płyt lub z jednej bardzo zmodyfikowanej. Na rycinie 11 zestawiono trzy wersje postaci kobiecej, która wchodziła w skład kompozycji graficznej zdobiącej kartusz tytułowy. Pierwsze dwie wersje, przechowywana w Bibliotece Elbląskiej Rycina 11a i pokazywana w bazie Repetytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN) rycina 11b prezentują obraz można powiedzieć identyczny, zaś trzecia ze zbiorów Biblioteki Narodowej pokazana na rycinie 11c ma duże zmiany w rysunku ust, nosa i oka po prawej stronie twarzy oraz odmiennie upiętą materię sukni na lewym ramieniu (po lewej stronie ryciny). Czy na tej podstawie można mówić o użyciu dwóch różnych płyt? Raczej nie. Jednak wstępne porównania reszty ryty płyty wskazują, że mogły być dwie. W tym miejscu przerwę ten wątek badania, bo należałoby zbadać jeszcze więcej egzemplarzy mapy wydanych do 1752 roku.

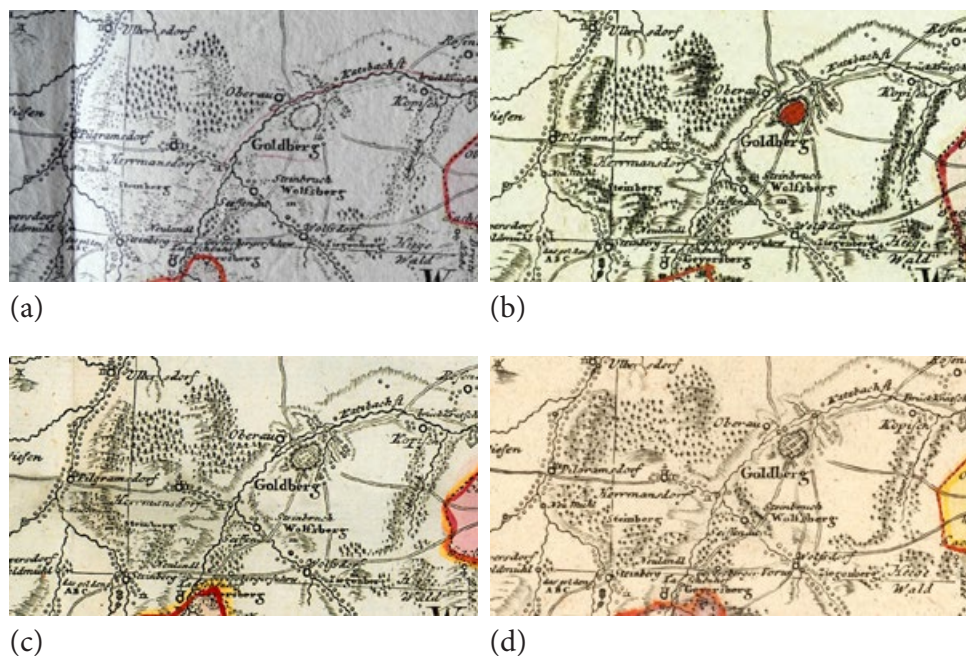
(a)

(b)

(c)

Ryc. 11. Mapa księstwa jaworskiego z atlasu z datą 1750. Fragment ozdób tytułowego kartusza – postać kobiety na egzemplarzach mapy przechowywanych w: (a) Bibliotece Elbląskiej, (b) bazie RCIN, (c) Bibliotece Narodowej

Rysunek treści mapy na podstawie średniej rozdzielczości obrazu przekazywanego przez biblioteki i archiwa (niestety często tylko taką) można prześledzić tylko niektóre zmiany, co pokazuje rycina 12.

Ryc. 12. Fragment treści mapy księstwa jaworskiego: rok 1750 (a) Biblioteka Elbląska, (b) baza RCIN, (c) Biblioteka Narodowa oraz (d) rok 1813 Biblioteka Narodowa

Na przykład: rysunek przebiegu głównych ulic w ograniczonym murami mieście Goldberg oraz aktualizację treści, np.: dodaną drogą biegnącą z Goldberg bezpośrednio do Wolfsdorf. Natomiast zanik kreski zastosowanej prezentacji rzeźby terenu metodą kreskową, szczególnie na rycinie 12a, nie wynika z zamierzonych zmian, jedynie płyta była już tak długo używana, że zatarły się na niej żłobienia.

Ryc. 13. Powiększona część fragmentu treści mapy księstwa jaworskiego pokazanej na ryc. 12.: (a) rok 1750 Biblioteka Elbląska oraz (b) rok 1813 Biblioteka Narodowa

Dopiero w tak dużym powiększeniu, jak na rycinie 13, widać, że mapa wydana w 1813 roku jest odbita z nowej płyty. Proszę zwrócić uwagę na: długość i rysunek kresek podcieniowujących lewą stronę rzeki płynącej na zachód od miasta Goldberg; delikatniejszą kreskę szczególnie przy rysunku kółek przedstawiających domostwa, wzdłuż rzeki dochodzącej do zachodu do miejscowości Wolfsdorf; poniżej miejscowości Wolfsberg na tle wzgórze pominięto literę „m”; na północ od rzeczki płynącej przez Wolfsdorf trzy domostwa narysowane cieńszą kreską, a górne dużo większym kółkiem, gdy na płycie z wydania 1750 górne domostwo ma szczególnie grubo ryt kółka. Aktualizacja treści: np. zamieniona końcówka po nazwie Geyersberger było „fuhrw.,” a w wersji z 1813 roku jest „Vorw”. Podsumowując porównanie egzemplarzy mapy księstwa jaworskiego wydanego w atlasach z datą 1750 i w 1813 roku można z dużym prawdopodobieństwem powiedzieć, że do ich produkcji kolejno użyto co najmniej trzech miedziorytnicznych płyt.

5a2. Mapa księstwa brzeskiego w atlasie z datą 1750 pt.: *Principatus Silesiae Bregensis exactissima Tabula Geographica exhibens: Circulos Brieg, Ohlav, Strehlen, Nimbsch, Crevtzburg et Pitschen una cum adjacente Districtu Nambslaviensi, ad Principatum Wratislaviensem alias pertinente* i dalej zapis „à I. W. Wieland Geometra et Locumt. accurate delineata & ob praematuram mortem Authoris denuo rectificata per Caesareum Locumt. et Archit. militarem. Matthaeum Schubarth” była wydana Sumptibus Principum ac Ord.inum Silesiae 1736 excusa Norimbergae ab Hered. Homannianis 1736, : Cum spec. S. Caes. Reg. Maj. Privilegio, metodą miedziorytu w skali ca. 1:140 000. Natomiast jedna z XIX-wiecznych edycji mapy, także miedzioryt i tej samej skali, nosi tytuł: *Das Fürstenthum Brieg, oder der Nimptsche, Strehlensche, Ohlausche, Briegsche und Kreutzburgsche Kreis, nebst dem zum Fürstenthum Breslau gehörigen Namslauer Kreise*. Poniżej umieszczono informację o autorach „Gezeichnet von I.W. Wieland und verbessert vom Ingenieur-Major von Schubarth, jezt aber umgearbeitet und vermehrt von D.F. Sotzmann” oraz adres wydawniczy „Nürnberg, bey Homanns Erben 1809. Mit Königl. Baier. allergn. Freyheit.”

(a)

(b)

(a)

(b)

Ryc. 14. Zestawienie obrazów postaci kobiecej na egzemplarzach mapy księstwa brzeskiego przechowywanych w: (a) Bibliotece Elbląskiej, (b) bazie RCIN, (c) Bibliotece Narodowej oraz (d) w bazie IKAR SBB

Rycina 14 przedstawia zestawienie postaci kobiecej na czterech egzemplarzach mapy księstwa brzeskiego, na których widać, że egzemplarz przechowywany w Bibliotece Elbląskiej oraz pokazany w bazie Repetytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych (RCIN) zostały odbite z tej samej płyty, natomiast egzemplarz z Biblioteki Narodowej oraz pokazywany w bazie IKAR SBB kierującej do Deutsche Fotothek egzemplarza ze zbiorów Dresden, Sächs. Landesbibliothek, Staats- und Unibibliothek odbito z drugiej płyty.

Natomiast zestawienie obrazów tego samego fragmentu treści mapy na rycinie 15 pokazuje, iż użyto tej samej płyty do druku wszystkich wersji, jedynie tę z 1809 roku uzupełniono zobrazowaniem rzeźby terenu metodą kreskową.

(a)

(b)

(c)

Ryc. 15. Fragment treści mapy księstwa brzeskiego: rok 1750 (a) w Bibliotece Elbląskiej, (b) w bazie RCIN, oraz (c) rok 1809 w Bibliotece Narodowej

Podsumowując porównanie obrazu fragmentu pokazującego postać kobiety oraz fragment treści mapy księstwa brzeskiego doszłam do odmiennych wniosków. Dlatego porównałam jeszcze raz fragmenty treści mapy ze zbiorów elbląskich z datą 1750 i warszawskich z datą 1809 na rycinie 16, tym razem używając znacznie powiększonej rozdzielczości obrazu. I potwierdziło się, że mapę odbito z tej samej płyty dodając rzeźbę terenu nawet na wcześniejszym rycie, czyli, na przykład: na umieszczonej po lewej stronie miasta koronie księżęcej. Dokonując wielu drobnych zmian, jednocześnie nie poprawiono zbytnio na prawo odsuniętej litery „G” w nazwie „BRIEG”.

Rycina 16. Powiększona część fragmentu treści mapy księstwa Brzeg pokazanej na ryc. 15: (a) rok 1750 Biblioteka Elbląska oraz (b) rok 1809 Biblioteka Narodowa

5b. Sztuczne atlasy utworzone z planów fortyfikacji i bitew, w tym druków ulotnych

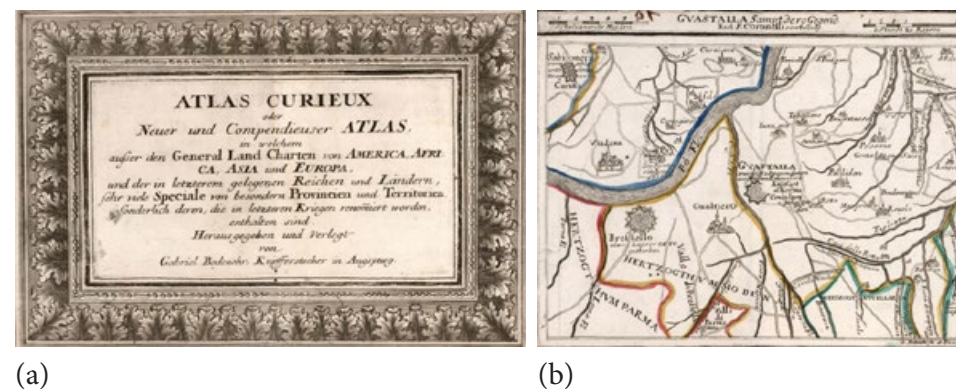
Jak wspomniano wyżej, w zbiorach kartograficznych przechowywane jest pięć utworzonych przez bibliotekarza atlasów, które zawierają mapy, plany fortyfikacji i pól bitew połączone wspólnymi sztucznymi tytułami i oprawami lub teczkami dodanymi przez bibliotekarza lub dawniejszych kolekcjonerów. Zostały one poddane pracom konserwatorskim ukończonym w 2018 roku, których wyniki przedstawiła Marlena Borycka w *Dokumentacji prac konserwatorskich-restauracyjnych*. W rozdziale „Próba ustalenia źródła pochodzenia grafik” autorka wskazała książki i atlasy, w których plany te zostały oryginalnie wydane. Do nielicznych nie udało się jej dotrzeć, co dało mi pole do badań. Podzielię się z państwem wynikami dotyczącymi dwóch atlasów z sygnaturami KA 43 i KA 45.

Ustalenia dotyczące niedoprecyzowanego pochodzenia czterech z dziewięciu grafik w atlasie KA 43:

— Piąta grafika – mapa z zapisem w ozdobnym kartuszu: tytułem *An Exact Plan of Ghent*, autorami THOS. BRODRICK oraz J. HARRIS, a także dedykacją „is humbly dedicated to the Rt. Honble. Charles earl of Peterborough by his most obedient Sert. Tho. Brodrick.” wydana była w: *History of the late war in the Netherlands: together with an abstract of the Treaty of Utrecht*, w Londynie: printed by William Pearson, for Thomas Ward, 1713,^[45] w rozdziale: *A compleat history of the campaign, in the Year, 1708*. Książka dotyczy hiszpań-

skiej wojny o sukcesję w latach 1701–1714, w formacie octavo, zawiera 15 map. Plan Gandawy w prawym dolnym rogu marginesu „Page 223” i na tej właśnie stronie w przypisach dziesięciowierszowa nota: „GHENT, is a vast large City and Castle, One of the Principal of the Low-Countries...” oraz opis działań politycznych i wojennych księcia Eugeniusza, którego wojska 5 lipca zbliżyły się w kierunku Gandawy i Brugii.

— Szósta grafika – mapa w skali ca. 1:220 000, tytuł po środku nad mapą *Guastalla Sampt dero Gegend*, Nach P. Coronelli Vorstellung, po prawej stronie dolnej ramki mapy napis: „G. Bodenehr fec. Et Excudit”, a prawym górnym rogu numer „48” (ryc. 17b) oznacza numer grafiki w atlasie *Atlas Curieux oder Neuer und Compendieuser. Atlas: in welchem ausser den General-Land-Charten von America, Africa, Asia und Europa, und der in letzterem gelegenen Reichen und Landern, sehr viele Speciale von besondern Provinzien und Territorien, sonderlich deren, die in letzteren Kriegen renommirt worden, enthalten sind*. Herausgegeben und verlegt von Gabriel Bodenehr, Kupferstecher in Augspurg (ryc. 17a). Atlas ten to dzieło augsburskiego kartografa i rytownika składające się z ponad stu map i tablic opublikowanych przez Vincenza Coronello. Atlas datowany jest na rok 1716.^[46]

Ryc. 17. *Atlas Curieux...* Bodenehra: (a) karta tytułowa, (b) mapa *Guastalla Sampt dero Gegend*

— Siódma grafika – marynistyczny widok zatytułowany *A view of the Havana*, na górnym marginesie po prawej stronie zawiera ręcznie zapisaną notę: „Impel. Mag: 1762”. Internet całkiem łatwo nakierował mnie na czasopismo „The Imperial Magazine: or, complete monthly intelligencer” wydawane w Londynie „Printed for J. Scott at the Black Swan in Pater-noster Row, w latach

45 National Library of Australia: <https://catalogue.nla.gov.au/Record/3194332>, dostęp 7 XII 2019 r.

46 Atlas w: David Rumsey Historical Map Collection.

1760-1762. Niestety żadna z wymienionych w bazie WorldCat bibliotek^[47] nie udostępnia skanów bez ograniczeń. Korzystać ze zdigitalizowanego materiału mogą tylko osoby posiadające uczelniany dostęp, np.: w Yale University. Na temat tego czasopisma jako źródła informacji o chęci kolonizacji Kuby przez osadników brytyjskich poleca opracowanie *The Power of Commerce: Economy and Governance in the First British Empire* i na stronie 176 jest odniesienie do artykułu wydrukowanego w „*Imperial Magazine*, 3 (1762): 217–222”^[48]. Na tej podstawie i można domniemywać, że do artykułu jest dołączony omawiany widok Hawany.

— Dziewiąta grafika – mapa z tytułem holenderskim i łacińskim *Cadix, in Spanje, op een half Eiland gelegen in de Grootte Zee = Gades, in Balticae chersoneso, in Hispania: a Tyrii olim condita; hodie per totum terrarum orbem nota* po lewej stronie dolnego marginesu zawiera napis: „Pet. Schenk exc. Amst.,” a po prawej „cum Privilegio”, co bez wątpliwości wskazuje, że autorem i rytownikiem mapy jest Peter Schenk znany amsterdamski kartograf, a mapa została wydana w Amsterdamie ze stosownym przywilejem. W katalogu Królewskiej Biblioteki w Kopenhadze, gdzie przechowywany jest identyczny egzemplarz mapy w atlasie *Frederik den Femtes Atlas*, Bd. 3, Tvl. 49, *Også med latinsk titel, een Haven voor Europas Koophandel* jest ona datowana na lata 1700–1720^[49].

Ustalenia dotyczące niedoprecyzowanego pochodzenia siedmiu z ośmiu grafik w atlasie **KA 45**:

— Pierwsza i druga grafika pokazują dwie bitwy – pod Wschową czyli Fraustadt stoczoną 13 lutego 1706 roku oraz pod Narwą 30 listopada 1700 roku – toczone podczas III Wojny Północnej pomiędzy Królestwem Danii i Norwegii, Rosji, Saksonii, Prus i Hanowerem ze Szwecją. Rzeczpospolita formalnie była neutralna, ale na jej terytorium rozegrało się większość z tych bitew, np.: pod Piotrkowem, Pułtuskim, Toruniem, Warszawą, Wschową, Połtawą itd. Rycina *Sächsische Battallie, wie solce bey Frauenstadt rangi ret gestande unter Commando des Herrn General Schulenburgs* pochodzi z wielotomowego dzieła opisującego militarne dokonania króla szwedzkiego Karola XII: *Der Ausführlichen Lebens Beschreibung Carls des XII., Königs in Schweden...* opracowanego przez Samuela Fabera i wydawanego w tomach I–X, sukcesywnie ukazują-

47 <https://www.worldcat.org/title/imperial-magazine-or-complete-monthly-intelligencer/oclc/51820350>, dostęp 7 XII 2019 r.

48 1994, Koehn, *The Power of Commerce*, s. 176.

49 Det Kgl. Bibliotek: <http://www.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object75660/en/>, dostęp 12 XI 2019 r.

cych się w Norymberdze, Frankfurcie i Lipsku w oficynie Christophera Riegela w latach 1702–1719. Natomiast *Plan der Attaque der Importanten Vestung Narva in Ingermandland Welch von Ihro Zarischen Male S. Ruonter Commando seiner Excellence dero General Feld Marchalln Frey herrn von Ogilvie den 20 Aug: 1704 mit Sturmender Handerobert* pojawia się w antykwariatach, ale informacje o nim są znikome. Jeden z egzemplarzy skatalogowany został w Narodowej Bibliotece Łotwy jako anonimowy materiał kartograficzny, miedzioryt o wymiarach 15×28 cm, wydany w Väcija (Niemcy), bez podania wydawcy. W Katalogu zbiorów Biblioteki Akademickiej Uniwersytetu Łotewskiego opisującym dzieło niemieckiego etnografa i nauczyciela w Carskim Liceum w Rydze Johanna Christophera Brotze (1742–1823) *Sammlung verschiedener Livländischer Monumente*^[50] pośród jego rysunków, obrazków i grafik, także pojawia się ten plan, ale bez podania szczegółów bibliograficznych.

— Trzecia grafika – panorama prezentująca oblężenia brabanckiego miasta 's-Hertogenbosch obecnie należącego do Holandii będącego stolicą prowincji Brabancja Północna. W trakcie wojny trzydziestoletniej miasto stało po stronie Habsburgów i ze względu na znaczenie jego fortyfikacje zostały znacznie rozbudowane. W 1629 roku było przez trzy miesiące oblegane przez księcia orleańskiego Fryderyka Henryka i dzięki niestandardowej strategii księcia miasto musiało się poddać. Było to pierwsza tak duża porażka wojsk lądowych Habsburgów i pociągnęła za sobą kolejne. Panorama pt.: *'s Hertogen Bosch* nosi grawerowany numer „249” strony dzieła, z którego pochodzi. Portal „Europeana collections”^[51], pokazuje obiekt pod sztucznym tytułem *Beleg van 's-Hertogenbosch door Fredrik Hendrik, 1629, anonim, 1650–1652* przechowywany w Rijksmuseum w Amsterdamie z obrazem tej panoramy i katalogowym opisem: „Beleg van 's-Hertogenbosch door het Staatse leger onder Frederik Hendrik, mei tot september 1629. Gezicht op de versterkte stad vanuit de positie van het belegerende Staatse leger. Het paginanummer 249 weggepolijst” oraz dane o wymiarach 11×13 cm, język holenderski i flamandzki, datowanie obiektu na lata 1650–1652, a także informacją, że ilustracja pochodzi z: Arnoldusa Montanusa (ca. 1625–1683) *T leven en bedryf van Frederik Henrik : Met een noodwendige inleiding*. Amsterdam: Cornelis Janszoon, 1652, s. 249. W opisie jest mowa o numerze strony 249, ale na prezentowanym przez muzeum skanie panoramy nie widać go. Być może panorama bitwy była także wydawana jako druk ulotny.

50 University of Latvia Academic Library <http://www3.acadlib.lv/broce/>, oraz skan planu, dostęp 10 XII 2019 r.

51 Strona: Europeana collections: https://www.europeana.eu/portal/pl/record/90402/RP_P_OB_81_126.html, muzeum: <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-81.126> oraz [Brabants Historisch Informatie Centrum \(BHIC\)](http://www.bhic.nl/), dostęp 8 XII 2019 r.

— Czwarta grafika – *Negapatnam op de kust van Choromandel* powstała w technice miedziorytu o wymiarach 20×28.5 cm i została zamieszczona w książce autorstwa Woutera Schoutena (1638–1704) *Wouter Schoutens Oost-Indische Voyage...* wydanej w Amsterdamie przez Jacoba Meursa w 1676 roku. W tej edycji po stronie 180 wraz z drugą ryciną są wstawione w tekst rozpoczynający się od słów: „De Stadt Negapatnam is door de Portugesen eertijts gesticht: die deselve tot Anno 1658 besten hebben...”. Omawiana grafika pokazuje indyjski port Nagapattinam, który na początku XVI wieku był odkryty przez Portugalczyków i w roku 1554 stał się portugalskim centrum handlu w tym regionie. 30 grudnia 1676 roku wraz z otaczającymi go wsiami przeszedł w ręce holenderskie, czyli Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej (VOC). Ostatecznie w 1781 roku stał się portem brytyjskim po dwóch bitwach morskich stoczonych z francuska flotą.

(piąta mapa to rękopis – nieomówiony w artykule)

— Szóstą grafikę – Filadelfia i siódmą – Makau pominię, gdyż jak dotąd nie znalazłam informacji o ich pochodzeniu. Ciekawa jest — ósma grafika – zamku Lemnos pt.: *Plan des Schlosses Lemnos, welches d. 4. 8br. 1770 Capitulirte = Plan du Chateau des Lemnos, qui capitula Ce 4.8br. 1770*. Jest to miedzioryt ręcznie kolorowany, o wymiarach 24,5×38 cm, wydany w Augsburgu w oficynie kartografa, rytownika i wydawcy Tobiasa Conrada Lottera (1717–1777) co zapisano na planie w prawym dolnym rogu pod ramką: Tob. Conr. á Augsburg. 1771. Plan pokazuje sytuację, gdy wojsko rosyjskie od północy oblega zajęte przez wojska tureckie miasto. A za niewielkim półwyspem znajduje się flota rosyjska. Jest to jedna z bitew w wojnie rosyjsko-tureckiej w latach 1768–1774. Plan prezentuje kapitulację miasta Myriny na greckiej wyspie Lemnos w dniu 4. VIII. 1770 roku. Wojnę zakończyło podpisanie traktatu 21 VII 1774 roku. Plan Lemnos wydany był także wraz z innym odbitym z drugiej płyty (ramka planu ma te same wymiary), pokazującym bitwę w zatoce fortu *Cismin* (Czesma, bitwa morska pod Czesmą, pomiędzy wyspą Chios i wybrzeżem Anatolii) w momencie zwycięstwa floty rosyjskiej nad flotą osmańską w dniu 5 lipca 1770 roku, tytuł tego planu: *Beschreibung Welch die Attaque der Russischen mit der Türkischen Flotte vom 24. Jun: [!] 1770, beÿ Cismin vorstellet = Vue de la Bataille Navale des flottes Russes et Turques Pres de Cismin Ce 24. Juin: 1770*. W prawym dolnym rogu pod ramką napis: Tob. [ias] Conr.[ad], á Augsburg. 1771.^[52]

— Ósma grafika – zatytułowana *Eigentliche Abbildung der Belagerung der Festung Landau so den 9 Sept: Ao 1702 sich an Ihro Röm: Kön: Maij. Josephum*

I per Accord erbebe^[53] prezentuje oblężenie miasta Landau w dniu 9 września 1702 roku. W latach 1702–1713, czyli w krótkim okresie, miasto doznało czterech oblężeń. Bitwa ta była jedną z wielu prowadzonych w Europie w wojnie o sukcesję po hiszpańskich Habsburgach, która toczyła się w kilku miejscach jednocześnie. Walczono w Nadrenii, w południowych Niemczech, na Półwyspie Apenińskim, w Holandii i Hiszpanii, a także na morzach i w koloniach. Na rycinie 18 pokazano pięć druków ulotnych – miedziorytowych sztychów ukazujących pole bitwy z lotu ptaka wraz towarzyszącymi im tekstami, każdy o wymiarach około 61×51 cm. Dokumenty pokazane na rycinie 18a i 18b mają obraz z lotu ptaka odbity z tej samej płyty. W zbiorach Library of Congress pośród kilkuset druków ulotnych prezentujących bitwy i oblężenia różnych europejskich miast XVII i XVIII wieku znajduje się cztery, które dokumentują oblężenie miasta Landau. Trzy z nich: ryciny 18b, 18d i 18e obrazują sytuację, oblężenia z roku 1704, zaś w tekście opisującym bitwę na rycinie 18c brak jest jakiegokolwiek daty.

(a)

(b)

(c)

Ryc. 18. Oblężenie twierdzy Landau: (a) z 9 września 1702 roku, egzemplarz w zbiorach Biblioteki

⁵³ Także w zbiorach Riksarkivet w Sztokholmie.

(d)

Elbląskiej; w zbiorach Library of Congress^[54] (b) *Allerfreulichste Vorstellung und Beschreibung der durch glücklich siegreiche Kayserl. und Alliirten Waffen eroberten Welt-berühmten Stadt und Vestung Landau* – oblężenie z dnia 9 grudnia 1704 roku, (c) *Warhafftige Vorstellung und eigendlicher Abriss der nach einiger Belagerung endlich erfolgten göttlichen Abergab Landau* – na końcu tekstu, Augspurg [Augsburg]: Zu finden bey Albrecht Schmidt, Formschneider und Brieffmahler, (d) *Höchst-erfreuliche Vorstellung und beglaubte Victori so die Kayserliche Allirte in Eroberung Landau erhalten* ... sytuacja z 1704 roku, na końcu tekstu, Augspurg [Augsburg]: Zu finden bey Albrecht Schmidt, Formschneider und Brieffm. (e) *Accords-Puncta der Stadt und Vestung Landau* ... pokazuje sytuację z 25 listopada 1704 roku.

(e)

W zbiorach Biblioteki Elbląskiej są także przechowywane wojenne druki ulotne z pierwszej wojny światowej. Jeden z nich zatytułowany *Wöchentliche Kriegsschauplatz-Karte mit Chronik*, (sygn.: KM 41) ma numer „Nr. 83” w lewym górnym rogu marginesu, świadczący, że dokument ten był jednym z wielu wojennych druków publikowanych w serii. Całość na jednym kawałku papieru złożona na trzy części była wydana w Monachium przez Kunstanstalt Graphia w 1916 roku z tekstem (Verantwortlicher Verfasser) opracowanym przez Rud. Mayera w Monachium. Tekst *Militärische Ereignisse vom 1. bis 8. Mai 1916* zapisany w siedmiu szpaltach towarzyszy siedmiu litograficznym mapom umieszczonym na jego wersie. Wielobarwne mapy przedstawiają sytuację wojenną na różnych frontach wojny: na terenie pogranicza Niemiec i Francji oraz Belgii wydaną w skali 1:2 850 000; *Mutmaßliche Front Ostende – St. Mihiel* w skali 1:200 000; *Die Kämpfe bei Verdun* w skali 1:265 000; *Col di Lana Gebirt* w skali 1:400 000; *Südwestlicher Kriegsschauplatz* w skali 1:450 000; *Östlicher Kriegsschauplatz* w skali 1:3 700 000 oraz spoza Europy *Zu den Kämpfen in Vorder*

– *Asien* w skali 1:24 000 000.

Przedstawione druki ulotne z okresu wojen końca XVII i początku XVIII wieku oraz z pierwszej wojny światowej to druki propagandowe, które były obrazem bieżących wydarzeń politycznych a dla współczesnego badacza są ważnymi dokumentami historycznymi.

6. Podsumowanie

Gromadzone od początku XVII wieku w Bibliotece Elbląskiej dokumenty kartograficzne służyły czytelnikom przez pierwsze dwa stulecia w gimnazjum głównie jako pomoc dydaktyczna, a później udostępniano je wszystkim mieszkańcom miasta. Podane w tekście artykułu przykłady zgromadzonych w Bibliotece Elbląskiej map i atlasów świadczą o wszechstronności tego zbioru. Do lat 80-tych XVIII wieku zgromadzono w bibliotece 111 map, które przechowywano w dziale 5. *Mathematici cum mappis geographicis*. Z tego „gimnazjalnego” okresu biblioteki najcenniejszymi dokumentami są bezwątpienia: atlas morski *Zeespiegel, inhoudende een korte Onderwysinghe inde konst der Zeevaart...* Door Willem Iansz Blaeuw, drukowany w Amsterdamie, „Ghedrukt by Willem Jansz Blaeuw”, 1623 roku oraz geopolityczna książka z mapami *Omnium Belgii sive Inferioris Germaniae regionum descriptio*: Ludovico Guicciardino nobili Florentino auctore... wydana w „Amstelrodami [!]: Excudebat Guiljelmus Ianssonius, 1613”.

Obok tych dwóch rarytasów w zbiorach kartograficznych Biblioteki Elbląskiej znajdują się atlasy i mapy skatalogowane w 127 opisach inwentarzowych. Omówienie wybranych spośród nich map i atlasów wyjaśnia charakter i tematyczno-geograficzny zasięg kolekcji. Doborem materiałów podkreślono ich znaczenie w przekazywaniu wiedzy o przestrzeni geograficznej na lekcjach historii oraz geografii historycznej, a także jako materiał uzupełniający wiedzę grona pedagogicznego. Omówiono mapy z czterotomowej geografii świata antycznego *Notitia Orbis Antiqui sive Geographia plenior[is]* niemieckiego nauczyciela Christophusa Cellariususa z lat 1701–1706 oraz sztychy z niemieckojęzycznej wersji *Reise des jungen Anacharsis durch Griechenland vierhundert Jahr vor der gewöhnlichen Zeitrechnung* wydania pierwszego z lat 1789–1793. Podkreślono odmienny charakter atlasów historycznych opracowywanych specjalnie dla szkół na przykładach atlasu do geografii historycznej *Schulatlas der alten Geographie, mit historisch-erläuternden Rand-Anmerkungen...* w edycji z 1825 roku, *Geschichtlich-geographischer Atlas von Europa...* wydanego Berlinie, Poznaniu i Bydgoszczy przez Ernsta Siegfrieda Mittlerera w latach 1829–1833, a także *Atlas zur Geographie des Herodot* autorstwa geografa Hermanna

54 Library of Congress– Search Photos, Prints, Drawings.

Bobrika wydany w Królewcu przez Augusta Wilhelma Unzera w 1838 roku. Jako przykład ilustrujący atlasy do historii powszechnej przytoczono *Meyers Historischer handatlas, Mit 62 hauptkarten...* opracowany w Bibliographisches Institut w Lipsku i Wiedniu w 1911 roku.

Spośród zgromadzonych geograficznych atlasów zaprezentowano wydany w Lipsku *Atlas Selectus* Johanna Georga Schreibera z 1740 roku oraz w Augsburgu *Atlas Minor praecipus orbis terrarum imperia...* Matthasa Seuttera opublikowany przez Tobiasa Conrada Lottera datowany na rok 1773, oraz typowy atlas szkolny *Geographischer Atlas bestehend in 44 Land-Charten* opracowany przez Leonharda Eulera na zamówienie Królewskiej Akademii Nauk i opublikowany w Berlinie z 1760 roku.

Bardzo ważny z punktu widzenia rozwoju geograficznej wiedzy o Śląsku *Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae* z mapami opracowanymi przez Johanna Wielanda poprawionymi przez Matthausa von Schubarta, a szytychowanymi i drukowanymi w oficynie Spadkobierców Homanna pozwolił autorce – na przykładzie księstw jaworskiego i brzeskiego, na podstawie stanu miedziorytowych płyt ustalić filiację map poprzez porównanie rysunku treści map oraz elementów zdobńczych kartusze tytułowe.

W Bibliotece Elbląskiej przechowywane jest pięć sztucznych atlasów, które zawierają mapy, plany miast i pola bitew, które również stały się polem badawczym autorki niniejszego artykułu. Na ich podstawie pokazano różne sposoby ustalania pochodzenia poszczególnych rycin, spośród których wskazano także na druki ulotne, których kilka przykładów z różnych wojen znalazło się w omawianym zasobie kartograficznym Biblioteki.

Literatura

Bobrik Hermann, 1838, *Geographie des Herodot vorzugsweise aus dem Schriftsteller selbst dargestellt ; nebst einem Atlasse von 10 Karten*. Königsberg: bei August Wilhelm Unzer, 1838.

Cormack Lesley, 2007, *Map as Educational Tools in the Renaissance*, w: *The History of Cartography*, wol. 3, część 1, *Cartography in the European Renaissance* / Ed. David Woodward. Chicago, London: University of Chicago Press, s. 622–636.

Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze = Eilhard Lubinus Reise durch Pommern, 2013, Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich.

Expenhorst Jürgen, 2003, *Petermann's planet. A Guide to German Handatlases and their siblings throughout the World 1800–1950*. Vol. I: *The Great*

Handatlases. Schwerte: Pangaea Verlag.

Hiatt Alfred, 2007, *Maps*, w: *The Encyclopedia of Medieval Literature in Britain* / ed. Siân Echard & Robert Rouse, 2017, John Wiley & Sons, Ltd, s. 1–6.

Horodyski Bogdan, 2002, *Dzieje Atlasu Śląska 1720–1752*, w: *Zabytki Polskiej Kartografii*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, z. 7.

Jäger Eckhard, 1982, *Prussia-Karten 1542–1810 Geschichte der kartographischen Darstellung Ostpreußens vom 16. Bis zum 19. Jahrhundert*. Bibliographischer Katalog. Weissenhorn: Anton H. Konrad Verlag.

Karrow Robert William, Jr, 1999, *Intellectual Foundations of the cartographic resolution. A dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School in candidacy for the degree of doctor of philosophy*, Department of History. Chicago: Loyola University, s. 8–9.

Koeman Ir. C., 1970, *Celestial and maritime atlases and pilot books*, w: *Atlantes Neerlandici. Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1880*. Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum Ltd, wol. IV.

Koehn Nancy F., 1994, *The Power of Commerce: Economy and Governance in the First British Empire*. Cornell University Press.

„Kritischer Wegweiser in Gebiete der Landkarten-Kunde nebst Anders Nachrichten sur [...] Geographie Und Hydrographie”, *Zweite Band*, Berlin: bei Simon Schropp & Comp. 1830, Ausgegeben dem 15. Januar 1830.

Kublin Lucyna, Szaniawska Lucyna, 1999, *Kto i do jakich celów korzysta z dawnych map w Zakładzie Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej*, w: „Z dziejów kartografii” t. XI, *Mapy w pracy historyka*, s. 219–223.

Kuhlbrodt Peter, 2011, *Bibliographische erfassung der historischen Bücherei der Stadt Nordhausen. Kostbarkeiten, über Jahrhunderte gerettet, erarbeitet im Auftrag des Kulturamtes der Stadt Nordhausen*. Nordhausen AM Harz. https://nordhausen-wiki.de/images/7/73/Historische_Bibliothek_Nordhausen_Peter_Kuhlbrodt.pdf, dostęp 7 XI 2019.

Sekulski Jerzy, 1982, *Księgozbiór biblioteki gimnazjum elbląskiego w XVIII wieku*, w: „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3, s. 187–199.

Sekulski Jerzy, 2005, *Elbląg i jego biblioteka*, w: *Biblioteka Elbląska. Przeszłość i teraźniejszość = Elbląg Library – past and present* / pod red. Piotra Derlukiewicza. Elbląg: Wydawnictwo Wilk Stepowy, s. 3–29.

Spallek Waldemar, 2018, *Polskie szkolne atlasy geograficzne 1771–2012*. *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego 42*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.

Szaniawska Lucyna, 1987, *Analiza wybranych małoskalowych map ziem*

polskich (XVI–XVIII w., w: „Studia i Materiały z Historii Kartografii” t. VII, Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Szaniawska Lucyna, 2014, Joachim Lelewel jako badacz dawnych opisów świata i twórca „krajobrazów”, w: „Z dziejów kartografii” t. XVIII, Dawna mapa jako źródło w badaniach geograficznych i historycznych, s. 209–235.

Szaniawska Lucyna, 2013, Zasady opisu geograficznego i rysowania map w Geografii Ptolemeusza redagowanej przez Nicolausa Germanusa – rękopis BOZ 2, w: „Studia Geohistorica” nr 1, s. 61, 64.

Szaniawska Lucyna, 2016, Budowanie warsztatu naukowego i prowadzenie prac badawczych z zakresu historii kartografii w Zakładzie Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej w latach 1946–2013, w: „Z dziejów kartografii” t. XX, Szkoły, ośrodki i twórcy polskiej historii kartografii (1945–2015), s. 47–86.

Tooley’s dictionary of mapmakers, ed. Josephine French, Valerie Scott, vol. 1–4, Early World Press, 1999–2004.

Woodward David, 1987, Medieval Mappaemundi, w: The History of Cartography. Vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean / ed. J.B. Harley and David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, s. 286–370.

Woodward David, 2007, Cartography and the Renaissance: Continuity and Change, w: The History of Cartography. Vol. 3: Cartography in the European Renaissance / ed. J.B. Harley and David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, part 1, s. 11.

Wytyczak Roman, 2018, Wykorzystanie Atlasu Śląska z 1752 roku w europejskich publikacjach kartograficznych, w: „Polish Cartographical Review. Supplement w języku polskim”, t. 3, nr 2, s. 219–229.

Educational function and research possibilities of the cartographic collections in the Elbląg's Library

Summary

The cartographic documents collected from the beginning of the 17th century by the Library in Elbląg served the readers for the first two centuries in the gymnasium mainly as an educational aid, and later they were made available to all inhabitants of the city. The examples of maps and atlases collected in the Elbląg's Library, provided in the article, prove the versatility of this collection. By the 1880s, 111 cartographic documents had been gathered in the library, incl. the nautical atlas *Zeespiegel* by Willem Jansz Blaeu (1623) and *Omnium of Belgium sive Inferioris Germaniae regionum descriptio* by Johannes Janssonius (1613). Apart from these two rarities, the collection possesses atlases and maps registered in 127 records. An overview of the selected maps and atlases explains the nature and thematic and geographical scope of the library stocks. The selection of materials emphasized their importance in conveying knowledge about geographical space in history and historical geography lessons, as well as material supplementing the knowledge of the teaching staff.

Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae with maps elaborated by Johann Wieland allowed the author – on the example of the Duchies of Jawor and of Brzeg – to determine the filiation of the maps contained therein by comparing the drawing of the map content and the elements decorating the title cartouches resulting from the condition of copperplates. The Elbląg's Library stores five composite atlases containing geographical maps, city plans and battle plans, which have also become the research field of the author of this article. On their basis, different ways of establishing the origin of individual engravings were shown, including leaflets, some examples of which from various wars were included in the discussed cartographic resource of the Library.

Przyrost naturalny ludności miasta Elbląga w latach 1976-2018

Wstęp

Tematyka demograficzna dotycząca Elbląga była na łamach „Rocznika ...” poruszana już kilkakrotnie (Sobczak 1988, 2016; Rakowski 1982, 1985; Łukomska 2010; Olbracht-Prondzyński 2018). Jednak wraz z upływem czasu ujawniają się pod wpływem zachodzących procesów demograficznych takich jak przyrost naturalny, migracje, nowe zjawiska : na przykład następują zmiany w strukturze wieku ludności powodujące starzenie społeczeństwa i zmniejszający się udział osób aktywnych zawodowo wśród ogółu mieszkańców. Postarzanie się ludności powoduje zmniejszanie się liczby rodzących się dzieci a zwiększanie liczby zgonów, co przekłada się na zmniejszanie się przyrostu naturalnego i malejący udział subpopulacji młodej (np. w wieku 0-19 lat) w ogólnej liczbie mieszkańców. Zmiany w strukturze wieku ludności uwidaczniają się w stwarzanym popycie na dobra materialne i usługi. Zresztą sam wzrost lub spadek przyrostu naturalnego wywołuje pewne skutki w gospodarce. Przyrost naturalny w Polsce był niemal jedynym składnikiem wpływającym na przyrost rzeczywisty ludności do 2001 r., a od 2008 r. z przerwą 2006-2012 kiedy był dodatni, obok ujemnego salda z zagranicą, wpływa na ubytek ludności. Dlatego jest on bardzo ważnym komponentem wpływającym także na zmiany potencjału demograficznego w skali lokalnej co pragnę udowodnić w niniejszym artykule. Cel artykułu jest wielowątkowy, a mianowicie :

1. przedstawiono proces zmian jaki dokonał się w przyroście naturalnym,
2. w dynamice demograficznej,
3. w wieku kobiet rodzących dzieci,
4. w wieku mieszkańców zawierających związek małżeński,
5. w strukturze wieku,
6. w liczbie ludności.

Czasokres badań ogranicza się głównie do lat 1976-2018, niekiedy tylko sięga lat poprzedzających lub uzupełnia pewne zjawiska demograficzne danymi dla 2019 r. Źródłem wyjściowym pozwalającym na śledzenie zmian demograficznych w miastach, zwłaszcza liczących 100 tys. i więcej mieszkańców były dane liczbowe zebrane w Departamencie Badań Demograficznych GUS oraz Roczniki Demograficzne GUS z lat 1991-2020 r. oraz niekiedy z lat wcześniejszych. Okres badań podzielono na podokresy lat 1976-1998 kiedy Elbląg pełnił funkcję wojewódzką oraz lat 1999-2018 kiedy był miastem na prawach powiatu i zarazem powiatem ziemskim w granicach administracyjnych woj. warmińsko-mazurskiego (dalej WM). Pozbawienie funkcji wojewódzkich Elbląga z końcem 1998 r. mogło wpłynąć na rozwój demograficzny miasta (Rakowski 2005).

Większy wpływ na rozwój demograficzny miast niż funkcja administracyjna, gdzie wzrost zatrudnienia jest niewielki, odgrywają pozostałe funkcje także o zasięgu poza lokalnym i poza regionalnym. Szczególne znaczenie w latach 1950-1980 odgrywał przemysł. Otóż w latach 1950-1974 kiedy Elbląg nie pełnił funkcji wojewódzkich przybyło 47 tys. mieszkańców, zaś w następnych 24 latach, kiedy takie funkcje sprawował, przyrost rzeczywisty ludności wynosił 31 tys. Na rozwój danego miasta wpływała do 1989 r. polityka gospodarcza państwa. To państwo w zdecydowanym stopniu podejmowało decyzje, które obszary kraju należy aktywizować. Niestety takiej polityki państwo, podporządkowane wielkim korporacjom transnarodowym, nie prowadziło w latach 1998-2015 zdając się na „niewidzialną rękę rynku” (Komornicki, Markowski, Ślaczynski 2020), która doprowadziła do wielkiego chaosu przestrzennego i wzrastających różnic w regionalnym rozwoju kraju (Jasiecki 2012).

Współcześnie w dobie globalizacji, o rozwoju miasta decydują jego walory, które są w stanie przyciągnąć kapitał prywatny w tworzeniu nowych miejsc pracy, zwłaszcza dobrze płatnych. Czyli w tym przypadku pracownicy zatrudnieni w administracji powinni odgrywać kreatywną rolę w przyciąganiu kapitału, poprzez między innymi wzmacnianie jego walorów lokalizacyjnych. Nawet największe korporacje transnarodowe, aby rozwijać swoją działalność muszą znaleźć odpowiednie miejsce w przestrzeni lokalnej (Kuciński 2011), a wyszukują taką, która przysparza im największe zyski. Dlatego jednostki osadnicze a nawet państwa konkurują między sobą w zachęcaniu kapitału do inwestowania na ich terenie. Im jest słabsza władza państwowa tym większe znaczenie odgrywa kapitał prywatny w wyborze lokalizacji swojej działalności. Niestety od 1989 r. władza państwowa była zbyt słaba, aby sterować rozwojem kraju. To kapitał prywatny, na ogół zagraniczny, decydował o lokalizacji swojej działalności, a w okresie wzmocnionej prywatyzacji zakładów przemysłowych w Polsce

likwidował te, które były konkurencyjne wobec własnych firm funkcjonujących na terenie kraju skąd pochodził kapitał. Takie zjawisko występowało też w Elblągu, gdzie w latach 90. zlikwidowano najważniejsze miastotwórcze zakłady pracy doprowadzając do wzrostu bezrobocia i zubożenia społeczeństwa, a następnie przyczyniło się do powolnego zmniejszania się liczby mieszkańców.

Przyrost naturalny ludności Elbląga w okresie pełnienia przez miasto funkcji wojewódzkich

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że pełniona przez Elbląg funkcja wojewódzka w znikomym stopniu mogła wpływać na przyrost naturalny ludności. Ten znikomy wpływ mógł się przejawiać w napływie młodych kobiet do miasta, zwłaszcza ze wsi, których zachowania prokreacyjne mogły się nieco różnić od kobiet zasiedziały. Natomiast przemożny wpływ na urodzenia, zgony miało otoczenie krajowe, po części europejskie i ogólnoswiatowe. I tak w 1976 r. współczynniki ruchu naturalnego odnoszone do tysiąca mieszkańców w Elblągu na tle Płocka i ogółu ludności miast i wsi w Polsce przedstawiały się następująco^[1]:

	Elbląg	Płock	miasta	wieś
małżeństwa	12,2	8,2	9,5	9,5
urodzenia	21,6	20,1	18,2	21,3
zgony	6,9	7,4	8,5	9,5
przyrost naturalny	14,7	12,7	9,7	11,8

Otóż współczynnik zawieranych małżeństw, urodzeń i przyrostu naturalnego w Elblągu były wyższe niż w Płocku i przeciętnie w kraju. Natomiast niższy był współczynnik zgonów. Zjawisko występujących różnic we współczynnikach ruchu naturalnego należy upatrywać w strukturze wieku ludności wywołane po II wojnie światowej zasiedleniem tzw. ziem odzyskanych przez Polskę. Na tereny te napływała ludność młoda, co uwidaczniało się także wysokim przyrostem naturalnym (Frączak, Strzelecki 1996), malejącym wraz z upływem czasu i zanikającą różnicą w przyroście naturalnym między ludnością ziem dawnych i odzyskanych. Należy zwrócić uwagę, że najbardziej współczynniki przyrostu naturalnego Elbląga były zbliżone do Płocka, miasta w owym czasie intensywnie uprzemysławianego i dużym napływem ludności (Rakowski 2017, s.63). W końcowym roku to jest w 1998, kiedy te miasta pełniły funkcje wojewódzkie współczynniki ruchu naturalnego wyglądały jak niżej:

[1] Rocznik Demograficzny (RD) 2019. GUS, s. 29, 33 oraz W. Rakowski 2017, s. 62.

	Elbląg	Płock	miasta	wieś
małżeństwa	5,4	5,7	5,3	5,8
urodzenia	9,3	9,9	9,1	12,4
zgony	9,1	7,8	9,3	10,7
przyrost naturalny	0,2	2,1	-0,2	1,7

To znaczy, że współczynniki te w Elblągu przedstawiały się już gorzej niż w Płocku, bo uległy, w stosunku do 1976 r., większemu obniżeniu. I tak współczynnik zawieranych związków małżeńskich zmalał o 6,8 punktów procentowych (pp) zaś w Płocku o 2,5 pp, urodzeń o 12,3 (w Płocku o 10,2), przyrostu naturalnego o 14,5 (w Płocku o 10,6). Ponadto w Elblągu wzrósł współczynnik zgonów o 2,2 pp natomiast w Płocku o 0,4 pp. Większa zmiana współczynników ruchu naturalnego w Elblągu niż w Płocku w ciągu tych 22 lat świadczy o przyspieszonym postarzeniu się społeczeństwa Elbląga. Cofając się do 1960 r. to w Elblągu przyrost naturalny wynosił^[2] 18,9‰ podczas gdy w Płocku 10,2‰.

Przeto w latach 60. XX wieku, a tym bardziej 50. kiedy w Polsce notowano najwyższy przyrost naturalny, różnica między miastami leżącymi na ziemiach odzyskanych a miastami położonymi na ziemiach dawnych w ruchu naturalnym były bardzo duże, które stopniowo topniały i w końcu lat 80. zostały zniwelowane.

Wykorzystując dane zawarte w tabl. 1 dotyczące ruchu naturalnego ludności Elbląga można dostrzec następujące prawidłowości :

- Przy ogólnym corocznym przyroście rzeczywistym mieszkańców Elbląga liczba zawieranych małżeństw ulegała znacznym zmianom, ale z ogólną tendencją malejącą. Jeśli liczba ludności miasta w okresie badanym 42 lat wzrosła o 30,4%, to liczba zawartych małżeństw zmalała o 57,7%.
- Do 1982 r. tak w liczbach absolutnych jak też w odniesieniu do tysiąca mieszkańców ulegały niemal coroczne zmiany w urodzeniach, zgonach i przyroście naturalnym polegające na spadku lub wzroście.
- Od 1982 r. następowało z roku na rok zmniejszanie się liczby urodzeń przy ogólnym wzroście zgonów. Wskutek tych przeciwstawnych tendencji malał przyrost naturalny i w 1998 r. zbliżał się do zera. Liczba urodzeń w ciągu tych 22 lat zmalała o 56,1%, czyli prawie tyle ile wynosił spadek zawieranych małżeństw. Natomiast liczba zgonów wzrosła o 72%.
- Zmiana ustroju politycznego jaka nastąpiła w 1989 r. i trwająca terapia szokowa lat 90. (Poznański 2001, Kieżun 2012, Jarosz 2001) w postaci wyprzedaży podstawowych zakładów pracy (Lewandowski 2019), następnie ich

² Źródło: obliczenia własne na podstawie : Statystyka miast i osiedli 1945-1965, GUS 1967, s. 171,179.

likwidacja, rosnącego bezrobocia, raczej nie zaburzyły ogólnych tendencji w ruchu naturalnym miasta.

Tabela 1. Ruch naturalny ludności Elbląga w latach 1976-1998

Lata	W liczbach absolutnych						Na 1000 mieszkańców				
	Liczba ludności	Małżeństwa	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Saldo*	Małżeństwa	Urodz.	Zgony	Przyrost nat.	
1976	99567	1216	2145	687	1458	693	12,2	21,6	6,9	14,7	
1977	102723	1225	2104	715	1389	1767	11,9	20,5	7,0	13,5	
1978	104641	1266	2150	789	1361	557	12,1	20,6	7,5	13,0	
1979	107471	1161	2282	747	1535	1295	10,8	21,2	6,9	14,2	
1980	109642	1170	2371	820	1551	620	10,6	21,5	7,4	14,1	
1981	111327	1247	2297	795	1502	783	11,1	20,5	7,1	13,4	
1982	112906	1172	2470	881	1589	-10	10,3	21,7	7,7	14,0	
1983	114505	1077	2387	943	1444	155	9,3	20,6	8,1	12,5	
1984	115666	1045	2272	997	1275	-114	8,9	19,4	8,5	10,9	
1985	117005	973	2168	984	1184	155	8,2	18,3	8,3	10,0	
1986	118070	882	2068	1052	1016	49	7,4	17,3	8,8	8,5	
1987	118962	821	1814	1039	775	117	6,7	14,9	8,5	6,4	
1988	120053	865	1749	1029	720	371	7,0	14,1	8,3	5,8	
1989	121275	931	1659	1028	631	591	7,4	13,2	8,2	5,0	
1990	122177	899	1704	1113	591	311	7,1	13,5	8,8	4,7	
1991	123072	758	1674	1156	518	377	6,0	13,2	9,1	4,1	
1992	123945	717	1590	1076	514	359	5,6	12,5	8,4	4,1	
1993	124165	684	1599	1089	510	10	5,4	12,5	8,5	4,0	
1994	124964	741	1528	1066	462	37	5,8	11,9	8,3	3,6	
1995	125283	718	1388	1105	283	36	5,6	10,8	8,6	2,2	
1996	125673	712	1373	1123	250	140	5,5	10,6	8,7	1,9	
1997	125997	730	1299	1078	221	103	5,6	10,0	8,3	1,7	
1998	126120	702	1204	1182	22	101	5,4	9,3	9,1	0,2	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, Departament Badań Demograficznych.

*saldo migracji krajowe i z zagranicą.

Podsumowując ten fragment rozważań należy zwrócić uwagę na znaczenie przyrostu naturalnego w przyroście rzeczywistym ludności Elbląga w podziale

na 4 podokresy obejmujące po 5 lat i ostatni 3 letni. Przyrost rzeczywisty ludności i przyrost naturalny na tle salda migracji prezentowały się następująco:

	przyrost rzeczywisty	przyrost naturalny	saldo migracji
1976-1980	12 226	7 294	4 932
1981-1985	7 363	6 994	369
1986-1990	5 172	3 733	1 439
1991-1995	3 106	2 287	819
1996-1998	837	493	344

Na podstawie przytoczonych liczb można mówić o wygasaniu impulsów rozwoju miasta co dowodzi zmniejszający się z podokresu na podokres przyrost rzeczywisty powodowany malejącym przyrostem naturalnym i saldem migracji. Miasta szybko rozwijające się charakteryzują się dużym udziałem salda migracji w przyroście rzeczywistym. Tymczasem w przypadku Elbląga w okresie badanym udział przyrostu naturalnego w przyroście rzeczywistym wynosił 72% i salda 28%. Przy czym w pierwszym podokresie 60%, w drugim 95%, w trzecim (1986-90) 72%, w czwartym 74% i w ostatnim, kiedy przyrost naturalny był już niewielki (tabl. 1) wynosił 59%. To znaczy, że w całym podokresie lat 1976-1998 o wzroście demograficznym Elbląga decydował przyrost naturalny. Dla porównania warto tu przytoczyć dane dotyczące Płocka, gdzie przyrost rzeczywisty w tym samym podokresie wynosił znacznie więcej niż w Elblągu, bo 37 698, ale udział salda migracji w tym przyroście był dominujący, bo przekraczał 51% (Rakowski 2017). W 1998 r. oba te miasta liczyły niemal tyle samo mieszkańców (126 tys. Elbląg i 125,5 tys. Płock) przy czym w 1975 r. Elbląg zamieszkiwało o 9,6 tys. więcej osób niż w Płocku. Czyli w przeciągu 22 lat dzięki napływowi ludności Płock pod względem liczby mieszkańców zrównał się z Elblągiem, ponieważ był intensywniej uprzemysławiany. Przeto o przyroście rzeczywistym ludności danej jednostki osadniczej decyduje przyrost nowych miejsc pracy lub korzystne położenie względem miast rozwijających się. W 1965 r. liczba zatrudnionych w gospodarce społecznej w obu miastach była porównywalna^[3] 30 368 (Elbląg) i 30 304, przy czym w tym czasie Elbląg liczył 30 tys. mieszkańców więcej niż Płock. W 1979 r. odpowiednio zatrudnienie w Elblągu wynosiło 47 tys. zaś w Płocku^[4] 57 tys., a różnica w liczbie

3 Statystyka miast i osiedli 1945-1965, GUS, 1967 s. 180, 184.

4 Rocznik Statystyczny miast, GUS, 1981, s. 145, 153

mieszkańców między tymi miastami zmalała do 9 tys. Na koniec września^[5] 1998 r. kiedy liczba ludności w obu miastach była jednakowa pracujących według miejsc pracy (bez firm zatrudniających do 5 osób) w Elblągu było 38 tys., a w Płocku 52 tys. Zatem liczba miejsc pracy odnoszona do tysiąca mieszkańców jest podstawowym czynnikiem rozwoju demograficznego poszczególnych miast. Tymczasem reforma administracyjna w 1999 r. polegająca na likwidacji na ogół małych 49 województw i powołaniu w ich miejsce 16, w tym 14 o dużej powierzchni, spowodowała koncentrację działalności gospodarczej w największych miastach kosztem terenów peryferyjnych przyczyniając się tym samym do powiększania dysproporcji przestrzennych w poziomie rozwoju kraju. Koncentracja działalności społeczno-gospodarczej w aglomeracjach jest korzystna dla zagranicznego i prywatnego kapitału, który nie ponosi kosztów związanych z tworzeniem nowej infrastruktury, ale ma zapewniony miejscowy rynek zbytu na swoje dobra i usługi oraz dostępną kadrę pracowników. Odpowiedzialność zaś za sprawne funkcjonowanie dużych miast spada na samorządy i na państwo. Szczególnie na państwo, gdy dotyczy to dużych awarii infrastruktury, klęsk żywiołowych i pandemii, co uwidoczniło się wiosną 2020 i 2021r. Właśnie pandemia największe spustoszenie wywołuje w dużych ośrodkach miejskich.

Przyrost naturalny i zmiany w liczbie ludności Elbląga w latach 1999-2019

Utrata przez Elbląg statusu miasta wojewódzkiego przyczyniła się do zmniejszenia zatrudnienia w administracji oraz w instytucjach pełniących funkcje ponadlokalne. W wyniku tej reformy oraz wcześniej dokonanych likwidacji ważnych zakładów przemysłowych nastąpił odpływ inteligencji a więc zmalał potencjał intelektualny miasta, decydujący o jego dalszym rozwoju. Jednakże to nie wpłynęło na kształtowanie się przyrostu naturalnego, który do 2005 r. był jeszcze dodatni. Od 2006 r. do 2008 r. zaczyna już przeważać liczba zgonów nad urodzeniami. W 2009 r. wyjątkowo pojawia się przyrost naturalny. Tymczasem w Polsce ubytek naturalny notowano w latach 2002-2005, a w miastach w latach 1998-2007. Po tych przerwach dodatni przyrost naturalny w Polsce występował w okresie lat 2006-2012, w tym w miastach w latach 2008-2011. Czyli w przypadku Elbląga wpływ otoczenia zewnętrznego na kształtowanie się przyrostu naturalnego w początkowych latach XXI wieku był znikomy. Od 2011 r. ubytek ten powoli wzrastał (tabl.2) z pewnymi zaburzeniami w niektórych latach, zwłaszcza w okresie 2014-2017 nastąpiło krótkotrwałe zmniejszenie ubytku

5 Powiaty w Polsce, GUS, 1999, s. 166, 170.

prawdopodobnie spowodowane aktywną polityką rządu na rzecz rodzin, przejawiającą się między innymi w transferach pieniężnych. W przypadku Płocka ubytek naturalny występuje dopiero od 2013 r. i w zasadzie nie było żadnej reakcji kobiet na transfery pieniężne. Od tego roku przy ustabilizowanej liczbie urodzeń występuje zwiększenie się ubytku naturalnego. Reakcja kobiet na płynące transfery pieniężne z budżetu centralnego zależy poniekąd od sytuacji dochodowej rodziny, od pracy zawodowej i od sytuacji na rynku pracy i jego dostępności przestrzennej. Warto jeszcze zwrócić uwagę na wzrastającą liczbę zgonów od 2001 przy zmniejszającej się liczbie mieszkańców Elbląga^[6] (tabl. 2).

Tabela 2. Przyrost (ubytek) naturalny ludności Elbląga w latach (1999-2018)

Lata	W liczbach absolutnych					Na 1000 mieszkańców		
	Liczba ludności	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Saldo krajowe i z zagranicą	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
1999	126159	1198	1168	30	+9	9,2	9,0	0,2
2000	126102	1222	1117	11	-68	9,2	8,7	0,5
2001	126098	1198	1129	69	-75	9,2	8,7	0,5
2002	125844	1092	1074	18	-272	8,5	8,4	0,1
2003	125732	1098	1084	14	-126	8,6	8,5	0,1
2004	125381	1135	1218	-113	-238	8,6	9,4	0,8
2005	124902	1104	1202	-98	-381	8,7	9,4	0,7
2006	124523	1173	1235	-62	-317	9,2	9,7	-0,5
2007	124187	1175	1233	-58	-278	9,3	9,7	-0,4
2008	123868	1197	1202	-5	-314	9,5	9,5	0,0
2009	123720	1306	1197	109	-243	10,3	9,5	0,8
2010	123364	1170	1214	-44	-326	9,3	8,6	-0,3
2011	122738	1080	1222	-142	-484	8,7	9,8	-1,1
2012	122077	1043	1281	-238	-423	8,4	10,3	-1,9
2013	121348	939	1301	-362	-367	7,6	10,6	-3,0
2014	120719	994	1203	-209	-420	8,1	9,8	-1,7
2015	119990	906	1322	-416	-313	7,4	10,8	-3,4
2016	119488	1002	1310	-308	-194	8,3	10,8	-2,5

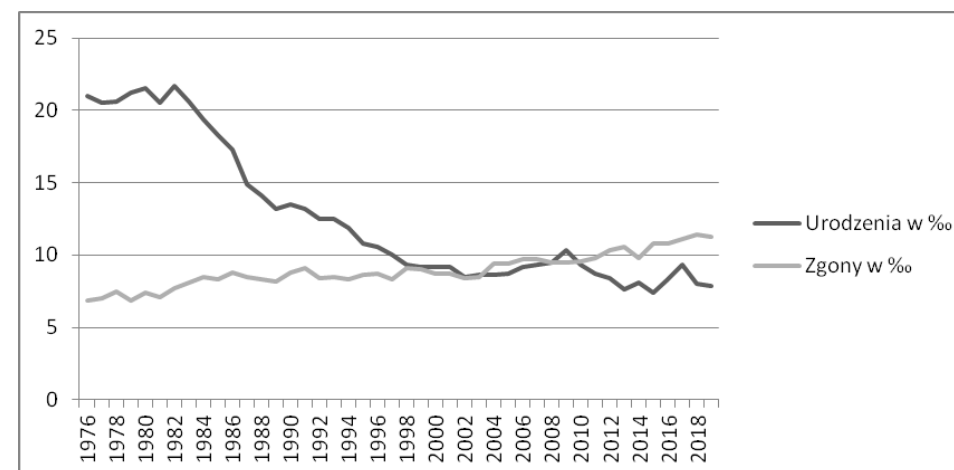
⁶ Liczba ludności Elbląga wykazywana w tabl. 1 i 2 różni się (jest mniejsza) od danych zawartych w Rocznikach Demograficznych GUS. Dane w niniejszym opracowaniu otrzymano poprzez wyjście ze stanu początkowego na koniec 1975 r. wynoszącego 97416 osób poprzez dodawanie lub odejmowanie w każdym następnym roku przyrostu naturalnego, salda w przemieszczeniach krajowych, salda (na ogół ujemnego) z zagranicą. Dane zawarte w RD obejmują prawdopodobnie także ludność czasowo zameldowaną.

2017	119126	1120	1340	-220	-142	9,3	11,1	-1,8
2018	118404	986	1456	-470	-252	8,0	11,4	-3,4
2019	117617	943	1353	-410	-377	7,9	11,3	-3,4

Źródło: W tej tabeli i w następnych oraz wykresy jeśli nie podano innego źródła : opracowanie i obliczenia własne na podstawie danych zawartych w Rocznikach Demograficznych GUS z lat 2000-2020.

Zmiany jakie nastąpiły w ruchu naturalnym ludności Elbląga w latach 1976-2019 w sposób syntetyczny ilustruje wykres 1. W 1976 r. odległość między linią obrazującą urodzenia od linii ilustrującej zgony była znaczna. Wraz ze zbliżaniem się do końca XX wieku linie te zaczynały się zbliżać do siebie, a w 2008 r. linie te pokryły się. Od 2011 r. linia obrazująca zgony zaczęła się oddalać od linii urodzeń. Na tle ogółu ludności miejskiej w Polsce przyrost naturalny w Elblągu do 2009 r. był nieco wyższy, a w latach następnych już niższy. W 2018 r. ubytek naturalny w Elblągu wynosił -3,4‰, w Płocku -2,2‰ oraz w miastach ogółem w kraju -1,2‰.

Wykres 1. Ruch naturalny ludności Elbląga w latach 1976-2019 w odniesieniu do tysiąca mieszkańców

Dynamika demograficzna

Jednym ze wskaźników odzwierciedlających zachodzące przeobrażenia ludnościowe jest dynamika demograficzna wyrażająca stosunek liczby urodzeń do liczby zgonów. Inaczej ujmując określa ona ile razy urodzenia w danym roku były wyższe od zgonów. Wskaźnik ten nawiązuje więc do przyrostu naturalnego.

Przedstawiała się ona w wybranych latach następująco:

	Elbląg	Płock	miasta
1960	5,08	2,41	2,84
1965	3,17	2,47	2,16
1976	3,12	2,73	2,15
1980	2,89	2,55	1,98
1985	2,20	2,17	1,74
1990	1,53	1,61	1,31
2000	1,06	1,14	0,95
2005	0,92	1,14	0,96
2010	0,96	1,09	1,06
2015	0,68	0,91	0,90
2018	0,68	0,80	0,90
2019	0,70	0,81	0,87

Czyli w Elblągu w 1960 r. urodzenia były przeszło pięciokrotnie wyższe od zgonów, a po 25 latach tylko już nieco więcej niż dwukrotnie wyższe, by w latach 2000-2010 zrównać się ze zgonami, a w kolejnych latach zgony były już wyższe od urodzeń. W porównaniu z Płockiem dynamika demograficzna do 1985 r. w Elblągu była wyższa, po czym wyrównana i od 1990 r. niższa. Natomiast w porównaniu z ludnością miast, ogółem w kraju dynamika ta była wyższa w Elblągu do 2000 r. W Elblągu w zakresie dynamiki demograficznej zaszły o wiele większe zmiany niż w Płocku i w miastach. Należy to tłumaczyć przeobrażeniami dokonanymi w strukturze wieku. Społeczność Elbląga, jak też ziem Zachodnich i Północnych, w latach 60. i 70. XX wieku była młoda (Frączak, Strzelecki 1996) by na początku XXI wieku wejść w fazę starości demograficznej charakteryzującej się przewagą dziadków nad liczbą wnucząt. Takie zjawisko oczywiście z pewnym zróżnicowaniem występowało w 2019 r. niemal we wszystkich miastach i gminach wiejskich w Polsce. Elbląg również jest tego klasycznym przykładem. Jak twierdzi K. Iglicka (2014) „Proces starzenia się społeczeństwa będzie przebiegał w Polsce niesamowicie drastycznie, tak szybko, jak nigdzie w skali świata.”

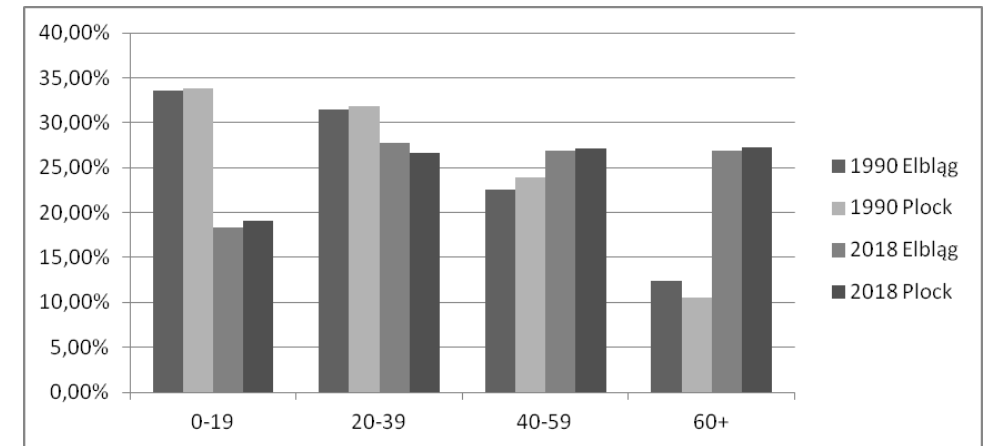
Struktura wieku ludności

Ogólne procesy jakie zachodzą w zakresie przyrostu naturalnego znajdują odzwierciedlenie w strukturze wieku danego społeczeństwa (Rakowski 2012).

Przy wysokiej stopie przyrostu naturalnego będzie znaczący udział dzie-

ci i młodzieży w ogólnej liczbie mieszkańców a niski udział najstarszej grupy (np. w wieku 60+). Wraz z malejącą stopą przyrostu naturalnego zmniejszał się będzie w danym społeczeństwie udział dzieci a wzrastał subpopulacji liczącej 60 lub 80 lat i więcej (Rakowski, Modzelewska 2010). Taki proces następował w Elblągu w przeciągu ostatnich 28 lat (wykres 2), a z pewnością również w okresie je poprzedzającym.

Wykres 2. Struktura wieku ludności Elbląga na tle Płocka w 1999 r. i 2018 r.

Otóż w 2018 r. w porównaniu z 1990 widać wyraźny spadek udziału pięcioletnich grup wieku do 44 roku życia. Od 45 roku życia wzrastał udział poszczególnych grup w ogólnej liczbie ludności Elbląga zwłaszcza subpopulacji 60-64, 65-69 oraz 70+. Udział tej ostatniej wymienionej subpopulacji wzrósł z 4,3% do 11,1%, w tym 4,3% stanowiły osoby liczące 80 lat i więcej. W podziale na 4 subpopulacje widać znaczący spadek udziału dzieci i młodzieży w wieku 0-19 lat (o 15,2 pp), a niewielki (o 3,7 pp) grupy 20-39 lat najważniejszej z punktu widzenia przyrostu naturalnego. Nastąpił pewien wzrost udziału osób w wieku 40-59 lat (o 4,4 pp) przy podwójnym wzroście (o 14,5 pp) osób w wieku 60+ (tabl. 3).

Tabela 3. Struktura wieku ludności Elbląga w 1990 i 2018 r. na tle Płocka

Grupa wieku	Elbląg				Płock	
	w liczbach absolutnych		w %		w %	
	1990	2018	1990	2018	1990	2018
0-19	3,17	2,47	2,16	3,17	2,47	2,16
20-39	3,12	2,73	2,15	3,12	2,73	2,15
40-59	2,89	2,55	1,98	2,89	2,55	1,98
60+	2,20	2,17	1,74	2,20	2,17	1,74
Razem	1,53	1,61	1,31	1,53	1,61	1,31

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Demografia 1991, GUS, s. 64, Rocznik Demograficzny, GUS, s. 154

Warto zwrócić uwagę, że udziały dwóch ostatnich subpopulacji w ogólnej liczbie mieszkańców różniły się w 1990 r. o 10,1 pp, to w 2018 r. były wyrównane, bo nastąpiło przyspieszenie starzenia się ludności. Na tle Płocka społeczeństwo Elbląga w 1990 r. było nieco starsze, zaś w 2018 r. istniało między nimi duże podobieństwo.

Wracając do subpopulacji w wieku 20-39 lat, która zapewnia reprodukcję ludności, w liczbach absolutnych w ciągu 28 lat zmalała ona o 6 tys. To jest jeden z powodów zmniejszającego się przyrostu naturalnego w Elblągu i starzenia się społeczeństwa.

Wiek mężczyzn i kobiet zawierających związki małżeńskie

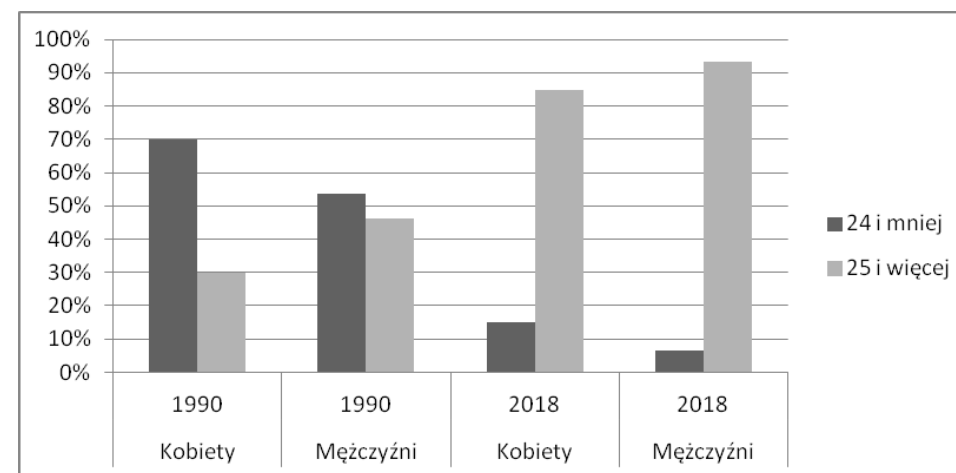
Z wcześniejszej analizy danych wynika, że natężenie zawieranych związków małżeńskich w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców Elbląga systematycznie malało. Powodem tego procesu był właśnie malejący udział osób głównie w wieku 20-39 lat oraz rosnący udział nieformalnych związków. Właśnie w ogólnej liczbie rodzonych dzieci wzrastał udział rodzonych poza małżeństwem. I tak w 1981 r. udział ten wynosił 6,3%, zaś w 2018 r. 39,6% (Płock 30,2%).

Stąd też przy mniej więcej tej samej liczbie mieszkańców w 1990 i 2018 r. liczba zawartych małżeństw zmalała w Elblągu o 36,3%, a w Płocku o 35,5%.

W 1990 r. z ogółu zawartych związków małżeńskich osoby w wieku 20-24 lata stanowiły w Elblągu 48%, w Płocku 50,5% (przy nieco wyższym udziale kobiet). Ponadto w obu tych miastach liczba mężczyzn i kobiet wchodzących w związki małżeńskie była wyrównana, zwłaszcza w Elblągu. Tymczasem w 2018 r., przy ogólnym wielokrotnym spadku osób tej grupy zawierającej związek małżeński w porównaniu z 1990 r. tylko 6,5% mężczyzn a 14,6% kobiet

było w wieku 20-24 lat. Ponadto w 2018 r. nie było prawie osób zawierających małżeństwa w wieku 19 lat i poniżej, podczas gdy w 1990 r. więcej niż co piąta kobieta wychodząca za mąż w Elblągu była w tym wieku. Gdy ogół mieszkańców zawierających związek małżeński podzielimy na dwie populacje, to w 1990 r. mężczyźni liczący do 24 lat włącznie stanowili 53,8%, a powyżej tego wieku 46,2%, a w 2018 r. odpowiednio 6,6% i 93,4%. Odpowiednie dane dla kobiet w 1990 r. wynosiły 70% i 30%, a w 2018 r. 15,1% i 84,9%. Nastąpiło więc ogromne przesunięcie zawieranych związków małżeńskich z młodszych do starszych grup wieku, co ilustrują dane zawarte w tabl. 4 i wykres 3.

Wykres 3. Struktura wieku mieszkańców Elbląga zawierających związki małżeńskie

Źródło: patrz tabl. 3

Podobne udziały wynosiły w Płocku. Zawieranie małżeństw w późniejszym wieku wpływa w pewnym stopniu na skrócenie okresu prokreacji i na zmniejszenie liczby urodzeń. Jeśli w 2018 r. w Elblągu niemal co piąta kobieta wychodziła za mąż w wieku 40 lat i więcej, to niewielki ich odsetek zostawał matkami, co udowodnią liczby zawarte w punkcie 6 (wiek kobiet rodzących dzieci).

Tabela 4. Struktura wieku mieszkańców Elbląga i Płocka zawierających związek małżeński w 1990 r. i 2018 r.

Grupa wieku	Elbląg				Płock			
	1990		2018		1990		2018	
	M	K	M	K	M	K	M	K
W liczbach absolutnych								
19 i mniej	53	198	1	3	47	166	1	2
20-24	431	432	37	84	413	426	39	109
25-29	192	104	189	225	196	103	201	214
30-34	87	58	139	99	60	54	137	87
35-39	49	39	71	56	31	21	60	44
40-49	39	33	68	56	43	38	58	52
50 i więcej	48	35	68	50	38	20	38	26
	899	899	573	573	828	828	534	534
W %								
19 i mniej	5,9	22,0	0,1	0,5	5,7	20,0	0,2	0,4
20-24	47,9	48,0	6,5	14,6	49,9	51,5	7,3	20,5
25-29	21,3	11,5	33,0	39,3	23,7	12,4	37,6	40,0
30-34	9,7	6,4	24,2	17,3	7,2	6,5	25,7	16,3
35-39	5,5	4,3	12,5	9,8	3,7	2,6	11,2	8,2
40 i więcej	9,7	6,8	23,8	18,5	9,8	7,0	18,0	14,6
Razem	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: patrz tabl. 3

Porównując wiek mężczyzn zawierających związek małżeński to w Elblągu byli on nieco starsi niż w Płocku, podobnie było z kobietami, ale dotyczyło to tylko 2018 r. Niestety spośród zawartych małżeństw część z nich się rozpada i więcej w Elblągu niż w Płocku, co ilustrują poniższe dane :

Rozwody na 10 tys. ludności:

	Elbląg	Płock
1980	23,8	17,1
1985	23,2	20,0
1989	30,9	18,6
1990	19,6	13,0
2000	22,6	18,9

2010	24,4	25,5
2017	29,5	29,8
2018	19,7	25,0

Dowodzą one dużej zmienności nasilenia rozpadu małżeństw powodowanych różnymi przyczynami, w tym również wyjazdami osób do pracy zagranicę.

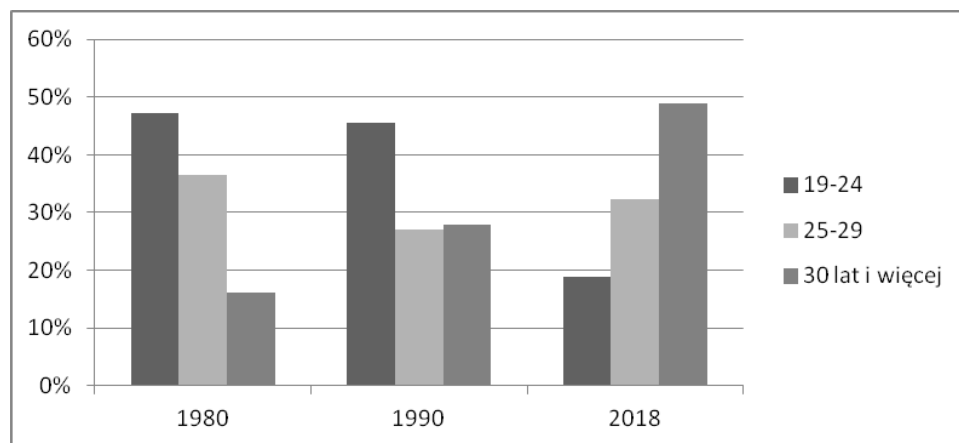
Wiek matek rodzących dzieci

Późniejszy wiek zamążpójścia kobiet wpływa na czasokres rodzenia dzieci. Mianowicie z ogólnej liczby urodzonych dzieci w Elblągu w trzech momentach czasowych przypadają na matki w wieku (w %) :

	1980	1990	2018
19 lat i mniej	6,2	9,1	3,6
20-24	41,0	35,9	15,2
25-29	36,6	27,0	32,3
30-34	12,7	18,9	32,3
35-39	2,9	8,1	14,9
40 i więcej	0,6	1,0	1,7
razem	100	100	100

Tak więc, mimo że udział dzieci urodzonych poza małżeństwem w ogólnej liczbie dzieci wzrósł z 6,59% w 1980 r. do 39,6% w 2018, to podobnie jak w przypadku zawieranych małżeństw, nastąpiło przesunięcie rodzonych dzieci przez matki liczące do 24 roku życia (z 47,2% w 1980 r. do 18,8% w 2018 r.) do matek w wieku 30-44 lat (z 16,2% w 1980 r. do 48,9%). Współczesne matki rodzące dzieci są przeciętnie kilka lat starsze od tych, które rodziły w 1980 r. i w latach wcześniejszych. Późniejsze rodzenie dzieci przez kobiety oznacza jednocześnie, że ich córki także z opóźnieniem będą wchodzić w wiek prokreacji i będzie wzrastała różnica między wiekiem rodziców, a ich dziećmi (np. z 20 do 35 lat). Pociąga to za sobą malejący przyrost naturalny i ogólne postarzanie się społeczeństwa. Porównując wiek matek rodzących w Elblągu tak w 1980, jak i w 2018 r. były młodsze, o czym świadczy ich wyższy odsetek w wieku do 29 lat (wykres 4).

Wykres 4. Wiek matek rodzących dzieci

Źródło: patrz tabl.3.

Płodność kobiet

Jedną z ważnych miar określających przyrost naturalny jest płodność kobiet. Wyraża ona liczbę urodzonych w danym roku dzieci żywych przypadających na tysiąc kobiet w poszczególnych przedziałach wieku. W Elblągu na tle Płocka i ludności w miastach w Polsce wskaźnik ten w poszczególnych latach wynosił:

	Elbląg	Płock	miasta
1990	51,0	47	44,9
2010	37,4	42	41,5
2018	34,4	43	39,1

Czyli wskaźnik ten w 1990 r. był najwyższy w Elblągu, a w 2010 i 2018 r. był najniższy. W przeciągu 28 lat wskaźnik ten w Elblągu zmalał o 16,6 pp a w Płocku o 5,8 pp, co w procentach oznacza spadek o 32 i 13% (Płock). Tak znaczący spadek płodności kobiet w Elblągu należy upatrywać we wcześniej wskazanych przyczynach. W 1990 r. najwyższą płodnością charakteryzowały się kobiety w wieku 20-24 lat następnie w wieku 25-29 lat natomiast w 2010 i 2018 r. kobiety w wieku 25-29 lat i 30-34 lat (tabl. 5). Płodność kobiet w 2018 r. w Elblągu w wieku 25-44 lat była niższa niż w Płocku.

Tabela 5. Płodność kobiet w Elblągu i Płocku w latach 1990-2018

Wiek kobiet	Urodzenia żywe na tysiąc kobiet					
	Elbląg			Płock		
	1990	2010	2018	1990	2010	2018
15-19	33,6	19,9	12,2	35,1	17,0	10,8
20-24	158,5	46,3	46,2	147,2	44,8	43,9
25-29	102,6	80,8	81,9	93,3	98,9	96,1
30-34	52,0	61,7	68,5	47,4	73,6	85,6
35-39	21,3	26,9	28,4	14,7	26,6	34,1
40-44	3,5	4,5	3,5	4,1	2,8	6,9
45-49	0,0	0,5	-	0,3	-	0,3

Źródło: patrz tabl.3.

Spadek płodności w obu miastach nastąpił w grupach kobiet liczących 15-29 lat, przy czym w tych młodszych trzykrotnie. Wzrost płodności, ale w stosunku do spadku był niewielki w wieku kobiet 30-39 lat. Jeszcze należy zwrócić uwagę na płodność kobiet w wieku 25-29 lat, która w rozpatrywanych latach w Elblągu zmalała (o 20 pp), zaś w Płocku nawet nieco wzrosła (tabl. 5). Tak więc płodność kobiet w Elblągu uległa większym zmianom niż w Płocku. Dlaczego tak się stało należałoby przyczyn doszukiwać się w migracjach ludności. Jak już wcześniej wzmiankowano znaczenie salda migracji w przyroście rzeczywistym ludności Elbląga było minimalne, dlatego niewielki był napływ kobiet młodych, zwłaszcza ze wsi. Ponadto w Elblągu, w porównaniu z Płockiem, panowała o wiele gorsza sytuacja na rynku pracy. Stąd siła przyciągania kobiet do miasta była o wiele słabsza niż Płocka. Powyższe poszukiwania przyczyn malejącego przyrostu naturalnego ludności Elbląga (i nie tylko) wskazują na bardzo złożony splot różnych czynników: demograficznych, społecznych, ekonomicznych, psychologiczno-socjologicznych i innych, które wpływają na zachowanie prokreacyjne kobiet. Z badań prowadzonych w latach 1988-2000 przez Instytut Gospodarstwa Społecznego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie wynika, że zdecydowana większość rodziców uważa, że warto mieć dzieci bo obcowanie z nimi daje wiele radości (Rakowski 2000, s.189: oraz 1998)^[7].

⁷ Szerzej na ten temat patrz artykuły zawarte w pracy zbiorowej pod red. W. Rakowskiego (2003) oraz w „Roczniku Żyrardowskim” T. II a także Studium nad regionem radomskim tomy I, II, III, IV, oraz Biuletyn IGS.

W wyniku zachodzących różnorodnych procesów demograficznych nastąpił spadek dzietności ogólnej kobiet^[8] bardziej w Elblągu niż w Płocku i w ogóle w miastach, co przedstawiają poniższe liczby:

	Elbląg	Płock	miasta
1990	1,857	1,711	1,721
2010	1,198	1,312	1,292
2015	1,042	1,266	1,220
2018	1,200	1,390	1,416

Interesującym problemem był notowany spadek dzietności w 2015 r, natomiast w 2018 r. dzietność kobiet wzrosła, co można częściowo wiązać z transferami pieniężnymi kierowanymi z budżetu centralnego do rodzin.

Przy takiej dzietności nie zapewnia się reprodukcji ludności, ponieważ liczba rodzonych córek jest niższa od liczby matek. Aby zapewnić zastępowalność pokoleń dzietność powinna przekraczać liczbę 2. Dla przypomnienia warto podać, że dzietność w Polsce w latach 1950-55 wynosiła 3,62, a wielu krajach na świecie nadal przekracza 3 a nawet 5. (Rakowski, Modzelewska 2010, s. 43-44).

Od dynamicznego wzrostu ludności do jej powolnego spadku

W latach 1950-1970 przeciętnie rocznie przybywało w Elblągu 2100 mieszkańców. W następnym dziesięcioleciu 2000 oraz w latach 1980-1990 liczba ta zmalała do 1600 osób, by w dekadzie kończącej XX wiek zmniejszyć się do 200 osób i od 2001 r. następuje powolny ubytek wynoszący rocznie (2001-2018) 580 osób.

Do 2000 r. komponentami przyrostu rzeczywistego ludności Elbląga był zarówno przyrost naturalny jak i dodatnie saldo migracji^[9]. W XXI wieku więcej jednak ludności odpływało z miasta niż napływało (tabl. 2), a do tego od 2011 r. występuje rokrocznie ubytek naturalny. Przeto po 50 latach wzrostu ludności w mieście nastąpiło odwrócenie trendu i obserwujemy powolny ubytek mieszkańców. Nie jest to zjawisko odnoszące się tylko do Elbląga. Proces depopulacji następuje w większości miast w Polsce, powodowany ubytkiem naturalnym jak i ujemnym saldem migracji, a przyrostem rzeczywistym na wsi i w strefach podmiejskich.

8 W uproszczeniu można definiować to pojęcie jako liczbę rodzonych dzieci przypadających na 1 kobietę w wieku rozrodczym.

9 Według spisu ludności z 1988 r. połowa mieszkańców Elbląga przybyła z innych miejscowości (Migracje ..1992, s. 105)

W przypadku Elbląga w gminie okalającej miasto nastąpił w latach 2000-2018 pewien przyrost rzeczywisty ludności, zaś w dwóch gminach nieco oddalonych od miasta (Gronowo Elbląskie i Milejewo) przyrost ten był minimalny, a w gminach dalej usytuowanych od miasta notowano ubytek (tabl. 6).

Tabela 6. Liczba ludności w niektórych gminach wiejskich i wiejsko-miejskich w zapleczu Elbląga w latach 1990-2018

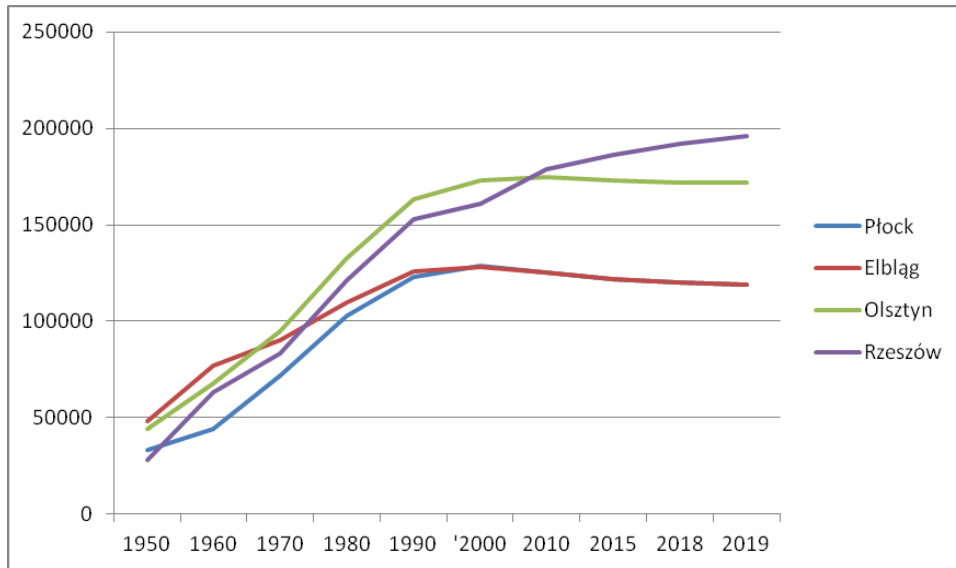
Gmina	1990	2000	2010	2018
Elbląg	6465	6485	7166	7518
Gronowo Elbląskie	4783	5039	5173	5127
Milejewo	2905	3020	3200	3418
Frombork w tym wieś	3909 1265	3787 1262	3665 1240	3591 1236
Tolk Micko w tym wieś	7067 4232	6696 3934	6777 4010	6664 3972

Źródło: patrz tabl.3.

Warto dodać jeszcze, że od 1990 r. liczba ludności w Polsce nie zmienia się i wynosi 38 mln^[10]. Tak więc przyrost rzeczywisty ludności w którymś z województw lub miast musi powodować ubytek w innych regionach lub gminach. Do 1990 r. o przyroście rzeczywistym ludności w Polsce decydował przyrost naturalny skoro przekształcił się w ubytek (w przyrost ujemny) musi następować zmniejszenie liczby mieszkańców potęgowane dodatkowo ujemnym saldem z państwami reprezentującymi wyższy poziom rozwoju od Polski.

10 Około 2,5 mln osób przebywających za granicą czasowo i okresowo uważa się za rezydentów naszego kraju.

Wykres 5. Rozwój ludności Elbląga na tle innych miast w latach 1950-2018

Źródło: Rocznik Demograficzny GUS 2020 s. 100.

Podsumowanie

Elbląg, który spośród miast w Polsce pod względem liczby mieszkańców w 1950 r. zajmował 25 miejsce, w 1980 r. 29, w 2000 r. 31 i w 2018 r. 30 rozwijał się wolniej niż np. Gorzów Wielkopolski, Zielona Góra, Dąbrowa Górnicza, Olsztyn, Opole, Rybnik, Rzeszów, Tychy, które w 1950 liczyły mniej mieszkańców, a w 2018 r. więcej lub tyle samo co Elbląg, Dąbrowa Górnicza, Zielona Góra, Płock (wykres 5). Pomijając miasta intensywnie uprzemysłowione (Dąbrowa, Rybnik, Tychy) pozostałe (poza Płockiem) to ośrodki, które zachowały ciągłość funkcji wojewódzkich. Następował w nich od 2000 r. dalszy przyrost ludności (Rzeszów, Zielona Góra) lub niewielki ubytek (Opole, Olsztyn, Gorzów Wlkp.) Natomiast Elbląg, Płock, Koszalin, Kalisz, Włocławek i kilka innych, które liczyły w 2000 r. przeszło 100 tys. ludności, każdego roku tracą mieszkańców w wyniku ubytku naturalnego i ujemnego salda migracji. Należy tu przypomnieć, że kiedy Elbląg stał się miastem wojewódzkim planowano, że w przyszłości to jest około 2020 r. osiągnie 200-250 tys. ludności (Bocheński, 1988, s. 211). Tymczasem maksymalną liczbę mieszkańców to jest 126 tys. osią-

gnął w 1999r.^[11] i od tego roku liczba mieszkańców zmniejsza się. Czy proces ten zostanie powstrzymany poprzez oddanie do eksploatacji kanału łączącego miasto z otwartym morzem pokażą najbliższe lata. Bo tylko wprowadzenie nowych impulsów prorozwojowych, tak jak w przeszłości ważnych zakładów przemysłowych może powstrzymać wyludnianie się miasta.

Bibliografia

- Bocheński, J., 1982. Problem odbudowy i ciągłości rozwoju przestrzennego Elbląga, Rocznik Elbląski, tom IX, PWN, Warszawa-Poznań-Toruń, s.201-214.
- Frączak E., Strzelecki Z. (red.), 1996. Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych (1945-1995). Próba bilansu. Polskie Towarzystwo Demograficzne, Warszawa.
- Iglicka K., 2014. „Będzie starzej” (wywiad), Rzeczpospolita, Plus-Minus, 25-26 stycznia.
- Jarosz, M., (red.), 2001. Manowce polskiej prywatyzacji. Warszawa: PWN.
- Jasiecki K., 2012. Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej, IS PAN, Warszawa.
- Kieżun W., 2012. Patologia transformacji, Warszawa: Poltext.
- Kowalewski A., Markowski T., Śleszyński P. (red.) 2020. Studia nad chaosem przestrzennym. Warszawa : Studia KPZK PAN, t.182.
- Kuciński K., 2011. Glokalizacja jako indygenizacja globalizacji, Rocznik Żyrardowski, t. IX, Wyższa Szkoła Rozwoju Lokalnego, Żyrardów. S. 15-39.
- Lewandowski D., 2019. Zdarzyło się w Elblągu i 55, 50,45,40 i 30 lat temu, Rocznik Elbląski, t. XXX, Elbląg, s. 183-229.
- Poznański K., 2001. Obłęd reform. Wyprzedaż Polski. LSW. Warszawa.
- Rakowski, W., 1982. Przestrzenna i demograficzno-społeczna struktura migracji stałych ludności Elbląga w 1976, Rocznik Elbląski, t. IX, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Elblągu, PWN, Warszawa.
- Rakowski, W., 1985. Migracje ludności wiejskiej województwa elbląskiego, Rocznik Elbląski, tom X, PWN, Warszawa-Poznań, s.175-226.
- Rakowski, W., (red.) 1998. Rodzina polska. Warunki bytu i funkcjonowania w świetle badań Instytutu Gospodarstwa Społecznego w latach 1988-1994, Monografie i Opracowania, nr 435, SGH, Warszawa.
- Rakowski, W., 2000. Wiejska rodzina rozwojowa i jej warunki życia na tle rodzin miejskich. W : Rakowski W. (red.). Rodzina polska. Warunki bytu i funkcjonowania w świetle badań Instytutu Gospodarstwa Społecznego w latach

¹¹ Według GUS 130 tys. w 2001 r.

1994-1998, Monografie i Opracowania, nr 469, SGH, Warszawa, s. 136-201.

Rakowski, W., (red.), 2003. Warunki życia wybranych społeczności lokalnych na początku XXI. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.

Rakowski, W., 2005. Czy Elbląg jest ośrodkiem regionalnym ? (referat na konferencję) w : Gomółka K. (red), *Rozwój regionalny w warunkach globalizacji*, Warszawa : Sowa sp. z o.o. s. 133-137.

Rakowski, W., Modzelewska, A., 2010. Państwa a średnia liczba ludności na świecie – tendencje zmian, *Rocznik Żyrardowski*, t. VIII, Wyższa Szkoła Rozwoju Lokalnego, Żyrardów, s. 15-78.

Rakowski, W., 2012. Struktury demograficzne ludności Europy a wzrost gospodarczy. W: Misztal P., Rakowski W. (red.), *Przyszłość integracji europejskiej. Uwarunkowanie rozwoju gospodarczego Unii Europejskiej*, CeDeWu, Warszawa, s.13-32.

Rakowski, W., 2017, Wpływ przyrostu naturalnego i salda migracji stałych ludności na wzrost liczby mieszkańców Płocka w latach 1946-2015, *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego*, t.IX, Płock. s.54-76.

Sobczak, J., 1979. Oblicze demograficzne miasta Elbląga w latach 1945-1975, *Rocznik Elbląski*, t. VIII. s. 279-296.

Migracje ludności w Polsce w latach 1979-1988, 1992, GUS, Warszawa.

Rocznik Demograficzny 2020, GUS, Warszawa.

Birth rate in the city of Elbląg in 1976-2018

Summary

This article presents the changes of birth rate in Elbląg in 1976-2018 compared to Płock and the other cities of Poland. It was shown that the decline of population growth in Elbląg differed slightly from the processes taking place in its surroundings. The decrease in the birth rate was caused mainly by the influence of the environment, especially the European one. In the analyzed period, the following happened: aging of the population, shifting the age of marriages, which resulted in giving birth later than usual. Moreover, the fertility and the ability to give birth by women decreased, therefore there was no replacement of generations. The birth rate in the city of Elbląg decreased from 14.7 ‰ in 1976 to zero in 2004, and from that year (except in 2009) it turned into a natural decline, reducing the number of inhabitants of the city from 130 thousand to 120 thousand in 2018.

Stosunki polsko-osmańskie w pierwszych latach panowania Zygmunta III Wazy (1587-1591)

Podpisane w 1533 r. w Stambule przymierze zapewniło Rzeczypospolitej pokojowe stosunki z Imperium Osmańskim na długie lata. Niestety wraz ze śmiercią ostatniego Jagiellona relacje między tymi państwami uległy pewnemu skomplikowaniu. W Polsce nastął czas wolnych elekcji. Porta z niepokojem obserwowała kolejne bezkrólewia. W obawie przed przejściem tronu polskiego przez Habsburgów Osmanowie konsekwentnie wspierali kontrkandydatów Domu Austriackiego zarówno podczas elekcji w 1573 r. jak i w 1575 r. Podobnie też i w 1587 r. sułtan optował za Zygmuntem III Wazą. Dla padyszacha liczyło się tylko, aby na tronie polskim nie zasiadł Moskal czy Austriak^[1].

Imperium Osmańskie od 1578 r. prowadziło wojnę z Persją. Wydaje się zatem rzeczą naturalną, że Murad III będąc zaangażowanym w kwestię wschodnią i walkę z państwem Safawidów pragnął zapewnić sobie stabilną sytuację na Zachodzie. A tę stabilność z całą pewnością zaburzyłoby objęcie władzy w Polsce przez któregoś z Habsburgów albo ich moskiewskich sojuszników. Zdobycie przez Cesarstwo korony polskiej stworzyłoby pod austriackim berłem potężne i wrogie wobec Porty państwo, które otoczyłoby jej europejskie granice. Pokój z Osmanami mógł być zachowany tylko i wyłącznie w przypadku wyboru na króla „przyjaciela Turcji”. Najlepiej oddają to zresztą słowa przebywającego w Polsce na czas elekcji, czausza tureckiego: „...*Pan mój w pokoju się zachowa z wami, gdy nie będzie Panem waszym żaden z nieprzyjaciół jego*”^[2].

1 J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572-1795, Warszawa 1982, s. 70.

2 J. Bielski, *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, wyd. F. M. Sobieszczański, Warszawa 1851, s. 91; C. Imber, *Imperium Osmańskie 1300-1650*, Kraków 2020, s. 91-94; B. Składanek, *Historia Persji*, T. 3, Warszawa 2014, s. 40-47; S.J. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, T. 1, 1280-1808, Warszawa 2016, s. 282.

Tymczasem konwokacja i elekcja przebiegały w bardzo napiętej atmosferze. Szlachta była podzielona. Powstały dwa wrogie względem siebie obozy polityczne. Pierwszy z nich na czele którego stali Zborowscy, opowiadał się za kandydaturą habsburską. Natomiast stronnictwo Zamoyskiego było przeciwnie wyborowi austriackiemu^[3].

Rakuska kandydatura niosła za sobą konsekwencje, niekoniecznie zgodne z interesami Rzeczypospolitej. Po pierwsze powołanie któregoś z książąt austriackich na tron polski automatycznie groziło konfliktem z Osmanami. Po drugie w momencie zdobycia tronu polskiego przez Habsburgów Rzeczypospolita podobnie jak Czechy czy Węgry sprowadzona zostałaby do rangi drugorzędnego państwa składowego. Dla obozu kancelarianów niepokojące mogło wydawać się również przymierze habsbursko-moskiewskie. Zbliżenie z Moskwą było dość ryzykowną zagrywką ze strony Rudolfa II. Taki układ na pewno nie wpływał pozytywnie na relacje Cesarstwa z Portą. Ponadto mógł potencjalnie doprowadzić do zacieśnienia współpracy polsko-osmańskiej i zawarcia przez te państwa sojuszu antyhabsburskiego.

Spora część szlachty opowiadała się też za wyborem „Piasta”. Niestety problem tkwił we wskazaniu właściwej osoby godnej tego stanowiska. Prawdopodobnie sam Zamoyski rozważał zgłoszenie swojej kandydatury. Jednak wzmożona agitacja antyzamoyska „Zborowczyków” z góry skazywała kanclerza na niepowodzenie. Istnieją również hipotezy odnośnie do planów powołania przez hetmana na tron polski Andrzeja Batorego. Jednakże w związku z niepopularnością i słabością Batorych w Rzeczypospolitej nie miały one szans na sukces. Równocześnie do posadzenia na tronie swojego siostrzeńca od początku bezkrólewia dążyła Anna Jagiellonka. Poważnym atutem tej kandydatury wydawał się sojusz ze Szwecją i oparcie polskiej polityki o Bałtyk. Ostatecznie więc kancelarianie na czele z Zamoyskim zdecydowali się poprzeć Zygmunta Wazę. Opcja szwedzka uzyskała również poparcie u prymasa Karnkowskiego, który nie ulegał ani Zamoyskiemu ani Zborowskiemu^[4].

19 sierpnia 1587 r. ku radości Porty obóz prokanclerski okrzyknął Zygmunta Wazę królem. Dopiero teraz miała się jednak rozegrać prawdziwa walka o władzę. Aby nie dopuścić do zwycięstwa Zamoyszczyków stronnictwo pro-habsburskie 22 sierpnia 1587 r. obwołało władcą arcyksięcia Maksymiliana.

3 K. Lepszy, *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, Oświęcim 2015, s. 13-15.

4 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2015, s. 525; K. Lepszy, *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, s. 15; S. Leśniewski, *Jan Zamoyski. Hetman i polityk*, Warszawa 2008, s. 98; A. Pieńkowska, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010, s. 347-349.

Zwyciężyć miał ten kandydat, który szybciej znajdzie się w Krakowie i koronuje się. Krótszą drogę do przebycia miał Habsburg. Ponadto wątpliwy okazał się sam przyjazd Zygmunta do Rzeczypospolitej. Jan Waza niechętny był opuszczeniu Szwecji przez swojego syna. Dodatkowo Rudolf II, aby powstrzymać przeciwnika, wysłał do monarchy szwedzkiego list w którym zawiadamiał Wazę o rzekomo nielegalnym wyborze Zygmunta. Ostatecznie jednak wszystko ułożyło się na korzyść królewicza szwedzkiego. Jan Waza, poszukujący pomocy w Koronie do nadchodzącej rozprawy z Moskwą musiał się w końcu zgodzić na wyjazd syna^[5].

28 września 1587 r. Zygmunt dotarł do Polski. Podczas gdy zwlekający i popełniający błędy Maksymilian na terenie Rzeczypospolitej znalazł się dopiero 5 października a pod Kraków dotarł 16 października. Porażką zakończyła się też próba zdobycia Krakowa przez arcyksięcia. Po nieudanym szturmie 24 listopada wycofał się on na Śląsk z postanowieniem przeczekania tutaj zimy. Kolejne natarcie zaplanował dopiero na wiosnę 1588 r. Maksymilian mimo niepowodzeń nie zrezygnował z zabiegów o polską koronę^[6].

Tymczasem młody Waza dotarł do Krakowa 9 grudnia 1587 r., a 10 grudnia swoje obrady rozpoczął sejm koronacyjny. W obozie szwedzkim pojawiły się pierwsze podziały. Rozgorzał m.in. spór pomiędzy katolikami a różnowiercami. Ujawnił się również antagonizm między Janem Zamoyskim a Andrzejem Opalińskim. Pomiędzy obydwojma dygnitarzami rozpoczęła się rywalizacja o względy monarchy. Do przeciwników kanclerza dołączył także prymas Karnkowski^[7].

Oddzielnym problemem pozostawało Księstwo Litewskie. Litwini nie tylko domagali się potwierdzenia praw i przywilejów, ale żądali także przyznania im w całości Inflant. A na to ostatnie żądanie strona polska nie chciała się zgodzić. Dopiero zwycięstwo byczyńskie zmusiło ostatecznie Litwę do uznania podziału Inflant^[8].

27 grudnia odbyła się koronacja Zygmunta Wazy. Ponieważ Rudolf II nie uznał tej koronacji, w Polsce zdecydowano o wyprawie przeciw Maksymilianowi. W tym celu Zamoyski otrzymał niemalże władzę dyktatorską. Mógł nawet

5 A. Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592*, Katowice 2019, s. 119; R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 544-546.

6 A. Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592*, s. 133-139.

7 K. Lepszy, *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, s. 78.

8 Tamże, s. 85-89.

samodzielnie zawierać pokój i określać jego warunki^[9].

Hetman wkroczył na Śląsk i wydał Habsburgowi bitwę pod Buczyną 24 stycznia 1588 r. Bitwa zakończyła się totalnym zwycięstwem Polaków. Maksymilian przyjąwszy warunki Zamoyskiego wyjechał z miasta i oddał się samowolnie w niewolę. Następnie został uwięziony w posiadłości kanclerza w Krasnymstawie. Rozpoczęły się trwające blisko rok negocjacje^[10].

Cesarz próbując pozyskać cennego sojusznika na wypadek konfliktu zbrojnego z Polską zbliżył się oczywiście do Moskwy. Wiedeń obawiał się również ewentualnej reakcji Osmanów i ich najazdu. W końcu Murad III poparł Wazę. Strona polska doskonale rozumiała, że nie mając rozwiązanej sprawy z Cesarstwem, nie można aktualnie dopuścić do żadnego zatargu z Portą. Dlatego jeszcze przebywając w Gdańsku Zygmunt wysłał do sułtana posła Jana Szymona. A zaraz po koronacji wyprawiono do Stambułu Andrzeja Fredrę. Z misją powiadomienia padyszacha o zwycięstwie buczyńskim i zapewnienia o dobrych relacjach Rzeczypospolitej z Imperium Osmańskim, wysłano z kolei Jana Zamoyskiego^[11]. Odpowiedzią na to poselstwo był list sułtana do Zygmunta III Wazy z kwietnia 1588 r., w którym Murad III obiecywał Rzeczypospolitej pomoc w razie najazdu nieprzyjaciół, ale równocześnie napominał Wazę, aby jego państwo pozostało zawsze wierne Porcie. Dodatkowo pomoc wojskową dla Rzeczypospolitej w walce z Domem Rakuskim deklarował przybyły 8 sierpnia 1588 r. do Krakowa czausz turecki. Rudolf II miał prawo do niepokoju. Z kolei car Fiodor obawiał się unii polsko-szwedzkiej. Stąd to naturalne zacieśnianie się stosunków habsbursko-moskiewskich. Do dziś wiele kontrowersji budzi w historiografii również sama postawa Zamoyskiego. Hetman miał zaproponować arcyksięciu objęcie tronu polskiego a w następnej kolejności wyprawę przeciw Porcie i Moskwie oraz podporządkowanie tej drugiej. Zapewne propozycje czynione przez kanclerza były tylko jego „grą” z Habsburgiem. Sprytny kanclerz miał na celu po prostu skłócenie Maksymiliana z cesarzem i tym samym złamanie i tak wątpliwej już jedności Domu Rakuskiego. Przecież o tych pertraktacjach hetman mógł w każdym momencie donieść carowi, co skompromitowałoby Austriaków i rozbiło niekorzystny dla Korony sojusz habsbursko-moskiewski^[12].

9 Tamże, s. 82-83.

10 A. Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592*, s. 143-147.

11 Poseł Jan Zamoyski był herbu Grzymała i nie był spokrewniony z kanclerzem.

12 *Murad III do Zygmunta III*, Konstantynopol 8-17 IV 1588, w: *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455-1672*, wyd. Z. Abrahamowicz, Warszawa 1959, nr 233,

W grudniu 1588 r. w końcu doszło do zjazdu komisarzy polskich i cesarskich. Natomiast traktat podpisano 9 marca 1589 r. Odnowiona została przyjaźń pomiędzy Domem Cesarskim a Rzeczpospolitą. W traktacie zawarto także zobowiązanie strony rakuskiej do zerwania szkodliwych dla Polaków związków z Moskwą. W odpowiedzi na to Habsburgowie zażyczyli sobie analogicznego zapisu odnośnie relacji polsko-osmańskich^[13].

To zbliżenie polsko-rakuskie na skutek podpisanego traktatu pokojowego „nie przypadło do gustu” Imperium Osmańskiemu. Porta pokój z Polską uzależniała od naszych relacji z Cesarstwem. I takie zbliżenie z Habsburgami zawsze kończyło się konfliktem z Turkami. Jeszcze parę miesięcy wcześniej sułtan poparł Wazę i oferował nawet pomoc zbrojną podczas zmagania z Austriakami. Teraz gdy w traktacie bytomsko-będzińskim znalazł się zapis antytyrecki, pokój z Portą stawał się wątpliwy. A zatem uregulowanie stosunków na Zachodzie nie wróżyło spokoju na Wschodzie.

Trudnej sytuacji nie upraszczały najazdy kozackie na tereny osmańskie. Przysłowiowym „dolaniem oliwy do ognia” okazała się wyprawa Kozaków wiosną 1589 r. pod dowództwem Zachara Kułagi. Przedostając się na czajkach do ujścia Dniepru spustoszyli oni Oczaków, Kozłów, Białogród i Tehinię. Najważniejsza okazała się jednak wyprawa na Azow. Zniszczenie tego miasta i wzięcie do niewoli Turków i Żydów wywołało reakcję Porty. W ujście Dniepru płynęło osiem uzbrojonych okrętów otomańskich. Osmanowie osłonili też Tehinię i Tawań. Co prawda Porta nie zdecydowała się atakować kozackiej Siczy, jednak w odwecie za wiosenne spustoszenia poczynione przez Zaporozców, w sierpniu 1589 r. na Podole i Ruś Czerwoną spadł potężny najazd tatarski^[14].

Skądinąd sierpniowy najazd tatarski nie wynikał jedynie z pragnienia odwetu za wiosenne spustoszenia uczynione przez Kozaków. W czerwcu 1589 r. umiarkowany dotąd Sijawusz został zastąpiony Sinanem paszą. Nowy wezyr był zwolennikiem wojny z Polską i to on nakazał Tatarom najeżdżać ziemie Rzeczypospolitej. Na szczęście Tatarzy nie skoordynowali swoich działań z oddziałami dowodzonymi przez Hejdera paszę i na Ruś oraz Podole wkroczyła tylko Orda. Co prawda Tatarzy spalili i zniszczyli Baworów jednak po krwawej bitwie wy-

s. 224-225; J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, *Historia dyplomacji polskiej*, s. 71; *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1848 do 1690*, t. 2, oprac. E. Rykaczewski, Poznań 1864, s. 12-13.

13 A. Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592*, s. 263-270.

14 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 584; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość Polska XVI wieku*, t. 3, lata 1576-1599, Oświęcim 2020, s. 94-95.

cofali się spod tego miasta^[15].

Ordzie stawiano opór na kilku odcinkach. Północno-wschodniego Podola bronili Niżowcy, a linii górnego Bugu Zamoyski. Rozproszone siły polskie były łatwym celem dla najeźdźców. Wprawdzie Stanisław Żółkiewski pod Gliną rozbił czambuł tatarski i odbił część jasyru. Jego sukces jednak niewiele wniósł do ogólnej polskiej obrony. Tatarzy wzięli do niewoli blisko 30 tys. polskich poddanych^[16].

Podczas gdy Orda wycofywała się, do wkroczenia na ziemie koronne przygotowywali się już Turcy. Ponieważ w tym czasie król Zygmunt III Waza był w drodze do Rewla, cały obowiązek przygotowania obrony Rzeczypospolitej spoczął na Zamoyskim. Kanclerz zwrócił się zatem do sejmików poszczególnych województw z prośbą o wystawienie chorągwi w celu obrony. I spotkał się szczególnie w województwach wschodnich z przychylnym odzewem. Przykładowo szlachta chełmska 11 września jednogłośnie zadecydowała o poborze „... *żeby tak szlachcic każdy, jako i dzierzawcy dóbr Króla JMci i Rzeczypospolitej, jako też i mieszczenie wszelacy pobór ten terażniejszy według uniwersału, tak jako kto powinien, tu do pana poborcy od dzisiaj dnia przez tydzień ...*”. Podobna mobilizacja nastąpiła również w województwie ruskim „... *my cośmy gotowi zaraz idziemy, a cośmy nie gotowi, jako najrychlej być może nadalej za tydzień wyjedziemy i drugich pozostałych braciej, aby toż też uczynili, prosimy*” „... *armaty albo pewne poczty pošlemy, które pod posłuszeństwo IMci panu Hetmanowi, jako disciplina militaris requirit, ex nuno zlecamy, ofiarując się być gotowi pro salute reipublicae piersi swych nadstawić, jako potrzeba ukaże*”^[17].

Tymczasem po otrzymaniu wiadomości o wycofaniu wojsk krymskich Hejder pasza wstrzymał pochód. Następnie napisał list do Jana Zamoyskiego w którym zaproponował porozumienie, ale tylko w przypadku jeśli Korona wyśle do Stambułu wielkiego posła i rozwiąże problem kozacki. Oba warun-

15 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 584-585; M. Łukomski, *Kwestia turecka jako czynnik polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w latach 1587-1606*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2011, s. 27; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość Polska XVI wieku*, t. 3, lata 1576-1599, s. 95.

16 J. Besala, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988, s. 81; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość Polska XVI wieku*, t. 3, lata 1576-1599, s. 96-97.

17 *Uchwała zjazdu szlachty w Chełmie 11 września 1589 r.*, w: *Acta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668*, wyd. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013, s. 76-77; *Laudum sejmiku wiszeńskiego*, Wisznia 11 IX 1589, w: *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, T. 20. *Lauda sejmikowe. T. 1. Lauda wiszeńskie 1572-1648 r.*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909, s. 82-84; *Laudum sejmiku lwowskiego*, Lwów 14 IX 1589, w: *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, s. 84-85.

ki były trudne do spełnienia. Z kozaczyzną nasze państwo nie radziło sobie. A jeśli chodzi o poselstwo to misja Uchańskiego przeciągała się. Niestety z powodu pustego skarbcza poseł wyruszył w podróż dopiero w sierpniu 1589 r., a powinien był uczynić to dużo szybciej. Ponadto w drodze złamał nogę i aktualnie przebywał we Lwowie. A zatem Turek wstrzymał działania wojenne, ale wszystko miało zależeć od misji starosty drohobyckiego i wypełnienia warunków przez stronę polską. Hejder pasza prawdopodobnie na wypadek gdyby rokovania polsko-osmańskie zakończyły się fiaskiem, planował ewentualny atak dopiero na wiosnę. Tak też i przewidywał kanclerz. Mimo to, w październiku wysłał listy do senatorów, w których informował, że Kresom grozi nowy najazd, ponieważ Hejder pasza wydał Ordzie na zimę rozkazy.^[18]

Oczywiście nie można zanegować grożącego Rzeczypospolitej niebezpieczeństwa. Należy jednak zwrócić uwagę na korzyści jakie hetman czerpał z tego zagrożenia. Zapewne kanclerz ten jesienno-zimowy okres próbował wykorzystać na zorganizowanie silnego poparcia dla swojej osoby przed rozpoczęciem obrad sejmowych. Teraz mógł wykreować się na wspaniałego obrońcę bezpieczeństwa Rzeczypospolitej i prawdziwego męża stanu przy równoległym umniejszaniu autorytetu króla Zygmunta Wazy. Dodatkowo to niebezpieczeństwo mógł wykorzystać do zgromadzenia sił na potencjalne przyszłe bezkrólestwo.

Nie od dziś wiadomo o pertraktacjach zygmunto-wsko-habsburskich, które rozpoczęły się jeszcze w maju 1589 r., czyli przed wyjazdem Zygmunta do Rewla. Monarcha miał scedować koronę na Ernesta. Jest to bardzo zastanawiające, ponieważ przekazanie władzy w ten sposób było nielegalne. Co prawda Waza wyraził zgodę na oddanie tronu tylko za zgodą stanów i na drodze wolnej elekcji. A więc zgodnie z polskim ustawodawstwem. Zaoferował również Austriakowi swoje poparcie podczas sejmiku elekcyjnego. To wszystko dawało jednak Ernestowi znikome szanse. Jego osoba nie cieszyła się taką popularnością w polskim obozie pro-habsburskim jak osoba arcyksięcia Maksymiliana. Ponadto niezdecydowany Rudolf II nie zamierzał mieszać się między arcyksiężąt i któregoś z nich poprzeć. Wysuwają się zatem wnioski czy pertraktacje z Habsburgiem nie były świadomą zagrywką Wazy w celu rozbicia od dawna już wątpliwej jedności Domu Rakuskiego, przy równoczesnym pomniejszeniu

18 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 589; J. Bielski, *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, s. 113-114; K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmiku inkwizycyjnego (1589-1592)*, s. 80.

wpływów nielubianego kanclerza. Z drugiej strony za powrotem syna do Szwecji był Jan III Waza. W końcu próbował powstrzymać Zygmunta przed odplynięciem do Polski w 1587 r. Stary Waza obawiał się coraz bardziej dominującej arystokracji szwedzkiej. Obawiał się również, że w przyszłości Zygmunt może utracić tron na rzecz swego stryja Karola Sudermańskiego. Dla strony szwedzkiej najistotniejsze było aby władzy w Koronie nie objął Moskal. Dla Jana Wazy powrót Zygmunta do Szwecji i scedowanie korony na któregoś z Habsburgów były opcją doskonałą. Tym bardziej, że w pertraktacjach ernestowsko-zygmuntowskich poruszono kwestię przymierza przeciw Moskwie. Podobnie korzystny był dla Skandynawów punkt w traktacie bytomsko-będzińskim zakazujący Cesarstwu zawierania sojuszy z Kremlem. Być może rzeczywiście Zygmunt wyjeżdżając do Rewla, miał już nie wrócić do Korony. Zastanawiająca jest chociażby reakcja króla na niepokojące wieści z kraju. Mimo informacji jakie otrzymał od Zamoyskiego nie zdecydował się na natychmiastowy powrót do Rzeczypospolitej^[19].

Bezwarunkowo z potencjalnej abdykacji młodego monarchy cieszył się kanclerz, który doskonale wiedział o pertraktacjach. Prawdopodobnie Zamoyski już na sejmie pacyfikacyjnym w marcu 1589 r. przygotowywał grunt pod abdykację i bezkrólewie. Wystarczy chociażby zwrócić uwagę na projekt reformy elekcji jaki wysunął ów dygnitarz podczas obrad. Był to projekt wyraźnie antyhabsburski, wytrącający w przyszłości Habsburgów z walki o koronę polską. Zamoyski od samego początku marzył o posadzeniu na tronie siebie albo Andrzeja Batorego. Nie było to niestety możliwe w 1587 r. Kanclerz nie miał realnych szans na powodzenie. Rozmiłowana w „złotej wolności” szlachta nie zniosłaby mieć nad sobą kogoś równego sobie. Podobnie żaden z Batorów nie miał szans na odniesienie sukcesu. Po prostu Batorzy byli za słabi w Rzeczypospolitej. Teraz gdyby Waza faktycznie porzucił tron dla hetmana zrodziły się nowe możliwości.

Zamoyski mógł dowolnie manipulować szlachtą. Tylko kanclerz i Żółkiewski byli świetnie zorientowani w sprawach kresowych. Dla nieobeznanych z sytuacją przygraniczną senatorów stali się oni jedynym źródłem informacji o wszelakich walkach. Warto tutaj również zaznaczyć, że Żółkiewski był „człowiekiem Zamoyskiego” i wszystkie swoje decyzje konsultował z kanclerzem, który wyniósł Go przeciw na urząd hetmana polnego^[20].

19 J. Bielski, *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, s. 108-109.

20 J. Besala, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988, s. 79.

Przypuszczalnie Zamoyski pragnął także powrotu do planów batoriańskich. Kanclerz w swoim grudniowym liście do Zygmunta Wazy postulował wojnę z Chanatem jako odwet za sierpniowy najazd tatarski. Takie przedsięwzięcie oznaczało automatycznie konflikt zbrojny z Portą. Ponadto w razie pokoju z Turkami, hetman planował wojnę z Moskwą. A przecież właśnie projekt ligi antytureckiej, wojna z Kremlem były koncepcjami Stefana Batorego. Władca ten prowadził nawet wstępne rozmowy z papieżem odnośnie ligi^[21]. Niestety jego przedwczesna śmierć i nierozwiązana kwestia moskiewska^[22] zaprzepaściły te pomysły. Obecnie kanclerz na nowo próbował wskrzesić te plany.

Tymczasem wraz z powrotem 5 grudnia 1589 r. Zygmunta do kraju, nadzieje i marzenia Zamoyskiego o koronie upadły. Monarcha od razu rozesłał uniwersały zwołujące sejm na 8 marca 1590 r. do Warszawy, sejmiki zaś na luty. Obrady miały dotyczyć najważniejszych problemów Rzeczypospolitej, czyli przede wszystkim obrony przed zagrożeniem osmańskim. Najbardziej zastanawiająca jest poruszona w tych uniwersałach koncepcja wojny z Księstwem Moskiewskim^[23].

Konflikt z Moskwą w obliczu niebezpieczeństwa tureckiego, w ogóle nie był w interesie Polski. Był natomiast korzystny dla Szwecji, której rozejm z Kremlem właśnie wygasł. Pomoc Korony w rozprawie ze zniechęconym mocarstwem wydawała się niezwykle ważna i przydatna.

Sejmiki w większości godziły się na zwołanie pospolitego ruszenia w celu obrony, ale równocześnie opowiadały się za pokojowym rozwiązaniem problemu osmańskiego.

Szlachta województwa ruskiego zgadzała się na pospolite ruszenie „... *Jeśli dalsze niebezpieczeństwo od tego nieprzyjaciela było, z innymi województwy i stany wynaleść pewny i potężny opór przeciw jemu, wszakoż bez pomiaru i szacunku.*...”, równocześnie jednak za problem turecki obwiniała opieszałość posła Uchańskiego „...*za nierychłem posła do Turek wybraniem skoda tak wielka*”.

21 Po zburzeniu przez Kozaków Tehini, obawiający się tureckiego odwetu Batory zbliżył się do Stolicy Apostolskiej. Król skłaniał się do papieskich planów utworzenia ligi antytureckiej. Kiedy jednak niebezpieczeństwo minęło Stefan Batory, zachowując równocześnie dobre relacje z papieżem próbował wycofać się z unii. Monarcha zdawał sobie doskonale sprawę, że pragnąc pokonać Moskwę nie może z Porty uczynić wroga. Plany związane z ligą służyły królowi jako cenny środek do własnych celów. Jeśli nawet planował ostatecznie przystąpienie do ligi, to jego dążeniem było przede wszystkim opanowanie Górnych Węgier. Por. K. Dopierała, *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego*, Warszawa 1986, s. 145-156.

22 Po rozejmie w Jamie Zapolskim w 1582 r., spór wzbudzały ziemie położone na wschód od Wieliza. Moskwa żądała oddania Kijowa, Witebska, Połocka, Wieliza, Inflant. Drugą problematyczną kwestią było przetrzymywanie jeńców przez obie strony. Batory szykował się do kolejnej kampanii przeciw Moskwie.

23 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 590.

krajom naszym i wszytkiej Koronie niebezpieczeństwo przyszło...”. Domagano się także rozwiązania kwestii kozackiej „Niżowce nietylko konstytucją hamować, ale też dojdzieli z Turkiem pokój, naleść im obyczaj i zabawy, aby nas z Turkiem znowu nie powadzili” oraz lepszego opatrzenia zamków we Lwowie, Przemyślu i Kamieńcu Podolskim^[24].

Podobne stanowisko przyjęła szlachta halicka. Sejmik wyraził zgodę na pobór, ale przede wszystkim opowiadał się za zawarciem pokoju z Turkami „... rozumiejąc być tego potrzebę nie jesteśmy od tego dla gotowości, abyśmy poboru postąpić nie mieli nie malszego, jeno jako przedtem był, jednak prosić JKr. Mci, aby przykładem przodków swoich starał się o stateczne przymierze z nimi a bez przyczyny wojny przeciwko nim nie podnosił...”. Sejmik halicki upominał się też o zdyscyplinowanie Zaporozców „Niżowe Kozaki wprawić w dyscyplinę” oraz o opatrzenie zamków w Haliczu, Kamieńcu, Barze, Chmielniku, Braclawiu, Trembowli, Rohatyniu, Busku, Śniatyniu i Tłumaczu^[25].

Z kolei szlachta krakowska podzieliła się dwa obozy: prohabsburski i prokanclerski. Z czego ten drugi podobnie jak szlachta ruska i halicka poparł popolite ruszenie. Grupa ta również poruszyła kwestię zdyscyplinowania Niżowców. Natomiast stronnictwo prohabsburskie całkowicie zignorowało obronę Kresów^[26].

Analogicznie do krakowskich „Habsburczyków” szlachta z województw poznańskiego i kaliskiego także zignorowała niebezpieczeństwo osmańskie i ochronę terenów południowo-wschodnich. Temu zagadnieniu Wielkopolanie nie poświęcili ani jednego punktu w instrukcji! Aspektem, wyróżniającym szlachtę kaliską i poznańską było podejście do Moskwy. „O wojnie moskiewskiej z drugimi się województwy porozumieć”. Natomiast w uchwałach sejmików innych województw nie pojawia się raczej wzmianka o wojnie z Kremlem^[27].

W strachu przed konfliktem ze wschodnim sąsiadem była Litwa. Dlatego szlachta litewska podeszła lekceważąco do niebezpieczeństwa tureckiego. Litwini domagali się jedynie potwierdzenia przez sejm i króla przedłużonego

24 *Laudum sejmiku województwa ruskiego*, Wisznia 8 II 1590, w: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, s. 87-91.

25 *Laudum sejmiku halickiego*, Halicz 8 II 1590, w: *Akta grodzkie i ziemskie : z archiwum ziemskiego we Lwowie w dalszym ciągu wydawnictwa fundacyi Al. hr. Stadnickiego. T. 24, Lauda sejmikowe halickie 1575-1695*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1931, s. 6-9.

26 *Laudum sejmiku województwa krakowskiego*, Proszowice 13-15 II 1590, w: *Akta sejmikowe województwa krakowskiego. T. 1, 1572-1620*, oprac. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. 136-148.

27 *Laudum sejmiku województwa poznańskiego i kaliskiego*, Środa 8 II 1590, w: *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. T. 1, (1572-1632). Cz. 1, 1572-1616*, oprac. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 90-94.

przez nich podczas bezkrólewia rozejmu z Kremlem. W Księstwie w ogóle nie zareagowano nawet na wysyłane przez kanclerza alarmujące uniwersały. Zamoyski napisał nawet list do Krzysztofa Radziwiłła w którym wyraził swój zawód postawą litewską^[28].

Warto zaznaczyć że obaj dygnitarze zarówno podczas bezkrólewia jak i w późniejszym okresie byli bliskimi współpracownikami. Po prostu różniło ich podejście do sprawy moskiewskiej^[29].

Kanclerz nawet przedstawiając „Piorunowi” szlaki przemarszu Tatarów, którzy mieli wkroczyć na Litwę przez Łojową Górkę, miał swoje ukryte zamiary. Proponując rozlokowanie wojsk na terenie województwa kijowskiego w celu „ochrony” Wielkiego Księstwa przed najazdem, Zamoyski planował wykorzystać te siły do przyszłej rozprawy z Moskwą. Jeden z oddziałów kozackich wtargnął nawet na tereny moskiewskie. Doszło z tego powodu do drobnego spięcia pomiędzy Radziwiłłem a hetmanem. Z czego kanclerz wyszedł oczywiście obronną ręką, nie przyznając się do swoich planów i tłumacząc się, że nie ma nic wspólnego z tym kozackim incydentem^[30].

A zatem szlachta litewska problem osmański traktowała dość peryferycznie, stawiając na pierwszym miejscu pokój z Moskwą. Ostatecznie jednak sejmiki litewskie opowiedziały się za wojną z Portą. Co poniekąd wyróżniło Księstwo Litewskie, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że wcześniej przeanalizowane sejmiki opowiadały się przede wszystkim za pokojowym rozwiązaniem^[31].

Obrady sejmowe rozpoczęły się 8 marca a trwały do 21 kwietnia 1590 r. Od samego początku wszystko ułożyło się na korzyść Zamoyskiego. Reprezentacje sejmikowe składały się przede wszystkim z cancellerianów. Również prokanclerski pozostawiono komplet delegatów z Krakowa. Podczas gdy prohabsburski odesłano. Na sejmie panowała więc raczej zgodność co do obrony Kresów przed Chanatem i Portą. Różnice wystąpiły natomiast odnośnie wysokości i rodzaju podatków^[32].

28 *Lew Sapiecha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”*, Młodeczyn 16 XI 1589, w: *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków 1885, s. 203-205; *Jan Zamoyski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”*, Zamość 25 I 1590, w: *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków 1885, s. 99-100.

29 W. Tygielski, *Listy, ludzie, władza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*, Warszawa 2007, s. 88-89.

30 *Jan Zamoyski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”*, Zamość 25 I 1590, w: *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków 1885, s. 99-100; *Jan Zamoyski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”*, Zamość 13 II 1590, w: *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków 1885, s. 100-101.

31 K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589-1592)*, s. 102.

32 Tamże, s. 110-112.

Jeszcze przed rozpoczęciem obrad kanclerz przedstawił władcy swój plan rozwiązania kwestii osmańskiej. Zamoyski opowiadał się za ofensywą przeciw Turkom. Jego zdaniem wojnę należało rozłożyć na dwa etapy. W pierwszej kolejności zakładał on opanowanie Mołdawii i Wołoszczyzny, a następnie zdobycie Stambułu. Było to bardzo drogie przedsięwzięcie. I stąd też spory na sejmie odnośnie wysokości podatków, gdyż hetman po uzyskaniu znacznej części środków upatrywał w ofiarności szlachty, pomocy papieża oraz kredytach zaciągniętych u miast pruskich^[33].

21 marca Zamoyski wygłosił przemówienie. Bardzo dużo miejsca poświęcił problematyce tureckiej. Jego zdaniem nie było szans na pokój, dlatego podtrzymywał ofensywne stanowisko względem Osmanów. Plany kanclerza wymagały znacznych nakładów finansowych, gdyż według hetmana Polska musiała przede wszystkim oprzeć się na własnych siłach. Pozostała część przemówienia dotyczyła Habsburgów. Kanclerz zażądał złożenia przez Maksymiliana przysięgi. A na koniec wyszedł z propozycją wykluczenia Austriaków od tronu polskiego. Było to bardzo śmiałe posunięcie, ale okoliczności sprzyjały hetmanowi^[34].

21 marca do Warszawy przybył podczaszy chełmski Mikołaj Czyżewski, który poinformował zebranych o śmierci Uchańskiego i przywiózł listy od Turków^[35].

Uchański do listopada 1589 r. leżał ze złamaną nogą we Lwowie. Dopiero 22 grudnia spotkał się z Hejder paszą. Ten zaś próbował na pośle wymóc aby zdał przed nim poselstwo, czego Uchański kategorycznie odmówił. Przy okazji Osmanowie skarżyli się też na napady kozackie i dopominali się darów od polskiego monarchy. Starosta jednak na nic samodzielnie się nie zgadzał. Do Stambułu Uchański dotarł dopiero 26 lutego 1590 r. Został bardzo chłodno przyjęty przez Sinana paszę. Wezyr wypominał najazdy Zaporozców oraz antyturecki traktat bytomsko-będziński. Nalegał też na szybkie odprawienie legacji. Niestety schorowany starosta zmarł 6 marca^[36].

Przywiezione przez Czyżewskiego listy osmańskie miały wyraźnie prowokacyjny charakter. Turcy zażądali od Rzeczypospolitej płacenia rocznego trybu-

33 Tamże, s. 109.

34 Tamże, s. 115-117.

35 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 590.

36 J. Bielski, *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, s. 113-114; R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 589; J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, *Historia dyplomacji polskiej*, s. 71.

tu w wysokości 25000 talarów, zwrotu dział i jeńców oraz usunięcia Kozaków z terenów kresowych. Zagrożono nawet nawróceniem Polaków na islam^[37].

Tureckie żądania wywołały powszechną panikę wśród szlachty. Wystraszeni wizją wojny z Imperium Osmańskim posłowie nie byli w stanie sprzeciwić się coraz silniejszemu kanclerzowi. A zdominowany przez „Zamoyszczyków” sejm musiał zagłosować zgodnie z wolą tego wielkiego dygnitarza. Hetman mógł teraz wreszcie przejść do ataku i ostatecznie rozprawić się z obozem prohabsburskim. Nastąpiła „fala” sukcesów Zamoyskiego. Po pierwsze osiągnął swój główny cel. Wykluczono arcyksięcia Maksymiliana od tronu. „...*Nikt z poddanych naszych obywatelów tej to Rzeczypospolitej, z nimi praktykować, porozumiewać się, listów i poselstw do niego posłać w tej sprawie, i o jego promocyey z kim się porozumiewać, tak i na potym, gdzie by interregnum i nowej elekcyi przyszło, za pana i za Krola go forytować...*”. Sejm zaakceptował także kanclerski plan obrony przed Portą. Nawet Litwini poparli postanowienia sejmu dotyczące kwestii osmańskiej. Domagali się jednak przysięgi ze strony władcy i Zamoyskiego, że zgromadzone wojsko nie zostanie użyte wobec Księstwa Moskiewskiego. Ponieważ plany Zamoyskiego wymagały znacznych środków finansowych, kanclerz przeforsował uciążliwy podatek od „głowy”. Niezwykle ważne było też uchwalenie tzw. „asekuracji hetmańskiej”. Dzięki niej Zamoyski uzyskał pełnię władzy w kwestii bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. Mógł teraz decydować o wojnie i pokoju, a jego decyzje miały posiadać moc uchwały sejmowej. Podjęto również próbę rozwiązania problemu kozackiego. Konstytucja „*Porządek ze strony Niżowców i Ukrainy*” zabraniała Zaporozcom wypraw oraz zobowiązywała ich do składania przysięgi na wierność polskiemu królowi. Zezwalała także władcy na rozdawanie ziem ukraińskich. Bardzo istotne było również wysłanie zaraz po zakończeniu obrad do Stambułu posła Jana Zamoyskiego, który miał zabiegać o zawarcie pokoju z Portą^[38].

Sejm walny z 1590 r. można określić jako totalny triumf kanclerza. Z czasem jednak jego plany zaczęły ulegać destrukcji. Pomocy Rzeczypospolitej mimo usilnych zabiegów Stanisława Reszki odmówił Sykstus V. Ponadto szlachta zaczęła się buntować przeciw uchwalonemu poborowi i podatkowi pogłównemu. Powoli zaczęto podważać postanowienia sejmowe i określać jako niezgodne z prawem. Zarzucano m.in., że uchwały zostały zatwierdzone już po upływie

37 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 590; J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, *Historia dyplomacji polskiej*, s. 72.

38 *Volumina Constitutionum*, T. 2. 1550-1609, Volumen 2, 1587-1609, Warszawa 2008, s. 138-147; K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589-1592)*, s. 125; M. Łukomski, *Kwestia turecka jako czynnik polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w latach 1587-1606*, s. 32-33.

terminu obrad. Jeszcze podczas trwania sejmku na znak protestu przeciw ekskluzji Habsburga od tronu, obrady opuścił prymas Karnkowski i część „Habsburczyków”. Kanclerzowi zaczęto zarzucać sztuczne forsowanie swoich planów w celu uzyskania władzy dyktatorskiej. Prym wiedli tutaj Wielkopolanie. Szlachta średzka zdecydowała się wręcz nie płacić pogłównego. „...A iż poborcowie województw tych poborów wybierania pogłównego na się przyjęli mimo wolę nasze, tedy mocą niniejszego zjazdu uchwalamy i postanowiamy, aby już supersedowali od wybierania tego pogłównego i do urzędu żadnego szlachcica in retentis aby nie oddawali”. Normalizująca się sytuacja zagraniczna powodowała rozszerzanie się niezadowolenia na inne województwa i regiony Rzeczypospolitej^[39].

Już w kwietniu 1590 r. sułtan nakazał Hejderowi paszy aby nie prowokował Polaków. Co prawda jeszcze w lipcu 1590 r. Tatarzy spalili Stryj i Drohobycz, ale tym razem ich celem okazały się być Węgry a nie Korona. Porta wykończona była militarnie i finansowo wojną z państwem Safawidów. Dlatego po podpisaniu pokoju z Abbasem w marcu 1590 r. złagodziła swój stosunek do Rzeczypospolitej^[40].

Niemal na zmianę postawy Murada III był wkład dyplomacji angielskiej. Edward Baton ponoć miał zagrozić sułtanowi zerwaniem przez Anglię przymierza z Portą, w przypadku wszczęcia przez nią wojny z Rzeczpospolitą. Dla Anglików walczących z Hiszpanią Polska była cennym dostawcą zboża i drewna^[41].

Nie bez znaczenia odnośnie poprawy relacji polsko-tureckich była również decyzja sejmku o wykluczeniu Habsburga od tronu. W każdym razie wszystkie te czynniki dały pozytywny skutek i gdy polski poseł dotarł w czerwcu do Stambułu, sułtan wyraził chęć zawarcia z Rzeczpospolitą pokoju^[42].

W kraju na wieść o dążeniach pokojowych Stambułu, zaczęto buntować się przeciw narzuconym przez Zamoyskiego uchwałom sejmku. Po województwach krążyło hasło niepłacenia pogłównego, a szlachta wielkopolska pod przewodnictwem prymasa Karnkowskiego zwołała zjazd generalny do Koła na 10 sierpnia. Głównym celem zjazdu miało być obalenie uchwał o podatku pogłównym, ekskluzji Maksymiliana oraz odebranie kanclerzowi jego prerogatyw hetmań-

39 *Laudum sejmiku województwa poznańskiego i kaliskiego*, Środa 3 VII 1590, w: *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. T.1, (1572-1632). Cz. 1, 1572-1616*, oprac. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 95-97.

40 M. Łukomski, *Kwestia turecka jako czynnik polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w latach 1587-1606*, s. 34; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość Polska XVI wieku*, t. 3 Lata 1576-1599, s. 99.

41 R. Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, s. 592.

42 J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, *Historia dyplomacji polskiej*, s. 34.

skich. Na obrady przybyło blisko 7000 szlachty z prawie całej Wielkopolski^[43].

Najważniejszym punktem artykułów kolskich było zniesienie „asekuracji hetmańskiej”. Hetmanowi zabroniono przyjmowania przedstawicieli innych państw. Hetman wielki koronny utracił też prawo do samodzielnego mianowania hetmana polnego. Zanegowano również dożywotność jego buławy. Po zwycięskich bitwach działa i więźniów miał od razu przekazywać królowi. Postanowienia zjazdu kolskiego były ewidentnie wymierzone w Jana Zamoyskiego^[44].

Ciekawość wzbudza tutaj postawa samego Zygmunta Wazy. Zjazd kolski był rodzajem rokoshu. Podważono przecież uchwały sejmku a tym samym wolę monarchy. Tymczasem Zygmunt niby „potępił” ten zjazd, ale równocześnie na kolejnym sejmie zgodził się na obalenie postanowień obrad marcowo-kwietniowych. Być może za pomocą szlachty próbował zwyczajnie ukrócić władzę nieubianego kanclerza. Tym bardziej, że zjazd zorganizował Karnkowski, który od sejmku pacyfikacyjnego już na stałe znalazł się w obozie regalistycznym.

Nowy sejm zwołano na 2 grudnia 1590 r. Większość województw poparła pokój z Osmanami oraz projekt powstrzymania Kozaków na terenach kresowych. Wyjątkiem ponownie była Wielkopolska, która w upominkach dla sułtana prawdopodobnie dopatrywała się ryzyka płacenia haraczu. Tymczasem w warunkach pokojowych strony osmańskiej nie było niczego szkodliwego dla Rzeczypospolitej. Według relacji naszego posła Jana Zamoyskiego sułtan żądał odszkodowania za zniszczenia dokonane przez Kozaków w postaci 100 skór sobolich. Nie był to haracz tylko jednorazowa zapłata^[45].

Sejm ostatecznie podjął decyzję o odnowieniu pokoju. Podarunek dla Turków pokryć miało pogłowne żydowskie. Po obradach od razu wysłano też do Stambułu z upominkami Krzysztofa Dzierżka, który dotarł tam pod koniec sierpnia. Sułtan i nowy wezyr Ferhad pasza postanowili odnowić przymierze z Rzeczpospolitą. Tekst nowego pokoju, podpisanego przez Zygmunta w styczniu 1592 r. był identyczny z tekstem przymierza z 1533 r.^[46]

Równie ważną kwestią co przymierze z Portą, było uregulowanie stosun-

43 K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmku inkwizycyjnego (1589-1592)*, s. 144.

44 *Uchwała zjazdu województw wielkopolskich*, Koło 10 VIII 1590, w: *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. T.1, (1572-1632). Cz.1, 1572-1616*, s. 97-103.

45 *Laudum sejmiku województwa poznańskiego i kaliskiego*, Koło 17 XI 1590, w: *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. T.1, (1572-1632). Cz.1, 1572-1616*, oprac. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 149-152; K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmku inkwizycyjnego (1589-1592)*, s. 182-186.

46 *Traktat sułtana Murada III z królem Zygmuntem III*, Konstantynopol 10-18 X 1591, w: *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455-1672*, wyd. Z. Abrahamowicz, Warszawa 1959, nr 235, s. 225-227; M. Łukomski, *Kwestia turecka jako czynnik polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w latach 1587-1606*, s. 39.

ków z Krymem. Na początku 1592 r. Gazi Gerej II wysłał do władcy polskiego list w którym proponował odnowienie przyjaźni. Nasza przyjaźń miała niestety zależeć przede wszystkim od zlikwidowania przez stronę polską problemu kozackiego. A zatem warunki stawiane przez chana były dla Korony niewykonalne. Mimo wszystko blisko dwuletni okres napięcia w relacjach z Portą i Chanatem Krymskim minął^[47].

Niestety jak pokaże historia odnowiona „przyjaźń” zagwarantuje tylko krótkotrwały spokój na południowo-wschodnim pograniczu. Już w 1593 r. Wiedeń i papieżstwo będą próbowały wciągnąć Rzeczpospolitą do ligi antytyrckiej, a złożenie hołdu władcy polskiemu przez Jeremiasza Mohyłę wywołał konflikt Polski z Imperium Osmańskim o Mołdawię i Wołoszczyznę^[48].

47 Chan Gazi Gerej II do króla Zygmunta III Wazy, 14 II - 14 III 1592, w: *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) : a Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, oprac. D. Kołodziejczyk, Leiden, Boston 2011, s. 769-776.

48 J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, *Historia dyplomacji polskiej*, s. 72-73.

Polish-Ottoman relations
in the first years of
Zygmunt III Waza kingship
(1587-1591)

Summary

The aim of my article is to illustrate the Polish-Ottoman relations (1587-1591) in the context of the internal and international situation of Poland. The problem of war with Poland was incredibly important not only from foreign affairs perspective but also the international situation in Poland. The Turkish threat turned out to be a test between the forces of Jan Zamoyski and his henchmen and Zygmunt III Waza and the regalistic camp. The danger of war with the Ottoman Empire also showed the long growing Cossack problem.

Materiały do techniki i kosztów spławu riecznego na Bugu, Sanie i Wiśle w XVIII wieku (Kontrakty na budowę i wyposażenie statków spławnych oraz kosztu spławu)^[1]

Na materiały dotyczące techniki budowy oraz wyposażenia statków spławnych i kosztów samego spławu rzeczno-eg natrafia się bardzo rzadko. Toteż mimo iż „znamy na ogół typy statków, wiemy o popularności niektórych, znamy ich ładowność, obsługę itd., nic bliższego jednak nie wiemy o konstrukcji całości i części, o ich wyposażeniu technicznym”^[2] ani też o kosztach spławu ponoszonych przez właścicieli statków i spławianych na nich towarów. Publikowane poniżej materiały przybliżają wspomniane kwestie i stanowią przyczynek do lepszego poznania tychże zagadnień.

* * *

Prezentowane dokumenty przechowywane są w Lwowskiej Naukowej Bibliotece im. Wasyla Stefanyka Ukraińskiej Akademii Nauk. Znajdują się tam w zespole Archiwum Książąt Sapiechów oraz w zespole akt Pawła Benoego instygatora koronnego włączonym do zbiorów książąt Jabłonowskich z Bursztyna.

Posyty, w jakich dokumenty te są chronione, noszą sygnatury 71/IIa, Oddział II – Plik 174 oraz 71c. W pierwszym z owych zestawów mieszczą się do-

¹ Niniejsze materiały w pierwotnej wersji opublikowane zostały przez autora niniejszego opracowania w „Nautologii”, nr 2 z 1981 r, ss. 70-74 oraz w „Roczniku Gdańskim”, t. XLIII, 1983, z. 1, ss. 176-177, 183-184, 188, 192, 196-197, 205-208.

² J. Burszta, Materiały do spławu rzeczno-eg na Sanie i średniej Wiśle z XVII i XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. III, 1955, z. 4, s. 752-782; K. Waligórski, Konstrukcje statków pływających po Sanie i Wiśle w XVIII wieku, tamże, R. VIII 1960, z. 2, s. 229-241; B. Ślaski, Spław i spławnicy na Wiśle, Warszawa 1916.

kumenty dotyczące budowy i wyposażenia statków spławnych, w drugim – materiały mówiące o kosztach poniesionych w związku ze spławem.

Publikowane dokumenty pochodzą z lat 1739 – 1760. Te dotyczące budowy i wyposażenia statków rzecznych liczą w sumie 8 rękopiśmiennych, nie paginowanych stron formatu 23x31 cm (dok. 1), 22x30 cm (dok. 2) oraz 23,5x33 cm (dok. 3,4,5 i 6). Dokumenty odnoszące się do kosztów spławu to 9 nie paginowanych, rękopiśmiennych stronic formatu 23x31 cm (dok. 7 -11) i 23,5x32 (dok. 12).

Kontrakty na budowę komięg i lichtunów, a także umowa o pracę ze sternikami sporządzone zostały przez pełnomocnika dworu kodeńskiego, ekonomę klucza werbkowickiego Franciszka Przeclawskiego herbu „Glaubicz”, reprezentującego wojewodę brzesko-litewskiego Karola Sapiechę. Dokument nr 1 powstał w kancelarii dóbr sobiborskich należących do konwentu bernardynek z Brześcia i zawarty został między przełożoną konwentu Elżbietą Wereszczyńską a żoną wojewody brzeskiego Władysława Sapiechy, Krystyną z księżąt Sanguszków. Rejestr zakupu w Gdańsku materiałów niezbędnych do wyposażenia statku spławnego (dok. 2) wystawiony został przez tamtejszego kupca Johanna Hartmanna dla szypra Józefa Tatomira herbu „Sas”, prowadzącego spław z polecenia Ignacego Sapiechy, wojewody mściławskiego. Wszystkie dokumenty mówiące o kosztach „fryoru” powstały w kancelarii dworu bursztyńskiego Piotra Benoego, a zostały sporządzone przez kierujących spławem jego oficjalistów Antoniego Wysoczyńskiego (dok. 7-11) i Józefa Lindera (dok. 12).

*

Dokumenty

Rok 1739, 4 oktobra w dworze sobiborskim. Między Przełożoną Elizabetą Wereszczyńską z jednej, a Księżną Sapieżyną Wojewodziną Brzeską z drugiej strony, o zbudowanie komięgi za zł[oty]ch 400, z przysłaniem tejże na Bug, zawarty kontrakt.

Daję te moją kontraktową asekuracją J[asnie] O[świeconej] Księżnie Sapieżynie Wojewodzinie Brzeskiej i Dobrodziejce na to, iż ja postanowiłam tako zbudować komięgę za złotych czterysta. Którą to komięgę z lasu naszego do majątności Sobiboru należącego do Konwentu Brzeskiego, ze wszystkimi należąciami do niej potrzebami bez żadnego zawodu, da Bóg w przyszłym roku tysięcznym siedemsetnym czterdziestym, na dzień dziesiąty marca miesiąca, wybudować i wystawić deklaracją i submituję się i ze wszystkim wygotowaną

u pała na Bugu w Sławatyczach postawić.

Tej komięgi ma być sążni dziesięć wzdłuż, a w głowie sążni pięć. Na tej komiędze buda szyprowska i budki dla flisaków mają być tarcicami podbite należycie. Stroi wszystek z matami, owo zgoła ze wszystkim należy się dać. To, czego tylko potrzeba będzie rekwirować do komięgi, wystawi[enia] asekuruję się i swemi ludźmi z ziemi na wodę sprowadzić powinna będę, a dla pewności i stwierdzenia ręką swoją własną podpisuję się.

*Datt w dworze sobiborskim 4 oktobra roku tysięcznego siedemset trzydziestego
dziewiątego*

*Elizabeta Wereszczyńska
Matka i Przełożona Konwentu*

*

2. Ausztuk od P[an]a Johana Hartmanna na brane u niego towary J[asnie] P[an]u Józefowi Tatomirowi Szyprowi J[asnie] W[ielmożnego] Ignacego Sapiechy Cześnika Wielkiego Księstwa Litewskiego dany in originali A[n]o 1744 in 30 Maj w Gdańsku.

Kupił Jego Mość Józef Tatomir do szkuty dla J[asnie] W[ielmożnego] Imć P[ana] Ignacego Sapiechy, Cześnika Wielkiego Księstwa Litewskiego

Sztak	f[lorenów]	34,-
Lina polna	fl.	34,-
3 obceje, sążni 78 po gr[oszy] 23	fl.	59,24
Traref, sążni 14 po gr 23	fl.	10,22
6 karnatów, sążni 156 po gr 9	fl.	46,24
3 głowy, sążni 36 po 9 gr	fl.	10,24
Kallarcesty, sążni 48 po gr 9	fl.	14,12
18 pytek, sążni 26 po gr 9	fl.	7,24
Gary, sążni 48 po 2 gr	fl.	3,6
Tryski, sążni 21 po gr 5	fl.	3,15
Kallarcesty, sążni dookoła 26 po gr 5	fl.	4,10
Stuziny, sążni 24 po gr 2	fl.	1,18
Offliny, sążni 11 po gr 9	fl.	3,9
Lika do żagla, sążni 39 po gr 9	fl.	11,21
5 motków rabandy	fl.	1,-
5 motków nici	fl.	1,-
	Summa fl[orenów]	247,29

*W Gdańsku die 30 Mai 1744
Johan Hartmann*

3. *Kontrakt na komiegi trzy dany Berkowi Szlomowiczowi, obywatelowi miasta Dubinki, w roku 1758.*

Między Imć Panem Franciszkiem Przeclawskim, ekonomem klucza werbkowskiego dóbr Jaśnie Wiel[możnego] Imć Pana Sapiehy Wojewody Brzeskiego Litewskiego, Pana mego i Dobrodzieja, z jednej a niewiernym Berkiem Szlomowiczem, obywatelem miasta Dubienki, z drugiej strony stanął kontrakt na komiegi trzy i w niczem nieodmienne postanowienie w niżej opisany sposób: iż ja, będąc potrzebny komiegi na skarb Pański dla fryoru przypadającego w roku 1759 zgodziłem się z pomienionym Berkiem Szlomowiczem za zł[otych] tysiąc dwieście sześćdziesiąt, za każdą komiegię z osobna po zł[otych] czterysta dwadzieścia. Do tegoż się dodaje burtnie dwie z wywrotów, a trzecia [jest] w Dubience, która wyprowadzona dawno przez Wiel[możnego] Imć Pana Stolnika. Które to komiegi zwyż pomieniony Berko Szlomowicz obliguje się i zapisuje się niniejszym kontraktem wystawić ze wszystkim na Środapóście³ bez żadnego uchwycenia Boże zawodu i owszem ze wszystkimi do tychże komiegi należytościami i przynależnościami [to] jest: stroiszem, drzewem na ogród, stropowaniem, słupkowaniem, dychtowaniem z pchnięciem z ładu na czas, jak ludzie pójdą dla sprowadzenia górnych statków, żeby i też komiegi do ładu przyprowadzili.

Tarcic ma dodać do komiegi każdej po piętnaście. Ławy, burtnice, krzyżownice powinny być suche i grube oraz do każdej komiegi oszwy pod stroiszem gotowe, gągi, zastrzały, drygawek po dziesięć, pobiegunów po cztery, konew po dwie, po cebrze jednym, na każdy statek łódź jedna dobra, darnie na budki flisackie, łopat po dziesięć oraz czego tylko do tych komiegi potrzeba będzie wyciągać, to wszystko dać powinien będę i deklaruję się.

Każda zaś komiegi powinna wziąć łąszków 24, w łąszcie korcy 14, prócz legumin wszelkich i innych ruchomości.

Co wszystko jako dotrzymać i ziścić deklaruję się, tak w niedotrzymaniu tego kontraktu i w niewygotowaniu na czas naznaczony in duplo zapłacić wyż wyrażoną sumę powinien będę oraz wolną na siebie agrawację aresztowania domostwa i placu pozwalam i zapisuję się, od którego żadna protekcja panów bronić mnie nie ma i nie powinna.

Na co dla lepszej wiary, wagi i waloru ten kontrakt hebrajskim pismem ręką własną podpisuję.

Datt w Werbkowicach, d. 14 Oktobra 1758 A[nn]o

³ Środa po trzeciej niedzieli Wielkiego Postu.

Berko Szlomowicz⁴

*

4. *Kontrakt ze starozakonnymi obywatelami miasta Dubienki na dwa lichtuny dla J[asnie] W[ielmożnego] Pana Sapiehy, Wojewody Brzeskiego, uczyniony z Kisiem Jankielewiczem i z Moszkiem, synem tegoż, 3 Augusta A[nn]o D[omini] 1759 na zł[otych] 900.*

Między Imć Panem Przeclawskim, ekonomem klucza werbkowskiego dóbr J[asnie] W[ielmożnego] Imć Pana Sapiehy Wojewody Brzeskiego Litewskiego, Pana mego i Dobrodzieja, z jednej a starozakonnymi Kisiem Jankielewiczem i z synem jego Moszkiem Kisielowiczem, obywatelami miasta Dubienki, z drugiej strony stanął kontrakt na lichtunów dwa i w niczem nieodmienne postanowienie w niżej opisany sposób: iż ja będąc potrzebny lichtunów dwóch czynię takowy kontrakt z Kisiem Jankielewiczem i z synem tegoż Moszkiem.

Zgoda stanęła między nami, że lichtuny mają wybudować pomienieni swoim kosztem za sumę zgodzoną zł[otych] dziewięćset (Dico zł 900). W teje sumie dodaje się łąwą dziesięć, dębów dziewięć z dawna wywiezionych pod Dubienkę i wszystkie materiały do tych lichtunów z drzewa leżącego, to jest: stępek dwie; jedna sążni sześć, druga sążni cztery, sztabków dwa, po sążniu jednym dębowych wierzchów na pachółków dziesięć dębowych cienkich, po sążniu jednym z wierzchów na osęszki, sosnowych leżaków sztuk dwadzieścia i dwie, na klamborty cztery po sążni pięć sośniny leżącej, ślizów sosnowych osiem, na pasy i ramy, także leżącego drewna kłód sosnowych dwadzieścia po sążni cztery, na rozklocza cztery dębiny po sążniu jednym, gałęzi krzywych sosnowych na kwarki dwadzieścia i cztery.

To wszystko drzewo wyrażone dodaje się w sumie w złotych dwieście pięćdziesiąt. Ciż sami powinni sobie materiały wywieść swoim kosztem wszystkie. Sumy gotowej im się należy, pomienionym Kisiowi i Moszkowi, złotych sześćset pięćdziesiąt (Dico zł 650), co in summa uczyni z drzewem rachując zło[tych] dziewięćset. Ciż pomienieni zapisują się i assekurują się za tę sumę wyrażoną wystawić lichtunów dwa. Jeden lichtun powinien być długości w dole sążni cztery, szerokości sążni półtora w dnie, to jest: mniejszy na pojazdów dwa, ale

⁴ W publikowanych dokumentach podpisy hebrajskie rzemieślników zawierających umowy znajdują się pod polską (łacińską) transliteracją ich imion i nazwisk.

zaś większy lichtun drugi długości sążni sześć w dole, szerokości w dnie sążni dwa na pojazdów cztery.

Przyrzekamy na ten sam sążeń wystawić, pod^a- też samą miarę^{b[5]}- sążniową miarę, którąśmy wzięli od Imć Pana Ekonoma zapieczętowaną z obydwóch końców, wystawić i wybudować dwa [lichtuny] jak najgruntowniej powinniśmy. Których dno być powinno należyte, szycie tych lichtunów dębowe z jak najgruntowniejszą robotą i fundamentalnie zulachy smołą dobrze powylewane, w dole dobry dycht zulachami dobrze dychtowany i osobliwie obwaruje to, aby żelaza wszelkie były ze wszelkimi należytościami i gwoździe aby nie z kruchego żelaza, ale z giętego były. Rudlik do większego lichtunu z panwią z [h]akami powinien być, do małego drygawka powinna być wpuszczona w rozkloczach z tyłu pojazdu. I krokiewki i co tylko będzie wyciągała potrzeba do tych lichtunów, powinniśmy wystarczyć. Tylko sobie excypujemy jeden stroisz, z ładu zepchnięcie, aże te lichtuny na czas wyznaczony gotowe powinny być, to jest na dzień pierwszego februarya w roku przypadającym 1760.

Co wszystko jako dotrzymać i ziścić deklarujemy się, tak w niedotrzymaniu tego kontraktu i w niewygotowaniu na czas wyznaczony in duplo zapłacić zwyż wyrażoną sumę powinniśmy oraz wolną na siebie agrawację aresztowania domostwa i placu pozwalamy i zapisujemy się, od którego żadna protekcja panów bronić nas nie ma i nie powinna. Na co dla lepszej wiary i waloru hebrajskim pismem rękoma własnymi każdy z osobna podpisujemy się.

Datt w Werbkowicach 3 Augusti A[nno] 1759

Kis Jankielewicz

Moszko Kisielewicz

*

5. Kontrakt uczyniony na pięć komięg ze starozakonnym Markiem Ilewiczem,

arendarzem skryhicyńskim

4 Oktobra Anno Domini 1759 w Werbkowicach.

Między Imć Panem Franciszkiem Przeclawskim, ekonomem klucza werb-

5 a - b w rękopisie podkreślone.

kowskiego dóbr J[aśnie] W[ielmożnego] Imć Pana Sapiehy, Wojewody Brzeskiego Litewskiego, Pana mego i Dobrodzieja, z jednej a starozakonnym Markiem Ilewiczem, arendarzem skryhicyńskim, z drugiej strony stanął kontrakt na komięg pięć i w niczym nieodmienne postanowienie w niżej opisany sposób: iż ja, będąc potrzebny komięg na skarb Pański dla fryoru, w roku 1760, zgodziłem się z pomienionym arendarzem skryhicyńskim za każdą komięgę z osobna po złotych czterysta dwadzieścia.

Do tego się dodaje do wszystkich komięg bortnic dwie nad granicą leżących, spuszczonej przez żydów dubieńskich, wywrotów albo suchych choic cztery, co uczyni bortnic sześć i ławę, która jest we dworze, dodaje się do sumy. Te komięgi zwyż pomieniony arendarz skryhicyński obliguje się i zapisuje się niniejszym kontraktem wystawić w Matczu i wszystkie materiały z lasu mateckiego jako i bortnice, które się dodaje, z lasu skryhicyńskiego [wziąć]. Wywroty i bortnice dwie to te nie powinny zachodzić w komięgi Pańskie tylko do innych statków.

Jako to powinien arendarz skryhicyński komięgi wybudować przed zapustami bez żadnego uchowaj Boże zawodu i owszem ze wszystkimi do tych komięg należytościami i przynależytościami. Te komięgi mają być wzdłuż sążni 11, w calu sążni 5, w głowie sążni cztery. Dychtowanie i zepchnięcie z Pańskim mchem i ludźmi ze skarbu; a jeżeliby nie było w tym woli Pańskiej i nie wystarczyła pańszczyzna, to za każdą komięgę po zł[otych] 500 i arendarzpownien za tę sumę swój dycht dawać stroiszem, z drzewem na ogród, stropowaniem, słupkowaniem, tarcic ma dać do każdej komięgi po piętnaście. Ławy, bortnice, krzyżownice powinny być suche i grube. Do każdej komięgi oszwy pod stroiszem gotowe, gągi, zastrzały, drygawek po dziesięć, pobiegów po cztery, konew po dwie, po cebrze jednym do każdej komięgi, po łopat 10, czółna trzy oraz czego tylko do tych komięg potrzeba będzie wyciągała, to wszystko dać powinien i deklaruje się.

Każda zaś komięga wziąć powinna zboża łasztów 27, w łaszcie korcy 14, prócz legumin wszelkich i innych ruchomości. Co wszystko jako dotrzymać i ziścić deklaruję się, na co dla lepszej wiary, wagi i waloru ten kontrakt hebrajskim pismem ręką swoją własną podpisuję.

Datt w Werbkowicach 4 Oktobra Ann[o] D[omi]ni 1759

Marko Ilewicz Arendarz Skryhicyński

*

6. Kontrakt uczyniony z Jędrzejem Pajewskim i Mikołajem Kamińskim, sternnikami, in Anno Domini 1760.

Między Imć Panem Franciszkiem Przeclawskim, ekonomem klucza werbkowickiego dóbr bełzkich J[asnie] W[ielmożnego] Imć Pana Hrabiego na Kodniu i Wisznicach, Sapiehy, Wojewody Brzeskiego Litewskiego z jednej a Jędrzejem Pajewskim i Mikołajem Kamińskim, sternnikami, z drugiej strony stanął kontrakt i w niczym nieodmienne postanowienie w ten sens: iż Imć Pan Przeclawski Imieniem Pana swego wyprawując statki do Gdańska ze zbożem, zgodził się z temiż wyrzeczonymi sternnikami za takową zapłatę jako to: solarius i palowe podług dawnego zwyczaju jak przed tym bierali od tychże statków dochodzić ich ma.

Do tego wyznacza się dla owych sternników żyta sześć korcy dworskiej miary werbkowickiej każdemu z osobna i prochu po półmacku, które beż zawodu ze skarbu [do] rąk każdego dojść powinno. Tudzież wikt należyty i trynkal mieć mają na tychże statkach. A ze contra justitiam wyż mianowani sternnicy praetedunt soli beczech dwie i słoniny półci dwa dlatego praesenti contractu praescinditur, et circa expirationem eiusdem contractus praetendere non debent. Do tego waruje sobie Imć Pan Przeclawski Imieniem Pana swego, ażeby wyż wspomnieni sternnicy beż żadnej szkody przy pilności i staraniu zupełnem też statki górne [do] samego Gdańska doprowadzili i nazad na tychże samych statkach powrócili, jako też do brzegu w Dubience przystawili, co strony obie podług opisanego niniejszego ziścić i dotrzymać mają.

I nad to dla lepszej wagi i waloru ten kontrakt rękami własnymi twierdza i podpisują.

Działo się w Skryhiczynie roku 1760 miesiąca stycznia, dziewiątego dnia.

Imć Franciszko Przeclawski
Jędrzej Pajewski
Mikołaj Kamiński

*

7. Expensa fryorowa gdańska 1747 A[nno] D[omini].

*

	Polska zł.	moneta gr.
Stróżowi postawionemu przy śpichlerzu w Torkach za ostatni tydzień a gr.2 ad 8 Aprilis	1	8
Parobkom dworskim zboże do Tork wywożącym na drogę po kilka razy		25/1
Tymże na smołę do wozów		12/2
Za siano dla koni moich w Torkach in defectu swego		12/2
Za siano dla wołów pańskich	2	3/1
Za sznur do płotkowania		25/1
Na przewóz do Sośnicy dwa razy biegając		12,2
Kowakowi od roboty 4 eszów i szpiluzi z pańskiego żelaza		25/1
Od wynoszenia zboża ze śpichlerza na sztukę wydałem ludziom szelągami płacąc	46	
Za soli beczkę w drodze kupionej dałem w Torkach w składzie pisarzowi	7	
Stróżowi do domu od śpichlerza powracającemu na drogę		12/2
Rotmanowi najętemu co tylko z Tork odprowadził do Sośnicy	1	8.
Mytów flisom 20 po tyn. 25	633	10.
Kucharzowi tyn. 18	22	24.
Sternikowi tyn. 105	133	
Rotmanowi	100	
Reszty od najęcia szkuty dukatów 24 i fl.8	440	
I z procentów na zadatek dano fl.360		
W Jarosławiu za węworki, konew, garnki, miski a zł.	3	12/2
Na mszę świętą u Panny Maryi	1	8.
Na szkło potrzebne		14.
W Ulanowie za czółno do szkuty godzone rewersem	10	
Za szufle	1	
Na komorach w Piotrowinie, Kamieniu, Kaźmirzu, Ryczywole, Tarnówku, Zakroczymiu i Płocku	4	12/2
Na Komorze Generalnej w Nieszawie zapłaciłem poboru od szkuty dobrej monety	6	6
Opowiednego nieszawskiego dobrej monety	2	
Opowiednego włocławskiego dnowego i od płócien dobrej monety	3	27
Od potażu fas sześciu dobrej monety	48	21
Na komorze w Fordonie opowiednego dobrej monety	2	6
Co dobrej monety w polskiej monecie dawa	128	10.
	Latus	1544
	Transport Lateris	1544
		16/2
		16/2

Andrzej Romanow

	Polska	moneta
	zł.	gr.
Za słoniny przykupionej połci 6 a tyn. 10	76	
Na piwo, chleb, mięso, korzenie a zł. dla siebie wydałem do Gdańska idąc i nazad przez niedziel 16	90	
W Gdańsku na wódkę dla flisów u przeróbki zboża według zwyczaju i powinności	2	16/2
Szurkom 29 i fularzom 4 co zboża wynosili ze statku na śpichlerz	8	
Kapitanom i miernikom ażeby dyskretnie mierzyli	16	
Tymże na piwo przy mierzeniu	2	3/1
Brakarzom 4 i pisarzowi ażeby potażu nie brakowali	12	20.
Za postawienie masztu i windy	5	2.
W Fordonie na komorze do góry opowiednego dałem dobrej monety fl. 2 gr. 6 co w polskiej monecie dawa	4	19/1
Na przykomorach do góry	4	8.
Na pocztach za listy	6	-/1
W Toruniu za otwarcie mostu	1	8.
Za poleć słoniny w Jarosławiu nazad idąc	9	
Panu Kwiatkowskiemu według kontraktu oddałem połowę unkosztu od sprowadzenia szkuty do pala torskiego z Sośnicy	10	4.
Latus	1792	8/1
Zadatek J. W. Kwiatkowskiemu zł 360	360	
In summa	2152	8.

8. Expensa fryorowa gdańska 1750 anni.

*

	Polska	moneta
	zł.	gr.
Bandyrą i Peplin na kosy	5	27½
Przewóz w Gninowicach po kilka razy		28⅔
Sternikowi pr Victualibus przy ładunku i budowaniu pobitki	3	
Człeku na drogę do Jarosławia po sternika		12⅔
Od poświęcenia szkuty Namiestnikowi Sośnickiemu	2	28⅔
W Jarosławiu na Piasku za mszę	1	8.
Garnki, miski, łyżki, korzenie, cebula, dzbanek, rynka	4	
Siekiera z fl.1 gr. 20⅔, stoszyba gr.12⅔, kłódka do budy fl.2 gr. 3⅔	4	6⅔

Materiały do techniki i kosztów spławu rzecznoego na Bugu...

Dwanaście szufel	3	11½
Do kotła dodałem	22	
W Pietrawinie, Kaźmierzu, Zakroczyńcu, Czysku, Suchoninie, Kamieniu, Płocku, Tarnówku, Ryczywole, Stężycy pojazdowego i opowiednego	6	29.
W Nieszawie na komorze od potażu	231	26.
Opowiednego nieszawskiego na dół i do góry z włocławkowym	9	27⅔
Poboru od szkuty i flisów	34	18⅔
Dniowego włocławkowego	4	3⅔
Od płócien	1	20⅔
Żołnierzom i generałowi	1	20⅔
W Fordonie na komorze na dół i do góry	24	12.
Bloków 14, szyba 1, byk 1, raki 1	13	9.
Za liny do szkuty	6	10.
Fularzom i szurkom	174	25⅔
Miernikom	10	22
Kapitanowi i bednarzowi od potażu	8	26.
Od zwołu mostu	6	10.
Od drągów	4	6⅔
Od zwołu mostu w Toruniu	1	8.
Na pocztach od listów	1	8.
Myta sternikowi tyn. 121 z Świętojańskim	153	8.
Myta rotmanowi tyn. 76	96	8.
21 flisom z kucharzem myta a tyn. 30...tyn. 630	798	22
Chlebowego sternikowi na niedziel 13 a fl. 2	26	
Chlebowego rotmanowi na niedziel 6 a fl. 2	12	
21 flisom z kucharzem chleba na niedziel 13 a gr. 7	62	21.
Na siebie expensowałem	90	
Na zasługi wziąłem	240	
Za wódkę dla flisów w Józefowie	1	
Posłańcowi na drogę do Kalnikowa po podwoły	1	8.
Sternikowi od pobitki	3	24.
Stróżowi na niedziel dwie chlebowego a gr. 7		14.
Przewóz w Radomyślu	6	10.
In summa	2088	22⅔

9. *Expensa fryoru gdańskiego 1751 Anni*

*

	Polska	moneta
	zł.	gr.
Na mszę	1	8
Słoma na maty	1	11
Ludziom co skutę pomogli zbić z góry po dwa razy	5	27½
Fularzom i szurkom	8	13½
Miernikom	8	
Kapitanowi i bednarzom od potażu	4	6½
Reja	4	19½
Za sztabę do masztu na ogibiel i kowalowi od roboty	26	15½
Obceja, traref, oflina, nici	76	25½
Za linę do promu ważącą funtów 1008	375	19.
Od wagi tejże liny	2	22½
Od drągów w Gdańsku	1	8.
Od zwođu mostu w Toruniu	1	8.
Od listów na pocztach	6	
W Nieszawie poboru od statku fl. 13 – 2½		
Od Sternika i Rotmana fl. 2 – 16.		
Od Flisów fl. 1 – 9.		
Opowiednego na dół i do góry fl. 10 – 4.		
Włocławkowego fl. 4 – 17½		
Od potażu fl. 19 – 24.		
In summa w złotych polskich:	69	4.
W Fordonie od taxi i opowiednego na dół i do	16	11.
W Kaźmierzu, Kamieniu, Stężycy, Ryczywole, Tarnówku, Czyrsku, Suchocinie, Zakroczymiu pojazdowego z opowiednym na dół i do góry	7	5½
Myta rotmanowi tyn. 60	76	
Myta sternikowi tyn. 115	145	20.
21 flisom myta a tyn. 27...tyn. 567 z tego wytrąciwszy tyn. 17 przez Jm. Pana Słupskiego na zadatki danych więc ode mnie tyn. 550	696	20.
Chlebowego rotmanowi na niedziel 3 a fl. 2	6	
Chlebowego sternikowi na niedziel 10 a fl. 2	20	
21 flisom chlebowego na niedziel 10 a gr. 7	49	
Na siebie expensowałem	90	
Na zasługi przy respekcie pańskim	240	
Ludziom sońnickim za pomoc spuszczenia masztu	1	8.
In summa:	1941	12.

10. *Expensa fryorowa gdańska anni 1752*

*

	Polska	moneta
	zł.	gr.
W Józefowie na mszę	1	8.
W Gołębiu od reparacji haku kowalowi	1	22.
W Warszawie straty na zł 1	1	3½
W Gdańsku za maty na przykrycie wina		12½
Za kłódkę do budy		25½
Za kawałek sztaby do masztu	2	16.
Od sporządzenia haku panwianego, przybicia sztaby i za ćwieki	12	20.
6 pryk do trojaków 5 ćwierci gr. 12½	6	22½
2 bosaki	2	9½
Od obszycia liku	1	1½
Bandera fl. 2-16, od zwođu masztów fl. 8 szel. 2	10	16½
Byki, bloki, raki, szyba	13	2½
Powrozy do dwóch statków i nici	924	26½
Fularzom i szurkom	37	
12 miernikom	30	26½
Kapitanowi od potażu	6	10.
Za kocioł	61	19½
Od drągów	2	16.
W Toruniu od zwođu mostu	2	16.
Od listów na pocztach	7	
W Nieszawie poboru od dwóch statków fl. 67 – 16½	67	16½
Opowiednego na dół i do góry fl. 8 13½	8	13½
Dniowego na Włocławek fl. 9 15.	9	15.
Od potażu fl. 59 12.	59	12.
Żołnierzom fl. 12½		12½
Od taxi do góry idąc fl. 8 19½	8	19½
In summa w złotych polskich:	153	29½
W Fordonie od taxi na dół fl. 4 6½	4	6½
Od 13 beczek śledzi fl. 16 14.	16	14.
Od 5 oxetów wina a fl. 10 gr. 3 fl. 106 18½	106	18½
Opowiednego na dół i do góry fl. 8 13½	8	13½
Żołnierzom fl. 25½		25½
In summa w zł polskich:	136	17½

Andrzej Romanow

W Kazimierzu od 50 oxetów wina tyn 20, Od 13 beczek śledzi tyn.4	18	4 $\frac{2}{3}$
W Kazimierzu, Kamieniu, Stężycy, Ryczywole, Tarnówku, Zakroczymiu, Płocku, Czyrsku, Suchocinie, pojazdowego z opowiednem na dół i do góry	12	5 $\frac{1}{3}$
2 sternikom myta tyn. 230 wytrąciwszy z tego tyn. 42 przez JMPana Słupskiego dane więc ode mnie tyn. 188	238	4.
Rotmanowi myta tyn.85	107	20.
42 flisom na myta po tyn. 25... tyn 1050 wytrąciwszy z tego tyn. 18 przez JMP. Słupskiego dane ode mnie tyn. 1032	1307	6.
5 flisom na zadatki po tyn którzy nie powrócili do Tryńczy	6	10.
Chlebowego rotmanowi na niedziel 3 a fl. 2	6	
2 sternikom chlebowego na niedziel 12 a fl. 4	50	4.
42 flisom chlebowego na niedziel 12	121	2.
Za masło	2	16.
Na siebie expensowałem	100	
Na zasługi	240	
Sadło tyn. 6	7	18.
Chłopu z listem do Tryńczy		12 $\frac{2}{3}$
In summa:	3634	4 $\frac{2}{3}$

11. Expensa gdańska fryorowa 1753 Anno Domini

*

	Polska	moneta
	zł.	gr.
Na mszę	1	8
W Minowicach przewóz po kilka razy		16
Szcutnikowi na piwo przy reparacji budy		12 $\frac{2}{3}$
Sternikom dwom sońnickim		25 $\frac{1}{3}$
Przy ładunku na piwo dla siebie		12 $\frac{2}{3}$
Kłódka do p[obitki		25 $\frac{1}{3}$
Garnki, miski		17 $\frac{1}{3}$
W Warszawie straty na zł. 8 mieniając na tyn. 1,3 $\frac{1}{3}$	8	26 $\frac{2}{3}$
Od najęcia żagla do przeróbki tyn. 5	6	10.
Igły żagielne i obcegi, pryka	2	22 $\frac{2}{3}$
Od zwiezienia łoju do wagi	2	28 $\frac{2}{3}$
Od przewozu we Gdańsku zwożąc rzeczy		7 $\frac{2}{3}$
Za krupy dla flisów	55	22.
Do kotła nowego dodałem mieniając stary	27	16 $\frac{2}{3}$

Materiały do techniki i kosztów spławu rzecznoego na Bugu...

Od zwodu masztów tyn. 6	7	18.
Od drągów tyn. 2	2	16.
Powrozy do statków i nici do reperacji żagli	130	11 $\frac{1}{3}$
Fularzom i szurkom	15	25.
Miernikom	15	3 $\frac{2}{3}$
Kapitanowi i bednarzom od potażu	7	11 $\frac{1}{3}$
W Toruniu od zwodu mostu	2	16.
W Nieszawie poboru od statków sternikom i flisom 69,7 $\frac{1}{3}$		
Opowiednego na dół i do góry	8,13 $\frac{1}{3}$	
Na Włocławek dniowego	6.	
Od łoju	158,29.	
Od potażu	94,15.	
Żołnierzom i za cedułki	2, 19.	
Od taxi do góry idąc	6,22 $\frac{2}{3}$	
Straty na zł. 180 płacąc na komorze nieszawskiej	191,20 $\frac{2}{3}$	
In summa:	538	7.
W Fordonie wyży, opowiednego i od taxi	20,1 $\frac{2}{3}$	
Od wina	87,20 $\frac{2}{3}$	
Od cukru	28,12 $\frac{2}{3}$	
Żołnierzom od cedulek	25 $\frac{1}{3}$	
Straty na zł. 8 a fl. gr. 1 $\frac{2}{3}$	8,13 $\frac{1}{3}$	
In summa:	145	13 $\frac{2}{3}$
W Kamieniu, Kaźmierzu, Stężycy, Ryczywole, Czyrsku, Suchocinie, Zakroczymiu, Płocku pojazdowego z opowiednim	9	7.
Od froktarskich towarów		
W Zawichoście	2,3 $\frac{1}{3}$	
W Kaźmierzu	108.	
W Czyrsku	8,13 $\frac{1}{3}$	
W Płocku	90.	
W Nieszawie B.M.: 1301,22	2142,28.	
W Fordonie 49,15	104,15.	
In summa:	3055.	29 $\frac{2}{3}$
Myta rotmanowi tyn. 90 wytrąciwszy z tego tyn. 28 przez JMPana Słupskiego dane, ode mnie tyn. 62	78	16.
2 sternikom myta tyn.240 wytrąciwszy tyn. 42 przez IMPana Słupskiego dane, ode mnie tyn. 198	250	24.
42 flisom myta a tyn. 25 tyn. 1050 wytrąciwszy z tego tyn 40 przez JMPana Słupskiego dane, ode mnie tyn 1010.	1279	10.
Chlebowego rotmanowi na niedziel 3 a fl.2	7	5.

Andrzej Romanow

2 sternikom chlebowego na niedziel 13 a fl. 2	53	23½
42 flisom chlebowego na niedziel 13 po 6,4 gr.	129	13.
Na siebie expensowałem	100.	
Na zasługi	240.	
Od listów na pocztach	10.	18.
4 stróżom na niedziel 2, fl.1 gr 26, człeku z listem do Tryńczy gr. 12½	2.	8½
In summa:	6191	23.

12. *Solucja rotmanowi, sternikom, flisom i kucharzom w Gdańsku od pala sośnickiego i uściańskiego Ad Mai 1754 będącym expediowana.*

Myto należące tyn.	Dubas 14° - wy	Wziął na zadatek tyn.	Resztę odebrał w Gdańsku tyn.
90	Rotman	14	76
120	Sternik Matiasz Flak	14	106
25	Sztabnik Matiasz Dorocic	1	24
25	Valewander Sobek Flis	1	24
25	Franik Maziarz	1	24
25	Bartek Slisz	1	24
25	Kaźmirz Wierzbicki	1	24
25	Sobek Maślanka	1	24
25	Grzech Slisz	1	24
25	Matiasz Firga	1	24
25	Stanisław Maziarski	1	24
25	Wojciech Kulyta	1	24
25	Błażek Biedron	1	24
25	Wawrzek Antoszek	1	24
25	Józef Kuziara	1	24
25	Maciek Babiarsz	1	24
25	Szczepański – kucharz		25

Materiały do techniki i kosztów spławu rzecznoego na Bugu...

Myto należące tyn.	Szkuta 20-ka	Wziął na zadatek tyn.	Resztę odebrał w Gdańsku tyn.
120	Sternik Bartek Flak	14	106
25	Sztabnik Hryc Żybura	1	24
25	Błażej Lwowski	1	24
25	Waśko Choma	1	24
25	Wojciech Dudek	1	24
25	Michał Żayło	1	24
25	Tymko Dotad	1	24
25	Wojtek Rybak	1	24
25	Jakub Wąs	1	24
25	Hawryło Kawa	1	24
25	Fedko Żybura	1	24
25	Walenty Pasternak	1	24
25	Kaźmirz Antosz	1	24
25	Bartek Sum	1	24
25	Wawrzek Osil	1	24
25	Walek Młynarski	1	24
25	Krzyszczodrak	1	24
25	Kuba Komornik	1	24
25	Marcin Rakus	1	24
25	Wojtek Krokosz	1	24
25	Jan Szafran	1	24
25	Kuba Dorocic – kucharz		25
1230	Summa:	76	1154

Słowniczek mniej znanych terminów

- ahtel - ósma część beczki, antałek
 arfy - narzędzia do czyszczenia zboża
 ausztuk - spis, rejestr, wyciąg
 burtnie, burtnice - ostatnie, wierzchnie szycie boczne statku
 byk - tu: drewniane zakończenie trarefy z metalowym kółkiem przez które przewleczone są kalarefy
 cedułka - kartka z informacją
 cywki, cywy - tu: szpule do nawijania nici

ćwierci - miara ciał sypkich, czwarta część korca
 drygawka - rodzaj dużego wiosła
 dubas - statek rzeczny używany do spławu zbóż i art. leśnych, poruszany za pomocą 8 wiosel i żagla o ładowności 20-24 łasztów
 dychtunek - uszczelnianie statku
 esze (esche) - krzywki dębowe w kształcie litery „S”
 expensa - tu: koszty, wydatki
 fasa - tu: jednostka miary ciał sypkich równa 2 beczkom, tj.ca 5,5 hektolitra
 frokt - zapłata za przewiezienie towaru
 fryor, fryjor - pierwszy spław na wiosnę (z niem. Frühjahr – wiosna)
 fularze - nakładacze, tu: pracownicy nasypujący zboże
 garce, garnce - jednostka miary ciał sypkich i płynów. 1 garc (garniec) mieścił 4 kwarty, 1 kwarta wyn. ca 0,944 litra
 gary - sznury po obu stronach rei, którymi się żagiel kieruje podczas wiatru
 gąg - sztuka drewna wiążąca obie burty statku i chroniąca je przed naporem ładunku
 głowa - a) przód statku lub tratwy, b) gruba lina konopna
 kallacesty, kalaryfy, kalarychwy - liny służące do podnoszenia lub rozciągania żagla
 kamień - jednostka wagi. Rozróżniano kamienie wielkie (14,58 kg) i małe (10,416 kg).
 karna - lina wzmacniająca maszt
 klamburty - bale na burtach, po których można było chodzić wzdłuż statku
 komięga - statek spławny, bezmasztowy o kształcie prostokątnym, obsługiwany przez 8-12 ludzi, jednorazowego użytku
 korzec - miara ciał sypkich równa: w Gdańsku po r. 1720 -ca 52,426 litra; korzec warszawski (polski) liczył 120,605 litra
 krakiewki, krakówki - małe, jednoosobowe łódeczki o prostokątnym kształcie używane przez rotmanów
 krzyżownica, krzywka - żebro statku, wręga
 kwarki - kabłąkowate kawałki drewna dębowego, wręgi
 legumina - żywność potrzebna do wyżywienia załogi statku
 lichtun - niewielki statek do przewożenia towarów

lik - cienka linka obszywająca żagiel
 ława - a) tarcica skutna, b) deska środkowa w burcie statku
 łaszt - jednostka miary zbożowej równa w Gdańsku 60 korcom gdańskim 1 łaszt polski liczący 30 polskich korców, był większy od łastu gdańskiego o ok. 475 litrów
 obceje - grube liny trzymające w równowadze maszt
 offlina - lina zamocowana przy trzonie rudlowym statku
 opowiedne - opłata pobierana przy przejściu przez punkt kontrolny
 oszwy - obicie wręgi statku tarcicami
 pachołki - a) kołki do przywiązywania lin żaglowych lub cumy
 b) kołki stanowiące oś wokół której obraca się wiosło
 c) wystające wręgi służące do związywania steków ze sobą
 pal - przystań rzeczna, port rzeczny
 panew - łożysko, obsada żelazna
 pobieguny, pobiegi - tarcice przy burtach od wewnątrz statku, po których chodzą flisowicze z wiosłami
 pojazda - tu: jednostka miary ciał sypkich równa 3 łasztom
 polna lina - lina służąca do holowania statku w górę rzeki
 potaż - sól uzyskiwana w procesie ługowania z popiołu drzewnego używana w mydlarstwie, farbiarstwie, szklarstwie
 pytka - a) lina u dołu masztu z okiem, w którym umocowywano koniec rei, b) krótka lina do naciągania karnatów i obceji
 prabanda - sznurki na brzegu żagli, którymi przywiązuje się je do rei
 przyki - okucia żelazne na końcach bosaków
 ramy - spojenia dyli lub tarcic
 b) tylna ściana statku,
 c) mała belka przy ścianie statku biegnąca od hamulca do rudła
 rudlik, rudło - ster
 stroisz - a) tyczka do utykania zboża na statkach, b) oporządzenie statku (najczęściej w liny), c) drobne, ulistnione gałęzie sosnowe służące do uszczelniania burt i poszycia statku
 stuzina - lina do ustawiania żagla pod wiatr
 szrykowka - długa lina kręcona zazwyczaj z brzeziny
 szkuta - płaskodenny statek rzeczny zbudowany z wręg dębowych albo sosnowych w kształcie prostokątnym, wyposażony w 6-8 wiosel, z pojedynczym masztem i budką szyperską, obsługiwany przez 16-20 flisaków

- sztak - a) gruba lina kotwiczna, b) najgrubsza lina łącząca wierzchołek masztu ze sztabą napinaną za pomocą wind
- traref - cienka linka do podciągania żagla z reją
- tryska - cienka linka do podciągania żagla
- tynf - moneta równa wartości 18 groszy. Tynf pruski równał się 1 złotemu i 2 groszom
- węworki (wąworki, węborki) - naczynie drewniane, kilkugarncowe z pałkiem do ujmowania
- zastrzały - wolno płynące pnie przywiązane szrykowkami do głowy statku
- zulacha - rodzaj żabek do odbijania statków

*

Wykaz mniej znanych miejscowości występujących w dokumentach

- Brześć Litewski** – miasto nad Bugiem, przy ujściu rzek Muchawca i Szlajerki do Bugu
- Dubienka** – miasto leżące nad rzekami: Bugiem, Wełnianką i Stryhanką w pow. hrubieszowskim
- Gołębie (Holubie)** – wioska nad Bugiem w gminie Dołhobyczów, pow. hrubieszowski
- Józefów** – miasto przy ujściu Świdra do Wisły w woj. mazowieckim, pow. otwocki
- Kodyń, Kodeń** – miasteczko nad Bugiem w pow. bialskim
- Matcz, Matcze** – wieś i folwark w pow. hrubieszowskim, gmina Horodło
- Radomyśl (Radomyśl nad Sanem)** - wioska (w latach 1581 – 1935 miasteczko), w woj. podkarpackim w pow. stalowowolskim, w pobliżu wideł Sanu i Wisły
- Skryhiczyn** – wieś i folwark nad Bugiem w pow. hrubieszowskim, gmina Białopole
- Sławatycze** – osada miejska i dobra nad Bugiem w pow. bialskim
- Sobibór** - wieś i folwark nad Bugiem w pow. włodawskim 15 km na południe od Włodawy
- Sońnica** – wieś w pow. jarosławskim, 8 km od Radymna, leży nad Sanem

- Torki** - wieś w woj. podkarpackim, w gminie Medyka, położona nad Sanem, 8 km od Sońnicy
- Werbkowice** – wieś, folwark i dobra nad rzeką Huczwą w pow. hrubieszowskim, 12 km od Hrubieszowa
- Wisznice** – osada, wieś i folwark nad rzeką Zielawą w pow. włodawskim, gmina Horodyszczce

*

Księga ślubów (*Traubuch*) jako źródło do badań nad składem osobowym załogi twierdzy Wisłoujście. Uwagi na marginesie artykułu Johanna Zimmera – *Das Traubuch der Festung Weichselmünde bei Danzig*

Na dzieje twierdzy Wisłoujście można spojrzeć przez pryzmat wielu różnych zagadnień z nią związanych. Przede wszystkim przez pryzmat jej strategicznej roli związanej z obronnością Gdańska przed ewentualnym atakiem od strony morza. Już bowiem gdański historyk Reinhold Curicke wskazywał na to, że „die Münde ist gleichsam ein Schlüssel zu dieser Stadt”^[1]. Można również skupić się na samym obiekcie, analizując poszczególne etapy jego rozwoju jako elementu systemu obronnego miasta Gdańska^[2].

Ostatnio jednak coraz więcej uwagi poświęca się zagadnieniom związanym z życiem codziennym na Twierdzy. Tym bardziej, że w tym przypadku zachował się bogaty materiał źródłowy^[3]. Pomimo pojawienia się w ostatnim czasie kilku znaczących publikacji na ten temat^[4], wciąż jednak pozostaje jeszcze wiele

1 Cyt. za E. Raabe, *Die Festung Danzig und ihre Garnison*, Hamburg 1996, s. 127.

2 Zob. G. Bukal, *Fortyfikacje Gdańska i ujścia Wisły 1454 – 1793*, Sopot 2012; Idem, *Fortyfikacje Gdańska 1454 – 1793*, [w:] *Fortyfikacje Gdańska*, pod red. G. Bukala, Gdańsk 2009.

3 Zob. ogólnie: K. Krawczyk, W. Kluczykowski, P. Gomulski, R. Kubus, J. Dąbal, *Źródła do badań dziejów Twierdzy Wisłoujście* [w:] *Gdańsk Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczne – architektoniczne w latach 2013 – 2014*, pod red. J. Dąbal, K. Krawczyk, T. Widerski, Gdańsk 2015, s. 31 – 49. Wiele cennych informacji dotyczących dziejów Twierdzy znajduje się również w dziełach literackich pochodzących z epoki, zob. *Gdańsk w literaturze. Bibliografia od roku 997 do dzisiaj*, T. 1 – 2 (do 1656 r.), pod red. Z. Tylewskiej – Ostrowskiej, Gdańsk 2015.

4 Zob. np.: A. R. Chodyński, *Życie powszednie w Twierdzy Wisłoujście w XVIII i XVIII wieku*, [w:] *Twierdza Wisłoujście. Historia, teraźniejszość, przyszłość. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historii Miasta Gdańska przy współpracy Lucii Thijssen – Fundacja „Biały Orzeł” – Stichting de Witte Adelaar*,

niewyjaśnionych kwestii. Istotne jest zatem, ażeby starać się nie pomijać nawet najbardziej wydawałoby się banalnych i oczywistych materiałów, wnoszących jednak pewne nowe informacje do obecnie istniejącej wiedzy na temat tego unikalnego w skali Europy zabytku.

Wydaje się, że takim interesującym materiałem dla poznania przynajmniej po części składu osobowego załogi twierdzy Wisłoujście są księgi parafialne, w tym księgi ślubów (*Traubuch*). Tego typu dokumentacja związana jest z funkcjonującym w pobliżu twierdzy kościołem pw. św. Olafa, który ze względu na swoją specyfikę położenia, był wielokrotnie niszczone i następnie ponownie odbudowywany^[5]. Swoją rolę chciałbym oprzeć z kolei na dotychczas niewykorzystywanym szerzej w literaturze przyczynku Johanna Zimmera^[6], który w istocie stanowi wypis źródłowy^[7] poprzedzony jedynie krótkim komentarzem. Ów wypis wydaje się być niezwykle cennym źródłem dla poznania składu osobowego załogi twierdzy Wisłoujście i to zarówno pod kątem pochodzenia, jak również struktury zawodowej. Niestety Zimmer nie pokusił się o przeanalizowanie źródła poprzestając jedynie na jego wyłożeniu. Ów „surowy” materiał stanowi natomiast świetny punkt wyjścia do przeanalizowania kilku istotnych i niepodejmowanych dotychczas szerzej kwestii wstawić z po związanych twierdzy.

Można to uzasadnić tym, iż z reguły w pracach poświęconych dziejom twierdzy Wisłoujście nacisk kładzie się na znaczącą rolę samej architektury, zapominając o tym, iż obiekt byłby bezużyteczny bez doborowej załogi, która potrafiła wysmienicie współdziałać w celu przeciwstawienia się ewentualnemu najeźdźcy próbującemu wdrzeć się w mury miasta nad Motławą. Tak zatem niewiele miejsca poświęca się ludziom, skupiając się przede wszystkim na rzeczach. Natomiast bez poznania składu osobowego załogi trudno zrozu-

Dwór Artusa Gdańsk 14-16 października 1999 roku, pod red. J. Stecewicza, Gdańsk 2000, s. 89 – 99; E. Kizik, *Z inwentarzy twierdzy Wisłoujście. O żołnierskim pożywieniu na przełomie XVII – XVIII w.*, [w:] *Między zachodem a wschodem. Studia ku czci profesora Jacka Staszewskiego*, T. 2, pod red. J. Dumanowskiego [et al.], Toruń 2003, s. 301 – 309.

5 E. Kizik, *Struktura administracyjna i finansowanie gdańskiego kościoła luteranckiego w XVII wieku*, [w:] *Gdańsk w epoce Bartholomäusa Milwitza. Materiały z sesji zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska i Klasztor OO. Karmelitów w Gdańsku dnia 15 maja 2008 roku*, Gdańsk 2010, s. 48.

6 J. Zimmer, *Das Traubuch der Festung Weichselmünde bei Danzig*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge“ 2. 1934, s. 65 – 74.

7 Materiał źródłowy z którego korzystał Zimmer znajduje się obecnie w „Evangelisches Zentralarchiv in Berlin” – zob. <http://www.ezab.de/kirchenbuecher/kirchenbuch-suche.php?q=kibu/dweichselmuend.html> [dostęp: 11.09.2016 r.]; *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, oprac. Cz. Biernat, Warszawa 1992, s. 158.

mieć istotę funkcjonowania twierdzy jako niezwyciężonej nadmorskiej strażnicy Gdańska. Dlatego też tekst ten powinien stać się przyczynkiem do zbadania w przyszłości pełnego składu osobowego załogi Wisłoujścia w okresie nowożytnym.

Załoga twierdzy Wisłoujście w zależności od sytuacji liczyła od 120 do nawet kilkuset ludzi. Obsadę zwiększano zazwyczaj w czasie wizyt honorowych gości^[8] (takich jak królowie polscy, wojewodowie, biskupi czy też zagraniczni dyplomaci), a także w czasie konfliktów zbrojnych^[9]. Najważniejszą osobą rezydującą na Twierdzy był komendant (tab. 1), który sprawował pieczę nad garnizonem i którego bezpośrednim zwierzchnikiem był prezydujący burmistrz Gdańska^[10].

Wśród 130 nowożeńców odnotowanych przez Zimmera, największą ilość stanowili muszkietery liczący 58 przypadków. Nie powinno to dziwić, gdyż to właśnie ta kategoria żołnierzy stanowiła trzon załogi twierdzy Wisłoujście^[11]. W dalszej kolejności występowały rotmistrzowie (10 przypadków), gefrajtry (8)^[12], pikinierzy (5), tamburyniarze (4) oraz bębownicy/dobosze (3). Odnotowano również dwóch mistrzów puszkarskich (*Büchsenmeister*)^[13] oraz dwóch kapitanów kompani (*Capitaine d'armes*). W źródle odnotowany został również jeden grenadier pochodzący z Królewca, którym był Michael Albrecht, a także jeden sierżant (*Sergeant*) oraz jeden nieokreślony bliżej żołnierz (*Soldat*) Jakob Lacher. Wśród wyższych rangą żołnierzy warto zwrócić uwagę na Günthera Johana Constantina, podpułkownika i komendanta twierdzy Wisłoujście, który 19 czerwca 1753 roku poślubił córkę

8 Zob. E. Kizik, *Odwiedziny twierdzy Wisłoujście w XVII i XVIII w.*, [w:] *Fortyfikacje Gdańska...*, s. 141 – 149.

9 E. Kizik, *Zaopatrzenie gdańskiej twierdzy Wisłoujście w okresie wojen szwedzkich 1625 – 1629 (1635) i 1655 – 1660*, [w:] *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Europą Środkową*, T. 2, pod red. J. Harasimowicza, P. Oczanowskiego i M. Wislockiego, Wrocław 2006, s. 455.

10 A. R. Chodyński, op. cit., s. 90.

11 L. Mokrzecki, *Twierdza Wisłoujście*, Gdańsk 1978, s. 7.

12 Stopień odpowiadający w przybliżeniu starszemu szeregowemu.

13 Mistrzowie puszkarscy nie tylko wytwarzali proch, ale przejawiali także inne formy aktywności. Interesowali się na przykład alchemią o czym świadczy choćby przypadek pochodzącego z Gdańska Johanna Beugedantz, który działał w czasach krzyżackich. W liście do wielkiego mistrza Ludwiga von Erlichshausen z 21 kwietnia 1451 r. ów Beugedantz zapewniał Wielkiego Mistrza, że widział człowieka który *myt eyme quentine pulvers hot 16 marck coppers gemach czu finem silber* i prosił o wsparcie finansowe w celu zgłębienia tej tajemnej sztuki. – Zob. Kämpfert J. H., *Danziger Naturwissenschaftler. Ein Überblick vom ausgehenden Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, [in:] *Danzig in acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preußischen Mittelpunktes. Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußen*, Band 23, hrsgg. von Bernhart Jähniig, Peter Letkemann, Münster 1985, s. 188.

znakomitego kupca i handlarza Willema Andersona^[14].

Poza żołnierzami dość liczną grupą osób pojawiających się w źródle są „ludzie morza”. Wśród których czterokrotnie pojawiają się żeglarze (*Seefahrer*), dwukrotnie szyprowie^[15] (*Schipper*), jednokrotnie sternik (syn kapitana portu w Emden) Johann Wilckens de Jonge oraz również jednokrotnie wzmiankowany, wprowadzający statki do portu (*Rhedefahrer*) niejaki Christoph Schmidt. Człowiekiem którego również zaliczyć można do „ludzi morza” jest bosman (*Bootsmann*) Hans Hargau, który 27 lipca 1644 roku poślubił córkę gdańskiego sukiennika (*Tuchbereiter*) Barbarę Koch oraz rybak Christoph Lackusch.

Wśród pozostałych kategorii osób pojawiających się w źródle występują również dwóch robotników (*Arbeitsmann*), pisarz (*Schliesenschreiber*), krawiec (*Schneidergeselle*) oraz szewc (*Schuhmachergesell*), a także ludzie parający się handlem, z których pochodzący z Krakowa kupiec (*Kaufmann*) Adam Balthaser 14 listopada 1695 roku poślubił pochodzącą z Wisłoujścia Marię Frischbutter, natomiast będący obozowym kramarzem (*Marketender u. Feuerwerker*)^[16] Peter Klick poślubił 3 marca 1680 roku Dorotę Schäfer^[17], córkę Georga pastora w Wisłoujściu.

Godnym odnotowania jest również fakt pojawienia się jednego felczera (*Feldscheer*), pochodzącego z Norymbergii Sebastianusa Geidsdörffera, który 22 sierpnia 1632 r. poślubił Sabinę Kindisch, córkę lejtnanta Joachima. Nie powinna dziwić obecność na twierdzy felczera^[18], tym bardziej, że jak podaje S. Sokół: „Z rachunków płaconych za leki potrzebne do leczenia chorych żołnierzy w Wisłoujściu wynika, że garnizon ten posiadał w tym czasie własnego felczera oraz że żołnierze leczeni byli na miejscu”^[19]. Skądinąd wiemy o silnych

14 Ów kupiec posiadał firmę która zajmowała się m.in. handlem winem. W jego firmie zakupy robił między innymi jeden z nauczycieli Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego Melchior Fritsch – E. Kizik, *Życie codzienne w Gimnazjum*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Szkice z dziejów*. T.1, pod red. E. Kotarskiego, Gdańsk 2008, s. 264.

15 Jeden z owych szyprow pochodził z Amsterdamu Simon Hemson posiadał nawet pewien rodzaj obywatelstwa. Odnotowano bowiem, iż jest to *Schiffer u. Bürger*.

16 Jak wskazuje plan z 1760 r. (*Plan und Grund=Riss nebst innerliegen Ratz der Vestung Weixelmünde*, Archiwum Państwowe w Gdańsku [dalej APG] 300, MP 779) dom markietana znajdował się przy wejściu do kazamaty bastionu Ostroróg.

17 Owa Dorota jak to określa źródło to zarazem „Stieftochter u. Pflgetochter d. Christ. Hofemann, Schultze u. Kirchenvorsteher in Wm.”

18 Zamieszczony przez E. Kizika aneks, może wskazywać na to, że poza kategorią felczarów (*Feldscherer*) występowała także kategoria wydzielonych osobno chirurgów zajmujących się w pierwszej kolejności leczeniem ran (*Wundarzt/Wundt Arzt*). – Zob. E. Kizik, *Z inwentarzy twierdzy Wisłoujście...*, s. 308 – 309 [Aneks].

19 S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*, Wrocław 1960, s. 180; potwierdzają to także gdańskie księgi kamlarii, gdzie odnotowuje się tego typu wydatki. Na przykład w roku 1655 odnotowano dla twierdzy Wisłoujście następujący wydatek: „an Joachim Friedrich, Apotekern vor *Medicamenta*” – APG, 300,12/92, k. 61.

związkach, które łączyły z twierdzą Wisłoujście także tytułarnych *promoti doctores*. Dla przykładu warto powiedzieć, że słynny Heinrich Heyll, doktor medycyny i autor traktatu zatytułowanego *De melancholia* (1608), 1 grudnia 1615 roku wszedł w związek małżeński z Barbarą, córką komendanta na twierdzy Wisłoujście – Martina von der Schlage^[20]. Z kolei doktor Johann Glosemeyer 17 grudnia 1702 roku poślubił wdowę Katharinę Florentine, uprzednio żonę komendanta w Wisłoujściu Johana Habenicht^[21]. W Wisłoujściu przychodzili także na świat lekarze. Jednym z nich był Daniel Coschwitz syn kaznodziei z Wisłoujścia urodzony 30 Marca 1644 roku, przyboczny lekarz księcia von Croy^[22]. Znamy też przypadki tytułarnych medyków którzy bezpośrednio działali na twierdzy Wisłoujście. Należy tu przede wszystkim wymienić Ludwiga von Hammena, *nomen omen* autora niezwykle cennego dzieła z zakresu historii gdańskiej medycyny, tj. *Vitae medicorum Gedanensium*^[23]. Ów Hammen, jak to określa F. Schwarz, od 1683 roku działał jako „Arzt der Festung Weichselmünde”^[24]. Z kolei Jakob Weberski studujący m.in. w Królewcu, Lipsku, Lejdzie, Paryżu oraz Montpellier od 1689 roku określany był jako „Medicus ordinarius d. Festung Weichselmünde”^[25]. Bardzo interesująco przedstawia się również *casus* doktora Blanckiusa, który osiedlił się w Wisłoujściu i na mocy zarządzenia Rady za sprawowaną nad chorymi opiekę otrzymał wolne mieszkanie oraz 50 polskich guldenów miesięcznie^[26].

Na obowiązkową obecność na twierdzy Wisłoujście różnego rodzaju przedstawicieli profesji medycznej wpływ miał niewątpliwie fakt, iż Gdańsk jako miasto portowe, przez które codziennie przechodziły masy towarów, a rotacja ludności uprawiana była na ogromną skalę, było szczególnie narażone na różnego rodzaju choroby, w tym przede wszystkim epidemie. Natomiast ujście Wisły jako ognisko gospodarcze Gdańska szczególnie skupiało w sobie trudy ówczesnej egzystencji. Trudna i kontuzyjna praca w porcie oraz nieprzychylny wilgotny klimat tylko potęgowały ówczesne bolączki. Profilaktyka w przypadku

20 F. Schwarz, *Danziger Ärzte im 16. – 18. Jahrhundert*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge”, 1939 H. 4, s. 34.

21 F. Schwarz, *Danziger Ärzte im 16. – 18. Jahrhundert*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge”, 1941 H. 6, s. 15.

22 F. Schwarz, *Danziger Ärzte im 16. – 18. Jahrhundert*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge”, 1934 H. 5, s. 31.

23 W ostatnim czasie ukazało się tłumaczenie tej pracy na język polski – zob. B. Siek, A. Szarszewski, *Vitae medicorum Gedanensium* Ludwiga von Hammena i Valentina Schlieffa, Gdańsk 2015.

24 F. Schwarz, *Danziger Ärzte...*, 1941 H. 6, s. 13.

25 Ibidem, s. 13 – 14.

26 K. Bilkiewiczowa, *Colectanea ex senatu consultis. Wyciągi z uchwał Rady miasta Gdańska z lat 1604 – 1730 zawierające materiały do dziejów medycyny*. „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej”, seria B, z. 5, Warszawa 1961, s. 27.

twierdzy Wisłoujście, poza działalnością różnego rodzaju medyków, polegała na stosowaniu wielu medykamentów^[27], wydawaniu począwszy od połowy XVII wieku różnego rodzaju ordynacji sanitarnych^[28], wywożeniu „chorobogennych” nieczystości poza obszar fortyfikacji^[29], jak również na utrzymywaniu na obiekcie odpowiedniego zaplecza sanitarnego^[30]. W okolicach twierdzy począwszy od drugiej połowy XVII wieku znajdował się również punkt na którym towary poddawane były kwarantannie, zanim trafiły do portu w Gdańsku^[31].

W kwestii pochodzenia poszczególnych osób wchodzących w skład załogi twierdzy Wisłoujście należy odnotować, iż w przeważającej mierze byli to ludzie związani z niemieckim kręgiem kulturowym. Z terenu Rzeszy pochodziło, aż 39% wszystkich odnotowanych w źródle osób. Materiał pozwala dość precyzyjnie określić z jakich jej obszarów przybywała obsada twierdzy. I tak najczęściej

27 Zob. A. R. Chodyński, op. cit., s. 92 – 93; E. Kizik, *Z inwentarzy twierdzy Wisłoujście...*, s. 303, 308; Podobne dolegliwości do tych które trafiły załogę twierdzy Wisłoujście, a co za tym idzie stosowane kuracje lecznicze można przypisać szeroko pojętej kategorii gdańskich „ludzi morza” – zob. M. Bogucka, *Gdańscy ludzie morza w XVI – XVIII w.*, Gdańsk 1984, s. 97 – 105.; Wiadomo również, że co najmniej od XVIII w. na twierdzy Wisłoujście w pobliżu domu Komendanta znajdowała się apteka, prawdopodobnie będąca laboratorium, w którym produkowano materiały wybuchowe – zob. G. Bukal, *Fortyfikacje Gdańska i ujścia Wisły...*, s. 225; obecność na Twierdzy apteki poświadcza również Plan Schmidta z 1786 r. (zbiory Biblioteki Pan w Gdańsku, sygn. C I 53.37), a także odkryte w wyniku badań archeologicznych na obiekcie moździerze oraz szklane naczynia apteczne eksponowane na wystawie zatytułowanej „Codziennosc w przedmiotach. Badania archeologiczne w Twierdzy Wisłoujście” mieszczącej się w domu Komendanta w oddziale MHMG Twierdza Wiloujście. Najstarsze egzemplarze pozyskanego szkła aptecznego datowane są na wiek XVIII. – Zob. K. Szczepanowska, *Wyroby szklane*, [w:] *Gdańsk Twierdza Wisłoujście...*, s. 311.

28 D. Kaczor, *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI – XVIII wieku*, Gdańsk 2014, s. 77.

29 Jak wskazuje D. Kaczor w rachunkach z XVI i I poł. XVII w. kilkakrotnie wzmiankowano wydatki za opróżnianie kloaki na twierdzy Wisłoujście. Za prace sanitarne przeprowadzone przez pachołków miejskich w roku 1546, kiedy to usunięto z tamtejszej kloaki 19 łasztów nieczystości, prace oszacowano na 29 grzywien. Kolejne uprzątnięcie garnizonowej latryny odnotowano w 1576 r. Wywiezienie fekaliiów w 1584 r. obciążyło miasto na sumę 7 grzywien, a z kolei w roku 1650 kamlaria zaleciła katowi Martenowi Rosenkrantzowi oczyszczenie kilku zlokalizowanych na obszarze twierdzy i wykorzystywanych przez żołnierzy „sekrétów”, za co pobrał on opłatę w wysokości 15½ grz. – Ibidem, s. 439, 444.

30 W skład owego zaplecza sanitarnego wchodziły m.in. studnie oraz tzw. skrzynie śmietnikowe. Jak wskazują badania archeologiczne w czasie funkcjonowania garnizonu na terenie fortu carré znajdowały się tam trzy ujęcia wody. Z kolei co do skrzyń śmietnikowych, to jedna z takich skrzyń znajdowała się przed fasadą budynku koszar, natomiast druga przed jednym z domków oficerskich. – P. Gomulski, *Architektura obronna oraz zagospodarowanie przestrzeni fortu carré w XVI i XVII wieku w świetle badań archeologicznych na stanowisku 12, Twierdza Wisłoujście w Gdańsku*, praca magisterska wykonana w Instytucie Archeologii i Etnologii pod kierunkiem Prof. dr. hab. Witolda Świątosławskiego, Gdańsk 2015, s. 47 – 48.

31 27 sierpnia 1665 Rada Miejska poleciła Danielowi Schlieffowi z Wisłoujścia wybudować szpital (budę), aby przetrzymać tam towary przeniesione z zakazanych miejsc w celu „wywietrzenia”. 11 września z kolei Rada zarządziła, aby „towary angielskie, leżące na bordingu przed Wisłoujściem, przynieść do magazynu, gdzie wiatr ma je przewietrzyć, co ma trwać 14 dni, zanim je będzie można zabrać do domu”. – K. Bilkiewiczowa, op. cit., s. 8. – Na temat początków kwarantanny w Europejskiej żegludze – zob. K. Ulewicz, *Początki kwarantanny w europejskiej żegludze*, „Archiwum Historii Medycyny”, 48, z. 1, 1985, s. 47 – 50.

były to tereny na wschodzie, takie jak Saksonia, Bawaria, Saksonia-Anhalt oraz tereny na północy takie jak Meklemburgia, czy też Szlezwik-Holsztyn. Dość duża liczba osób pochodziła z Wolnych Miast Rzeszy, na przykład pochodzący z Hamburga muszkieter Nicolaus Wilcke, który w roku 1656 poślubił córkę gefrajtra Magdalenę Krohn^[32].

Także odsetek Polaków (6%), Duńczyków (7%), Czechów (6%) i Szwedów (6%) wydaje się być znaczącym. W przypadku Rzeczypospolitej, byli to ludzie pochodzący z terenów Wielkopolski, na przykład ze Zdun (*Zduni Groß=Polen*) oraz Śmigła (*Schmiegl i. Großpolen*), jak również Małopolski (Kraków). W przypadku Danii miastami z których rekrutowali się przybysze, były: Kopenhaga, Viborg, Aalborg (*Aalburg*) oraz Aarhus (*Aarhuus*). Jeżeli chodzi o Czechy, to takimi miastami były Praga, Strackenberg, Wrocław, czy też Trutnov (*Trautenau*). W dalszej kolejności w przypadku Szwecji, do miast takich należały: Kalmar, Ronneby (*Runneby*), Karlstad (*Carlstadt*), Örebro (*Öhrebro*) oraz naturalnie Sztokholm. A zatem były to w przeważającej mierze ośrodki zlokalizowane na południu tego kraju.

Dość duży odsetek wykazują także przybysze ze Szkocji (5%), Prus Królewskich (5%), Niderlandów (4%) oraz Inflant (4%). Miasta szkockie, z których rekrutowała się załoga, to Herenthon, Aberdeen oraz Edynburg. W przypadku Prus Królewskich pojawiają się oczywiście rodzimi mieszkańcy z osady Wisłoujście, jak również mieszkańcy Torunia, a także mieszkani Grudziądzka oraz pochodzący ze wsi Żuławki (dzierzawa berwałdzka) (*Fürstenwerder im Barrenhöfischen*) robotnik Johann Baar. W przypadku Niderlandów, miastami, z których rekrutowała się załoga twierdzy, były Amsterdam, Deventer oraz Gallern. Natomiast w Inflantach takimi miastami były: Tallinn, Wolmar, Dorpat, Ryga oraz Hacksöl.

W niewielkiej (w świetle źródła) liczbie występowali na twierdzy także przedstawiciele Prus Książęcych (2%), Austrii (2%), Szwajcarii (2%) oraz Norwegii (2%). W przypadku Prus Książęcych, centra z których przybywali zainteresowani to Królewiec, Bartoszyce, Tylża czy też Ragneta. W przypadku Austrii Ibs, Innsbruck i Polkau, natomiast w przypadku Szwajcarii Schweibitz oraz Lucerna (*Luzern*). W odniesieniu do Norwegii miastami takimi były Bohus i Molesand.

32 Być może owa Magdalena Krohn była spokrewniona z niejaką Anną Krohn, która jako dziewczka służebna w Wisłoujściu zimą 1690 roku z zimną krwią zamordowała półroczne dziecko swoich chlebobawców („mit dem Brodmeßer daß Hälßchen bis auff die hinterste haut abgeschnitten”). – Zob. D. Kaczor, *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI – XVIII wieku*, Gdańsk 2005, s. 103 – 104.

W jednostkowych przypadkach pojawiają się także reprezentanci takich regionów jak Rosja, Sabaudia, Finlandia, Ukraina, Węgry, Kurlandia, Anglia, czy też Księstwo Pomorskie. I tak na przykład z Ukrainy pochodził Żyd (*Jude*) Paul Nowekofsky, który w 1667 roku poślubił Catharine Kosin, córkę gdańskiego sierżanta Lorentza. Natomiast z Finlandii (*Wirburg*) pochodził niejaki Martenson Zacharias.

Generalnie wypada stwierdzić, że zdecydowana większość załogi rekrutowała się z terenów położonych w basenie Morza Bałtyckiego (w tym dość często z miast hanzeatyckich), przeważnie z dużych ośrodków miejskich. Fakt, że większość załogi pochodziła z księstw Rzeszy, zapewne jest związany z tym, iż w czasie gdy w Rzeszy następowało przerwanie działań wojennych (na przykład po wojnie trzydziestoletniej) żołnierzy odprawiano ze służby i musieli oni szukać nowego zatrudnienia, które z powodzeniem otrzymywali między innymi na twierdzy Wisłoujście. Warto również zwrócić uwagę, że niektórzy członkowie załogi doświadczenie zdobywali na obiektach o konstrukcji zbliżonej do tej jaką posiadała twierdza Wisłoujście, na przykład w Spandau^[33], Wrocławiu^[34] czy też we wsi Żuławki w okolicach której znajdowała się twierdza Gdańska Głowa (*Danziger Haupt*)^[35].

Zarówno zawód, pochodzenie, jak i status związku miały istotny wpływ na dobór współmałżonka. Szczególnie istotnym czynnikiem był czynnik zawodowy. I tak na przykład pochodzący ze Szwecji Uhlerich Aleman, który z zawodu był robotnikiem, w roku 1714 poślubił wdowę Catharine (z domu Römers), której poprzednim mężem był także robotnik pochodzący z miasta Pasewalk niejaki Barthel Bein. Z kolei w roku 1658 doszło do zawarcia związku małżeńskiego pomiędzy gefrajtrem Hansem Andersonem oraz wdową po gefrajtrze Cathariną Herrmann. Siedem lat wcześniej muszkietier Michel Dunst poślubił

33 Cytadela ta znajdująca się obecnie w Berlinie posiada narys analogiczny do gdańskiego fortu carrè, jak również przypomina ona gdańską fortyfikację pod względem lokalizacji oraz pełnionej przed laty funkcji. – Zob. np.: J. Grothe, *Die Spandauer Zitadelle*, Berlin 2002.

34 Zachowany częściowo do dziś bastion Ceglarski oraz nieistniejący już bastion Piaskowy są typowymi realizacjami nowowłoskiej szkoły fortyfikacyjnej i przypominają w narysie bastiony z Wisłoujścia. Być może, że tak jak w przypadku twierdzy Wisłoujście ich twórcą był Jan Schneider z Lindau. – Zob. *Jan Schneider z Lindau a twierdza w Wisłoujściu*, [w:] *Zespół forteczny Gdańsk – Wisłoujście. Problemy ochrony zabytków pofortecznych*, pod red. P. Molski, Gdańsk 1998, s. 46.

35 Najstarszy plan twierdzy Gdańska Głowa (*Abbildung der Schwedischen Schantz auff dem Weißelstrom in Preußen gelegen. Anno 1626*) przedstawia ją w narysie analogicznym do narysu gdańskiego fortu carrè. Nawet jeżeli jest to wizja autora, to należy podkreślić, iż niewątpliwie bliskość obydwu fortyfikacji sprzyjała wymianie obsady. W polskiej literaturze wskazuje się nawet na to, że projektantem fortu carrè twierdzy Gdańska Głowa, był tak jak w przypadku Wisłoujścia Anton van Obberghen. – Zob. F. Mamuszka, *Budowle obronne Ziemi Gdańskiej*, Gdańsk 1966, s. 35 – 36; R. Woźniak, *Fortyfikacje w dawnych Prusach Królewskich w pierwszej połowie XVII wieku*, Warszawa 1974, ryc. 127; B. Klasa, K. M., Kowalski, *Dzieje gminy Stegna*, Stegna 2003, s.

wdowę po zmarłym muszkietierze Jacobie Woywod. W roku 1698 muszkietier Hans Wienert poślubił natomiast córkę muszkietera Georga Junga-Marię.

Także pochodzenie odgrywało, jak się wydaje, dość ważną rolę przy wyborze przyszłego partnera. Wzmiankowany już Johann Baar pochodzący z Żuławek poślubił Catharinę Bluhm, córkę robotnika z Żuław Elbląskich (*Elbingsches Werder*). Z kolei córka pochodzącego z Anglii piekarza Jesabel Müller w roku 1657 poślubiła Thomasa Dräcks'a pochodzącego z angielskiego miasta Banbury (*Bambery*). Georg Baar, którego ojcem był gospodarz we wsi Wisłoujście i który najpewniej również dorastał w tej miejscowości, w 1752 roku poślubił natomiast córkę miejscowego rybaka Adelgundę Brithal.

Udało się odnotować także jeden przypadek, który może sugerować, iż status związku mógł mieć pewien wpływ na wybór współmałżonka. Wdowiec Joachim Ehler poślubił bowiem w roku 1651 wdowę Annę Reichweiler, uprzednio żonę Lorenza dowódcy pułku (*Regimentsgewaltiger*).

Ostatnią kwestią, którą chciałbym poruszyć, jest częstotliwość zawieranych na twierdzy Wisłoujście małżeństw. W nowożytnym Gdańsku śluby zawierano tylko i wyłącznie w dni powszednie zgodnie z trzecim przykazaniem „Pamiętaj, abyś dzień święty święcił”^[36]. Analiza materiału źródłowego pozwala wskazać w jakich miesiącach najczęściej zawierano związki małżeńskie na Twierdzy (Wykres 1). Można tu wskazać takie miesiące jak listopad, czerwiec oraz lipiec. Jeżeli zaś chodzi o okresy w których najrzadziej dochodziło do zawierania małżeństw to należy tu w pierwszej kolejności wymienić przełom marca i kwietnia, a także przełom sierpnia i września, jak również grudzień. Koresponduje to niejako z badaniami E. Kizika oraz C. Kuklo, którzy wskazują, iż z reguły ślubów nie udzielano w okresie ważnych świąt w kościelnym kalendarzu liturgicznym, takich jak na przykład Wielki Post (marzec-kwiecień), czy też adwent (grudzień)^[37], jak również z ordynacją dla żołnierzy twierdzy Wisłoujście^[38].

Jeżeli chodzi o częstotliwość zawierania małżeństw na twierdzy w poszczególnych latach, daje się zauważyć, iż apogeum ślubów przypada na lata 1650-1669, poczym do lat 90 XVII w. następuje drastyczny regres, a następnie względna stabilizacja w opisywanym zjawisku (Wykres 2). Dość duży odsetek

36 E. Kizik, *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII w.*, Gdańsk 2001, s. 50 – 51.

37 E. Kizik, *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów...*, s. 54 – 55; C. Kuklo, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991, s. 90.

38 *Eines Rahts der Stadt Dantzick Ordinants. Der Soldaten in der Vestung zur Weichsel Munde sowol auf der Burg, als in Schantzen kinder Tauffe, Hochzeiten, und wochentlich Behttstunden betreffende*, 1636, APG 300, R/B, 2, k.93. – dziękuję mgr. Marcinowi Szumnemu za wskazanie na powyższe źródło.

zawieranych małżeństw notuje się również w okresie poprzedzającym apogeum, tj. w latach 1630-1649. Najprawdopodobniej ma to związek z rozgrywającymi się wówczas wojnami o *dominium Maris Baltici* i związaną z tym potrzebą obsadzenia twierdzy większą ilością żołnierzy, co z kolei rzutuje na zwiększoną częstotliwość zawieranych małżeństw ujawniającą się w materiale źródłowym.

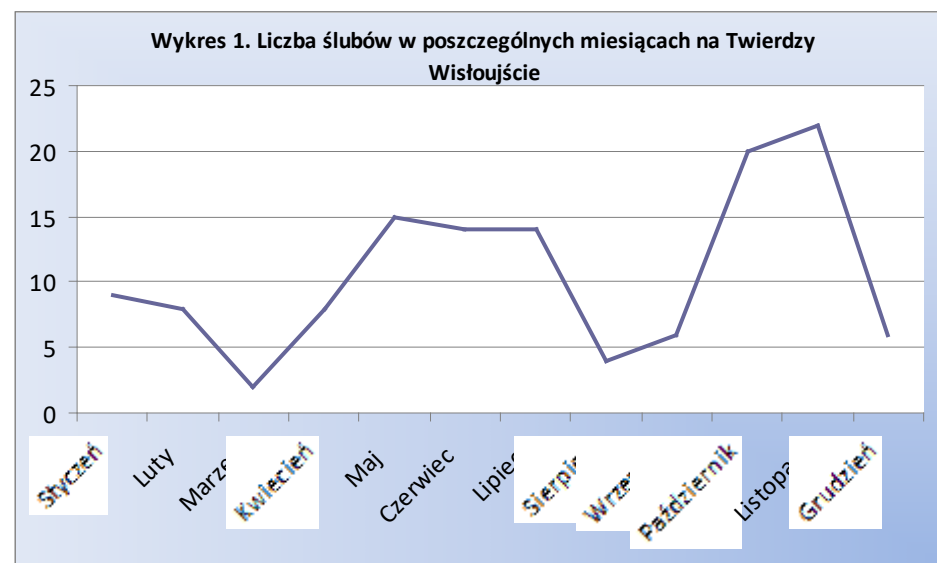
Ostatecznie wypada stwierdzić, że księgi parafialne (w tym przede wszystkim księgi ślubów) stanowią świetne uzupełnienie bogatego materiału źródłowego do dziejów twierdzy Wisłoujście. Niestety pomimo sygnalizowanych postulatów badawczych^[39] nadal nie w pełni wykorzystanego. Być może tekst ten będzie stanowił impuls dla przyszłych badaczy zajmujących się dziejami twierdzy Wisłoujście do sięgnięcia po tego typu materiał źródłowy w swoich badaniach.

Tabela 1. Zestawienie komendantów twierdzy Wisłoujście od połowy XVI w. do początku wieku XVIII

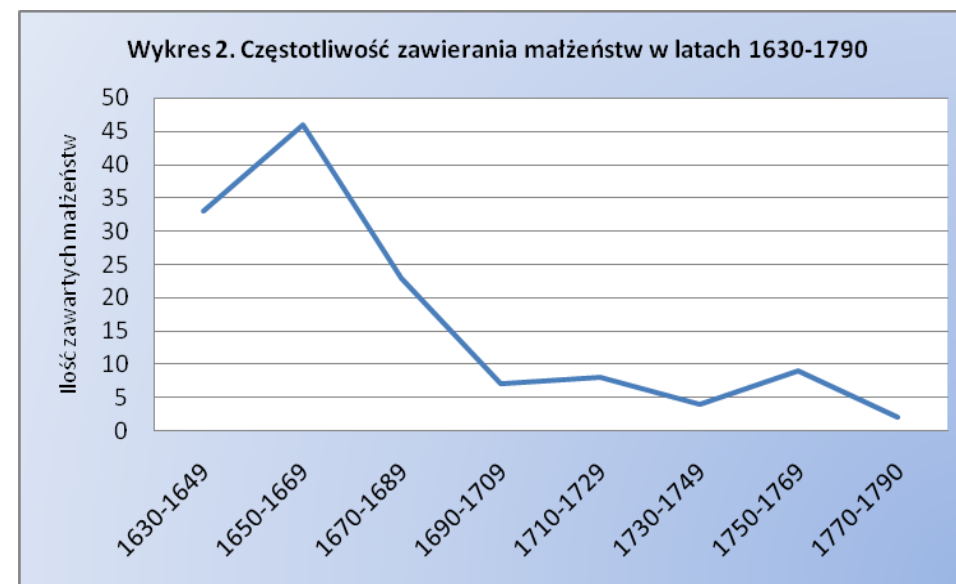
Okres urzędowania	Komendant
1559	Hans von Hela
1561	Maty Ridder
1572	Friedrich Tod
1573	Martin von der Schlage
1602	Georg Clefeld
1621	George von Sichten
1623	Sebastian Huttfeld
1631	Michael Tönniges
1648	Caspar Reyger
1675	Johann Heinrich Timm
1682	Christian Horch
1685	Christian Schlieff
1690	Heinrich Habenicht
1696	Gabriel Siewert
1697	Gregor Konike
1699	Simon Christian von Schrödern
1701	von Stauffenberg

Oprac. na podstawie: Violet, Alex. F., *Neringia oder Geschichte der Danziger Nehrung*, 1864, s. 83.

39 E. Kizik, *Z inwentarzy twierdzy Wisłoujście...*, s. 301 – 302.

Oprac. na podstawie: J. Zimmer, *Das Traubuch der Festung Weichselmünde bei Danzig*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge“ 2. 1934. S. 65 – 74.

Oprac. na podstawie: J. Zimmer, *Das Traubuch der Festung Weichselmünde bei Danzig*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge“ 2. 1934. S. 65 – 74.

ANEKS

Auszug aus dem Traubuch von Weichselmünde 1630 - 1790.

Adlers, Michel, Bartenstein	OO 14.11.1655	Schnitz, Anna, Witwe des Musketiers Hinrich S.
Albrecht, Hans, Musketier unter Hauptm. Deisinger, Naumburg i Thür.	OO 17.05.1657	Zatzke, Engel, Tochter des verstorb. Peter Z.
Albrecht, Michael, Grenadier, Königsberg	OO 08.11.1694	Schulz, Dorothea, Tochter des Christian S., Tambour.
Aleman, Uhlerich, Arbeitsmann, Öster=Dahland i. Schweden	OO 16.10.1714	Catharina geb. Römers, Witwe d. Barthel Bein, Arbeitsmann, Pasewalk i. Vorpommern.
Alhshausen, Otto Pikenier, Bilten i. Kurland	OO 18.09.1644	Köhn, Anna, Tochter des verstorb. Johann K., Stadtschreiber, Landsberg a. W.
Anderson, Hans, Gefreiter, Scharzburg i Thür.	OO 17.03.1658	Herrmann, Catharina, Witwe des Georg H., Gefreiter.
Anderson, Nikolaus, Wiborg i. Dänemark	OO 10.06.1669	Woyke, Anna, Tochter des verstorb. Marten W., Fuhrmann, Weichselmünde
Andreas, Johann, Seefahrer, Kopenhagen	OO 01.06.1756	Giesler, Regina, Witwe des verstorb. George G.
Andreas, Lorentz, Musketier, Stockholm	OO 15.02.1644	Borchhart, Anna, Tochter des verstorb. Franz B., Wollin i Pomm.
Andressen, Andreas Flensburg	OO 15.07.1657	Wolbich, Elisabeth, Tochter d. Caspar W., Königsberg i. Pr.
Baar, George, Sohn des Joh. Baar, Gastgeber in Wm., Seefahrer	OO 25.04.1752	Brithal, Adelgunda, Tochter des verstorb. B., Fischer in Weichselmünde

Baar, Johann Arbeitsmann, Fürstenwerder im Barrenhöfischen	OO 11.06.1714	Bluhm, Catharina, Tochter des verstorb. Michael B., Arbeitsmann, Elbingsches Werder.
Backhausen, Hans, Gefreiter Corporal, Hameln i. Braunsch.	OO 13.06.1633	Wilbrandt, Helena, Wwe. des Johann W., Feldscheer beim König von Polen.
Bär, Gottfried, Musket. bei Hptm. Görtz, Fraustadt in Polen	OO 14.11.1695	Lindau, Euphrosine, Tochter des Michel L., Rottmeister.
Balthaser, Adam, Kaufmann, Krakau in Polen	OO 09.09.1663	Frischbutter, Maria, Tochter des Joachim F., Pfahlhofer in Weichselmünde
Bartels, Friedrich, Musketier, Spandau	OO 12.04.1763	Thesmer, Elisabeth, Tochter des Christian T.
Batzsch, Hans, Musketier, Braunschdorf i. Schles.	OO 18.11.1644	Worvick, Catharina, Tochter des verstorb. Joachim W., Freischulze, Jacobshagen i. Pom.
Battally, Antoni, Büchsenmeister, Hamburg	OO 19.01.1727	Holtz, Eva, Tochter des Hofmeisters Jacob H., Cissau.
Bauer, Johann, Musketier, Sternberg i. Meckl.	OO 23.08.1683	Frölich, Judith, Tochter des verstorb. Philipp F., Gefreit.
Buch, Martin, Schneidergeselle, Tangermünde i. Brand.	OO 05.02.1714	Roß, Christina, Tochter des Joh. R., Kleinfischer, Wm.
Christian, Jonas, Rottmeister, Ahlburg i. Dänemark	OO 21.10.1686	Trell, Ursula, Wwe. des Jonas T., Rottmeister.
Cippoch, David, Wwr., Musketier unt. Hptm. Herch, Leipzig	OO 08.05.1650	Guhl, Sophie, Tochter des verstorb. Matth. G., Leinweber, Cunitz.
Claus, Christoph, Musketier, Hohenstein i. Meißen	OO 02.02.1676	Dademann, Maria, Wwe. des Marten D., Hutmacher, Königsberg.
Dehn, Andreas, Pikenier, Rinchau b. Zirbach i. d. Niederpfalz	OO 24.11.1641	Erdtmann, Anna, Tochter des Martin E., Treptow i. Pom.
Deich, Georg, Büchsenmeister d. Artillerie, Nürnberg	OO 20.11.1661	Warrelmann, Catharina, Tochter des verstorb. Martin W., Tuchmacher, Hammerstein.

Radosław Kubus

Deute, Georg, Musketier, Edinburgh i. Schottl.	OO 29.11.1665	Pritzhoven, Elisabeth, Tochter des verstorb. Peter P., Büchsenmeister.
Dorsch, Caspar, Musketier, Marburg i. Hessen	OO 17.07.1684	Wodetzki, Maria, Tochter des verstorb. Martin W. Danzig.
Dräcks, Thomas, Musketier, Bamberg i. England	OO 01.11.1657	Müller, Jesabel, Tochter des verstorb. Hans M., Bäcker, Därem i. England.
Driefuß, Hans, Musketier, Salfeld i. Altenburg	OO 09.07.1645	Bechlin, Anna, Tochter des Jochim B., Fischer zu Zetting i. d. Mark
Duppel, Allan, Tambour, Schottland	OO 20.06.1666	Lange, Cathrin, Tochter des Johann L., Danzig.
Dunst, Michel, Musketier unt. Hptm. Horch, Triebel aus d. 6 Städten	OO 07.05.1651	Woywod, Maria, Wwe. des Jacob W., Musketier.
Eberling, Hans Georg, Musketier, Kaiserl. Reichstadt Weißenburg	OO 28.06.1648	Böhm, Maria, Tochter des verstorb. Caspar B., Weißgerber, Lippstadt i. Pr.
Eck, Valtin, Wwer., Gefreiter, Leidenburg i. d. Grafschaft Schwartzburg	OO 24.11.1647	Scholtz, Elisabeth, Wwe. des Ernst S., Knopfmach., Schilditz.
Egener, Hans, Rottmeister, Breslau	OO 10.05.1654	Kahn, Maria, Wwe. d. Georg K., Zimmermann, Danzig.
Ehler, Jochim, Wwer., Capitaine d'armes unt. Hptm. v. Bobart,	OO 23.07.1651	Reichweiler, Anna, Wwe. des Lorenz R., Regimentsgewaltiger.
Eichhorn, Heinrich, Seefahrer, Bremen	OO 12.02.1760	Leidmann, Concordia, Tochter d. L. auf der Westseite.
Eilich, Hans, Musketier, Stargard i. Mecklenb.	OO 24.11.1675	Lebel, Anna, Tochter des verstorb. Christoph L., Leutnant in poln. Diensten.
Einhart, Andreas, Musketier, Wollmar i. Livland	OO 17.02.1675	Ester geb. Reinfahr, Wwe. des Hans Haubt, Profoß.
Erichsen, Nicolaus. Musketier unt. Hptm. Bredt, Christiania	OO 24.10.1660	Henrichsen, Brigitta, Tochter des verstorb. Peter H., Rondeby i. Blekingen.
Ertmann, Johann, Rottmeister, Dorpat i. Livland	OO 24.10.1676	Pethin, Dorothea, Tochter des Jochim P., Musketier.

Księga ślubów (Traubuch) jako źródło do badań...

Fackenhoffer, Johns. Peter Trommelschläger, Mainz	OO 31.05.1632	Olten, Anna, Tochter des Caspar O., aus d. Werder
Fider, Wilhelm, Musketier unt. Hptm. Horch, Thorn	OO 20.08.1651	Sietau, Marie, Tochter des verstorb. Gregor S., Scheffelmeister, Danzig.
Finck, Hans, Gefreiter, Iburg i. Westfalen	OO 21.05.1646	Kruse, Catharina, Tochter des Hans K., Großfischer u. Kirchenvater, Weichselmünde.
Finger, Caspar, Schweinitz	OO 18.09.1633	Probsts, Anna, Wwe. d. Martin Pr., Marienburg.
Fischer, Heinrich, Musketier, Zduni Groß=Polen	OO 16.05.1690	Bormann, Anna Elisabeth, Tochter des Joh. B., Regimentsgewaltiger.
Fischer, Jochim, Musketier, Rügenwalde	OO 11.12.1644	Lentz, Catharina, Tochter des verstorb. Hans L., Schmied, Pollensin i. Pom.
Fortmann, Joh. Heinrich, Schuhmachergesell, Kopenhagen	OO 19.10.1739	Albo, Mette, Maria, Tochter des verstorb. Nels Nelsen A., Schiffszimmerm, Kopenhagen
Foß, Michel, Musketier unter Hptm. Bred, Straslund	OO 20.01.1658	Dentz, Elisabeth, Tochter des verstorb. Georg D., Bürger in Danzig, war Rhedefahrer, Weichselmünde.
Frick, Joh., George, Braunschweig	OO 12.11.1731	Büling, Catharina, Tochter d. verstorb. George B., Bauer in Käsemark
Galwer, David Schottland	OO 27.07.1664	Selcke, Dorothea, Tochter des Peter S., Fischer i. Heisternest.
Geidsdörffer, Sebastianus, Feldscheer, Nürnberg	OO 22.08.1632	Kindisch, Sabina, Tochter des Joachim K., Leutnant.
Glampe, Caspar, Pikenier, Osnabrück	OO 24.06.1646	Teschke, Dorothea, Tochter des Martin T., Rottmeister.
Groot, Jacob Hansen, Hilgeland aus Seelands=Stift	OO 24.07.1785	Schultz, Anna, Florentina, Tochter des Mich. Friedr. S., Unterlotse, Neufahrwasser.
Günter, Jacob, Pikenier unter Obr.=Leutnant Aderbach, Merseburg i. Meißen	OO 17.01.1655	Egelmeyer, Dorothea, Tochter des verstorb. Adam E., Musk.

Radosław Kubus

Günther, Joh. Constantin, Obrist.=Leutn. u. Kommandant der Festg. Weichselmünde	OO 19.06.1753 in Danzig getraut	Anderson, Elisabeth, Tochter des verstorb. Willem A., berühmt. gew. Kauf- und Handelsmann.
Hake, Hans, Öhrebro i. Schwed.	OO 27.12.1653	Krümme, Engel, Tochter des Joachim K., Gollnau i. P.
Hannemann, Johann, Musketier, Laucha i. Thüringen	OO 25.04.1639	Faliberger, Agneta, Tochter d. Ernst F., Körlin i. Pom.
Harder, Nicolaus, Musketier, Marle i. Ditmarschen	OO 20.02.1633	Trebisch, Catharina, Wwe. d. Elias T.
Hemson, Simon, Schiffer u. Bürger, Amsterdam	OO 28.11.1775	Cron, Adelgunde, Tochter d. Joh. C., Rastgeber a. d. Westseite, Weichselmünde
Henrichs, Andreas, Musketier unt. Hptm. Bredt, Aarhus i. Dänem.	OO 23.11.1664	Brudinck, Catharina, Tochter des Hermann B., Bütow.
Hipper, Michael, Musketier, Königgrätz	OO 11.10.1654	Baartsch, Anna, Tochter des verstorb. Friedr. B., Lemburg i. Schles.
Hüpkens, Jacob, Musketier unt. Hptm. v. Strachwitz, Herenthon i. Schottl.	OO 20.10.1658	Margarete geb. Moldin, Wwe. des Hans Blankhorn, Kaufmann zu Danzig
Jacob, Hans, Musketier, Böhrun i. Böhmen	OO 17.06.1668	Pritzer, Esther, Tochter des Peter Pr., Lauenburg.
Jacob, Marcus, Musketier, Reval	OO 22.09.1647	Radehack, Gertrud, Tochter d. Jacob R., Bootführer.
Jacobsen, Wilhelm, Trommelschläger, Deventer	OO .1669	Ohnsorge, Catharina, Wwe. d. Abracham O.
Jantzen, Martin, Musketier, Gr.=Lindau in Poln. Preußen	OO 01.01.1725	Knoff, Anna, Tochter des verstorb. Adam K., Arentator im Brandenburgischen Preußen.
Jargau, Hans, Bootsmann, Rostock	OO 27.07.1644	Koch, Barbara, Wwe. d. Franz K., Tuchbereiter, Danzig
Jeschke, George, Sohren in der Niederlausitz	OO 08.10.1656	Kahl, Anna, Wwe. d. Mathias K., Capitaine d'armes, unter dem verstorb. Obr.=Leutnant Aderbach.

Księga ślubów (Traubuch) jako źródło do badań...

Jürgenshon, Mathhias, Musketier, Carlstadt i. Schweden	OO 03.04.1646	Geßler, Eva, Tochter d. verstorb. Ludwig G., Güstrow.
Kahl, Jacob, Pikenier unt. Hptm. v. Bobart, Riga	OO 20.10.1652	Woller, Barbara, Tochter des verstorb. Barth. W., Büchsenmeister.
Karske, Nicolaus, Capitaine d'armes, Kiel	OO 17.06.1635	Renner, Barbara, Tochter des Pankratius R., Major.
Kater, Simon, Musketier unter Hptm. Hundt	OO 31.05.1682	v. Mündyn, Barbara, Tochter des Franz v. M., Leutnant in Polen. (In d. Türkei gefang.)
Kayser, Lorenz, Musketier, Jbs i. Österreich	OO 10.05.1682	Berger, Christina, Wwe. des Jörgen B., Musketier
Kirchhoff, Thomas, Rottmeister unt. Hptm. v. Bobart, Leipzig	OO 26.04.1654	Anna geb. Nieders, Wwe. d. Christoph Fahren, Büchsenmeister und Feuerwerker
Klassen, Abraham, Sohn d. verst. Claß Rinckel a. Appenjadorn i. Holl., Seefahrer.	OO 07.01.1755	Petermann, Anna Maria, Tochter des Michel P., Fischer, Weichselmünde.
Klick, Johann Peter, Gew. Marketender u. Feuerwerker, Lizzig a. d. Mosel	OO 03.03.1680	Schäfer, Rosina Dorothea, Tochter d. verstorb. Georg S., Pastor in Wm., Stieftochter u. Pflgetochter d. Christ. Hofemann, Schultze u. Kirchenvorsteher in Wm.
Kolbe, Jochim, Bayrisch=Naumburg in Sachsen	OO 25.11.1721	Baumgart, Catharina geb. Reich, Wwe. d. Lorentz B., Rhedefahrer, Wm.
Kroll, Peter Paul, Schliesensreiber, Tempelburg i. Hochpohlen?	OO 25.06.1714	Maßmann, Catharina Sophia, Tochter d. verstorb. Martin M., Schuhmacher bei Danzig.
Lacher, Joh. Jacob, Soldat, Schweibitz i. Schweizerland	OO 12.06.1633	Knop, Elisabeth, Wwe. des Jacob K.
Lackusch, Christoph, Fischerknecht, Rangenith i. Litauen	OO 20.05.1652	Schweichler, Anna, Wwe. des Christoph S., Bootführer unt. Hptm. v. Bobart.

Lange, Johannes, Musketier, Neuburg i. d. Alt. Pfalz	OO 15.07.1640	Thäl, Catharina, Wwe. des Heinrich T.
Ledebur, Hartwig, Gefreiter, Hacksöl i. Livland	OO 16.07.1662	Focke, Anna, Tochter d. Hans F., Rottmeister.
Lorkowitz, Paul, Musk. Thorn	OO 13.10.1675	Krause, Maria, Wwe. d. Peter K., Bootführer
Malikas, Peter, Musketier, Stockholm	OO 27.05.1681	Scholling, Euphrosina, Tochter d. verstorb. Fabian S., Bäcker, Tiegenort.
Marget, Wilhelm, Musketier, Ivrea i. Savayen	OO 21.05.1645	Becker, Anna, Wwe. des Heinr. B.
Martenson, Zacharias, Tambour, Wirburg i. Finnland	OO 20.11.1713	Friese, Maria, Tochter des Andreas F., Arendator, Ingromanland? (Ingermanland)
Mülke, Nicolaus, Gefreit. unt. Hptm. Dilger, Zehnde i. Vogtland	OO 17.10.1655	Feil, Anna, Wwe. d. Mathias F., Constabel.
Mützscher, Ludowig, Musketier, unt. Hptm. Dilger, Tübingen	OO 21.11.1655	Scharnoffski, Barbara, Tochter d. verstb. Lucas S., Drechsler, Danzig.
Nicolaus, Peter, Musketier, Kalmar i. Schweden	OO 27.12.1654	Nilssen, Holma, Tochter des verstorb. Nicolaus N., Engelholm i. Dänemark.
Nische, Georg, Musketier, Broshon i. Schottland	OO 11.01.1665	Rallen, Anna Maria, Tochter d. verstorb. Moritz R., Capitaine d'armes.
Nowekofsky, Paul (Jude), Ukraine	OO 29.05.1667	Kosin, Catharina, Tochter des verstorb. Lorentz K., Sergeant in Danzig
Orloffsen, Peter, Schipper, Calmer a. Bornholm	OO 25.10.1654	Ratigkow, Barbara, Tochter d. verstorb. Jacob R., Balb in Preußen.
Pallm, Paul, Musketier, Strackenberga i. Böhm.	OO 19.08.1646	Wrede, Martha, Wwe. d. Christian W., Rottleister.
Pentlowitz, Stenzel, Musketier, Sambor in Polen	OO 12.11.1691	Schultz, Christina, Tochter des Christian S.
Prekart, Jörgen, Gefreiter, Madern i. Nd.=Ungarn	OO 20.04.1683	Glinna, Hedwig, Wwe. des Christoph G., Musketier

Priem, Hans, Rottmeister, Prag	OO 28.10.1657	Dobschütz, Anna Maria, Wwe. des Joh. Ernst D., Reuter bei Danzig.
Rauct, Erich, Rottmeister, Bohuß, Norwegen	OO 02.06.1653	Cassel, Maria, Wwe. des Jochim C., Pikenier.
Reichweiler, Lorenz, Regimentsgewaltiger, Luzern	OO 10.06.1647	Schmidt, Anna, Tochter d. verstorb. Simeon S., Schipper, Rügenwaldermünde.
Ruht, Erich, Rottmeister, Molesand i. Norwegen	OO 26.10.1670	Mencke, Mete, Wwe. des Mattheus M., Musketier.
Rundt, Hans, Musketier, Memel	OO 03.12.1673	Billiker, Elisabeth, Tochter des Jacob B., Saalfeld.
Runcke, Jacob, Musketier, Anklam	OO 12.07.1648	Tak, Anna, Tochter des verstorbenen Hans T., Riebenitz in Mecklenburg.
Scherer, Hans, Musketier, Innsbruck	OO 16.10.1650	Berghoff, Anna, Wwe. des Musket. Nicolaus B., Rotteister.
Schindlauer, Andreas, Musketier, Trenß i. Sonderningen	OO 12.07.1682	Büriges, Margarete, Tochter d. verstorb. Michel B., Brauer, Putzig
Schindler, Daniel, Musketier, Poln. Lissa	OO 01.11.1695	Siebolt, Esther, Tochter des Gabriel S., Sattler, Marienburg.
Schmidt, Christoph, Rhedefahrer, Barth i. Pommern	OO 12.05.1658	Breckhans, Catharina. Tochter d. Erdmann B., Kleinschmied, Allenstein.
Schmietz, Heinrich, Musketier, Ninwegen i. Gallerland	OO 02.05.1632	Holsten, Anna, Tochter des Hermann H., Danzig
Schüßler, Alexand., Wwer., Trommelschläger, Cassel	OO 06.11.1644	Wilke, Königunde, Wwe. des verstorb. Jochim W., Schipper, Danzig
Schultz, Christian, Tambour, Neustettin i. Pom.	OO 29.11.1688	Haak, Dorothea, Tochter des verstorb. Benj. H., Schuhmacher, Schidlitz.
Schultz, Georg, Rottmeister unt. Major v. Bobart, Beuthen	OO 17.02.1675	Niger, Maria, Tochter des Hans Niger, Maurer, Danzig
Schwartz, Lorentz, Musketier, Königsberg i. Pr.	OO 05.01.1648	Köler, Anna, Tochter d. verstorb. Matheus K., Sonnenburg i. Pom.

Schwendson, Peter, Musketier unt. Hptm. Zihn, Runneby i. Schweden	OO 25.11.1685	Meltzer, Maria, Tochter des verstorb. Michael M., Nachtwächter, Danzig.
Seidel, Daniel, Musketier, Schmiegel i. Großpolen	OO 03.09.1685	Hubert, Maria Magdalena, Wwe. d. Matthies H., Schneidermeister, Neuen Wedel i. d. Mark.
Spille, Joseph, Musk. unt. Hptm. Bredt, S. Veit i. Niederland	OO 04.04.1664	Schwartz, Anna Maria, Tochter des verstorb. Peter S., Schoppenbrauer, Danzig.
Tebeller, Wilh., Musket. unt. Hptm. Bredt, Gellern i. d. Niederl.	OO 22.07.1663	Schackel, Gertrud, Wwe. des Peter S.
Thomsen, Hans, Gefr. Aberdeen i. Schottld.	OO 30.09.1675	Preiß, Elisabeth, Wwe. des Paul. Pr.
Tönner, Balthasar, Polkau i. Österreich	OO 06.01.1636	Schliege, Elisabeth, Wwe. des Bernt Appelman S.
Uppich, Jacob, Rottmeister, Lorsch i. d. Unterpfalz	OO 25.10.1643	Malchau, Maria, Tochter d. verstorb. Just M., Straslund.
Wagener, Martin, Musketier, Trautenau i. Böhmen	OO 01.12.1647	Erdtmann, Elisabeth, Tochter d. verstb. Daniel E., Schwertfeger, Helmstät i. Dänemark.
Walke, Heinrichm Tambour, Wittenberg	OO 25.10.1665	Neumann, Engel, Wwe. des Gabriel N.
Warte, Samuel, Musketier, Tilse i. Litauen	OO 18.04.1655	Gielstorff, Catharina, Tochter des verstorb. Matthias G., Musketier.
Weber, Matthäus, Musketier unter Hptm. Schroer, Besseringen i. Lothr.	OO 22.07.1640	Block, Anna, Wwe. des verstorb. Thomas B., Musketier.
Weiß, Zacharias, Musketier, Breslau	OO 26.12.1672	Jacobsen, Dorothea, Tochter d. verstorb. Adam J., Preuß.=Holland
Werner, Andreas, Schlossergeselle, Tilsit	OO 10.07.1730	Rohrmeyer, Marie Elisabeth, Wwe. d. Peter R., Gastwirt, Hagelsberg.
Wienert, Hans, Musketier, Graudenz	OO 03.11.1698	Jung, Maria, Tochter d. Georg J., Musketier zu Danzig.

Wilcke, Nicolaus, Musk. unt. Hptm. Bredow, Hamburg	OO 01.10.1656	Krohn, Magdalena, Wwe. des Jacob K., Gefreiter.
Wilckens de Jonge, Joh. Sohn d. Wilcke W., Hafemstr. in Emden, Steuer- mann, Emden	OO 19.01.1738	Bonnssen, Catharina, Wwe. d. verstorb. Abraham Christopher B., Kommandeur d. Artillerie.
Wulff, Joh. Georg, Sergeant b. Obristleutn. Peukker, Merseburg	OO 05.10.1693	Schützer, Catharina Elisabeth, Tochter d. Christoph S.
Wunsch, Michel, Musketier, Sitte i. d. 6 Städten	OO 06.10.1669	Michel, Elisabeth, Tochter d. verstorb. Peter M., Corporal.
Zacherab, Andreas, Rottmeister unt. Hptm. Coster, Memel	OO 19.02.1675	Schmid, Catharina, Tochter d. Hans S., Fleischer, Danzig.

Źródło: J. Zimmer, *Das Traubuch der Festung Weichselmünde bei Danzig*, „Danziger Familiengeschichtliche Beiträge“ 2. 1934. S. 65 – 74.

The book of weddings (Traubuch) as the source of research on the composition of members of the crew of Wisłoujście Fortress

Summary

The present text is an attempt to supplement Johann Zimmer article published in 1934 in the “Danziger Familiengeschichtliche Beiträge” journal. On the basis of the data presented in the article, the author makes an attempt to analyze the occupational structure of the inhabitants of the Wisłoujście fortress, the centres from which the crew was recruited and the frequency of marriages concluded on the fortress. Especially a lot of time was devoted to issues related to sanitary and medical issues on the fortress.

Rabunki, włamanie i kradzieże w rejencji gdańskiej w I połowie XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem rabunków kościołów i budowli przykościelnych

Wstęp

Kradzież od niepamiętnych czasów stanowi domenę działalności człowieka. Jej motywy były i są z reguły różnorodne, począwszy od trudnej sytuacji materialnej, a skończywszy na zaburzeniach psychicznych takich jak kleptomania. Tematyka kradzieży na terenie rejencji gdańskiej w I połowie XIX wieku, nadal nie doczekała się pełnego opracowania. Niniejszy artykuł z pewnością nie wypełni tej luki badawczej, a jedynie zasygnalizuje problem, już zresztą w literaturze podejmowany^[1].

Celem niniejszego artykułu jest analiza gdańskiego czasopisma urzędowego (*Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig*) pod kątem rabunków i włamań do domów i pomieszczeń gospodarczych, zajazdów, budynków użyteczności publicznej oraz kościołów i budynków przykościelnych^[2]. Szczególna uwaga poświęcona została włamaniom do kościołów i budowli przykościelnych, bowiem to właśnie tego typu ogłoszenia, najczęściej zamieszczano na łamach gdańskiego czasopisma.

Zdecydowana większość odnotowywanych przypadków kradzieży dotyczyła rejencji gdańskiej, aczkolwiek ze względu na związki rejencji gdańskiej z rejencją kwidzyńską część spraw odnosi się również do rejencji kwidzyńskiej. W niniejszym artykule sprawy te również zostały odnotowane, choć w sposób marginalny. Z pewnością w przypadku rejencji kwidzyńskiej należałoby

1 Patrz niżej.

2 Stosowane w tekście terminy: rabunek, włamanie, kradzież odnoszą się zazwyczaj do ich niemieckich odpowiedników stosowanych w źródłach, tj. *Raub*, *Einbruch*, *Diebstahl*. Szczegółowa analiza tych terminów znacznie wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

w przyszłości przeanalizować pod tym kątem periodyk urzędowy wydawany dla tej rejencji.

Włamania i kradzieże do domów

Włamania i kradzieże do domów, odnotowuje się na łamach gdańskiej gazety dość często. I tak na przykład 17 listopada 1825 roku między godziną 7 a 10 wieczorem ktoś włamał się do domu sekretarza powiatowego, niejakiego Worczewskiego. Łupem złodziei stał się kufer, w którym znajdowało się wiele cennych przedmiotów. Chodź sam kufer został ostatecznie odnaleziony, to jego zawartość, którą na łamach czasopisma dokładnie wypunktowano, przepadła^[3]. Z kolei w 1828 roku pomiędzy 27 a 28 sierpnia doszło do kradzieży „die Casse des Dom-Kapitels Culm zu Pelplin”. Żelazna skrzynia, która stała się celem złodzieja, znajdowała się w mieszkaniu kanonika (*Domherr*) Eberlaina i w sumie znajdowało się w niej ponad 1559 reichstalarów. Jak wskazywano na łamach periodyku, złodziejem musiał być najprawdopodobniej ktoś, kto „mit den Local-Verhältnissen genau bekannt gewesen”. Za odnalezienie złodzieja wraz z częścią zagarniętego przez niego łupu, ogłoszeniodawcy oferowali nagrodę w wysokości 100 talarów^[4]. Inny ciekawy przypadek kradzieży miał miejsce w rejencji kwidzyńskiej. W listopadzie 1828 r. działająca tam szajka przestępcza, w skład której wchodził Heinrich Andreas Hoffman, Jakob Klein, Gottfried Bischalski i główny sprawca, któremu udało się zbiec, niejaki Stopka, w przeciągu zaledwie kilku dni dokonała kradzieży w aż trzech domach. Sprawcy czynu byli na tyle bezczelni, że kradzieży dokonali w czasie obecności domowników, których „durch Schläge gemißhandelt, zum Theil auch verwundet”, a następnie za pomocą „eisernen Instrumenten” wyłamywali wieka skrzyń, przywłaszczając sobie znalezione tam gotówkę. Łącznie łupem bandytów padło niemal 700 reichstalarów^[5]. W trzy lata później, w nocy z 25 na 26 maja z domu

3 Wśród skradzionych przedmiotów odnotowano: „1. Zwei gestreifte Westen von Kameelgarn mit rundem stehendem Kragen; 2. eine weiße Weste desgleichen; 3. eine weiße Weste desgleichen, mit Perlmutter-Knöpfen; 4. eine gelbe Weste mit rundem zurückfallenden Kragen; 5. fünf Paar parchentne Unterhosen, gezeichnet C. W.; 6. fünf gebrannte Hälschen, gezeichnet C. W.; 7. ungefähr 16 weiße Halstücher (halbe) gezeichnet C. W.; 8. eine weiße flanelle Unterjacke, mit weißem Band eingefaßt, die Nath auswendig; 9. 550 Rthlr. in Staatsschuldschein, wovon einer über 200 Rthlr. einer über 100 Rthlr. die übrigen über 25 Rthlr. lauten (...); 10. zwei Coupons von Staatsschuldschein, den 2ten Januar 1826 fällig, jeder über 20 Rthlr.; 11. sieben Thaler in 1/6 Stücken; 12. 4 Stück Hemden, gezeichnet C. W.; 13. 3 - alte Handtücher, gezeichnet C. W.; 14. 3 rothbunte seidene Schnupftücher alt, gezeichnet W mit verschiedenen Nummern; 15. 6 rothbunte baumwollene dito dito, gezeichnet W mit verschiedenen Nummern.” – Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig [dalej: AzD], 1825, s. 740-742.

4 AzD, 1828, s. 279-281.

5 AzD, 1831, s. 86-88.

białoskórnik Wilhelma Roßmanna zamieszkałego w Nowym Stawie, skradziono pokaźną sumę pieniędzy oraz zarówno męską jak i damską bieliznę^[6]. W jeszcze innym przypadku, mającym miejsce w nocy z 3 na 4 listopada 1834 roku w Elblągu, z domu zamordowanego doktora Kobligk, skradziono szereg niezwykle cennych przedmiotów, wśród których znajdowała się biżuteria, sztucce, oraz kilka zegarków kieszonkowych^[7]. Rok później, w wyniku gwałtownego włamania, zamieszkały w Malborku Abraham Bergmann stracił ponad 1666 reichstalarów^[8]. Ciekawym deliktem była również kradzież dokonana 20 lutego 1838 roku w Kwidzynie. W tym przypadku łupem złodzieja padł m.in. cały zestaw srebrnych łyżek, wśród których znajdowały się również dwie łyżki dziecięce (*Kinderlöffel*) z których na jednej wygrawerowane było imię „Oskar”, natomiast na drugiej imię „Rosalie”. Poza tym skradziono również duży mosiężny moździerz oraz trochę kobiecej garderoby^[9]. Dość ciekawej kradzieży (w nocy z 2 na 3 czerwca 1848 roku) dokonano również na Żuławach, w miejscowości Wikrowo. Tym razem złodzieje włamali się poprzez otwarcie okiennicy i przecięcie szyby (*Oeffnung einer Fensterlade und Durchschneiden der Fensterscheibe*) do domu menonity? Abrahama Claassena, skąd zabrali liczne obrusy i serwetki, pościel, bieliznę, pudełko z białego drewna na przybory do szycia, 3 łańcuchy do [upinania – przyp. R. K.] włosów ze złotymi zapięciami z których jeden posiadał purpurowy kamień oraz „eine goldene Damenuhr mit goldenem Zifferblatt; auf der Rückseite ein Engelkopf mit Flügel und die Buchstaben A. C. oder S. C.”^[10].

Włamania i kradzieże do budynków gospodarczych

Jeżeli chodzi o budynki gospodarcze w których dokonywano kradzieży, to znajdują się wśród nich powozownie (*Kutschstall*). Włamanie do jednej z takich powozowni znajdującej się w powiecie tczewskim miało miejsce w nocy 9 stycznia 1842 roku. W tym przypadku, wśród skradzionych przedmiotów, znajdowały się jedynie tekstylia należące do stangreta^[11]. Poza powozowniami,

6 AzD, 1831, s. 155-156.

7 AzD, 1834, s. 279-280.

8 AzD, 1834, s. 154-155.

9 AzD, 1838, s. 94.

10 Öffentlicher Anzeiger zum Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig [dalej: ÖA], 1848, s. 180.

11 Wśród skradzionych przedmiotów, wymienia się: „1. ein blauer Kutscher-Mantel mit rothem Tuch an den Ausschlägen und Kragen, mit grünem Boy gefüttert; 2. ein blauer feiner Kutscher-Rock mit sammtmanchesternen Kragen und Aufschlägen und gelben Knöpfen; 3. ein Paar neue blaue Hosen mit grauer Leinwand durchweg gefüttert; 4. ein Paar ganz feine schwarzzuchene Hosen, gefüttert mit hellgrauem Kattun;

budynkami o charakterze gospodarczym, które stawały się celem przestępców, były stajnie (*Stall*) w których trzymano konie. Tego typu kradzieży dokonywano na terenach wiejskich, m. in. na podgdańskich Żuławach. I tak w nocy 4 października 1842 roku, dokonano kradzieży w stajni w Giemlicach na Gdańskich Żuławach. Łupem złodziei padły dwie kłaczki i dwa wałachy^[12].

Włamania i kradzieże do karczm i zajazdów

Zajazdy i karczmy często stawały się celem złodziei. Latem 1843 roku z jednej z takich karczm, znajdujących się w Łabuni w powiecie lęborskim, nieznaną mężczyzną ukradł „zweigehäusige silberne Taschenuhr mit römischen Zahlen und dem Worte London auf dem Zifferblatte (...), einen Ueberrock von blau geküpertem Nessel und ein Paar graue Tuchhosen”^[13]. Mniej więcej rok później, w niedzielny listopadowy wieczór, z zajazdu w Karczemkach nieznaną mężczyzną skradł kupcowi Jacobsohnowi dębową skrzynię okutą żelazem w której znajdowały się dwie sakwy z 240 reichstalarami w różnej monecie, czerwony portfel z kupieckimi rachunkami (*Brieftasche mit mehreren Kaufmannsrechnungen*), filakterie (*mosaische Gebetsriemen*), hebrajski modlitewnik (*hebräisches Gebetbuch*) oraz żywność^[14]. Niezmiernie interesująco przedstawia się również wykaz przedmiotów zrabowanych z zajazdu w Nowym Dworze Gdańskim. W tym przypadku w ręce złodzieja, poza różnego rodzaju tekstyliami, wpadały także przedmioty, takie jak złote kolczyki w kształcie obręczy, miedziany kocioł, zielona cukiernica, blaszana spluwaczka, metalowy moździerz oraz 30 alpako-wych łyżeczek do herbaty^[15]. W jeszcze innym przypadku, mającym miejsce 22 maja pomiędzy 6 a 7 rano, z gdańskiego zajazdu, nieznaną młodą mężczyzną, który przedstawiał się jako Adolph Brarz z Chwaszczyzna (*Quaschin*), ukradł: jedną srebrną łyżkę stołową, szablę ze srebrną rękojeścią, srebrny uchwyt noża, dwa surduty, oraz dwie pary spodni z kozłej skóry (*Buckskin*)^[16].

5. ein Paar Militairhosen mit rothen Tuchrändern; 6. ein Paar blaue Beinkleider und ein Paar braun und blaugestreifte Sommerhosen, so wie eine neue schwarztuchene Mütze, mit Pelz gefüttert; 7. zwei Halsbinden, ein Paar gelblederne und ein Paar weiße Finger-Pelz-Handschuhe, so wie ein weißbuntes Halstuch und ein Paar weißgestrickte Faust-Handschuhe gestohlen worden”. – ÖA, 1842, s. 16-17.

12 ÖA, 1842, s. 262.

13 ÖA, 1843, s. 217-218.

14 ÖA, 1844, s. 314.

15 ÖA, 1848, s. 118-119.

16 ÖA, 1848, s. 162.

Włamania i kradzieże do budynków użyteczności publicznej

W przypadku budynków użyteczności publicznej, kradzieży dokonywano w ratuszach. Taka kradzież, poprzedzona gwałtownym włamaniem, miała miejsce w nocy z 25 na 26 października 1830 roku. Wówczas doszło do obrabowania Ratusza w Nowym Stawie. Łupem złodziei padło ponad 119 reichstalarów, a także srebrna łyżka stołowa o wadze trzech i pół łuta, na której znajdował się wygrawerowany napis „George Mey zum Pathengeschenk 1772”. Poza tym z ratusza udało się złodziejowi zabrać również srebrny pozłacany pierścień o wartości 20 srebrnych groszy. Nagroda za schwytanie sprawcy lub odzyskanie zagrabionych przedmiotów wynosiła w tym przypadku od 5 do 10 reichstalarów^[17]. Poza ratuszami, do budynków użyteczności publicznej w których dokonywano kradzieży należą związane z kościołami – szpitale. Między innymi szpital kościelny św. Elżbiety w Gdańsku, z którego w nocy z 15 na 16 lipca 1831 roku skradziono poza całą masą tekstyliów oraz pościelą: dwa pudełka z różnymi drobiazgami (2 *Schachteln mit div. Kleinigkeiten*), jeden miedziany czajnik do herbaty (1 *kupferner Theekessel*), dwa mosiężne kociołki (2 *messingne Kessel*), jeden durszlak (1 *Durschlag*), jeden młynek do kawy (1 *Kaffeemühle*), jedną zapalniczkę (1 *Feuerzeug*), oraz 3 podstawki pod szkołę? (3 *Schildereien unter Glas*)^[18].

Rabunki w kościołach i budowlach przykościelnych na terenie Pomorza w perspektywie

Rabunki w kościołach, w źródłach pomorskich określane jako *Kirchen-Raub*, nie doczekały się jak dotychczas pełnego opracowania. Jedynie dla okresu XVI-XVIII i I połowy XIX wieku, możemy mówić o szerszym ujęciu tematu, zarówno w odniesieniu do ośrodków miejskich^[19], jak i wsi^[20]. Dla terenu Gdańska, we wskazanym okresie, tematyką tą zajął się D. Kaczor, który dla lat 1558-1783 wyodrębnił w materiale źródłowym ogólnie 1379 przestępstw przeciwko własności, z czego jedynie 19 przypadków dotyczyło kradzieży w kościołach^[21]. Tak mała liczba włamań do gdańskich świątyń, jest o tyle za-

17 AzD, 1830, s. 385-386.

18 AzD, 1831, s. 262-263.

19 M. Mikołajczyk, *Przestępstwa przeciwko religii i Kościołowi w prawie miast polskich od XVI do XVIII w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2000, t. 52, z. 1-2, s. 234-236.

20 R. Łaszewski, *Wiejskie prawo karne w Polsce XVII i XVIII wieku*, Toruń 1988, s. 91.

21 D. Kaczor, *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI-XVIII wieku*, Gdańsk 2005, s. 386, tab. 31; s. 392, tab. 32.

stanawiająca, iż jak podaje D. Kaczor, tego typu delikty nie miały charakteru świętokradztwa, niezależnie od tego, czy mówimy o kościołach ewangelickich, czy też świątyniach katolickich^[22].

Wzrost liczby rabunków w kościołach, daje się wyraźnie zauważyć dopiero począwszy od końca XVIII wieku i w I połowie wieku XIX. Być może wpływ na to miały postępujące przejawy sekularyzacji w nadmorskim grodzie na przełomie XVIII i XIX wieku^[23]. W zasadzie, w kronikach kryminalnych znajdujących się na łamach gdańskich gazet z końca wieku XVIII, daje się odnaleźć sporo informacji o rabunkach kościelnego mienia. Między innymi tego typu sprawy znajdują się na łamach rękopiśmiennej gazety „Danziger Monathliche Sammlung” z lat 1773-1792^[24] oraz na łamach czasopisma „Wöchentliche Danziger Anzeigen und Dienliche Nachrichten”. Dla tego drugiego czasopisma, analizę rabunków kościelnych za lata 1763-1793 przeprowadził P. Paluchowski, który wyodrębnił w sumie dla tego czasu 11 włamań do kościołów i budowli przykościelnych^[25]. Dla początków XIX wieku informacje o kradzieżach w kościołach na terenie Gdańska i okolic pojawiają się na łamach czasopisma urzędowego „Amtsblatt der Königlich Westpreußischen Regierung”. Jedną z takich kradzieży, którą odnotowano na łamach czasopisma, była dokonana w nocy z 26 na 27 października 1813 roku kradzież z kościoła w Tujsku (*Tiegenort*), miejscowości położonej wówczas w okręgu szarpawskim (*Scharpauschen Gebiets*). Spośród wielu przedmiotów skradzionych z tamtejszej świątyni, na uwagę zasługują przedmioty należące do organisty, który schował je w skrzyni w zakrystii kościoła z powodu mającej miejsce zawieruchy wojennej. Sprawcy napadu rozbili skrzynie w której znajdowały się tekstylia należące najprawdopodobniej do organisty i jego żony^[26].

22 Ibidem, s. 47. Wydaje się że tak niska ilość odnalezionych przez D. Kaczora liczba rabunków kościelnych może wynikać z doboru podstawy źródłowej. Analiza kronik kościelnych kościołów z terytoriów wiejskich miasta, pozwala stwierdzić na przykład, że niekiedy jeden kościół rabowany był przynajmniej kilkakrotnie. – Zob. Evangelisches Zentralarchiv Berlin, 980/5766, s. 364-373.

23 S. Kościelak, *Przejawy sekularyzacji i religijność w Gdańsku na przełomie XVIII i XIX w. w świetle relacji pamiętnikarskich i prasowych*, "Studia Historia Gedanensia", T.VII (2016), s. 75-103.

24 E. Kizik, *Rękopiśmienna gazeta "Danziger Monathliche Sammlung" (1773-1792) - źródło do badań nad kulturą życia w Gdańsku u schyłku XVIII wieku*, "Czasy Nowożytne", 2015, T. 28, s. 139-140.

25 P. Paluchowski, *Poszukiwania zagarniętego mienia. Ogłoszenia na łamach gdańskiego czasopisma z końca XVIII w. dotyczące kradzieży z kościołów i budowli przykościelnych*, [w:] *Dziedzictwo utracone - dziedzictwo odzyskane*, (red.) A. Kamler, D. Pietrzakiewicz, Warszawa 2014, s. 335-348.

26 Oeffentlicher Anzeiger. Beilage des Amts-Blatts No. 51. der Königl. Westpreuß. Regierung, 1813, s. 129-130.

Rabunki kościołów i budowli przykościelnych na łamach gdańskiego czasopisma urzędowego - wprowadzenie

Analizując zagadnienie rabunków kościołów i budowli przykościelnych w I połowie XIX wieku w rejencji gdańskiej, należy już na samym wstępie zaznaczyć, iż zagadnienie to niedawno stało się tematem artykułu E. Kizika^[27]. Wydawałoby się zatem, iż działanie polegające na ponownej analizie materiału już wykorzystywanego, nie ma większego sensu. Tymczasem, zabieg taki nie wydaje się wcale bezzasadny, bowiem jak wskazuje sam Autor, jego artykuł „stanowi nieledwie drobny przyczynek przypominający źródło o dużym potencjale poznawczym”^[28]. Kierując się tym stwierdzeniem, postanowiłem zatem jeszcze raz przyrzeć się bliżej temu zagadnieniu i niejako zachęcony ustaleniami E. Kizika dokonać dokładniejszej analizy tegoż zagadnienia, które w artykule potraktowane zostało wyłącznie jako zilustrowanie potencjału źródłowego gdańskiego czasopisma ogłoszeniowego. Dokładne przeanalizowanie źródła za lata 1816-1848, pozwoliło odnaleźć w sumie 83 przypadki rabunków kościołów i budynków przykościelnych (zob. Aneks).

Częstotliwość dokonywanych rabunków w kościołach i budynkach przykościelnych

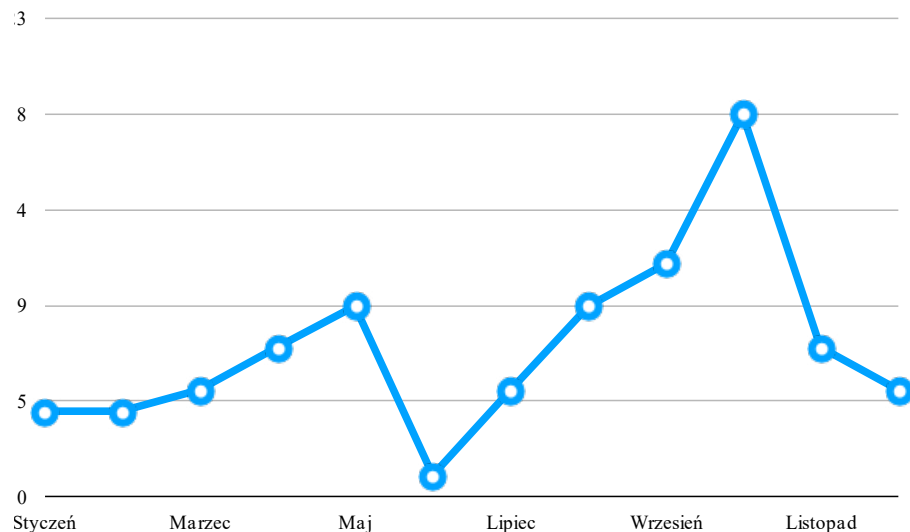
Zdecydowana większość rabunków dokonywanych w świątyniach na terenie rejencji gdańskiej, miała miejsce pod osłoną nocy^[29]. Włamań dokonywano przez cały rok, jednakże najczęściej w okresie jesiennym, w tym szczególnie w październiku, najrzadziej natomiast w okresie letnim i zimowym (Wykres 1), co mogło być niejako związane w przypadku lata z późno zachodzącym słońcem (względnie jasnymi nocami), natomiast w okresie zimowym z obawą odnalezienia na śniegu śladów po dokonanych włamaniami.

27 E. Kizik, *Rabunki w kościołach rejencji gdańskiej w pierwszej połowie XIX wieku, czyli o znaczeniu badań nad prowincjonalną prasą ogłoszeniową*, [w:] *Naród bez państwa na drogach do nowoczesności. Książka jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin profesora Szczepana Wierchosławskiego*, red. M. Niedzielska, Toruń 2017, s. 31-51.

28 Ibidem, s. 49.

29 Koresponduje to z ustaleniami P. Paluchowskiego - zob. P. Paluchowski, *Poszukiwania zagarniętego mienia...*, s. 335.

Wykres 1. Liczba kościołów zrabowanych w poszczególnych miesiącach.

Źródło: „Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig”, 1816-1848.

Jeżeli zaś chodzi o częstotliwość dokonywania kradzieży w poszczególnych latach, to daje się zauważyć, iż szczególne natężenie tego procederu miało miejsce w okresie pomiędzy rokiem 1829, a 1833 (Wykres 2). Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, co było powodem takiego stanu rzeczy. Niemniej można przyjąć za E. Kizikiem, iż było to związane z działającą w tym czasie na Pomorzu szajką przestępczą, która trudniła się rabunkami kościołów^[30]. Wskazywałyby na to fakt, iż w roku 1835 na łamach gdańskiej gazety ukazała się informacja o schwytaniu i wymierzeniu kary sprawcom, którzy w listopadzie 1833 roku dokonali napadu na świątynie m.in. w Grabowie (*Grabau*), Gardei (*Garnsee*), Nebrowie Wielkim (*Gr. Nebrau*), Podzamczu (*Unterberg*), Milewie (*Milewken*), Jeleniu (*Jellen*) oraz Leśniku (*Waldhaus*). Była to jedna z trzech band schwytanych i osądzonych w tym czasie. Co ciekawe, wymierzone wyroki różniły się w zależności od tego, jaką rolę odgrywał w przestępstwie oskarżony. Najwyższy wymiar kary, co naturalne, otrzymał herszt bandy oraz jego współsprawcy, najmniejsze z kolei kary przypadły w udziale osobom, które zajmowały się sprzedażą skradzionych przedmiotów i które nie powiadomiły o fakcie kradzieży odpowied-

30 E. Kizik, *Rabunki w kościołach rejencji gdańskiej...*, s. 44.

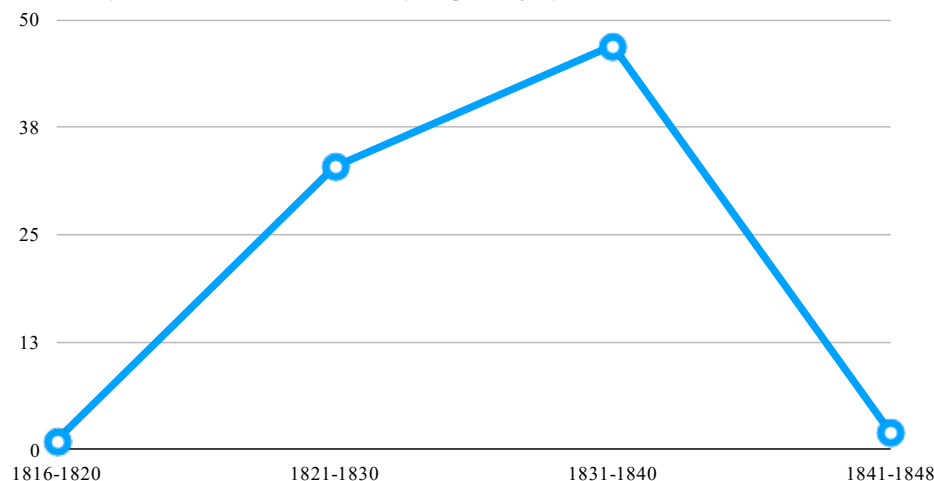
nich służb^[31]. Być może, na fakt zwiększonej liczby rabunków odnotowanych w tym czasie, wpływ miało ogólne rozprężenie stosunków międzyludzkich, spowodowane kumulacją wielu klęsk i niepokojów które nawiedziły wówczas Pomorze. Z pewnością należy do nich zaliczyć mającą miejsce wiosną 1829 roku wielką powódź, która dotknęła m.in. mieszkańców Żuław Gdańskich, samego Gdańska oraz Mierzei Elbląskiej i Żuław Malborskich. Pod koniec 1830 roku, na terenie rejencji gdańskiej zaczęły z kolei pojawiać się pierwsze zachorowania na cholerę, która w krótkim czasie zaczęła rozprzestrzeniać się także na dalsze rejony państwa pruskiego. Ponadto, w październiku 1831 roku, na Pomorze docierać zaczęli liczni powstańcy listopadowi, szukający schronienia przed jurysdykcją cara^[32]. Wszystkie te czynniki, z pewnością wpłynęły na zmianę stosunków społecznych na terenie prowincji, a co za tym idzie mogły przyczynić się do wzrostu przestępczości w tym czasie. Władze powiatowe, również dostrzegały owe natężenie rabunków i kradzieży, czego wyrazem było to, iż już w maju 1831 roku na łamach czasopisma ukazała się informacja landrataów, wzywająca do lepszego zabezpieczania świątyń oraz wdrożenia realnych środków bezpieczeństwa, w tym przede wszystkim wzmożonej czujności, pod groźbą kary. Całość odezwy kończy się następującym stwierdzeniem „Binnen sechs Wochen ist uns über die veranstaltete Revision, den Behufs und die getroffenen Vorkehrungen von jedem landrätlichen Amte Anzeige zu machen, zugleich aber auch zu berichten, in welchem Zustande sich die Verschlüsse der Kirchen im Kreise befinden, und welche Vorkehrungen zur Abhülfe der bisherigen Mängel getroffen worden”^[33].

31 *Warnungs-Anzeige*, AzD, 1835, s. 136-137.

32 P. Letkemann, *Die Preussische Verwaltung des Regierungsbezirks Danzig 1815-1870*, s. 196-198.

33 AzD, 1831, s. 138.

Wykres 2. Liczba kościołów zrabowanych w poszczególnych latach.

Źródło: „Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig”, 1816-1848.

Lokalizacja i konfesja zrabowanych kościołów i budynków przykościelnych

Na łamach amtsblatów zamieszczano informacje wyłącznie o rabunkach kościołów w rejencji gdańskiej. W pierwszej połowie XIX wieku rejencja gdańska dzieliła się na wydzielone miasto Gdańsk oraz siedem powiatów ziemskich, tj. kościerski, gdański, elbląski, kartuski, malborski, wejherowski i starogardzki. Włamania i rabunki do kościołów i budowli przykościelnych odnotowano w każdym ze wskazanych powiatów, jak również w głównym mieście rejencji - Gdańsku (Tabela 1). Największa ilość rabunków miała miejsce w powiatach gdańskim, malborskim i starogardzkim, najrzadziej natomiast, tego typu proceder występował powiecie kościerskim (Wykres 3). W zdecydowanej większości grabiono świątynie wiejskie, najczęściej słabo zabezpieczone i stojące w pewnym oddaleniu od innych zabudowań^[34]. Szczególnie upodobili sobie złodzieje świątynie położone na żyznych i bogatych Żuławach, które znajdowały się w granicach trzech powiatów, tj. gdańskiego, malborskiego i elbląskiego. Poza tym, duża ilość tego typu przypadków, miała miejsce także na Kaszubach, szczególnie w miejscowościach położonych w powiatach kartuskim, wejherowskim oraz na Kociewiu (powiat starogardzki). Niektóre świątynie rabowane były wielokrotnie. Aż czterokrotnie włamywano się do kościoła w Żukowie (1822,

1829, 1833, 1842), trzykrotnie do kościoła w wejherowskim Kielnie (1822, 1824, 1832), z kolei po dwa razy do kościołów w Starych Szkotach (1823, 1831), Matarni (1823, 1830), Trąbkach Wielkich (1831, 1834), Chmielnie (1833, 1841) oraz Klonówce (1832, 1835).

Tabela 1. Wykaz miejscowości w których doszło do rabunków kościołów w podziale na powiaty.

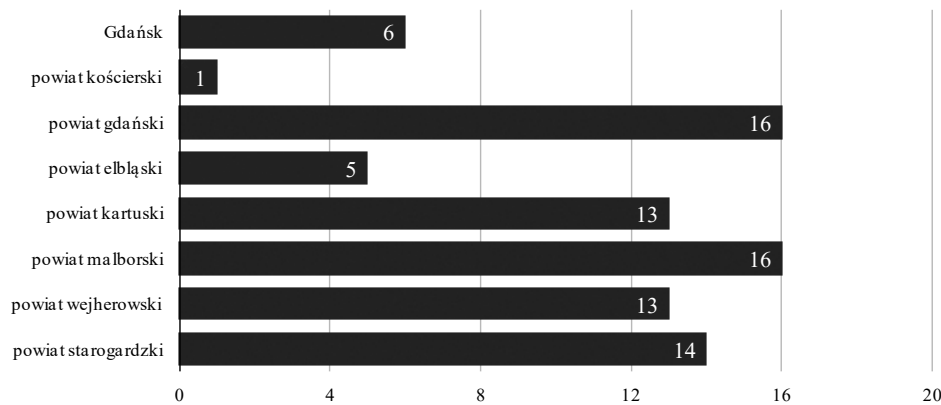
Okręg administracyjny	Miejscowości
Gdańsk	Stare Szkoty (Alt-Schottland)x2, Gdańsk (Kościół św. Mikołaja?)x2, Gdańsk - Kościół Karmelitów (Danzig - Karmeliter-Kloster-Kirche)
powiat kościerski	Stare Grabowo (Alt Grabau)
powiat gdański	Matarnia (Mattern)x2, Kłodawa (Kladau), Bogatka (Reichenberg), Oliwa - kościół farny św. Jakuba (Pfarrkirche St. Jakobi zu Oliva), Żuławka (Saalau), Juszkowo (Gischkau), Rokitnica (Müggenhahl), Wocławcy (Wotzlaff), Kizemark (Käsemark), Trąbki Wielkie (Gr. Trampken)x2, Sobieszewo (Bohnsack), Kokoszki (Kokoschken), Leszkowy (Letzkau), Miłobądz (Mühbanz)
powiat elbląski	Milejewo (Trunz), Próchnik (Doerbeck), Tolkemicko (Tolkemit), Elbląg - kościół św. Mikołaja (Elbing -St. Nikolai-Kirche), Przezmark (Preuß. Mark bei Elbing)
powiat kartuski	Goręczyno (Gorrenczyn), Żukowo (Zuckau)x4, Pręgowo Dolne (Nieder Prangenu), Przyjaźń (Reinfeld), Przodkowo (Seefeld), Kartuzy - kościół św. Katarzyny (Carthaus - St. Catharinen-Kirche), Chmielno (Chmielno)x2, Kartuzy - kościół klasztorny (Carthaus - Kloster-Kirche), Stanowo (Stanowo)
powiat malborski	Nowy Staw (Neuteich), Ostaszewo (Schönberg), Malbork (Marienburg), Dworek (Baarenhoff), Nowa Cerkiew (Neukirch), Cyganek-Żelichowo (Tiegenhagen), Lisewo (Liessau), Fiszewo (Fischau), Mątowy Wielkie (Gr. Montau), Królewo (Königsdorff), Miłoradz (Mielenz), Świerki (Tannsee), Niedźwiedziówka (Bärwalde), Kończewice (Kunzendorf), Pogorzała Wieś (Wernersdorf), Myszewo (Groß Mausdorf)
powiat wejherowski	Kielno (Köln)x3, Puck (Putzig), Rumia (Rahmel), Oksywie (Oxhöfft), Chylonia (Kielau), Chwaszczyno (Quaszin), Wejherowo (Neustadt)x2, Reda (Rheda), Wielki Kack (Groß Katz), Strzecz (Strzecz)

34 E. Kizik, *Rabunki w kościołach rejencji gdańskiej...*, s. 44-45.

powiat starogardzki	Czarny Las (Czarnilaß), Starogard (Stargardt), Nowa Cerkiew (Neukirch), Dalwin (Dallwin), Luzino (Lusinno), Tczew (Dirschau), Subkowy (Subkau), Godziszewo (Garczau), Klonówka (Klonowken)x2, Zblewo (Zblew), Rajkowy (Raikau), Grabowo (Grabau), Lubiszewo Tczewskie (Liebschau)
---------------------	---

Źródło: „Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig”, 1816-1848.

Wykres 3. Wykaz rabunków kościołów w poszczególnych powiatach rejencji gdańskiej.

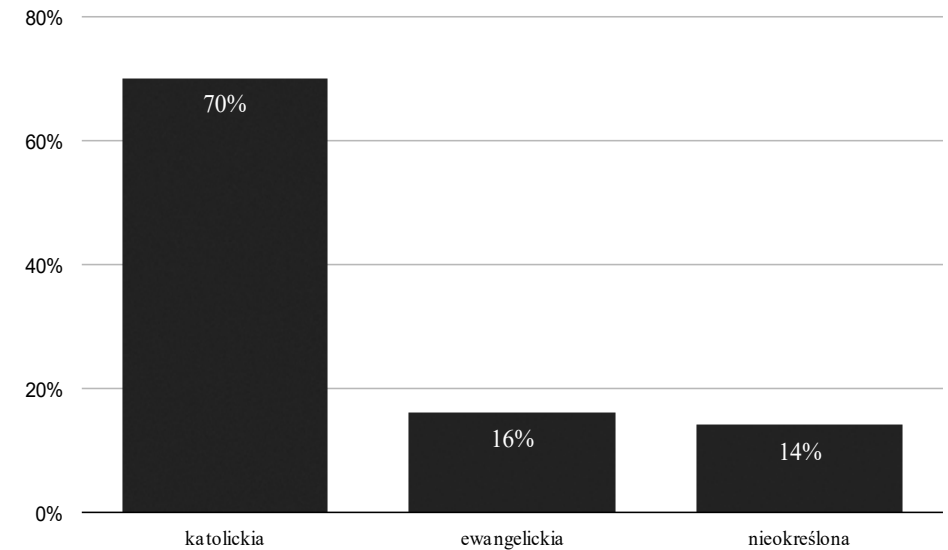

Źródło: „Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig”, 1816-1848.

Nie tylko lokalizacja kościoła była czynnikiem wpływającym na wzmożone dokonywanie rabunków. Równie istotnym elementem, była tu konfesja danej świątyni. Wyraźnie dostrzega się w materiale źródłowym trend w kierunku rabowania w pierwszej kolejności znacznie okazałej wyposażonych kościołów katolickich (Wykres 4). Spośród ponad 80 odnotowanych rabunków, aż 59 (70%) razy wlamywano się do świątyni katolickich, a tylko 13 (16%) ewangelickich, przy pozostałych 11 (14%) świątyniach nie podano ich konfesji, natomiast z pewnością są to kościoły katolickie (głównie klasztorne)^[35]. Zdecydowana większość zrabowanych kościołów ewangelickich znajdowała się w powiecie gdańskim, co spowodowane jest szczególnie tym, że choć na Żuławach Gdańskich reformacja zakorzeniła się dość szybko, to jednocześnie nie zrezygnowano tam z rozbudowanej liturgii, której przejawem było bogate wyposażenie miejscowych świątyni.

35 Ponieważ jednak brak w czasopiśmie informacji o przynależności świątyni do danej konfesji, zdecydowano się, chcąc uniknąć ewentualnych nieścisłości, zaliczyć je do kategorii świątyni nieokreślonych konfesyjnie.

Wykres 4. Rabunki kościołów według ich konfesji.

Źródło: „Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig”, 1816-1848.

Nasuwa się zatem konkluzja, iż optymalnym celem złodziejskich szajek były bogato wyposażone kościoły katolickie położone na terenach wiejskich z dala od zabudowy mieszkalnej. Z kolei optymalną porą dokonywania niecnego procederu były jesienne noce. Wzrostowi liczby rabunków w kościołach sprzyjały z pewnością okresy zapaści gospodarczej oraz klęski elementarne.

Rodzaje rabowanych kościołów i budowli przykościelnych oraz okoliczności kradzieży

Wśród rabowanych świątyni, wyróżnić można kościoły farne (*Pfarrkirche*), kościoły filialne (*Filial-Kirche*) oraz kościoły klasztorne (*Kloster-Kirche*). W odniesieniu do budynków przykościelnych mowa jest o kaplicach (*Kapelle*) oraz plebaniach (*Pfarrhaus*).

W przypadku kościołów farnych, kradzieży dokonywano między innymi w świątyniach w Rumi^[36], Matarni^[37], Nowym Stawie^[38], Malborku^[39] w Mąto-

36 AzD, 1823, s. 589-590.

37 AzD, 1823, s. 606-607.

38 AzD, 1823, s. 619-620.

39 AzD, 1825, s. 567-568.

wach Wielkich^[40], Klonówce^[41] oraz Gdańsku^[42]. Jeżeli chodzi o kościoły filialne wspomina się o kościele w Czarnym Lesie^[43], Dalwinie^[44], Lisewie^[45] oraz Grabowie^[46]. Z kolei w przypadku kościołów klasztornych daje się wyróżnić kościół w Żukowie^[47], Wejherowie^[48] oraz Tczewie^[49]. Budynki przykościelne odnotowano jedynie dwukrotnie, tj. kaplicę w Żuławce^[50], jak również plebanię w miejscowości Subkowy^[51].

Poza informacjami o tym, że kradzieże odbywały się pod osłoną nocy, trudno jest znaleźć jakieś dodatkowe informacje wskazujące na okoliczności dokonywanych kradzieży. O tym, że kradzieży dokonywano w nocy, poza bezpośrednimi informacjami na ten temat, świadczy to, że złodzieje niekiedy gubili w trakcie włamania część zrabowanych wcześniej przedmiotów, zapewne nie spostrzegając tego w panujących ciemnościach^[52]. Możemy mniemać, iż taka sytuacja miała miejsce w przypadku rabunku w kościele w Świerkach, kiedy to łupem złodziei padł m.in. miedziany lichtarz – „von dem die Diebe den Fuß verloren haben”^[53]. Zapewne ze względu na panujący mrok i działanie w pośpiechu, podczas kradzieży kościoła w Dworku, złodzieje „der Kronleuchter (...) mit Glöckchen versehen wovon 1 Glöckchen verloren und unter dem Fenster der Kirche gefunden ist”^[54]. Podobna sytuacja miała miejsce również w trakcie kradzieży w kościele Karmelitów w Gdańsku w nocy z 10 na 11 marca 1833 roku, kiedy to doszło do rabunku m.in. komunijnego kielicha w którym znajdowała się poświęcona hostia. Najwyraźniej sprawcy odczuli wyrzuty sumienia

40 AzD, 1829, s. 609-610.

41 AzD, 1832, s. 327.

42 AzD, 1833, s. 68-69.

43 AzD, 1820, s. 393-394.

44 AzD, 1831, s. 36.

45 AzD, 1831, s. 116.

46 AzD, 1833, s. 191.

47 AzD, 1829, s. 375; AzD, 1829, s. 418-419.

48 AzD, 1830, s. 415.

49 AzD, 1832, s. 53.

50 AzD, 1831, s. 136-137.

51 AzD, 1832, s. 287.

52 P. Paluchowski, *Poszukiwania zagarniętego mienia...*, s. 339.

53 AzD, 1832, s. 207.

54 AzD, 1830, s. 320.

z powodu naruszenia świętości, bowiem ów kielich „in der Nacht vom 13. auf den 14 d. M. [dieses Monat – przyp. R. K.] vor die Thüre der Kirche wieder hingelegt gefunden worden”^[55]. Niekiedy w trakcie napadu złodzieje wykazywali się niesamowitą bezczelnością. Taka sytuacja miała miejsce w czasie napadu na kościół w Kielnie w nocy z 19 na 20 września 1832 roku. Złodzieje wśród wielu przedmiotów skradli wówczas także „eine Bouteille mit Kirchenwein”, którą skonsumowali natychmiast, o czym świadczy fakt, iż dzień po napadzie w ogrodzie księdza znaleziono już tylko pustą butelkę^[56].

Wiadomo, że kradzieży dokonywano za pomocą wielu różnych zabiegów, między innymi wykorzystując w tym celu różnego typu narzędzia, w tym łomy i wytrychy^[57]. Niekiedy niezbędnym narzędziem w dokonaniu włamania okazywała się także drabina, dzięki której na przykład, w nocy z 22 na 23 sierpnia 1825 roku, złodzieje przez okno kościoła św. Jana w Malborku wynieśli wiele cennych przedmiotów^[58].

Niekiedy wykaz zrabowanych z kościoła przedmiotów umożliwiał odnalezienie przynajmniej części łupu, jak również niektórych sprawców zdarzenia. Taka sytuacja miała miejsce m.in. w Pręgowie Dolnym, gdzie w ogłoszeniu o rabunku tamtejszego kościoła, dodano „bemerken wir, daß der 1 gedachte Kommunion-Kelch breit ermittelt und der Inhaber desselben zur gefänglichen Haft gebracht worden ist”^[59].

Rabunki w kościołach katolickich

Jednymi z najczęściej rabowanych ze świątyń katolickich przedmiotów, były paramenty liturgiczne. Wśród owych paramentów wyróżnić daje się monstrancje. I tak na przykład w nocy z 15 na 16 kwietnia 1823 roku, z kościoła w Starych Szkotach skradziono metalową mocno pozłacaną monstrancję^[60], z kolei z 14 na 15 października tego samego roku z kościoła w Starogardzie skradziono małą srebrną monstrancję oraz pozłacaną podstawę drugiej monstrancji^[61]. Ponad miesiąc później w nocy z 28 na 29 listopada z kościoła w położonym na

55 AzD, 1833, s. 68-69.

56 AzD, 1832, s. 294-295.

57 P. Paluchowski, *Poszukiwania zagarniętego mienia...*, s. 339.

58 AzD, 1825, s. 567-568.

59 AzD, 1829, 406-407.

60 AzD, 1823, s. 251-252, 272-273.

61 AzD, 1823, s. 629-630.

Żuławach Ostaszewie skradziono srebrną, częściowo pozłacaną monstrancję^[62]. Nieco bardziej wysublimowaną formę miała monstrancja skradziona z kościoła w Fiszewie w nocy z 12 na 13 kwietnia 1831 roku, tę bowiem określono jako „1 Monstranz von Komposition mit Vergoldung in Gestalt einer Sonne und oben eine Weltkugel mit einem Kreuz”^[63]. Dwa lata później, ze świątyni w Zblewie, skradziono natomiast srebrną pozłacaną monstrancję o wadze 1 funta i 30 łutów. Nieco mniej okazałą monstrancję skradziono w nocy z 9 na 10 listopada 1833 roku z kościoła w Grabowie, ta bowiem w przeciwieństwie do pozostałych była stara i wykonana z mosiądzu^[64]. Srebrna monstrancja padła z kolei łupem złodziei podczas rabunku kościoła dokonanego w nocy z 10 na 11 lipca 1834 roku w Trąbkach Wielkich^[65].

Oprócz monstrancji łupem złodziei padały również pateny, kielichy liturgiczne, chrzcielnice, naczynia na oleje święte, kadzielnice, lichtarze, żyrandole, ampułki mszale, cyboria, wota, tablice ofiarne, obrazy, figury święte, krzyże oraz przedmioty należące do bractw. Poza tym rabowano również szaty liturgiczne, ewentualnie pozyskiwane z nich nici i aplikacje (najczęściej złote lub srebrne) oraz nakrycia ołtarzowe.

I tak ze wspomnianego już kościoła w Grabowie, skradziono należący do księdza Reetza niewielki srebrny (pozłacany) kielich u podstawy którego znajdowały się cztery wygrawerowane anielskie twarze (*Engelgesichter*), a także leciwą blaszaną patenę^[66]. Motyw anioła pojawił się także na kielichu zrabowanym z kościoła w Fiszewie^[67]. Z kolei ze świątyni w Chmielnie w nocy z 23 na 24 kwietnia 1841 roku skradziono kielich na komunikanty (*Kommunikantenkelch*) o wartości 12 reichstalarów^[68]. Tego typu kielich wraz z wiekiem na którym znajdował się krzyż oraz przytwierdzoną doń pateną skradziono również wiosną 1842 roku z kościoła w Żukowie^[69]. Poza tym również kościół w Nowym Stawie na skutek napadu utracił tego typu kielich wraz z pozłacaną pateną^[70].

62 AzD, 1823, 714.

63 AzD, 1831, s. 136-137.

64 AzD, 1833, s. 253.

65 AzD, 1834, s. 189-190.

66 AzD, 1833, s. 253.

67 AzD, 1831, s. 136-137.

68 AzD, 1841, s. 95-96.

69 AzD, 1842, s. 98.

70 AzD, 1823, s. 619-620.

Z kościoła w Kielnie z kolei zimą 1822 roku z głównego ołtarza (*Hoch-Altar*) skradziono posrebrzany kielich (*Altar-Kelch*). Tego typu kielichy i pateny kradziono również z kościołów w Ostaszewie^[71], Oksywiu (w tym przypadku podano, iż ów kielich posiadał objętość wynoszącą ćwierć kwarty), Pręgowie Dolnym^[72], Nowej Cerkwi^[73], Cyganku^[74], czy też na przykład Wejherowie^[75]. Dość dokładny opis skradzionego kielicha zamieszczony został w wykazie przedmiotów zrabowanych z kościoła w Starych Szkotach nocą z 10 na 11 lipca 1831 roku. Wskazano tam na „Ein silberner Kommunion-Kelch, inwendig stark vergoldet, mit niederm Fuße, einem hochrunden mit einer Gallerie verzierten Deckel, auf welchem ein stark vergoldetes kleines Kreuz befindlich war. Besondere Zeichen sind nicht bekannt, außer daß an dem Kelche äußerlich mehrere erhabene stahlfarbene Verzierung angebracht sich befanden, deren Vertiefungen vergoldet waren. Das Gewicht des Kelches betrug circa 85 Loth”^[76]. W Gdańsku z kościoła św. Mikołaja (*Dominikaner Kirche*) po włamaniu szafki ołtarzowej, skradziono natomiast dwa złote (wewnątrz srebrne) kielichy wraz z patenami. Z kościoła z miejscowości Strzecz, jesienią 1832 roku skradziono z kolei srebrny kielich „mit Kapsel 29 Loth schwer”^[77]. Natomiast jedynym przedmiotem skradzionym z kościoła w Rajkowych w nocy z 10 na 11 sierpnia 1833 roku był „ein Tombachner Kelch”^[78]. Tak samo było w przypadku kradzieży dokonanej w nocy z 29 na 30 stycznia 1834 roku w kościele w Lubiszewie Tczewskim, gdzie jedynym przedmiotem który zniknął był kielich komunijny o wartości wahającej się od 10 do 12 reichstalarów^[79]. Wartym odnotowania jest również rabunek z kościoła w Rumi dużego srebrnego kielicha mszalnego (*Meßkelch*), który na stopce posiadał wygrawerowane litery *I.E.V.*, datę 1731 oraz słowa *Eccles. Ramlen*.

Wśród pozostałych paramentów liturgicznych znajdują się również naczynia na wodę święconą, oleje święte, kadzielnice oraz krzyże. Z kościoła w Starych Szkotach, z 15 na 16 kwietnia 1823 roku, skradziono przykładowo

71 AzD, 1823, 714.

72 AzD, 1829, s. 406-407.

73 AzD, 1830, 381.

74 ÖAD, 1830, 251-252.

75 AzD, 1831, s. 3.

76 AzD, 1831, s. 250-252.

77 AzD, 1832, s. 311-312.

78 AzD, 1833, s. 191.

79 AzD, 1832, s. 52-53.

jedną małą srebrną muszlę (*Muschel*) chrzcielną, jedno naczynie z mosiądzu podzielone na trzy części (3 *Abtheilungen*) przeznaczone na oleje święte, jedną mosiężną kadzielnice (*Rauchfaß*) z łańcuchem, jedno mosiężne naczynie przeznaczone na bursztynowy oraz kadzidlany proszek (*Gefäß zum Bernstein- und Weihrauch-Pulver*) oraz dwa cynowe krzyże^[80]. Ze świątyni w Pucku skradziono natomiast jedno naczynie na oleje święte „zum Gebrach bei Kranken”^[81]. Łupem złodziej w Goręczynie padł natomiast m.in. mały metalowy kociołek do obmywania rąk przez duchownych rozdających komunię wśród wiernych oraz mała cynowa ampuła mszalna^[82]. Z kościoła w Starogardzie złodzieje ukradli metalową puszkę na hostię, „ein echt silbernes Patificat nebst Reliquiem”, jedną srebrną kadzielnice oraz mały krucyfiks o wadze ponad jednego funta. Z innych przedmiotów zrabowanych z tego kościoła warto również wskazać na trzy srebrne tablice, z których na jednej znajdował się rodzinny herb (*Familien-Wappen*) oraz dwie inne tablice z których na jednej znajdował się wizerunek Marii natomiast na drugiej cierpiącego Chrystusa (*Leiden Christi*), a także srebrne serce oraz obudowa obrazu przedstawiającego wniebowstąpienie Chrystusa oraz 10 przykazań na górze Synaj (*die Umkleidung vom Bilde der Verkärung Chrisiti und der Gesetzgebung auf dem Berge Sinai*)^[83]. Z zakrystii jednego z gdańskich kościołów skradziono natomiast bliżej nieokreślone naczynie (*Nauchfaß mit einem Schiff*), parę ampuł mszalnych, naczynie na olej święty, krzyż z Jezusem Chrystusem oraz, co interesujące, figury Chrystusa zerwane z drewnianych krzyży^[84]. Z kościoła w Nowiej Cerkwi skradziono z kolei w październiku miedzianego Melchizedeka [zapewne chodzi o figurkę] o wadze minimum dwóch łutów^[85].

Również lichtarze nader często padały łupem złodziei. Przykładowo z kościoła w Redzie skradziono w roku 1830 cztery mosiężne lichtarze ołtarzowe z których dwa większe posiadały wygrawerowaną datę 1660^[86]. Z kościoła w Dallwinie w podobnym czasie skradziono sześć tego typu lichtarzy^[87]. Cztery

80 AzD, 1823, s. 251-252; AzD, 1823, s. 272-273.

81 AzD, 1832, s. 589-590.

82 AzD, 1823, s. 607-608.

83 AzD, 1823, s. 629-630.

84 AzD, 1829, s. 418-419.

85 AzD, 1830, s. 381.

86 AzD, 1831, s. 3

87 AzD, 1831, s. 36.

duże lichtarze skradziono natomiast z kościoła św. Jakuba w Oliwie. W tym przypadku dodano, iż owe lichtarze za podstawę posiadały trójnóżki w formie kul^[88]. Ponadto, z tego samego kościoła skradziono również w tym czasie dwa metalowe lichtarze ołtarzowe „mit runden Füßen und mit Tüllen”^[89]. Obok lichtarzy łupem złodziei padały również świece.

Z kościołów katolickich rabowano także wiele tekstyliów takich jak alby, ornaty, dalmatyki, humerały, ręczniki oraz ogólnie pojętą bieliznę ołtarzową^[90]. Wśród kradzionych przedmiotów znajdowały się także funeralia, takie jak choćby czarna żałobna kapa wykończona białą atłasową taśmą z kościoła w Żukowie^[91].

Złodzieje nie gardzili również gotówką oraz biżuterią. Przykładowo, na skutek rabunku kościoła w Pogorzalej Wsi, złodzieje pozyskali gotówkę w wysokości 100 reichstalarów z czego 91 reichstalarów znajdowało się w nominale jeden do jednego, natomiast 9 w nominale 1/6 talara. W przypadku rabunku kościoła w Klonówce, zaznaczono natomiast, iż ze zrabowanej sumy 1 reichstalara i 10 srebrnych groszy, część monet była srebrna, część natomiast miedziana^[92]. W przypadku biżuterii można natomiast odnotować rabunek kościoła w Fiszewie w wyniku którego poza srebrnym krzyżem zdobionym bursztynem, zabrano również sznur białych pereł^[93].

Rabunki w kościołach ewangelickich

Kościoły ewangelickie padały celem złodziejskich szajek znacznie rzadziej aniżeli kościoły katolickie. Z pewnością wpływ na to miało o wiele bardziej ubogie wyposażenie takich świątyń, co doskonale daje się zauważyć poddając analizie przedmioty rabowane z kościołów ewangelickich. Brak tu bowiem złotych i srebrnych paramentów oraz ogólnego przepychu w który obfitują świątynie katolickie. W zasadzie nie odnotowuje się tu przedmiotów wykonanych ze złota czy srebra, a jedynie cyny, miedzi oraz brązu. O złocie i srebrze wspomina się jedynie w przypadku frędzli z nakrycia ołtarzowego, które padło łupem złodziei w kościele w Próchniku (skradziono stamtąd również srebrne zdobienia

88 AzD, 1831, s. 46-47.

89 Ibidem.

90 E. Kizik, *Rabunki w kościołach...*, s. 49-51.

91 E. Kizik, *Rabunki w kościołach...*, s. 48.

92 AzD, 1835, s. 82.

93 AzD, 1831, s. 136-137.

w które wyposażona była kościelna skarbona)^[94] oraz frędzli z nakrycia ambony w kościele w miejscowości Przyjaźń (*Reinfeld*) w powiecie kartuskim^[95] i miejscowości Juskowo (*Gischkau*) w powiecie gdańskim^[96].

W przypadku przedmiotów z metalu, tj. cyny, miedzi tudzież brązu, mowa jest o lichtarzach (*Armleuchter, Kirchenleuchter, Altar-Leuchter*), misach chrzcielnych (*Taufschüssel, Taufbecken*), doniczkach/wazonach (*Blumentöpfe, Blumen-Vasen, Kännchen*) a także talerzach do kolekt (*Collekten-Teller*) oraz kościelnych skarbonach (*Klingsäckel*). Wyjątkowo kradziono również innego rodzaju przedmioty. Dobrym tego przykładem jest włamanie do kościoła pw. Podwyższenia św. Krzyża w Myszewie Wielkim (*Groß Mausdorf*), w wyniku którego zrabowano między innymi „sämmtliche Kriegeres Denkmünzen, nebst den Berichtigung-Scheinen zum Tragen für die verstorbenen Inhaber derselben” oraz żelazny pręt do ryglowania tylnych wrót kościoła^[97]. Z kolei w przypadku kościoła w Rokitnicy, spośród kilku innych przedmiotów, zrabowano również jedną miedzianą spluwaczkę (*Spucknapf*)^[98].

Tak jak i w przypadku świątyń katolickich, tak i rabując kościoły ewangelickie, złodzieje często zagarniali różnego rodzaju tekstylia. Poza wspomnianymi już nakryciami ołtarzowymi, były to na przykład ręczniki oraz niezwykle rzadko szaty liturgiczne (*Chormantel*)^[99]. Łupem złodziei padały w tym przypadku również funeralia, takie jak choćby lniane całuny (*leinenes Leichenlaken*)^[100], trumienne nosze oraz tabliczki trumienne na których znajdowały się inskrypcje (*Sargplatten mit Inschriften*)^[101].

Wypada w końcu odnotować, iż w przypadku świątyń ewangelickich, łupem padały także, w przeciwieństwie do ich katolickich odpowiedników, różnego rodzaju księgi liturgiczne, śpiewniki, biblie itp. Niezwykle interesujące w typ przypadku jest włamanie do kościoła w Sobieszewie (*Bohnsack*), w wyniku którego zrabowano wiele dokładnie opisanych liturgicznych ksiąg kościelnych. Jak wskazuje się w ogłoszeniu, były to: „ein sächsisches Kirchenbuch

94 AzD, 1829, s. 393-394.

95 AzD, 1831, s. 247-248.

96 AzD, 1831, s. 234-235.

97 AzD, 1832, s. 307.

98 AzD, 1831, s. 148.

99 AzD, 1829, s. 393-394.

100 AzD, 1829, s. 393-394.

101 AzD, 1830, s. 247-248.

mit beigebundener alter Danziger Agende und alten Liturgien in schwarzem Lederbande mit goldenem Schnitt, auf dem einen Deckel die Buchstaben N. G. F., auf dem andern eine Jahreszahl; eine alte Danziger Agende von 1708, eben so gebunden, inwendig viel beschrieben; eine neue Danziger Agende von 1811 in schwarzem Lederbande mit goldenem Schnitt, auf dem Titel aufgeschrieben *der Kirche zu Bohnsack gehörig*; ein altes Danziger Gesangbuch von 1793 in schwarzem Lederbande mit goldenem Schnitt, auf dem weissen Blatt vorn aufgeschrieben: *Carl Adolph Blech, Bohnsack den 20. April 1826.*; ein altes Danziger Evangelienbuch in 12mo, durch angeklebtes Papier zum Oktavbande eingebunden, in schwarzem Lederbande mit weißem Schnitt, inwendig sehr viel beschrieben^[102]. Również ze wspomnianego już kościoła w Rokitnicy, skradziono szereg kościelnych ksiąg, tj. „1 alte Kirchen- Agende; 1 altes Evangelienbuch; 1 neues Gesangbuch auf welchem auf der äußern Seite des Umschlages mit lateinischen goldenen Buchstaben aufgedruckt ist: *für die Kirche zu Müggenhahl*; eine Bibel^[103].

Tradycyjnie już, tam gdzie była taka możliwość, złodzieje chętnie przywłaszczali sobie również gotówkę, tak jak miało to miejsce w przypadku rabunku kościoła w miejscowości Leszkowy na podgdańskich Żuławach, gdzie łupem złodziei padła „aus dem Schranke das Säckelgeld mit 3 Rthlr. 13 Sgr. 8 Pf. in Kupfermünzen^[104].

Niekiedy, przestępcy rabowali także drobne przedmioty o wątpliwej wartości. Poza wspomnianymi już doniczkami i prętem do ryglowania kościelnych drzwi, można tu dodać kradzież małego lustra, które znajdowało się w zakrystii kościoła w Myszewie Wielkim^[105].

W przypadku niektórych ogłoszeń, podawano również wartość skradzionych przedmiotów. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku rabunku kościoła w miejscowości Dworek (*Baarenhoff*). Wśród skradzionych przedmiotów, zrabowano tam zatem lichtarz kościelny o wartości 50 reichstalarów, dwa duże mosiężne lichtarze ołtarzowe o wartości 10 reichstalarów za sztukę, dwie duże świece o wartości 2,5 reichstalara jedna, dwie wypalone świece o wartości 2 reichstalarów oraz jeden drobny dzwonek odkręcony z kościelnej skarbony o wartości 20 srebrnych groszy. Łącznie zrabowane przedmioty wyceniono na sumę ponad 76 reichstalarów^[106].

102 AzD, 1831, s. 586-587.

103 AzD, 1831, s. 148.

104 AzD, 1832, s. 303.

105 AzD, 1832, s. 307.

106 AzD, 1830, s. 320.

Podsumowanie

Rabunki w kościołach występowały na terenie całej rejencji gdańskiej. Niewątpliwie jednak, daje wyróżnić się powiaty w których zjawisko to było częstsze. Wśród wielu świątyń których wyposażenie padało łupem złodziejskich szajek, zdecydowanie przeważały kościoły katolickie. Jak pokazuje analiza przedmiotów rabowanych z takich świątyń, ich wyposażenie było o wiele bogatsze aniżeli wyposażenie analogicznych świątyń ewangelickich. Złodzieje, wchodząc do świątyni, działali w pośpiechu często zabierając ze sobą wszystko co było pod ręką i gubiąc po drodze pewne przedmioty. Po dokonanej kradzieży, skradzione przedmioty trafiały w ręce paserów, których zadanie polegało na sprzedaży zagarniętych dóbr, w taki sposób, ażeby nie wzbudzać żadnych podejrzeń. Możemy się wyłącznie domyślać, iż w tym przypadku działał cały system wzajemnych zależności, którego celem było wzbogacenie się kosztem zagarniętego mienia. Pytaniami bez odpowiedzi, pozostają natomiast pytania o docelowych odbiorców przedmiotów zagarniętych ze zrabowanych kościołów, jak również o motyw działania złodziejskich szajek oraz o status społeczny osób które stanowiły część składową tego typu organizacji.

Aneks. Wykaz świątyń zrabowanych w I połowie XIX wieku według danych z „Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Danzig” w latach 1816-1848.

Czas włamania	Miejscowość (Powiat, okoliczności)	Rodzaj świątyni	Wykaz skradzionych przedmiotów	Źródło
początek lipca 1820 roku	Czarnilaß, (Amte Preuß. Stargardt) - Czarny Las (powiat starogardzki)	Filial-Kirche (kościół filialny)	Ein kostbarer Meß-Ornat. Derselbe bestand in einem feinen seidnen Stoff, dessen Grundfarbe seegrün war. In der Mitte befanden sich seidene Blumen von grüner, gelber und blauer Farbe, mit silberner Mitte eingewirkt. Um diesen Ornat befanden sich ungefähr 16 Ellen echte silberne Tressen von 5/4 Zoll Breite, mit zackigen Rändern in der Stickerei und Linien und kleinen Würfeln in der Mitte; ein anderer, ebenfalls kostbarer Ornat. Derselbe zeichnet sich aus durch carmasinrothe Grundfarbe, feinen seidnen Stoff, silberne Blumen und gelbe Blättern-Guirlanden, welche letztere goldene Früchte hatten und durch Tressen von der Länge und Würde, wie beidem ersteren Ornat; ein dritter Ornat, bestehend aus einem rosa seidnen Stoff, mit ordinaireren plattierten Tressen; ein vierter Ornat, ebenfalls von Seide, dunkel-rother Farbe und mit goldenen und gelb seidnen Mittel-Blumen; ein fünfter Meß-Ornat. Derselbe war von weißer Seidene und hat verschiedenartige Bouquets, schmale gebülmte Seitenkanten und plattierte Tressen; die Tressen vom sechsten feierlichen Meß-Ornat. Sie waren 5/4 breit, gekiepert und echt; vom Vesper-Kasel die plattierten Tressen; 13 Altar-Tücher von mittlerer Leinwand; 3 leinene Meß-Alben; 2 Meß-Alben von Cambray; Chor-Hemde von Mousselin; 1 Chor-Hemde von Cambray; 2 Ministranten-Chor-Hemden von ordinaier Leinwand; 2 große Handtücher; 1 altes in schwarzes Leder gebundenes Evangelien-Buch; 1 altes, in schwarze grobe tuchene Sarg-Decke.	AzD, 1820, s. 393-394
Noc z 2 na 3 lutego 1822 roku	Köln (Neustädter Kreises) - Kielno (powiat wejherowski)	katolicka	Ein versilberter Altar-Kelch aus dem Hoch-Altare; Zwei versilberte Bekleidungen von zweitem Altar-Bildern; Eine kleine silberne Opfer-Tafel in der Form eines Herzens; Von dreien Ornaten goldene und von zweien Ornaten silberne Treffen abgetrennt und genommen; Zwei Altar-Tücher von Battist mit Franzen; Vier dito von seiner Leinwand; Zwei große und acht kleine Handtücher; Zwei lange Chorhemden und zwei kleine dito von Battist.	AzD, 1822, s. 98-99

Noc z 21 na 22 marca 1822	Zuckau (Kreis Carthaus) - Żukowo (powiat kartuski)	St. Johannis-Kirche (kościół św. Jana)	Ein Ornat von weiß seidnem Zeuge mit silbernen Tressen; ein Ornat von rothen Zeuge; sechs Kelch-Bedecke von Seide, verschiedener Farbe; sechs Corporalien von Linnen; ein Meß-Hemde; ein Chor-Hemde; ein fünf Ellen langes Handtuch; sechs zimmerne große Altar-Leuchter; ein hölzernes Gefäß mit heiligen Oel, welches sich in drei zimmernen runden Gefäßen befand; ein zimmerner Teller und zwei zimmerne Wasser- und Wein-Gefäße; ein Band gelbe gläserne Perlen, von einem Bilde abgerissen; zwei kleine Handtücher, und fünf und vierzig Groschen, in Schillingen bestehend.	AzD, 1822, s. 243-244
Noc z 15 na 16 kwietnia 1823	Alt-Schottland - Stare Szkoty	katolicka	1 blecherne stark vergoldete Monstranz; 1 silberner vergoldeter Kelch und Patine; 1 silberne kleine Muschel, zum Gebrauch bei der Taufe; 1 Gefäß mit 3 Abtheilungen zum heiligen Oele von Messing, etwas vergoldet; 2 zimmerne Kreuze; 1 messingenes Rauchfaß mit messingenen Ketten; 1 messingenes Gefäß zum Bernstein- und Weihrauch- Pulver; 3 sogenannte Alba oder lange Priester-Hemden.	AzD, 1823, s. 251-252; AzD, 1823, s. 272-273
Noc z 12 na 13 września 1823	Putzig - Puck	katolicka	die von gediegenem Silber verfertigte Bekleidung und zwei Bischofsmützen der Bilder Petri und Pauli und der Mutter Gottes; eine kleine silberne und vergoldete Medaille; ein kleines vergoldetes Kreuz; zwei silberne Herzen mit Inschriften; auf dem einen: Praepositus Kutowski, L. Mischke, D. Amort, auf dem andern: T. Busch, G. Siegel; eine Weltkugel von gediegenem Silber, worauf eine Schlange befindlich ist.	AzD, 1823, s. 565-566

Noc z 19 na 20 września 1823	Rahmel - Rumia	katolicka (Pfarrkirche)	Ein großer silberner Meßkelch, inwendig vergoldet, der unterm Fuße mit den Buchstaben I. E. V., der Jahreszahl 1731 und mit halb eingravirten Worten: Eccles. Ramlen. Gezeichnet war; eine kleine silberne Patine nebst Oelgefäßen, beides inwendig vergoldet und mit oben genannten Buchstaben gezeichnet, zum Gebrauch bei Kranken; ein grün bunt seidener, mit silbernen Tressen besetzter Kasel und eine dergleichen Kappe; ein dunkelroth sammetter, mit blaßroth seidenen Flügeln und weißem Seidenzeuge gefütterter Baldachin, mit goldenen Spitzen besetzt; Vier bis Fünf Thaler baar Geld, durch Ausbruchs des Kirchen-Geld-Kastens.	AzD, 1823, s. 589-590
Noc z 23 na 24 września 1823	Mattern - Matarnia	katolicka (Pfarrkirche)	Ein plattirter, inwendig vergoldeter Communion-Kelch, mit einer dabei angemachten vergoldeten Patine; von dem Tabernakel eine weiß seidene, mit silbernen Tressen verzierte Gardine; von demselben Tabernakel eine Verzierung, die sich oben befand, bestehend aus einer messingnen Kugel und einem kleinen messingnen Kreuze; drei Pfund Wachs.	AzD, 1823, s. 606-607
Noc z 28 na 29 września 1823	Gorrenczyn - Goręczyno	katolicka	Drei Thaler baar Geld aus dem aufgebrochenen Kirchen-Kasten; Der Oblaten-Kelch von Messing, von außen versilbert, von innen vergoldet, mit einem kleinen, stark vergoldeten Kreuze auf dem Deckel, etwa 20 Rthlr. an Werth; ein kleiner metallner Kessel zum Reinigen der Hände für den Meßhaltenden Geistlichen bei Austheilung des heiligen Abendmahls; eine kleine zimmerne Ampulle.	AzD, 1823, s. 607-608

Noc z 2 na 3 października 1823	Neuteich - Nowy Staw	katolicka (Pfarrkirche)	Aus dem Ciborium des Hochaltars ein großer silberner, von innen und außen vergoldeter Communicanten-Kelch nebst einer großen silbernen, von innen vergoldeten Patine; von einem, der Bruderschaft zugehörigen tragbaren Marienbilde eine, aus gediegenem Silber mit eingearbeiteten Blumen verzierte angefertigte Bekleidung, ungefähr 2 Fuß hoch und 1½ Fuß breit; eine silberne Krone, ungefähr 3 Zoll hoch, oben mit einem Kreuze; von dem, an diesem Bilde befindlichen Jesus-Kinden ebenfalls eine silberne Krone, ungefähr 1½ Zoll hoch, oben mit einem Kreuze; vier silberne Schilder von ovaler Gestalt, ungefähr 3 Zoll hoch, mit kleinen Öffnungen zum Durchziehen eines Bandes beim Aufhängen derselben versehen; zwei silberne Schilder, in Gestalt eines Herzens, ungefähr von der Höhe der vorigen; sieben Stück silberne Sterne, welche zum Hauptschmucke des Bildes dienen, jeder Stern ungefähr von 2 Zoll im Durchmesser; ein kleines silbernes Kreuz, ungefähr 2 Zoll hoch; von einem anderen, ebenfalls der Bruderschaft zugehöriger tragbaren Marienbilde 7 Stück silberne Schilder.	AzD, 1823, s. 619-620
Noc z 14 na 15 października 1823	Stargardt - Starogard	katolicka	Eine kleine silberne Monstranz; von der zweiten Monstranz der Untersatz, von Metall und stark vergoldet; drei metallene, stark vergoldete Kelche; eine metallene Büchse zu Oblaten; zwei silberne Patinen, stark vergoldet; ein echt silbernes Patificat nebst Reliquien; ein kleines Cruzifix, an Gewicht über ein Pfund schwer; ein echt silbernes Räucher-Gefäß, ½ Pfund schwer; ein Gewand des heiligen Antonius, in zwei Stücken, in Silber; zwei echt silberne Kronen, nach katholischem Gebrauch; ein verdeckter silberner Communion-Kelch; ein silberner Kelch, im Innern vergoldet, in altem Costüm; drei silberne Tafeln, worunter eine mit einer silbernen Kette befindlich, auf einer dieser Tafeln ist ein Familien-Wappen zu bemerken; zwei silberne Tafeln, auf der einen ist das Bild der heiligen Maria und auf der andern das Leiden Christi; ein silbernes Herz; die Umkleidung vom Bilde der Verkörperung Christi und der Gesetzgebung auf dem Berge Sinai.	AzD, 1823, s. 629-630

Noc z 28 na 29 listopada 1823	Schönberg - Ostaszewo	katolicka	Silberner Communion-Kelch; 2 silberne Kelche mit Patinen; 1 silberne, zum Theil vergoldete Monstranz; 2 silberne Wein-Ampullen nebst silbernen Teller; 1 Pacifical von Composition; 1 blechernes Kästchen mit 50 Fl. Preuß.	AzD, 1823, s. 714
Noc z 20 na 21 lutego 1824	Köln - Kielno	katolicka	Drei Altar-Tücher von feiner Leinwand; zwei große messingne Leuchter; zwei kleine metallene Leuchter; fünf Wachslichte.	AzD, 1824, s. 173-174
Noc z 22 na 23 sierpnia 1825	Marienburg - Malbork	katolicka (kościół świętego Jana Chrzciciela w Malborku - Johanniskirche zu Marienburg)	Ein silbernes Kleid, hin und wieder vergoldet, von 2 Fuß 1 Zoll Länge und 1 Fuß 4½ Zoll Breite; eine silberne vergoldete und eine silberne Krone; sechs silberne Schilderchen mit dem Namen Jesus und Maria; zwei Platten von Silber, in der Form eines Engels.	AzD, 1825, s. 567-568
30 grudnia 1828	Oxhöfft - Oksywie	katolicka	Ein glatter silberner Kelch ohne Zeichen circa ¼ Quart enthaltend; ein glatter silberner Kelchdeckel.	AzD, 1829, s. 4
Noc z 11 na 12 października 1829	Trunz - Milejewo	ewangelicka	1 Rthlr. in Kupfergeld; eine weiß mousline Altardecke und ein rothseidenes Tuch vom Altar-Pulte.	AzD, 1829, s. 418-419
Noc z 15 na 16 października 1829	Doerbeck - Próchnik	ewangelicka	eine grünseidene Altardecke mit goldenen Franzen; eine blau Altardecke mit silbernen Franzen; zwei Altar-Leinwand-Decken; ein leinenes Leichenlaken; drei schwarzseidene Kelchdecken; ein gelbseidenes Tuch von der Kanzel; ein Chormantel; vom Klingsäckel die silberne Verzierung; ein gelbseidenes Tuch mit Blumen; ein weiß Tuch mit Blumen vom Altar.	AzD, 1829, s. 393-394

Noc z 24 na 25 października 1829	Zuckau - Żukowo	katolicka (Kloster-Kirche)	Ein silberner Kelch, gegen 3 Pfund schwer, stark vergoldet mit einem Deckel auf welchem eine kleine Weltkugel mit einem Kreuz; eine silberne Krone vom Marienbilde mit Steinen und sonstigen gewöhnlichen Verzierungen; desgleichen eine silberne Krone, vom Kind Jesu gleichfalls mit Steinen und sonst gewöhnlichen Verzierungen; ungefähr 7 Rthlr. baar in Münze und Kupfergeld.	AzD, 1829, s. 375; AzD, 1829, s. 418-419
Noc z 27 na 28 października 1829	Sakristei einer hiesigen katholischen Kirche - zakrycia jednego z [gdąskich] kościołów katolickich	katolicka	Drei vergoldete silberne Kelche nebst Patinen; Zwei dergleichen kleine Patinen; Ein silbernes Nauchaß mit einem Schiff; Ein paar Ampullen und ein Gefäß zum heil. Oehl.; Ein Kreuz mit einer Christus Figur; Eine Christusfigur von einem hölzernen Kreuze losgerissen; Eine ordinaire Prediger Alba.	AzD, 1829, s. 418-419
Noc z 30 na 31 października 1829	Nieder Prangenau - Pręgowo Dolne	katolicka	Eines Kommunion-Kelchs; eines zinnernen Kreuzes mit der Christus-Figur vom hohen Altare; einer Leinwands- Altardecke von dem Marien-Altare; zwei Leuchter von Zinn; zweier Ampullen (kleine Kännchen) von Zinn.	AzD, 1829, s. 406-407
Noc z 27 na 28 maja 1830	Reinfeld - Przyjaźń	ewangelicka	Zwei großen zinnernen Altar-Leuchter, gezeichnet Knaack und wahrscheinlich 1731; einer zinnernen Taufschüssel, 1' 3 - 5" breit; einer roth damasteten Altardecke mit goldenen Borten der dazu gehörigen durchbrochenen Decke und des Pulttuchs; einer roth sammtenen Kanzeldecke mit silbernen Frangen; einer roth kattunen weißgeblühten Altardecke; acht bis neun weißer oder gelber Sargplatten mit Inschriften; zwei fast neuer Wachsaltralichte; eines blau seidenen Tuchs mit silberner Tresse; eines blau seidenen Pulttuchs; drei blecherne und zweier zinnernen Collekten-Teller; eines messingenen Klingsäckels.	AzD, 1830, s. 247-248

Noc z 20 na 21 sierpnia 1830	Baarenhoff - Dworek	ewangelicka	Ein fein gelb metallener Kirchenkronleuchter, wovon die Diebe zwei Armleuchter verloren haben die des Morgens in der Kirche gefunden worden sind im Werthe von 50 Rthlr.; Zwei große messingne Altarleuchter á Stück 10 Rthlr.; Zwei große Wachslichte á 2½ Rthlr. - 5 Rthlr.; Zwei niedergebrannte Wachslichte - 1 Rthlr.; Eine feine Glocke vom Klingsäckel abgedreht - 20 Sgr. (Summa: 76, 20).	AzD, 1830, s. 320.
Noc z 3 na 4 września 1830	Kielau - Chylonia	katolicka	Eine roth tuchene Altardecke mit gelben Streifen an den Ecken besetzt und in der Mitte mit einem aufgenähten Kreuze und Herzzeichen und der Jahreszahl 1819 von gleichem gelbem Tuche; fünf weiße leinene Altartücher mit schmalen Zwirnbornten besetzt; ein kleines weißes Korpswall oder geistliches leinenes Ueberzughemde; acht große zinnerne Leuchter mit aufgestellten Wachskerzen; zwei kleine Leuchter vom Kirchenbilde mit 2 Wachskerzen; der Anzug und Putz der Mutter-Gottesbildes, als: a) eine Art von battistener Kleidhülle mit schmaler goldener Tresse, b) blau seidene Gardinen mit silbernen Tressen, c) braun und weiß gestreifte seidene Gardinen mit silbernen Tressen, d) eine kleine silberne Krone und einige silberne Herzen, Füße, Hände und ähnliche vola Geschenke, die an die Heiligenbilder angeheftet zu werden pflegen, e) eine Schnur vergoldeter Perlen; eine zinnerne Lampe.	AzD, 1830, s. 351-352
Noc z 10 na 11 września 1830	Mattern - Matarnia	katolicka	6 große zinnerne Leuchter; 3 zinnerne Blumentöpfe; 1 messingener Communion-Kelch mit Bekleidung; 1 silbernes vergoldetes Kleid vom Bilde des heiligen Valentinus nebst 2 silbernen Vota und 2 seidenen Gardinen; eine große batistene brodirte Tabalie; zwei kleine dergleichen; zwei weiße, eine rothe, eine blaue Kasel; zwei Vesper-Kappen, eine rothe und eine schwarze; zwei mit Frangen besetzte Alben; zwei Priester- und 2 Knaben-Chorrröcke.	AzD, 1830, s. 352-353

Noc z 14 na 15 września 1830	Quaszin - Chwaszczyno	katolicka	1 Zwei große zimmerne Leuchter mit 3 Kugeln; 2 Ein großes und ein kleines zinnernes Kruzifix; 3 Eine leinene Altar-Bekleidung.	AzD, 1830, s. 364
Noc z 23 na 24 września 1830	Kladau - Kłodawa	katolicka	1 Dreizehn messingne und vier zimmerne Leuchter; 2 Ein übersilbertes Marienbild; 3 Sechs zimmerne Blumenkännchen; 4 Drei Antependien oder Altargardinen; 5 Acht große Altartücher von verschiedener Art ausgestickt; 6 Drei Altartücher; 7 Ein rothes und ein graues Altartuch.	AzD, 1830, s. 363-364
Noc z 11 na 12 października 1830	Neukirch - Nowa Cerkiew	katolicka	Ein kupferner Kelch nebst kupferner Patene; Ein kupferner Melchisedech ungefähr 2 Loth schwer; Einige Pfunde Wachs, und Sechs Altar-Tücher.	AzD, 1830, s. 381
Noc z 25 na 26 października 1830	Tiegehagen - Cyganek	katolicka	Silberner Communion-Kelch mit Deckel inwendig stark und auswendig schwach vergoldet, mit dem Silberstempel aus einem Adler bestehend, sonst ohne Zeichen, Werth 33 Rthlr. vom Deckel war das Kreuz in der Form eines eisernen Kreuzes abgebrochen, das mit entwendet ist 4 Corporale. 5 sgr; 3 leinwandne Altardecken 13 Ellen. 1 Rthlr. 22 sgr. incl. 1 mit ½ Zoll breiten Spitzen; 1 Subcorporale. 4 sgr; 16 Wachslichte, zusammen 11 Pfund. 4 Rthlr. 12. Sgr.; 2 zimmerne Kännchen. 28½ Rthlr.; 1 Damastener Vorhang ein und eine halbe Elle mit kleinen Blumen von verschiedener Farbe. 2 Rthlr.; 2 weiß mousseline Vorhänge 3 Ellen. 2. Rthlr.; 1 grün raschne Altardecke 3 Ellen. 1 Rthlr.; 2 weiß leinene Altardecken, 1 mit schmalen Kanten besetzt, die andere glatt 8 Ellen. 1 Rthlr. 2 sgr.; 1 grün raschne Altardecke 3 Ellen. 1 Rthlr.; 2 weiß mußline Vorhänge 3 Ellen. 2 Rthlr.; 2 roth damastine Vorhänge 3 Ellen. 4 Rthlr.; 5 Vota von Silberblech: * 1 Fuß; 4 Zoll lang, 1 Zoll breit; * 1 Hand; 4 Zoll lang, 1 Zoll breit; * 1 Kreuz; 4 Zoll lang ¾ Zoll breit; * 2 Herzen; 4 Zoll lang, 3 Zoll breit; * 4 Sterne von Silberblech 1 Zoll breit. (Zusammen Werth: 67, 13½).	ÖAD, 1830, 251-252

Noc z 26 na 27 października 1830	Reichenberg (Danziger Landkreis) - Bogatka (powiat gdański)	ewangelicka	Von einem metallenen Kronleuchter zwölf an demselben befindlich gewesene Armleuchter; zwei große messingne Armleuchter von der Kanzel; ein messingner Armleuchter von der Kanzel; zwei messingne kleine Wandarmleuchter; ein zinnernes Taufbecken; zwei zimmerne Blumenköpfe.	AzD, 1831, s. 2-3
Noc z 9 na 10 listopada 1830	Seefeld - Przdokowo	katolicka	4 sogenannte Halben (Meßgewände des Priesters); 2 kurze Hemden von Battist; 12 Stück sogenannte Velum, welche zur Bedekung des Kelchs bei der Messe dienen; 2 sogenannte Corporale und 4 Purifikatoria; circa 7 Stück Wachslichter; ein Stück Leinwand, Altardecke, ungefähr 10 Ellen lang und 10 Ellen breit; 2 kleine Herzen von Silber und ein kleines 4eckiges Votum; 1 roth Sammetkleid mit Gold und Silber besetzt; vom Marienbilde, circa 1½ Elle lang und 2 Ellen breit; 1 grau seidenes Kleid mit goldenen Tressen; 1 Krone vom Marienbilde; 1 dergleichen vom Kinde Jesu; 1 battistenes Handtuch mit baumwollener Tresse; 2 rothe Gardinen vom Marienbilde mit gelb seidenen Franzen; 3 braune Sammet-Gardinen mit weißen Tressen und 4 Troddeln von Gold und Silber, Anputz vom Marienbilde, Bänder und dergleichen; 1 Altardecke, braun und carmoisin mit grün und rothen Tressen.	AzD, 1830, 400-401
Noc z 20 na 21 listopada 1830	Carthaus (St. Catharinen-Kirche) - Kartuzy (kościół św. Katarzyny)	-	Drei alte Kambrri-Altardecken; Zwei dergleichen grüne Altardecken; Eine alte seidene Altardecke; ein Stück gelbe Tressen.	AzD, 1830, 415-416
Noc z 26 na 27 listopada 1830	Neustadt - Wejherowo	- kościół klasztorny (Klosterkirche)	Ein silberner inwendig vergoldeter Kommunion-Kelch nebst Deckel, letzterer eine Krone mit verschiedenen Verzierungen bildend, etwa 1 Fuß 2 Zoll hoch; 16 leinene Altardecken; 4 feine Altardecken mit Stickereien; 25 große Kirchenlichter; einige Kirchenlichte etwa 6 Rthlr. werth.; 3 mousseline Vorhänge.	AzD, 1830, s. 415

Noc z 10 na 11 grudnia 1830	Rheda (Neustädter Kreis) - Reda (powiat wejherowski)	katolicka	Vier leinene Altartücher circa 6 bis 7 Ellen lang; vier messingne Altarleuchter, von denen die beiden größern mit der Jahrzahl 1660 bezeichnet waren; Zwei Gardinen von Mousselin; Ein messingnes versilbertes Kleid vom Processionsbilde.	AzD, 1831, s. 3
Noc z 17 na 18 grudnia 1830	Neukirch - Nowa Certkiew	katolicka	Ein kupferner Kelch sehr leicht vergoldet.	AzD, 1831, s. 36
Noc z 22 na 23 grudnia 1830	Dallwin (Kreis Stargardt) - Dalwin (powiat starogardzki)	Katolicka - kościół filialny (Filial-Kirche)	Ein zinnernes Altar-Kreutz; ein messingnes dito; Sechs zinnerne Altarleuchter; zwei weißseidene Kasel; zwei rothseidene do.; ein blauseidener do.; ein grüneidener do. und ein schwarz seidener Kasel; eine blau seidene Kappe; Eine Albe von Leinwand; ein Chor-Hemde von Leinwand; zwei kleine dito.; vier kleine Handtücher von Leinwand; drei Altardecken von Leinwand.	AzD, 1831, s. 36
Noc z 13 na 14 stycznia 1831	Pfarrkirche St. Jakobi zu Oliva - Kościół farny św. Jakuba w Oliwie	katolicka	Vier große zinnerne Altar-Leuchter mit dreieckigen und auf drei Kugeln stehenden Füßen; zwei metallene Altar-Leuchter mit runden Füßen und mit Tüllen; ein broncener Communion-Kelch mit Deckel früher stark vergoldet, jetzt aber schon sehr abgerieben; zwei zinnerne Teller, länglich und mit kleinen Biegungen; eine schon etwas ausgebrochene Perlmutter-Schnecke mit einem Fuße und Deckel von Gürtlerarbeit, als Weichrauchfaß; zwei Tabalions (Altardecken) von weißer Leinwand; ein Chorhemde von weißer feiner Leinwand ohne Aermel; eine wollene, roth, gelb und schwarz gewürfelte mit ähnlichen Frangen besetzte Altar-Decke; eine roth tuchene große Fußdecke worauf der Namenszug F. P. W. mit gelbem Tuch ausgehäht und besetzt; eine rothe Decke zur Communion-Bank, aus einer gekiepten Boy bestehend; zwölf Stück gelbe Wachslichte.	AzD, 1831, s. 46-47

Noc z 28 na 29 marca 1831	Saalau - Żuławka	katolicka kaplica (Kapelle)	1 Priester-Anzug, Albe genannt, von ordinairem weißer Leinwand; 1 Chorhemde von weißer Leinwand; 3 Altartücher von weißer Leinwand; 1 Gürtel von weißem Zwirn; 1 Handfaß mit einem Becher von Zinn; 1 Kessel von Messingblech; 1 Gefäß, Schiffen genannt, zum Rauchwerk von Zinn; 6 große zinnerne Altarleuchter; 4 kleinere zinnerne Altarleuchter; 4 ganz kleine zinnerne Leuchter.	AzD, 1831, s. 136-137
Noc z 7 na 8 kwietnia 1831	Liessau (Amts Marienburg) - Lisewo (urząd malborski)	katolicka (Filial-Kirche)	Ein silberner Stern von dem Altarbilde 1 3/4 Loth wiegend; Zwei Kaseln; Drei weiße Altarbekleidungen von Linnen; Eine Priester Albe; Ein dergleichen Chorhemde; Zwei Kelch-Corporalien von Linnen, nebst einem Gürtel zum Meßgewand.	AzD, 1831, s. 116
Noc z 12 na 13 kwietnia 1831	Fischau (Amts Marienburg) - Fiszewo (urząd malborski)	katolicka	18 Rthlr. 8 Sgr. 8 Pf. Kupfergeld; 1 Monstranz von Composition mit Vergoldung in Gestalt einer Sonne und oben eine Weltkugel mit einem Kreutz; 1 Kommunikanten-Kelch von Composition, von außen versilbert, von innen vergoldet; 1 silberner und vergoldeter Kelch, von getriebener Arbeit, auf dem Fuße mit Engelsköpfen, 1 Mark 6 1/2 Loth schwer; 1 silberne Krone 3 Loth schwer; 1 kleine dito 2 3/4 Loth schwer; 1 silberner Zepter 2 1/8 Loth schwer; 3 silberne Vota, zusammen 2 1/8 Loth schwer; 1 silbernes Kreutz, unten mit Bernstein verziert 1 1/4 Loth schwer und 1 Schnur weiße Perlen.	AzD, 1831, s. 136-137
Noc z 2 na 3 maja 1831	Gischkau - Juszkowo	ewangelicka	2 metallene Arme von dem Kronleuchter; 2 metallene Altarleuchter; 2 zinnerne Untersätze zu den Leuchtern; 2 zinnerne Blumen-Vasen; 1 weiß leinene Altardecke, sehr defekt; 1 kleinere Altardecke von rothem Atlas; 2 Altarbehänge von demselben Seiden-Stoffe; 1 rothsammetne Kanzeldecke mit silbernen Frangen.	AzD, 1831, s. 234-235

Noc z 6 na 7 maja 1831	Müggenhahl (Danziger Landkreis) - Rokitnica (powiat gdański)	ewangelicka	1 große zinnerne Taufschüssel; 2 zinnerne Untersätze zu den großen Altarlichten; 2 messingene Blumentöpfe; 1 messingener Spucknapf; 1 alte Kirchen-Agende; 1 altes Evangelienbuch; 1 neues Gesangbuch auf welchem auf der äußeren Seite des Umschlages mit lateinischen goldenen Buchstaben aufgedruckt ist: "für die Kirche zu Müggenhahl"; eine Bibel.	AzD, 1831, s. 148
Noc z 10 na 11 maja 1831	Wotzlaff (Danziger Landkreis) - Wodawy (powiat gdański)	ewangelicka	21 große glatte schwanenförmig gebogene Armleuchter; 5 Armleuchter in krauser älterer durchbrochener Form, von drei Armleuchter, die Leuchterteller und Pfeifen; 6 krause durchbrochene Verzierungen.	AzD, 1831, s. 154-155
Noc z 10 na 11 lipca 1831	Alt-Schottland - Stare Szkoty	katolicka	Ein silberner Kommunion-Kelch, inwendig stark vergoldet, mit niederm Fuße, einem hochrunden mit einer Gallerie verzierten Deckel, auf welchem ein stark vergoldetes kleines Kreuz befindlich war. Besondere Zeichen sind nicht bekannt, außer daß an dem Kelche äußerlich mehrere erhabene stahlfarbene Verzierung angebracht sich befanden, deren Vertiefungen vergoldet waren. Das Gewicht des Kelches betrug circa 85 Loth; elf Stück zinnerne Armleuchter von verschiedener Höhe, Schwere und Form, jedoch haben alle einen dreieckigten auf Kugeln ruhenden Fuß gehabt; ein messingner versilberter Armleuchter, dessen dreieckiger Fuß der Höhe nach gereift ist; drei feine leinene Altarbedeckungen; zwei feine mousseline Altarbedeckungen; sechs Stück zinnerne Blumenkännchen.	AzD, 1831, s. 250-252
Noc z 15 na 16 sierpnia 1831	Käsemark - Kiezmark	ewangelicka	Eines zinnernen Altarleuchters; eines zinnernen Taufbeckens mit dem Namen des Gebers bezeichnet und vieleckig geformt; drei zinnerne Kännchen, in welchen sich gemachte Blumen befanden.	AzD, 1831, s. 408-409
Noc z 31 sierpnia na 1 września 1831	Gr. Trampken - Traški Wielkie	katolicka	Ein silberner Kelch; eine silberne Bekleidung vom Mutter-Gottes-Bilde; zwei große silberne Tafeln; fünf kleinere silberne Tafelchen und mehrere Kleinigkeiten.	AzD, 1831, s. 456

Noc z 9 na 10 października 1831	Bohnsack - Sobieszewo	ewangelicka	Ein Kronleuchter von Bronze mit 6 Armen kenntlich durch mehrere geflügelte Engelsköpfe mit Posaunen und durch mehrere Adler mit gespreizten Flügeln; ein Kanzelleuchter von massivem Messing mit 2 Armen; ein messingner Wandeluchter mit einem Arm; zwei brochirte mousseline Tauftücher; eine kleine Kanzelfußdecke von grünen Boy; eine weiß flannelne und eine weiß leinene Unterlage der Altardecke; ein blau leinener Umfang mit messingnen Ringen; ein sächsisches Kirchenbuch mit beigebundener alter Danziger Agende und alten Liturgien in schwarzem Lederbande mit goldenem Schnitt, auf dem einen Deckel die Buchstaben N. G. F., auf dem andern eine Jahreszahl; eine alte Danziger Agende von 1708, eben so gebunden, inwendig viel beschriebener; eine neue Danziger Agende von 1811 in schwarzem Lederbande mit goldenem Schnitt, auf dem Titel aufgeschrieben "der Kirche zu Bohnsack gehörig"; ein altes Danziger Gesangbuch von 1793 in schwarzem Lederbande mit goldenem Schnitt, auf dem weissen Blatt vorn aufgeschrieben: "Carl Adolph Blech, Bohnsack den 20. April 1826."; ein altes Danziger Evangelienbuch in 12mo, durch angeklebtes Papier zum Oktavbande eingebunden, in schwarzem Lederbande mit weißem Schnitt, inwendig sehr viel beschrieben.	AzD, 1831, s. 586-587
Noc 19 na 20 października 1831	Lusinno - Luzino	katolicka	Eines Oblaten-Kelchs von Compositions-Metall; eines silbernen Kleides nebst Krone von Mutter-Gottesbilde, circa 100 Rthlr. an Werth; zwei neuer und einer schon abgetragenen Albe; eines kupfernen Kelches; der Säckelgelder aus dem Kirchenkasten, deren Betrag unbekannt ist; eines neu battistenen und eines alt leinenen Chorhemdes.	AzD, 1831, s. 586-587

Noc z 24 na 25 października 1831	Gr. Montau - Mątowy Wielkie	katolicka (Pfarrkirche)	Ein silberner ganz vergoldeter Kelch von schöner Arbeit; eine silberne vergoldete Patern; Kelch und Patern 2 Mark 12 1/2 Loth schwer; Zwei Corporalia; Ein Velum vom Kommunion-Kelch; vom Tragebilde ein silbernes schön gearbeitetes Kleid circa 300 Rthlr. Werth; drei blecherne versilberte und vergoldete Schließchen von drei Vesperkappen; ein Velum von Seide und Gold gewirkt, mit goldenen Treffen; ein rothseidener Gürtel mit goldenen Quasten; ein Velum in Gestalt eines alpinischen Leilpasses mit Seide und Silber gewirkt; eine goldene Tresse etwa 1 1/2 Elle lang vom Hochaltar, und circa 2 Rthlr. in verschiedenen Münzsorten.	AzD, 1831, s. 609-610
Noc z 24 na 25 października 1831	Kokoschken - Kokoszki	katolicka	Eines silbernen Communion-Kelchs mit Deckel, 30 Loth schwer; eines kleinen Tellers 4 1/2 Loth schwer; Zweier zinnerner Oel-Kännchen, und Von einem Heiligen-Bilde mehrerer Stücke Silber und Gold, worunter eine silberne und eine goldene Kette, welche letztere 12 Dukaten schwer gewesen sein soll.	AzD, 1831, s. 609-610
Noc z 27 na 28 grudnia 1831	Dirschau - Tczew	- kościół poklasztorny (ehemalige Klosterkirche)	Eines silbernen Kommunikanten-Kelchs nebst Deckel, mit poncean rothem Sammet-Ueberzuge, welcher mit acht goldenen Franzen besetzt ist; einen silbernen Bekleidung von dem kleinen Tragebilde der Bruderschaft; eines Vespermantels, mit einem silbernen Schlosse besetzt, und ferner eines Geldbestandes von etwa 9 bis 10 Rthlr. aus dem mit 3 Schlößern versehen gewesen Geldkasten.	AzD, 1832, s. 53
Noc z 24 na 25 stycznia 1832	Königsdorff (Amt Marienburg) - Królewo (urząd malborski)	katolicka	Eines silbernen Communion-Kelchs nebst Deckel inwendig vergoldet, 24 Loth schwer; Vom Tragebilde: *Dreier silberner Sterne, *Zweier Vota, *Zweier Kronen, *Eines ganz kleinen bleiernen Körbchens, *Zweier Paar mousselin Gardinen und Eines leinenen Lakens.	AzD, 1832, s. 71

Noc z 8 na 9 marca 1832	Groß Katz (Kreis Neustadt) - Wielki Kack (powiat wejherowski)	katolicka	Ein silberner Kelch, inwendig vergoldet mit Deckel und darauf befindlichen kleinem silbernen und vergoldeten Kreuz (nach dem Kirchen-Inventario 12 Loth schwer) mit einem grün taftentuen Ueberzug, mit goldener und silberner Stickerei.	AzD, 1832, s. 125
Noc z 6 na 7 kwietnia 1832	Alt Grabau (Kreis Berent) - Stare Grabowo (powiat kościerski)	katolicka	Ein metallener, inwendig vergoldeter Kommunion-Kelch; Drei silberne Kronen über den Bildnissen, Jesus, Maria und Anna, vom großen Altar, und die metallene Bekleidung vom Marienbilde theils vergoldet, theils versilbert, geraubt worden.	AzD, 1832, s. 151-152
Noc z 29 na 30 kwietnia 1832	Mielenz (Kreis Marienburg) - Miłoradz (powiat malborski)	katolicka	Ein silbernes Kleid von dem St. Michaelis-Bilde im Hochaltar, 96 1/2 Loth schwer; Ein silberner Kommunikanten-Kelch aus dem Ciborium, 1 Mark 10 Loth schwer; Ein silbernes Parzifal aus der Sakristei, 3 Mark 1 Loth schwer; Ein silberner vergoldeter Kelch, 1 Mark 7 Loth schwer; Eine dazu gehörige silberne und vergoldete Patene 7 1/2 Loth schwer; Mehrere silberne Verzierungen von einem Tragebilde ungefähr 20 Loth schwer; Ein blau seidener ganz neuer Gürtel mit silbernen Quasten; Zwei Corporalien; An Geld ungefähr 2 Rthlr.	AzD, 1832, s. 255
Noc z 21 na 22 maja 1832	Tannsee (Kreis Marienburg) - Świerki (Powiat Malborski)	katolicka	Vom Marienbilde die Bekleidung von Blech und übersilbert und ein großer kupferner Leuchter, von dem die Diebe den Fuß verloren haben, circa 4 Pfund schwer.	AzD, 1832, s. 207
Noc z 22 na 23 maja 1832	Tolekmitt - Tolkmico	-	Ein silberner in und auswendig vergoldeter Communion-Kelch mit Deckel, worauf sich ein kleines stehendes Kreuz befindet, 1 Pfund 10 1/2 Loth schwer.	AzD, 1832, s. 183
Noc z 19 na 20 lipca 1832	Subkau - Subkowy	- pastorówka (Pfarrhaus)	70 Rthlr. 9 Pf. baares Geld; Ein Staatsschuldschein sub. No. 18,070 über 50 Rthlr.; Ein Pfandbrief No. 35. adelich Lopatken, Kulmer Kreises über 50 Rthlr. beide Dokumente waren außer Cours gesetzt, die Coupons waren zurückgelassen; Die Privatkasse des Pfarrers zu Subcau etwa 80 Rthlr.	AzD, 1832, s. 287

Noc z 31 lipca na 1 sierpnia 1832	Danzig - Gdańsk	- kościół dominikański (Dominikaner Kirche)	aus erbrochenen Altar-Schranke, zwei silberne von innen und außen vergoldete Kommunion-Kelche nebst Patene und einem Ueberhange von rother Seide brodirrt, und mit goldenen Frangen besetzt.	AzD, 1832, s. 255
Noc z 30 na 31 sierpnia 1832	Garczau (Domainen-Rent-Amts Stargard) - Godziszewo (urząd domenalno-rentowy w Starogardzie)	katolicka	Von einem Marienbilde ein dünn versilbertes Blech, welches den Anzug dieses Bildes bildete und die Krone von selbigen, und ein versilbertes Kreuz von dem Bilde des heiligen Johann v. Nepomuck.	AzD, 1832, s. 298
Noc z 19 na 20 września 1832	Kölln (Kreis Neustadt) - Kielno (powiat starogardzki)	katolicka	Ein rothseidener Ornat mit vergoldeten Tressen; Ein rothseidenes Velum vom Kelch, ebenfalls mit vergoldeten Tressen; Ein weißer halbseidener Ornat mit goldnen Tressen; Ein schwarzer stoffener Ornat nebst Stolle mit weißem Bande besetzt; Ein ganz neues Maßhemde; Ein altes Maßhemde; Zwei Corporale; Ein ganz altes Chorhemde; Ein Spiegel, und eine Boutelle mit Kirchenwein, welche am folgenden Tage im Garten des Pfarrers leer gefunden.	AzD, 1832, s. 294-295
Noc z 4 na 5 października 1832	Groß Mausdorf (Domainen-Rent-Amts Elbing) - Myszewo (urząd domenalno-rentowy w Elblągu)	ewangelicka	Sämmtliche Krieges Denkmünzen, nebst den Berichtigung-Scheinen zum Tragen für die verstorbener Inhaber derselben; Zwei Altartücher von rother Seide mit Frangen verziert; Eine eiserne Stange, mit welcher die Hinterthüre der Kirche verriegelt wird; Ein kleiner Spiegel mit polirtem Rahmen, der sich in der Sakristei befand.	AzD, 1832, s. 307
Noc z 6 na 7 października 1832	Letzkau (Danziger Landkreis) - Leszkowy (powiat gdański)	ewangelicka	Von zwei metallenen Kronleuchtern: *24 Armleuchter, *7 Arm- oder Zierstangen, *4 Figuren von 4 Zoll Höhe, Engel darstellend, und einige kleinere Zierrathen in Gestalt eines Fisches; Aus dem Schranke das Säckelgeld mit 3 Rthlr. 13 Sgr. 8 Pf. in Kupfermünzen.	AzD, 1832, s. 303
Noc z 28 na 29 października 1832	Strzecz (Kreis Neustadt) - Strzecz (powiat starogardzki)	katolicka	Ein silberner Kelch mit Kapsel 29 Loth schwer.	AzD, 1832, s. 311-312

Noc 1 na 2 listopada 1832	Klonowken (Kreis Stargard) - Klonówka (powiat starogardzki)	katolicka (Pfarrkirche)	Der in der Kirchen-Kasse aufbewahrt gewesene baare Kassenbestand von 42 Rthlr.; Ein messingner inwendig vergoldeter Kommunion-Kelch; Drei silberne zum Theil vergoldete Bilderkleider; Eine kleine silberne Krone; Zwei silberne kleine Vota; Ein violet seidener Shawl; Ein hölzernes mit Eisen beschlagenes Kästchen, worin sich an Geld circa 1 Rthlr. 10 Sgr. befanden.	AzD, 1832, s. 327
Noc z 10 na 11 marca 1833	Danzig - Gdańsk	- karmelicki kościół klasztorny (Karmeliter-Kloster-Kirche)	26 Alben; 12 Humerale; 27 Chorhemden; 4 Tischdecken; 1 Kreuz von Composition; 1 Kommunion-Kelch von Composition samt der geweihten Hostie, der indeß in der Nacht vom 13. auf den 14. d. M. vor die Thüre der Kirche wieder hingelegt gefunden worden; 1 silbernes Gefäß zum heiligen Oel; 1 Rthlr. 5 Sgr. aus der Sakristei; Das Geld aus 4 Gotteskasten, dessen Höhe nicht anzugeben ist, und 9 diverse Schlüssel.	AzD, 1833, s. 68-69
Noc z 9 na 10 maja 1833	Bärwalde (Kreis Marienburg) - Niedzwiedziówka (powiat malborski)	katolicka	Zwei silberne Herzen, silberne Kronen, 1 silberner Halbmond, 1 silberne Zeppter, von dem Tragbilde der Jungen Maria; Zwei Altardeckel; Ein Handtuch; Ein Wachslicht.	AzD, 1833, s. 125-126
Noc z 15 na 16 maja 1833	Zblew (Domainen-Rent-Amts Stargard) - Zblewo (urząd domenalno-rentowy w Starogardzie)	katolicka	Eine silberne auswendig vergoldete Monstranz 1 Pfund 30 Loth schwer; Eine Pixis 1 Pfund 16 Loth schwer; Ein kleiner silberner inwendig vergoldeter Kelch nebst Patine 28 Loth schwer; Ein großer dito dito 1 Pfund 2 Loth schwer; Ein silbernes Kreuz 1 Pfund 29 Loth schwer; Aus der Kasse der Bruderschaft, der baare Bestand von 7 Rthlr. 19 Sgr. 2 Pf.	AzD, 1833, s. 125-126
Noc z 21 na 22 maja 1833	Elbling - Elbląg	- Kościół św. Mikołaja (St. Nikolai-Kirche)	Aus dem erbrochenen Tabernacul eine silberne Kommunikanten pixis mit den darin enthaltenen hieligen Hostien, und mit einem weiß seidenen gestickten Umzug umgeben, 1 Pfund und 10 Loth schwer; hie und da vergoldet, mit einem vergoldeten Kreuzchen auf dem Decke; Aus demselben ein kleines Wassergefäß mit Deckel, 4 Loth schwer; Aus dem erbrochenen Opfer-Kästchen circa 20 bis 25 Sgr.	AzD, 1833, s. 116; AzD, 1833, s. 126

Noc z 10 na 11 sierpnia 1833	Raikau (Amts Subkau) - Rajkowy (urząd w Subkowych)	katolicka	Ein Tombachner Kelch.	AzD, 1833, 191
Noc z 15 na 16 sierpnia 1833	Chmielno (Amts Carthaus) - Chmielno (urząd kartuski)	katolicka	Ein silberner, inwendig stark vergoldeter mit Deckel versehener Communion-Kelch, 1 Pfund 3 Loth schwer und etwa 32 bis 33 Rthlr. an Werth, und ein Pfund Kupfer. in außer Cours gesetzten Pfennigen.	AzD, 1833, 191
Noc z 16 na 17 sierpnia 1833	Zuckau (Amts Carthaus) - Żukowo (urząd kartuski)	katolicka	Eine schwarze Kappe oder Trauer-Mantel mit weißem Atlasband besetzt und schon ziemlich alt; Eine ordinaire leinene Alba; Ein altes Chorhemd; Ein großes Handtuch; Fünf große Wachslichte.	AzD, 1833, 191
Noc z 9 na 10 listopada 1833	Grabau (Amts Pelpin) - Grabowo (urząd pelpliński)	- katolicka, kościół filialny (Filial-Kirche)	Eine alte Monstranz von Messingblech; Eine alte blecherne Patene; Ein kleines blechernes Kreuz mit der Christus Figur; Ein leinenes Knaben-Chor-Hemde, und ein dem Pfarrer Reetz zugehöriger kleiner silberner vergoldeter und auf dem Fuße durch 4 Engeldesichter verzierter Kelch.	AzD, 1833, s. 253
Noc z 17 na 18 listopada 1833	Kunzendorf (Kreis Marienburg) - Kończewice (powiat malborski)	katolicka	Ein silberner Communion-Kelch mit Deckel 2 Mark 1 Loth schwer; Die silberne Bekleidung eines Marienbildes 2 Mark 1 Loth schwer; Vier silberne Kronen von 2 Bildern circa 9 Loth schwer; Ein versilbertes messingnes Kreuz vom Hochaltar; Ein leinenes Corporale aus dem Ciborium, und aus der Schublade eines Tragbildes 25 Sgr. Geld theils in Silber- theils in Kupfer-Müntze.	AzD, 1833, s. 253
Noc z 29 na 30 stycznia 1834	Liebschau (Domainen-Amts Subkau) - Lubiszewo Tczewskie (urząd w Subkowych)	katolicka	Ein Communion-Kelch im Werthe von 10 bis 12 Rthlr.	AzD, 1832, s. 52-53
Noc z 10 na 11 lipca 1834	Gr. Trampken - Trąbki Wielkie	katolicka	Eine silberne Monstranz, ein silberner Kelch und zwei silberne Scheiben.	AzD, 1834, s. 189-190

Noc z 5 na 6 stycznia 1835	Mühbanz - Miłobądz	katolicka zakrystia (Sakristei)	Ein silberner Kelch, inwendig vergoldet, 30 Loth schwer; ein dergleichen Kelch circa 24 Loth schwer; eine silberne Patine, ganz vergoldet, 7 Loth schwer; ein silbernes Kreuz mit vergoldeter Christus-Figur, 54 Loth schwer und 20 Tähler 21 Sgr. 8 Pf. baar.	AzD, 1835, s. 11
Noc z 25 na 26 lutego 1835	Stanowo - Stanowo	katolicka	Ein silberner Oblatteller und drei leinene Altardecken.	AzD, 1835, s. 55
Noc z 22 na 23 marca 1835	Klonowken (Kreis Stargardt) - Klonówka (powiat starogardzki)	katolicka	Die silberne Bekleidung eines Marienbildes, die silberne Bekleidung eines Christusbildes, der in der Bruderschafts-Kasse gewesene Bestand von circa 1 Thlr. 10 sgr. theils in Silber theils in Kupfermütze.	AzD, 1835, s. 82
W dniach od 27 do 30 września 1835	Neustadt - Wejherowo	kaplica kalwaryjska (Kalvarien-Kapelle)	a) 120 Orgelpfeifen von Blei, wovon 22 Pfeifen a 8 Fuß hoch, 30 Pfeifen a 4 Fuß hoch, 5 Pfeifen a 4 Fuß hoch, 9 Pfeifen a 3 Fuß hoch, 9 Pfeifen a 2 Fuß hoch, 32 Pfeifen a 2 Fuß hoch, 13 Pfeifen a 1 Fuß hoch; b) 8 eiserne Hängeleuchter a 1 Pf. 4 Loth schwer, und von der untersten bis zur obern Biegung 10 Zoll hoch; c) ein kleines metallenes Altar-Glöckchen; d) aus einem Kreutze mehrere, nicht näher bezeichnete Reliquien.	AzD, 1835, s. 210

Noc z 19 na 20 lutego 1836	Preuß. Mark bei Elbing - Przemmark	ewangelicka	Zwei zinnerne Altarleuchter mit dem Namen Tolkemit; zwei ganze Wachslichte vom Altar, 5 Thaler werth; zwei halbverbrannte Altarlichte; zwei roth tuchene schmale Decken mit gelbem Bande und gelben Troddeln verziert; eine roth tuchene gleich verzierte Pultdecke vom Altar; eine blauseidene mit silbernen Franzen besetzte Kelchdecke; ein schwarz tuchenes mit dunkler Leinwand gefüttertes Leichentuch; eine Pultdecke von der Kanzel aus blauem Sammet mit silbernen Franzen und den silbergestickten Buchstaben M. G. und einer Jahrszahl; ein Klingebeutel von schwarzem Sammet mit silbernen Tressen und silberner Glocke, dieser mit dem eisernen Ringe, an welchem er befestigt war, abgebrochen; Aus dem Wandschranke in der Sakristei mehrere zum Theil zebrochene messingene Arme von Kronleuchter und einige Enden Altarlichte; Zwei Sargschilde von Blech, lakirt und mit weißem Bleche verziert, von denen das eine mit dem Namen Freidrich Gerlach bezeichnet ist; Die Büchsen an den Kirchthüren, welche dort für die Armen ausgestellt und angeschlossen stehen, sind erbrochen und beraubt; ein zinnernes Sandfaß.	AzD, 1836, s. 57-58
Noc z 10 na 11 października 1836	Carthaus - Kartuzy	Katolicka, kościół klasztorny (Kloster-Kirche)	Zwei grüne Altardecken von Stoff im Werthe von 1 Rthlr. 20 Sgr.; ein kupferner Weihkessel, 20 B schwer, im Werthe von 8 Rthlr.	AzD, 1836, s. 253-254
Noc z 7 na 8 czerwca 1838	Wernersdorf (Kreis Marienburg) - Pogorzała Wieś (powiat malborski)	katolicka	100 Rthlr. Kirchengelder, und zwar 91 Rthlr. in 1/1 und 9 Rthlr. in 1/6 Thalerstücken.	AzD, 1838, s. 217
Noc z 22 na 23 kwietnia 1841	Chmielno (Kreis Carthaus) - Chmielno (powiat kartuski)	-	Ein Kommunikantenkelch von Composition, im Werth von 12 Rthlr.; einige Altarwachskerzen.	AzD, 1841, s. 95-96

Noc z 26 na 27 kwietnia 1842	Zuckau - Żukowo	katolicka (Pfarrkirche)	Ein Kommunion-Kelch mit einem Deckel, worauf ein Kreuz, nebst einer am Kelche befestigten Patene, von inwendig vergoldetem und auswendig versilbertem Metall; eine mit Geld durchwirkte Kelchdecke mit goldenen Tressen, beide Gegenstände circa 18 Rthlr. an Werth; eine silberner Scepter, etwa 6 Loth schwer, im Werthe von 6 Rthlr.; zwei silberne von Außen vergoldete Kronen von einem Marienbilde im Werthe von 30 Rthlr.; eine Schwungfahne von blauem Damaste mit silbernen Tressen und goldenen Franzen besetzt, in der Mitte von Silbertressen der Name "Maria", im Werthe von 10 Rthlr.; ein etwa 4 Ellen langer 1/2 Elle breiter mit Gold gestickter Altar-Vorsatz von weißer Seide mit roth seidenen Troddeln, worin bronzene und vergoldete Kugeln befindlich, etwa 6 Rthlr. an Werth; sechs blecherne Altar-Vierzierungen mit darauf geprägten Heiligenbildern.	AzD, 1842, s. 98
------------------------------	-----------------	-------------------------	---	------------------

Robbery, burglary and theft in Gdańsk's regency district in the first half of the 19th century, with the particular emphasis on the robbery of churches and church buildings

Summary

Robbery, burglary and theft are recorded with the changing frequency in different types of historical sources. From the period of the second half of the 18th century, together with appearance of Pomerania journals, where advertisements were added, these types of adverts were also frequently published. In the nineteenth-century Hohenzollern state, the official and advertising journals are beginning to appear, where all types of robbery, burglary and theft were registered in details. They were frequently connected to church buildings.

This article is focused on a detailed analysis of Gdańsk's official journal (*Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig*) for the years of 1816-1848 in the aspect of robbery, burglary and theft. Due to the research that has been done, the historians were able to note 87 cases of church robberies in Gdańsk's regency in the first half of the 19th century. Especially gladly, catholic churches were robbed. That is due to the fact that catholic churches were wealthier and better equipped than the protestant churches. However, we can observe less cases of robbery, burglary and theft in private houses (farm houses, stables), inns and public facilities buildings (town halls, hospitals).

*Pomezania. Na styku świata pogańskiego
i chrześcijańskiego (studia z dziejów),
Olsztyn 2019. Olsztyn 2019,
ISBN 978-83-955525-5-7, wyd. Towarzystwo
Naukowe i Instytut Północny im.
Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie*

Od dłuższego czasu Seweryn Szczepański zajmuje się badaniami nad ludnością pruską Pomezanii i jej relacjami z Zakonem Krzyżackim. Wśród licznych publikacji warto wspomnieć chociażby monografię sprzed pięciu lat, poświęconą głównie tematyce osadniczej^[1]. Najnowsza publikacja, którą tu omawiamy, również dotyczy terenu Pomezanii i stanowi niejako uzupełnieniem monografii z 2016 r. Z drugiej strony jednak publikacja ta, skupiając się w znacznej mierze na społecznych aspektach życia dawnych Prusów, żyjących w Pomezanii, ma znaczenie przy rekonstrukcji zjawisk zachodzących na obszarze całych Prus. Książka stanowi też podsumowanie dotychczasowych badań Autora, opartych w dużym stopniu na niepublikowanych fragmentach jego pracy doktorskiej. Znajdziemy tutaj zarówno rozprawę poświęconą osadnictwu, która jest powtórzeniem studiów zawartych w „Pomezanii pruskiej”^[2] (rozdziały I–III), jak i zaktualizowane wersje artykułów na temat działalności biskupa Chrystiana^[3] (rozdział XI) oraz znaczenia Traktatu Dzierzgońskiego^[4] (rozdział XII), co Autor sam zaznacza

1 S. Szczepański, *Pomezania pruska. Dzieje osadnictwa w XIII–XV wieku*, Olsztyn 2016.

2 Ibidem.

3 Idem, *Chrystian – biskup Prus i jego dzieło w kontekście cysterskiej misji chrystianizacyjnej*, KMW, 2016, nr 3(293), s. 431–443.

4 Idem, *Traktat dzierzgoński (1249) a elementy religijności Prusów*, „*Tabularium Historiae*”, t. II, 2017, s. 75–98.

na początku wspomnianych fragmentów. Autor uzupełnia swoje badania i przedstawia je w bardziej zwartej formie oraz nakreśla nowe obszary badawcze. Zostało dodanych kilka uzupełnień między innymi kolorowe mapy czy uszeregowanie informacji na temat osad w poszczególnych ziemiach w przejrzystych tabelach.

Szczególnie ciekawe fragmenty książki to rozdziały IV–X, gdzie opisane zostały różne aspekty życia społecznego Prusów w okresie od XII do XIV w. Możemy tam przeczytać m.in. o obecnym stanie wiedzy na temat rodu pruskiego, roli kapłanów, poszczególnych warstw społecznych czyli elity, wolnych i niewolnych Prusów oraz kobietach w społeczeństwie pruskim. Rozdział IV jest właściwie opisem tego, jak zmieniały się sposoby widzenia społeczeństwa dawnych Prusów pod wpływem przemian politycznych i terytorialnych. Autor odwołuje się zarówno do wyników starszych badań historiografii polskiej, niemieckiej, rosyjskiej i litewskiej, a w wypadku struktury społecznej Prusów także aktualnego stanu badań, przede wszystkim autorów polskich, niemieckich i litewskich.

Uzasadnione wydaje się poświęcenie przez Autora osobnego rozdziału omówieniu rodziny pruskiej i rodu, wychodzącego poza standardowe rozważania o prawnych uwarunkowaniach dziedziczenia majątków, które zostały dobrze rozpoznane dla obszaru Pomezanii. Autor omawia następnie obrzędy pogrzebowe i opisuje pruskie zwyczaje matrymonialne. W oparciu o dostępne źródła komentuje także krótko dzieciobójstwo dziewczynek i oddawanie synów w niewolę. Rozdział kończy się zaprezentowaniem modelu pruskiej rodziny (w szerokim pojęciu znaczeniowym).

Rozdział o kapłanach (VI) nawiązuje do wcześniejszych studiów Autora na temat poszczególnych określeń, jakie pojawiają się przy ich opisie w źródłach^[5]. Uwagę zwraca szczególnie fragment na temat Sicco jako przywódcy i kapłana, znacznie oszczędniejsze są natomiast rozważania o Tuliszach i Ligaszach. Narracja dotycząca Kriwe opiera się na informacjach zawartych w czwartej księdze *Deliciae Prussicae Matthäusa Praetoriusa*. Badacz omawia też znaczenie laski *kriwuli*, która miała być głównym artefaktem owych kapłanów, zwoływających wiece plemienne – w tym kontekście przytoczone zostały też fotografie i szkice pruskich bab. Na zakończenie rozdziału omówiono historię o prorokini galindzkiej.

Kolejne trzy rozdziały są poświęcone omówieniu poszczególnych grup społeczeństwa pruskiego, według statusu społeczno-ekonomicznego. Przy-

toczone zostały chyba wszystkie określenia jakie można zastosować w stosunku do możnych i królów, dobrze opisana została ich rola. Rozdziały o wolnych i niewolnych są raczej podsumowaniem dotychczasowych badań. W przypadku rozważań o niewolnych autor wskazał na konieczność badań porównawczych. Pozycja kobiet w społeczeństwie pruskim to osobne zagadnienie. Naturalnie z uwagi na bazę źródłową historyk zajął się głównie kwestiami prawnymi, związanymi z zamążpójściem, dziedziczeniem, ochroną i osobowością prawną kobiet.

Rozdziały o działalności biskupa Chrystiana i o Traktacie Dzierzgońskim nie zawierają znaczących zmian w stosunku do pierwotnie opublikowanych artykułów^[6]. Pierwszy przedstawia ogólnie misję cysterską w Pomezanii, drugi natomiast skupia się na wskazaniu tych regulacji w Traktacie, które miały na celu wyparcie tradycyjnych obyczajów, porządku prawnego i religijności Prusów. Pojawia się pytanie czy tytuły rozdziałów pokrywają się w pełni z treścią.

Do niewątpliwych zalet niniejszej pracy można zaliczyć czytelne podsumowania. Wnioski zostały wypunktowane lub umieszczone w tabelach. Praca jest zarazem przeglądem obszarów badawczych, którymi autor zajmował się w kontekście Pomezanii, pomijając jednak artykuły stricte archeologiczne. Niektóre rozdziały są krótkie, ale jest to uzasadnione ich treścią, co autor sam zaznacza chociażby w przypadku wykładu o niewolnikach. Tematyka książki mimo, że skupiona na obszarze Pomezanii ma znaczenie w badaniach analogicznych zagadnień dla całych Prus Krzyżackich. Wiele z podjętych w niej wątków z pewnością zostanie podjęte w dalszej dyskusji naukowej.

5 P. Kawiński, S. Szczepański, *Szkice o Religii Prusów*, Olsztyn 2016, s. 57–87.

6 Idem, Chrystian – biskup Prus i jego dzieło w kontekście...; Idem, Traktat dzierzgoński (1249) a elementy religijności...

„Druki medyczne w zbiorach Biblioteki Elbląskiej – anatomia i chirurgia”, Elbląg, 17 VI 2021

Dnia 17 czerwca 2021 roku w sali św. Ducha w Bibliotece Elbląskiej miał miejsce wernisaż wystawy zatytułowanej „Druki medyczne w zbiorach Biblioteki Elbląskiej – anatomia i chirurgia”. Pierwotnie otwarcie planowano na dzień 11 marca 2020 roku. Miało być ono dopełnieniem uroczystości związanych z uruchomieniem pierwszej w województwie warmińsko-mazurskim pracowni historyczno-regionalnej, tzw. *Regioteki*. Pracownia powstała dzięki wsparciu ze strony Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Infrastruktura Kultury”. Uroczystościom inauguracyjnym wówczas planowanym miała towarzyszyć sesja naukowa poświęcona kwestiom edukacji regionalnej, jak również nowożytnej medycynie. Niestety ambitne plany pokrzyżowała pandemia COVID-19, która doprowadziła do tego, że na dzień przed planowanym otwarciem, a zatem 10 marca 2020 roku trzeba było odwołać wszystkie uroczystości.

Wreszcie po ponad rocznej przerwie, 17 czerwca 2021 roku, udało się dokonać oficjalnego otwarcia wystawy. Jej wernisaż rozpoczął się od indywidualnego zwiedzania. Od godziny 17.00 każda zainteresowana osoba mogła udać się do nowo otwartej pracowni (*Regioteki*) i w zaaranżowanej tam przestrzeni wystawienniczej podziwiać niepokazywane dotąd, unikalne starodruki oraz opracowania z XIX wieku, które są w posiadaniu Biblioteki Elbląskiej. Poza dziełami z zasobów własnych, na wystawie eksponowano również zabytki wypożyczone z innych instytucji, tj. Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu oraz Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku.

W sumie w siedmiu nowoczesnych gablotach jakimi dysponuje Biblioteka znalazło się niemal dwadzieścia książek. Wystawę podzielono w sposób problemowo-chronologiczny. W pierwszej, pionowej gablocie pojawiły się dwa

wielkoformatowe dzieła autorstwa jednych z najwybitniejszych postaci w dziejach medycyny. Pierwszym z tych dzieł była wypożyczona ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu praca Klaudiusza Galena, pt. *Galenī Librorvm pars tertia* (Bazylea 1538) z dedykacją dla powstającej biblioteki Gimnazjum Elbląskiego Andreasa Morenberga z 1600 roku. Drugim dziełem było natomiast *De Humani Corporis Fabrica Libri Septem* (Bazylea 1555) autorstwa twórcy nowożytnej anatomii – Andreasa Vesaliusa.

Kolejna gablota podejmowała wątki związane z nowożytną anatomią i chirurgią. Znalazła się tu m.in. praca Thomasa Bartholina, duńskiego lekarza i anatoma, zawierająca ilustrację przedstawiającą XVII-wieczną sekcję zwłok. W tej samej gablocie prezentowano również „Tablice anatomiczne” wybitnego gdańskiego lekarza Adama Kulmusa. „Tablice” doczekały się do roku 1814 aż 23 wydań, w tym wydania na język japoński. W trzeciej z kolei gablocie, najważniejszym eksponowanym dziełem był przewodnik po XVII-wiecznym amsterdamskim gabinecie osobliwości. Autorem przewodnika a zarazem właścicielem owego gabinetu osobliwości był Frederik Ruysch. Przewodnik zawierał m.in. ilustracje kompozycji artystycznych wykonanych ze szkieletów i innych części ciała ludzkiego przez córkę Ruyscha – Rachel. Kolejna gablota, podejmowała zagadnienia związane m.in. opisem ludzkiego układu mięśniowego. Eksponowano tu dzieła dwóch XVIII-wiecznych badaczy, tj. Jacoba Benignusa Winslowa oraz Bernharda Siegfrieda Albinusa. Wątki położnictwa podejmowała z kolei gablota piąta. Tu na szczególną uwagę zasługuje XVI-wieczny podręcznik położnictwa autorstwa Walthera Ryffa. Kolejne dwie gabloty kontynuowały wątek anatomiczno-chirurgiczny. W gablocie szóstej eksponowano bowiem dzieła zawierające ilustracje ukazujące instrumenty chirurgiczne wykorzystywane w okresie XVII i XVIII stulecia. Dopełnieniem eksponowanych w tej gablocie prac, był XVIII-wieczny trepan wypożyczony ze zbiorów Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Ostatnia gablota zawierała z kolei z dzieła XIX-wieczne, głównie z drugiej połowy tegoż stulecia.

W trakcie indywidualnego zwiedzania wystawy przybyłych gości witały główne jej kuratorki, czyli kierownik działu Zbiorów Zabytkowych w Bibliotece Elbląskiej Joanna Sroka oraz Ewa Chlebus. Każdy z przybyłych gości otrzymał katalog wystawy w którym znajdują się najważniejsze informacje związane z prezentowanymi na wystawie książkami. Bogaty zarówno w formie jak i w treści katalog, powstał dzięki wysiłkowi Ewy Chlebus oraz dr Aleksandry Girsztowt. W oparciu o katalog na dziedzińcu Biblioteki Elbląskiej stworzona została również instalacja posterowa, będąca dopełnieniem wystawy właściwej. Generalnie na uwagę zasługuje zarówno rzeczowy dobór eksponowanych

na wystawie publikacji, jak również rzeczowe i bardzo rozbudowane opisy poszczególnych dzieł, które przygotowała dr Marta Szada.

Główne uroczystości inauguracyjne otwarcie wystawy odbyły się o godzinie 18.00. Wówczas to rozpoczęła się mini-sesja naukowa, w której swoje referaty kolejno wygłosili prof. Andrzej Groth, dr Piotr Paluchowski oraz mgr Radosław Kubus. Licznie zgromadzone audytorium przywitał główny pomysłodawca całego przedsięwzięcia – Dyrektor Biblioteki Elbląskiej – Jacek Nowiński. Dyrektor Nowiński nie omieszkał w swoim wystąpieniu nawiązać do trudnych pandemicznych czasów w jakich przyszło w ostatnim czasie działać bibliotece. Jednocześnie zapowiedział on, że Biblioteka Elbląska już przymierza się do dalszych projektów, których celem będzie tworzenie kolejnych wystaw tematycznych. O tym że niebyły to czcze zapewnienia, świadczy fakt, że wraz z końcem sierpnia 2021 roku rozpoczęto energiczne przygotowania do otwarcia nowej wystawy zatytułowanej „Świat natury w życiu i wyobraźni dawnych Elblążan”, której oficjalne otwarcie nastąpiło 17 września 2021 roku.

Po wystąpieniu Dyrektora Nowińskiego rozpoczęła się minisesja popularnonaukowa. Pierwszy referat został wygłoszony przez jednego z najwybitniejszych badaczy przeszłości Elbląga, profesora Andrzeja Grotha. Tematem profesorskiej prelekcji było *Morowe powietrze w Elblągu. Środki zapobiegawcze i lecznicze*. W swoim wystąpieniu prelegent w głównej mierze skupił się na największej epidemii dżumy w dziejach Elbląga, tj. epidemii z roku 1709. Mówił m.in. o zachorowalności i śmiertelności z powodu choroby w Elblągu, o jej skutkach społecznych i gospodarczych, a przede wszystkim o tym jak według ówczesnych lekarzy należało się bronić przed zachorowaniem. Wspominał zatem o licznych wskazówkach lekarskich, mówiących o tym jak postępować w czasie pandemii. Szczególną uwagę prelegent poświęcił zalecanej na czas pandemii diecie, a w reszcie także i lekom oraz zabiegom leczniczym uważanym przez ówczesnych za pomocne w walce z „niewidzialnym wrogiem”.

Kolejne wystąpienie autorstwa dr. Piotra Paluchowskiego zatytułowane *Elbląskie kalendarze nowożytne a ówczesna medycyna*, skupiało się w głównej mierze na przedstawieniu tematyki medycznej na łamach nowożytnych kalendarzy wydawanych w Prusach Królewskich. Doktor Paluchowski przedstawił w nim różnego rodzaju wskazówki zawarte w nowożytnych kalendarzach, których celem było zachowanie dobrego zdrowia. Jedną z ciekawszych kwestii na którą zwrócił uwagę prelegent, było silne łączenie przez ówczesny wiedzy astrologicznej z wiedzą medyczną. Nowożytni lekarze, jak wskazywał dr Paluchowski, w ruchach ciał niebieskich upatrywali wskazówek pozwalających leczyć ludzkie ciało. Z tego też względu jedną z wciąż popularnych w okresie nowo-

żytnym teorii medycznych, była teoria humoralna. Ostatnim punktem wykładu, było wskazanie przez dr. Paluchowskiego na fakt, iż elblążanie w głównej mierze czytali kalendarze wydawane w Gdańsku, tudzież Królewcu. W samym Elblągu wydawano bowiem niewiele tego typu dzieł.

Ostatnie wystąpienie zatytułowane *Szarlatani, balwierze, cyrulicy, czyli o dawnych uzdrowicielach i ich terapiach* autorstwa mgr. Radosława Kubusa podejmowało wątki związane ze ścieraniem się w czasach nowożytnych dwóch nurtów medycyny, tj. nurtu oficjalnego (uczonego) oraz nurtu nieoficjalnej medycyny zarezerwowanej dla różnego rodzaju pseudouzdrówicieli i szarlatanów. Autor wystąpienia w konkluzji stwierdził, że oba światy, szczególnie we wczesnym okresie nowożytnym, były ze sobą blisko związane, recypując wzorce postępowania wypracowane w ramach danego podejścia. Prelegent zwrócił również uwagę na to, że jeszcze w XIX wieku, wciąż popularne wśród pacjentów było uciekanie się w czasie choroby do pomocy różnej maści szarlatanów i pseudouzdrówicieli.

Ostatnim, a zarazem kulminacyjnym punktem uroczystości, była inscenizacja historyczna z udziałem grupy rekonstrukcyjnej z Gdańska. Krzysztof Kucharski wcielił się w rolę XVIII-wiecznego chirurga. Wyposażony w cały arsenał niegdyś używanych narzędzi, wybierał ochotników z publiczności, a następnie demonstrował na nich tajniki dawnego rzemiosła. Dzięki niezwykle interesującej i barwnej inscenizacji zaproszeni goście mieli możliwość m.in. dowiedzieć się czym był i do czego służył trepan, czy też kauter. Inscenizator zademonstrował także strój doktora plagi, wyjaśniając zgromadzonej na sali publiczności do czego służyła maska w kształcie dziobu, która była jego nieodłącznym elementem. Ponadto wyjaśnił na czym polegał i jak przebiegał zabieg popularnej w dawnych czasach flebotomii.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że pokaz warsztatu nowożytnego chirurga być może nie byłby tak atrakcyjnym, gdyby nie wyjątkowa i fenomenalna praca zespołu pracowników Biblioteki Elbląskiej, którzy zadbali o odpowiednią oprawę uroczystości.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zarówno wystawa, jak i jej wernisaż zostały zorganizowane na najwyższym poziomie. Zarówno poziom merytoryczny wystawy, jak i uroczystości towarzyszące jej otwarciu były przeprowadzone w sposób wzorcowy. Świadectwem tego była wypełniona po brzegi – nie mała przecież – sala „U św. Ducha”. Wypadałoby tylko życzyć sobie, żeby tego typu uroczystości były organizowane ze stałą częstotliwością, tj. przynajmniej raz do roku.

Sprawozdanie z wernisażu wystawy „Druki medyczne w zbiorach Biblioteki Elbląskiej - anatomia i chirurgia”

Pokaz warsztatu XVIII-wiecznego chirurga przeprowadzony przez Krzysztofa Kucharskiego.
Fot. Dominik Żyłowski

Pokaz warsztatu XVIII-wiecznego chirurga przeprowadzony przez Krzysztofa Kucharskiego.
Fot. Dominik Żyłowski

Wystąpienie magistra Radosława Kubusa.
Fot. Dominik Żyłowski

Wystąpienie profesora Andrzeja Grotha.
Fot. Dominik Żyłowski

Goście biorący udział w wernisażu wystawy.
Fot. Dominik Żyłowski

Przemówienie dyrektora Biblioteki Elbląskiej Jacka Nowińskiego.
Fot. Dominik Żyłowski

Pokaz warsztatu XVIII-wiecznego chirurga przeprowadzony przez Krzysztofa Kucharskiego.
Fot. Dominik Żyłowski

Goście zwiedzający wystawę.
Fot. Dominik Żyłowski

Goście zwiedzający wystawę.
Fot. Dominik Żyłowski

Wystąpienie doktora Piotra Paluchowskiego.
Fot. Dominik Żyłowski

„Świat natury w życiu i wyobraźni dawnych elblązan”, Elbląg 16 IX 2021

Dnia 16 września 2021 roku miało miejsce otwarcie wystawy historyczno-przyrodniczej „Świat natury w życiu i wyobraźni dawnych elblązan” eksponującej stare druki o tematyce przyrodniczej ze zbiorów zabytkowych Biblioteki Elbląskiej. To kolejna po „Drukach medycznych w zbiorach Biblioteki Elbląskiej”, wystawa prezentująca wyselekcjonowaną kolekcję spośród zabytkowego księgozbioru elbląskiej ksiąźnicy. Ideą przyświecającą organizatorom jest udostępnianie szerszej publiczności zbiorów będących częścią europejskiego dziedzictwa kulturowego i historii Elbląga, na co dzień zamkniętych przecież w specjalistycznych magazynach.

Otwarcie wystawy rozpoczęło się w sali „U św. Ducha”, gdzie zabranych powitał Dyrektor Jacek Nowiński, następnie uczestnicy wysłuchali kilku prelekcji nawiązujących tematycznie do zgromadzonych na wystawie zbiorów.

Radosław Kubus przygotował wystąpienie „*Poznawanie świata przyrody. Rozwój lekoznawstwa od czasów najdawniejszych do końca XVIII i początków XIX wieku*”. W swoim referacie skupił się na ukazaniu rozwoju nauk przyrodniczych i fascynacji przyrodą, poczynszy od czasów przedhistorycznych, a skończywszy na początku XIX wieku. Sposoby myślenia o świecie przyrody przez niemal cały analizowany okres pozostawały niezmiennie, a znaczący zwrot w tym zakresie przyniósł dopiero wiek XVIII. Wtedy zainteresowanie badaczy tym, co egzotyczne i wyjątkowe zaczęło ustępować zainteresowaniu rodzimym światem fauny i flory.

W kolejnym, dr Aleksandra Girsztowt zaprezentowała wystąpienie „Kunstkamery – pierwsze muzea przyrodnicze”, z którego słuchacze dowiedzieli się, że Kunstkamery, zwane pokojami osobliwości były protoplastami dzisiejszych muzeów. Zbierano w nich antyki, księgi, dzieła sztuki, ale także eksponaty przy-

rodnicze – w tym wiele bardzo oryginalnych. Niezwykle ciekawą Kunstkamerę, o czym opowiedziała autorka, stworzył Frederik Ruysch, w której kolekcjonował zakonserwowane części ciała ludzkiego. Opis jego Kunstkamery, zatytułowany „*Thesaurus Anatomicus*”, znajduje się w zbiorach Biblioteki Elbląskiej.

Jako ostatni wystąpił Maciej Badowicz z prelekcją „*Między Mendlem a Mieczurinem – spojrzenie na świat przyrody w nauce polskiej przed i po II wojnie światowej*”. Pokazał m. in., jak bardzo sytuacja polityczna danego regionu i ideologia kryjąca się za politycznymi systemami wpływała na uprawianie nauki.

Po wysłuchaniu prelekcji, goście udali się do mieszczącej się na pierwszym piętrze Regioteki, gdzie powitani przez Joannę Srokę, kierowniczkę Działu Zbiorów Zabytkowych, zostali oprowadzeni po wystawie przez dr Martę Szadę, współautorkę wystawy – zapoznając się ze znajdującymi się w gablotach starodrukami pochodzącymi z XVI-XIX wieku, wśród których znalazły się dzieła kolekcjonerów, odkrywców, podróżników, badaczy. Autorzy tych dzieł to: Jacobus Theodorus, Michael Bernhard Valentini, François Levaillant, Johann Joachim Schwabe, Georges-Louis Leclerc de Buffon, Carl von Linné (czyli Karol Linneusz), Philippe Fermin, Peter Simon von Pallas, Jacob Theodor Klein, Andreas Christlieb Dittmann, Johann Friedrich Wilhelm Herbst, Carl Gustav Jablonsky, Johannes Goedaert, Johann Philipp Breyn, Vitaliano Donati. Przedstawione w dziełach kolekcje zawierają opisy, a często także rysunki zwierząt, roślin i minerałów. Uwagę zwiedzających zwróciły m. in. przepiękne ilustracje (niektóre ręcznie malowane lub kolorowane) znajdujące się w książkach.

Po wysłuchaniu prelekcji i obejrzeniu wystawy starodruków chętni, którzy nie wystraszyli się panującego na zewnątrz chłodu, mogli obejrzeć drugą część wystawy, składającą się z plansz umieszczonych na murach okalających biblioteczny dziedziniec. Trzeba przyznać, że również i ta część wystawy, pięknie podświetlona z racji wieczornej pory – prezentowała się wyśmienicie. Część posterowa, podobnie jak przy wystawie medycznej, została też wydana w formie katalogu, który otrzymał każdy z uczestników. Jednocześnie to już czwarte z kolei wydawnictwo, które zapoznaje ze starodrukami z Biblioteki Elbląskiej. Oprócz katalogu, powstała też kolekcja załadek i kartka pocztowa według projektu elbląskiej artystki Adrianey Ronżewskiej-Kotyńskiej.

Nie sposób nie wymienić twórców i twórczyń wystawy „Świat natury w życiu i wyobraźni dawnych elblązan”, odpowiedzialnych za jej zawartość merytoryczną, treści, wybór starodruków i ilustracji – będących mozolną, ale też niezwykle satysfakcjonującą pracą ze zbiorami zabytkowymi. Są to: Joanna Sroka, Ewa Chlebus, Radosław Kubus, dr Marta Szada, dr Piotr Paluchowski.

Na uwagę zasługuje też forma promocji całego przedsięwzięcia. Po raz pierwszy bowiem w celu promocji wystawy powstał film animowany, „ożywiający” ilustracje ze starodruków zaprezentowanych na wystawie. Film, prezentowany również podczas otwarcia, został wykonany przez ekipę z Truso Media, według pomysłu i scenariusza elbląskiego artysty Jacka Żukowskiego. Oprócz filmu animowanego, powstał też film zapowiadający wystawę z udziałem Joanny Sroki. Nad całością koncepcji promocyjnej, jak zwykle czuwał Dział Komunikacji Społecznej Biblioteki Elbląskiej w osobach Aleksandry Buły i Dominika Żyłowskiego.

Na koniec należy nadmienić, że całość działania została dofinansowana ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach programu Patriotyzm Jutra.

*„Świat natury w życiu i wyobraźni
dawnych elblązan”, Elbląg 16 IX 2021*

Przemówienie dyrektora Biblioteki Elbląskiej Jacka Nowińskiego.
Fot. Dominik Żyłowski

Powitanie gości przez Joannę Srokę, kierowniczkę Działu Zbiorów Zabytkowych Biblioteki Elbląskiej.
Fot. Dominik Żyłowski

Oprowadzanie po wystawie przez dr Martę Szadę.
Fot. Dominik Żyłowski

Goście zwiedzający wystawę.
Fot. Dominik Żyłowski

Goście zwiedzający wystawę.
Fot. Dominik Żyłowski

Małgorzata Gizińska

Wiesława Rynkiewicz-
Domino (1958-2021)
Historyk sztuki, kustosz
Muzeum Archeologiczno –
Historycznego w Elblągu

Wiesława Rynkiewicz
fot. p. Nina Bleszyńska - Wojewska

Wiesława Rynkiewicz – Domino urodziła się w Elblągu 18 października 1958 r., była córką Bernardy i Honorata Rynkiewiczów. Tutaj uczęszczała do szkoły podstawowej oraz średniej, uzyskując w 1977 r. świadectwo dojrzałości w I Liceum Ogólnokształcącym im. Juliusza Słowackiego. Przez rok studiowała informatykę na Wydziale Matematyki i Mechaniki Uniwersytetu Warszawskiego. Po rezygnacji z tego kierunku oraz kilkumiesięcznej pracy w elbląskim muzeum - jako dokumentalista ds. archiwalnych i bibliotecznych - w 1979 r. rozpoczęła studia na kierunku historii sztuki Wydziału Historycznego wspomnianej wyżej uczelni. Studia ukończyła w roku 1986, uzyskując dyplom magistra historii sztuki.

Przez całe swoje życie zawodowe związana była z Elblągiem i z elbląskim muzeum. Pracę w swoim zawodzie rozpoczęła we wrześniu 1986 r. Przeszła kolejno przez wszystkie muzealne stopnie zawodowe dla pracowników merytorycznych - od asystenta po kustosa. Początkowo zajmowała się zbiorami zachowanego detalu architektonicznego oraz problematyką historycznego budownictwa miejskiego i wystroju architektonicznego miasta Elbląga. Od końca roku 1997 przejęła pieczę nad znaczną częścią zasobów działu historycznego w postaci kolekcji rękopisów, starodruków i ikonografii. W momencie odchodzenia na emeryturę kolejnych pracowników merytorycznych Jej opiece powierzano zbiory rzemiosła artystycznego: mebli, wyrobów ceramicznych, srebrnych i cynowych, a także sztuki sakralnej, grafiki i malarstwa.

Jej ogromna wiedza merytoryczna nie ograniczała się jedynie do historii sztuki. Była wybitną specjalistką w dziedzinie elbląskiej historiografii oraz zasobów archiwalnych, związanych z historią miasta i regionu. To do Niej zwracano się z niezliczonymi pytaniami dotyczącymi nie tylko dawnej elbląskiej architektury, sztuki czy rzemiosła, ale także literatury, muzyki i teatru oraz szczegółów z dziejów politycznych Elbląga. Swoją wszechstronną wiedzą zawsze dzieliła się chętnie i z wielką życzliwością.

Wiesławę Rynkiewicz – Domino cechowała ogromna pasja badawcza. Szczególnie interesowała ją architektura, a chronologicznie okres średniowiecza i czasów nowożytnych. W pracy muzealnika najbardziej fascynowało ją – jak sama mówiła – wręcz detektywistyczne odkrywanie tego, o czym mogą opowiedzieć przedmioty pochodzące z dawnych epok - o technice ich wykonywania oraz sposobie późniejszego wykorzystywania. Była pomysłodawczynią i autorką scenariuszy wielu wystaw prezentowanych w elbląskim muzeum. To według Jej koncepcji zaaranżowano ekspozycje odtwarzające wnętrza dawnych elbląskich kamienic z różnych epok oraz zaprezentowano bogate zbiory wyrobów rzemiosła artystycznego w nowo wyremontowanym budynku dawnego Gimnazjum Elbląskiego. Trwałym śladem jej działań wystawienniczych jest m.in. katalog „*Rzeźba elbląska ok. 1500 roku*” oraz interesująca publikacja, stworzona wspólnie z Krystyną Laskowską „*Elbląg i elblążanie w fotografii własnej, lata czterdzieste, lata pięćdziesiąte*”. Posiadając nieocenioną wiedzę o dawnym Elblągu aktywnie uczestniczyła w przygotowywaniu koncepcji i realizacji wystawy „*Reconditus*” przedstawiającej dzieje miasta oraz filmu holograficznego prezentującego historię regionu w ramach projektu „*Muzea ponad granicami*”. Wchodziła również w skład zespołu polsko – rosyjskiego opracowującego przewodnik turystyczny promujący m.in. atrakcje turystyczne naszego miasta. Efekty Jej działań dostrzec można w wielu miejscach w elbląskim muzeum. Dzięki Jej zaangażowaniu w zbiorach znalazły się dwa cenne miniaturowe portrety wywodzących się z Elbląga przedstawicieli rodziny von Bodeck, autorstwa urodzonego w Elblągu i uczęszczającego do Gimnazjum Elbląskiego Laurensa de Netera oraz obraz przedstawiający Kaspra Bekiesza, XVI – wiecznego obrońcę Elbląga przed atakiem mieszczan gdańskich, wspieranych przez Duńczyków. Ostatnią przygotowaną przez nią ekspozycją była „*Kunstkamera czyli gabinet sztuki*” prezentująca w interesujący sposób bogate zbiory elbląskiego kolekcjonera Edwarda Parzycha.

Wiesława Rynkiewicz – Domino była aktywnym członkiem Stowarzyszenia Historyków Sztuki oraz Polskiego Towarzystwa Historycznego. W tym ostatnim sprawowała funkcję prezesa oddziału elbląskiego w latach 2004

– 2010. Wielokrotnie wchodziła także w skład Zarządu Oddziału, ostatnio pełniła funkcję sekretarza Zarządu. Przez wiele lat była członkiem Komitetu Redakcyjnego „*Rocznika Elbląskiego*” - redaktorem tematycznym historii sztuki i dziedzin pokrewnych. To jej zawdzięczamy inicjatywę i organizację spotkań w Kawiarence Historycznej „*Clio*”, gdzie osoby zainteresowane historią mogły w miłej atmosferze - przy kawie i herbacie - spotkać się z zapraszonymi gośćmi z całej Polski, a nawet z zagranicy, specjalistami z dziedziny historii, archeologii i historii sztuki oraz innych dziedzin pokrewnych, a także pasjonatami historii i kolekcjonerami. Kameralny charakter spotkań sprzyjał niezliczonym pytaniom i dyskusjom, które nierzadko kończyły się długo po planowanym czasie. Wiesława Rynkiewicz – Domino była zapraszana do udziału w wielu konferencjach naukowych i popularno – naukowych, sama również je współorganizowała. Wygłaszała prelekcje i odczyty, uczestniczyła jako wykładowca w szkoleniach przewodników PTTK, współorganizowała także konkursy historyczne dla młodzieży szkolnej. Wielokrotnie była również zapraszana jako ekspert do komisji konkursowych, służąc niestrudzenie swoją szeroką wiedzą. Była autorką i współautorką wielu wykładów, artykułów i publikacji naukowych, obejmujących szeroki zakres chronologiczny i tematyczny, od szeroko pojętej kultury artystycznej po zagadnienia konserwatorskie. Zawsze całym sercem angażowała się w przedsięwzięcia mające na celu ratowanie dawnych zabytków miejskich. W wielu swoich artykułach poruszała tematykę niszczących i znikających bezpowrotnie z przestrzeni Elbląga budynków oraz elementów architektury krajobrazu. Jako historyka sztuki szczególnie interesowało ją to, co zachowało się po dawnych mieszkańcach naszego regionu. Fascynowało ją badanie dziejów poprzez dostępną zachowaną ikonografię, przedstawiającą to co już do dzisiaj się nie zachowało. Cieszyło ją, że prowadzone na szeroką skalę badania archeologiczne na terenie Starego Miasta swoim obfitym i cennym artystycznie materiałem potwierdzały Jej wcześniejsze wyobrażenia na wiele tematów badawczych. Potwierdzały, że Elbląg w przeszłości był nie tylko ważnym ośrodkiem administracyjnym, ale także prawdziwym centrum artystycznym i architektonicznym, mającym wpływ na cały region. Jej szczególną fascynacją – jak sama mówiła – były cegły i kamienie, a zwłaszcza fragmenty nieistniejących już dziś interesujących przykładów XIV – wiecznej architektury mieszczańskiej, świadczące o możliwościach finansowych i ambicjach artystycznych dawnych elblążan. Zawdzięczamy Jej interesujące opracowania dotyczące architektury zamku krzyżackiego w Elblągu, gimnazjum elbląskiego, ratusza staromiejskiego (we współautorstwie z M. Marcinkowskim) oraz browaru (wspólnie z Tomaszem Glinieckim).

Pisała o wielu jeszcze zabytkach związanych z miastem i regionem, m.in. o dawnych elbląskich fontannach, domach letnich w Elblągu i okolicach, podelbląskich cmentarzach menonickich oraz przemyśle ceglany w Elblągu. Bolało Ją, że wiele z tych obiektów już nie istnieje a inne popadają w ruinę. Wniosła również duży wkład w opracowanie bliskich Jej tematów w wielotomowej pracy zbiorowej „Historia Elbląga”. Jej autorstwa są rozdziały tomu II omawiające budownictwo, architekturę oraz kulturę artystyczną miasta okresu nowożytnego. Zapraszano Ją także do takich przedsięwzięć jak wydanie jednego z numerów miesięcznika historycznego „Mówią Wieki” czy kwartalnika „Renowacje i Zabytki” (w ramach cyklu „Miasta Polskie”), które w całości zostały poświęcone Elblągowi. Jej również powierzono przedstawienie interesującej i skomplikowanej problematyki „Pacifica terra” w wydawnictwie o tym samym tytule, które towarzyszyło wystawie prezentowanej w Muzeum Zamkowym w Malborku, poświęconej ludom żyjącym niegdyś u ujścia Wisły.

Chociaż planowała już niedługo przejście na emeryturę miała jeszcze wiele planów i zamierzeń związanych z prowadzoną dotychczas działalnością zawodową i naukową. Z jej inspiracji miał powstać ogród zielny na dziedzińcu muzealnym oraz ekspozycja detalu architektonicznego pozostałego po zamku krzyżackim i dawnych elbląskich kamieniczkach. Chciała nadal realizować swoje pasje badawcze, rozwijać tematy, na które często w pracy nie starczało czasu podczas niezliczonych kwerend, którymi była nieustannie zasypywana. Planowała także podróżować po Europie. W jednym z wywiadów powiedziała: „Mnie interesuje świat odchodzący, czyli Europa prowincjonalna, a może jeszcze wężiej - Polska prowincjonalna. Czyli wszystko to, co jeszcze ocalało z dawnej zabudowy. Myślę tu nie tylko o budynkach, ale o małej architekturze, która im towarzyszyła, w postaci płotów, zabudowań gospodarczych – to wszystko znika na naszych oczach”.^[1] Miała nadzieję opisać to jeszcze, bazując na olbrzymiej fototece zgromadzonej wraz z mężem Jerzym Domino, historykiem sztuki i konserwatorem zabytków, w trakcie ich wspólnych wyjazdów.

W pamięci tych, którym dane było Ją spotkać pozostanie na zawsze osobą miłą, ciepłą i pogodną, cierpliwą, spokojną i opanowaną, uprzejmą i życzliwą a jednocześnie niezwykle skromną, z dużym poczuciem humoru i ogromnym dystansem do siebie i do świata wokoło. Odeszła niespodziewanie 8 czerwca 2021 r. Jej odejście to ogromna strata nie tylko dla Najbliższych, Przyjaciół, Znajomych, ale także dla samego miasta Elbląga, którego dawną świetność nie-strudzenie odkrywała i propagowała.

1. Świątkowska A. <http://kobieta.elblag.net/artykuly/wieslawa-rynkiewicz-domino-wciaz-chce-odkrywac.1804.htm>

Żegnamy Czesławę Łydkę (1936-2020)

Czesława Łydka urodziła się 18 marca 1936 roku w Czarnej w obwodzie nowosybirskim (Rosja). Była córką Andrzeja Godzińskiego i Tekli (Nilanowskiej). Po przyjeździe do Polski rodzina osiedliła się w Opolu. Tu Czesława ukończyła szkołę średnią i pracowała m.in. w Bibliotece Miejskiej.

Do Elbląga przybyła wraz z mężem i córką Ewą w marcu 1962 roku. Już 11 kwietnia została zatrudniona w Miejskiej Bibliotece Publicznej jako techniczny pracownik biblioteczny, w dziale Gromadzenia i Opracowania Zbiorów. Miała to szczęście, że w Elblągu rozpoczęła pracę pod kierownictwem znakomitego bibliotekarza Tadeusza Ordyńca, który swoje pasje przekazywał podległym pracownikom.

W kwietniu 1964 awansowała na stanowisko kierownika tegoż działu. Po odejściu na emeryturę wieloletniego kierownika MBP Tadeusza Ordyńca, przez krótki okres czasu, pełniła obowiązki kierownika Biblioteki. W lutym 1967 została zastępcą kierownika instytucji. Kierownikiem był wówczas Jerzy Jan Kolendo. Funkcję tę pełniła do 20.01 1971. Po jego odejściu ponownie została kierownikiem MBP (1971-1975) i na tym stanowisku pozostała do utworzenia Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej, która powstała z połączenia Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida i Powiatowej Biblioteki Publicznej. Od 1.IX.1975 dotychczasowa kierownik MBP Czesława Łydka została dyrektorem ds. administracyjnych w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej. 30.X.1976 roku ukończyła, podnoszący kwalifikacje, kurs dla dyrektorów wojewódzkich i miejskich bibliotek.

W trakcie pracy wykazała się umiejętnością zabezpieczania potrzeb gospodarczych i zaopatrzenia w niezbędny sprzęt oraz wyposażenie placówek bibliotecznych, w najbardziej trudnych okresach i sytuacjach rynkowych. W ostatnich latach pracy jej aktywność skoncentrowana była w szczególności na prawidłowym funkcjonowaniu bibliotek samorządowych w województwie

elbląskim. Brak jasnego usytuowania prawnego bibliotek wymuszał szereg inicjatyw mających na celu poprawę warunków ich pracy. Na stanowisku Dyrektora ds. administracyjnych WBP pracowała do odejścia na rentę (14.07.1986).

Z racji pełnionych funkcji w latach 1971 – 1978 zajmowała się rekonstrukcją obiektów przy ul. Wigilijnej 5/ 7 i ul. Zamkowej. Należy wspomnieć, że już w 1960 roku w końcowym stadium znajdowała się dokumentacja na odbudowę i adaptację zespołu przy ul. św. Ducha i Zamkowej z przeznaczeniem na siedzibę biblioteki. W 1973 pierwotną dokumentację odbudowy opracowaną przez PKZ Gdańsk zmieniono po konsultacjach z inż. Januszem Kowalskim, specjalistą w zakresie budownictwa bibliotecznego. Zmian dokonano w olsztyńskiej PKZ. W końcowym stadium (rok 1973) znajdował się projekt i dokumentacja sprzętu specjalnego wyposażenia wewnątrz nowego obiektu. Należy zaznaczyć, iż specjalne wyposażenie (projekt i wykonanie) otrzymał również w 1949 obiekt przy ulicy Łączności 2. Realizacja tak dużej i prestiżowej inwestycji nie była łatwa, ze względu na długi i skomplikowany proces inwestycyjny, udział środków, inwestorów, materiałów, a wszystko pod nadzorem Konserwatora Zabytków. Precyzyjne omówienie ogromu tych zadań wymagałoby szczegółowych badań nad rekonstrukcją zabytkowego zespołu architektonicznego kościoła i szpitala Świętego Ducha z przeznaczeniem na Bibliotekę. Już sama przeprowadzka z ulicy Łączności 2 oraz przeniesienie księgozbiorów, czasopism i innych materiałów bibliecznych wymagały niezwykle precyzyjnych, logistycznych rozwiązań. Materiały biblieczne wymagające przemieszczenia wynosiły około 75 000 woluminów (księgozbiory, roczniki czasopism, zbiory specjalne etc.) Po zakończonej budowie w 1978 uroczyste przekazanie WBP nowej siedziby odbyło się 28 maja 1979 roku.

Czesława Łydka, w bibliotekarstwie elbląskim przepracowała ponad 32 lata. Za swoją działalność otrzymała wiele odznaczeń, wyróżnień i medali. Była m.in.: członkiem Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, od maja 1975 aktywnym członkiem Rady Elbląskiego Towarzystwa Kulturalnego etc.

W 1977 - została zasłużonym działaczem kultury; w 1983 została odznaczona za zasługi w rozwoju Elbląga i za zasługi dla województwa elbląskiego, w 1984 otrzymała medal 40-lecia Polski Ludowej, a w 1987 Złoty Krzyż zasługi. W 1993 roku została uhonorowana za zasługi dla Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, a w 2001 roku otrzymała honorową odznakę tego stowarzyszenia.

Uroczystości pogrzebowe naszej koleżanki Czesławy Łydki odbyły się 16 grudnia 2020 roku, na Cmentarzu Dębica. W ostatniej drodze towarzyszyła jej rodzina, przyjaciele oraz koleżanki i koledzy.

Bibliografia Elbląga 2015 - 2020 wraz z uzupełnieniami z lat poprzednich

1. ACTA Elbingensia : rocznik naukowy Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej. Prawo, Administracja, Zarządzanie Publiczne. - 2015-2020.-
Od nr 1/2016 tytuł podserii Prawo Administracja Bezpieczeństwo Publiczne;
Od 2018 podtytuł: kwartalnik naukowy Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
2. ADAMCZYK, Piotr : Sprzedawcy zabawek w Elblągu w latach 1799-1941 w świetle reklam w prasie lokalnej // W : Zabawka. - Poznań, 2016. - S. 57-69 : faks. - Streszczenie w języku angielskim.
3. ADAMCZYK, Piotr, BARTON, Dariusz : Ścieżka Piekarczyka [w Elblągu]. Renowacje i Zabytki 2014 no 3 s. 32-53, il., pl. Streszczenie w języku angielskim.
4. AKCJA : pismo Akcji Katolickiej Diecezji Elbląskiej / [Zarząd Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej Diecezji Elbląskiej ; red. zespół Janusz Hochleitner i in.] . - Elbląg : ZDIAK DE, 1997, nr 1 (list.).
5. AKTA miasta Elbląga / Superintendentura (1815-1850) [wyd.] Beata ŁUKOMSKA // W : Rocznik Elbląski. T. 23 (2010), s. 257-303, tab.
6. ANDRZEJEWSKI, Marek : Kino w Elblągu w latach 1945-2007 / Marek Andrzejewski // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 51-73. tab. - Streszcz. ang., niem. - Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II 2017]
7. ARCHEOLOGIA miast Pomorza w kontekście ziem polskich : studia dedykowane pamięci Tadeusza Nawrońskiego [archeologa mediewisty] / pod redakcją Grżyny Nawrołskiej, Henryka Panera, Jerzego Piekalskiego, Ewy Trawickiej. - Gdańsk : Muzeum Archeologiczne, 2016. - 278, [3] strony : ilustracje, mapy, fotografie, wykresy ; 30 cm. - Bibliografia przy pracach. - Wydanie publikacji dofinansowane przez Polską Akademię Nauk - Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN w ramach środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na Działalność Upowszechniającą Naukę (DUN), Muzeum Archeologiczne w Gdańsku i sponsorów. - Streszczenie angielskie przy pracach.
8. BACHORSKI, Józef Piotr : Ze wspomnień absolwenta Podoficerskiej Szkoły Zawodowej im. Rodziny Nalazków w Elblągu. // Biul. Jeleniogór. Stow. Żołnierzy Radiotechników „Radar” 2015 nr 17 s. 63-68, il.
9. BANIAK, Karol : Elbląg w polityce wewnętrznej Stefana Batorego / Karol Baniak // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 51-85 . - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

10. BARTON-PIORKOWSKA, Jolanta : Architektura modernistyczna w Elblągu // W : Renowacje i Zabytki. 2014 no 3 s. 102-114, il. - Streszczenie angielskie.
11. BEATA Dorothea : Montovien-sis, Prusiae Patrona : 40 rocznica zatwierdzenia kultu bł. Doroty z Małotów Wielkich : materiały pokonferencyjne. - Kwidzyn, 2017. Rec. Beata Dorothea Montovien-sis, Prusiae Patrona / Paweł Rabczyński ; Wydział Teologii UWM Olsztyn // W : Studia Elbląskie. T. 18 (2017), s. 583-585.
12. BEITRÄGE zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte Elbings und Danzigs in Mittelalter und Neuzeit / mit Beitr. von Andrzej Groth [I in.] ; Hrsg. Dieter Heckmann. - Münster, Westf. : Nicolaus-Copernicus-Verlag, 2013. - VII, 107 s. : il., tab., wyk. ; 24 cm. - (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens ; nr 36)
13. BIDZIŃSKI, Krzysztof : Bibliografia polskich mediów muzycznych / Krzysztof Bidziński. - Elbląg : Krzysztof Bidziński, 2013. - E-booki.
14. BIDZIŃSKI, Krzysztof : Elbląska Encyklopedia Muzyczna (XIII-XXI w.) / Krzysztof Bidziński. - Elbląg : Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, 2013. - Multimedia interakcyjne. -1 dysk optyczny (DVD-ROM) : dżw., kolor ; 12 cm. - Tytuł z ekranu tytułowego.
15. BIDZIŃSKI, Krzysztof : Elbląska encyklopedia muzyczna / Krzysztof Bidziński . - Multimedia interakcyjne. - Wydanie IV, uaktualnione. Elbląg : Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, copyright 2018. - 1 dysk optyczny (DVD) : dźwiękowy, kolorowy ; 12 cm. - Tytuł z ekranu tytułowego. - Zawiera bibliografię, dyskografię i filmografię. - Streszczenie niemieckie i angielskie.
16. BIDZIŃSKI, Krzysztof : Elbląska fonografia w latach 1974 - 2015 / Krzysztof Bidziński // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 167-176.
17. BIDZIŃSKI, Krzysztof : Elbląska muzyka : zapis wywiadów filmowych / Krzysztof Bidziński. - Elbląg : Krzysztof Bidziński, 2013. - Tytuł z ekranu tytułowego. - E-booki.
18. BIDZIŃSKI, Krzysztof : Katalog elbląskich fonogramów (1973-2013) / Krzysztof Bidziński. - Elbląg : Krzysztof Bidziński, 2013. - 1 dysk optyczny (CD-ROM) : kolor ; 12 cm. - E-booki.
19. BIDZIŃSKI, Krzysztof : MuzEL w Radiu EL / Krzysztof Bidziński. - Elbląg : Krzysztof Bidziński, 2014. - E-booki.
20. BIEDRZYCKA, Agnieszka, PIETRZYK, Zdzisław : Śmieszkowicz (Gelasmus) Mikołaj (ok. 1520/1580) profesor Uniwersytetu Krakowskiego, kierownik gimnazjum w Elblągu // W : Polski słownik biograficzny. - T. 51. - Warszawa, 2016. - S. 83-85.
21. BIELECKI, Waław : Opera Leśna w Elblągu (1912-1914) / Waław Bielecki // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 1, s. 89-99 il.
22. BORYCKA, Marlena : Miasta, bitwy i fortyfikacje - kolekcja pięciu sztucznych atlasów ze zbiorów Biblioteki Elbląskiej : problematyka historyczna i konserwatorska / Marlena Borycka, Dorota JUTRZENKA-SUPRYN // W : Z Dziejów Kartografii. T. 22 (2018), s. 339-361. - Bibliografia, netografia na stronach 358-360. - Streszczenie w języku angielskim.
23. BORZYSZKOWSKI, Józef : Honorowe członkostwo Instytutu Kaszubskiego : ks. Mieczysław Józefczyk : jego miejsce w dziejach Elbląga i nie tylko elbląskiej historiografii / Józef Borzyszkowski // W : Acta Cassubiana. T. 18 (2016), s. 375-382 . - Inny tytuł : Ks. Mieczysław Józefczyk : jego miejsce w dziejach Elbląga i nie tylko elbląskiej historiografii.
24. BUCHHOLZ – TODOROSKA, Małgorzata : Meble elbląskie z kolekcji Edwarda Parzycha. - Pelplin : Wydawnictwo „Bernardinum”, 2018. - 115, [3] s. : fotografie ; 26 cm. - Bibliografia na stronie [118].
25. BURCHACZ, Marcin, LUKS, Krzysztof : Zarys strategii rozwoju portu Elbląg i jej wpływ na procesy gospodarcze regionu elbląskiego // W : ZIEMIE nad dolną Wisłą / red. Cezary Obracht-Prondzyński. - Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2016. - S. 106-123 : il.
26. BUTRYN, Bartłomiej : Od „tandetnej imitacji” do muzealium : zabytkowe kopie średniowiecznego rzemiosła artystycznego na zamku malborskim // W : WOBEC zabytku...: tradycje i perspektywy postaw / red. nauk. Elżbieta PILECKA, Juliusz RACZKOWSKI. - Toruń, 2010. - S. 309-322.
27. CHLEBUS, Ewa : Dawne introligatorstwo warmińskie : stan badań i postulaty badawcze / Ewa Chlebus // W : JUBILAEUM Warmiae et Bibliothecae : wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”, 2016. - S. 84-105. - Bibliografia na stronach 97-100. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.
28. CHLEBUS, Ewa : Dwie oprawy Tomasza Krügera z księgozbioru elbląskiego patrycjusza Andrzeja Morenberga / Ewa Chlebus // W : DAWNYCH ksiąg niesyty : tom studiów dedykowany profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin / red. IMAŃSKA, Iwona . - Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, cop. 2016. - S. 205-220.
29. CHLEBUS, Ewa : Elementy przybyśzowe w oprawach późnogotyckich : formy, funkcje, terminologia / Ewa Chlebus // W : Roczniki Biblioteczne. R. 61 (2017), s. 67-84 . - Streszczenie w języku angielskim.
30. CHLEBUS, Ewa : Oprawy ksiąg z zapiskami Kopernika ze zbiorów Biblioteki WSD MW „Hosianum” w Olsztynie / Ewa Chlebus // W : Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie, 2016, - S. 41-66 . - Bibliografia na stronach 60-61. - Streszczenie w języku angielskim.
31. CHLEBUS, Ewa : Problemy atrubucji, chronologizacji i lokalizacji opraw starych druków w kontekście pracy konserwatora książki / Ewa Chlebus // W : Notes Konserwatorski. [T.] 18 (2016), s. 199-219. - Bibliografia, netografia na stronach 217-219. - Streszczenie w języku angielskim.
32. CHLEBUS, Ewa : Śladami introligatorstwa warmińskiego : o późnogotckim warsztacie przypisywanym do Lidzbarka / Ewa Chlebus // W : INTROLIGATORZY i ich klienci = Bookbinders and their customers . - Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017. - S. 25-48. - Bibliografia na stronach 47-48. - Streszczenie w języku angielskim.
33. CHLEBUS, Ewa : Technika wykonania opraw jako przedmiot badań tegumentologicznych / Ewa Chlebus // W : TEGUMENTOLOGIA polska dzisiaj = Polish bookbinding studies today. - Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. - S. 365-390. - Bibliografia na stronach 389-390. - Streszczenie w języku angielskim.
34. CIECHORSKA-KULESZA, Karolina, OBRACHT-PRONDZYŃSKI, Cezary : Organizacje pozarządowe w Elblągu : ludzie, działania, współpraca z samorządem / Karolina Ciechorska-Kulesza, Cezary Obracht-Prondzyński. - Elbląg : Elbląska Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna, 2012. - 255, [4] s. : il. ; 24 cm. - Bibliogr. s. 251-255.
35. CZAJA, Roman : Grupa rządząca Starego Miasta Elbląga w okresie wojny trzynastoletniej / Roman Czaja // W : Rocznik

nik Elbląski. T. 28 (2018), s. 25-35. - Streszczenie w języku angielskim.

36. CZAJA, Roman : Grupy rządzące w miastach nadbałtyckich w średniowieczu / Roman Czaja. - Toruń : Towarzystwo Naukowe, 2008. - 140 s., [4] s. tabl. (gf. kolor.) ; 23 cm. - Bibliogr. s. 111-126. - Indeks. - Streszczenie w języku niemieckim. - Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu ; R. 93 z. 1

37. CZAJA, Roman : Marian Biskup jako badacz Zakonu Krzyżackiego i jego państwa nad Bałtykiem / Roman Czaja // W : Zapiski Historyczne : kwartalnik poświęcony historii Pomorza. T. 77, z. 4 (2012), s. 75-85. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

38. CZAJA, Roman : Marian Biskup : przyczynek do biografii naukowej / Roman Czaja // W : Ziemia Kujawska. T. 24 (2015), s. 25-35. - Streszczenie angielskie.

39. CZAJA, Roman : Organizacja władz miasta Elbląga w średniowieczu // W : ORGANIZACJA władz miejskich na obszarze Pierwszej Rzeczypospolitej i na Śląsku w XIII-XVIII w. - Toruń, 2013. - S. 54-77.

40. CZAJA, Roman : Urzędy niższe i słudzy miejscy Starego Miasta Elbląga na początku XV w. // W : SCIENTIA nihil est quam veritatis imago. - Lublin, 2014. - S. 248-263.

41. CZAJA, Roman, TANDECKI, Janusz : Konflikt karczmarza z Myszewa z radą Starego Miasta Elbląga : przyczynek do autonomii prawno - ustrojowej miast w Prusach na początku XV wieku / Roman Czaja, Janusz Tandecki // W : Zapiski Historyczne. T. 82, z. 2 (2017), s. 200-226. - W aneksie tekst w języku niemieckim. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

42. CZAPNIK, Marcin : Elbląg // W : Tramwaje w Polsce / [red. Justyna Żura-

wicz]. - Łódź : Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, 2013 - S. 46-50 : il. ; 30 cm.

43. CZARNECKA, Maria : Wrocław, Elbląg, Legnica : różne sposoby odbudowy zabytkowych centrów = Wrocław, Elbląg, Legnica : different ways of revitalization of historical centres / Maria Czarna // W : Gospodarka przestrzenna XXI wieku, 2016 vol. 63. S. 33-45. - Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. - Bibliografia, netografia na stronie 45. - Streszczenie angielskie.

44. CZERNIAK, Grażyna : Izba pamiątek historycznych w Młynarach / Grażyna Czerniak, Justyna ZYŚK // W : Scio, cui credidi : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Józefa Wysockiego w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg : Olsztyn, 2015. - S. 313-320.

45. CZERWIŃSKI, Daniel : Powiat gdański w 1945 r. : organizacja i najważniejsze zadania władz / Daniel Czerwiński // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści, 2015. - S. 81-101.

46. DENISIUK, Jarosław : O czasie i przestrzeni w malarstwie Janusza Hankowskiego / Jarosław Denisiuk // W : Prowincja (Sztum) 2013 nr 3 s. 150-152, il.

47. DENISIUK, Jarosław : Odbudowa i adaptacja kościoła poddominikańskiego w Elblągu na centrum sztuki współczesnej / Jarosław Denisiuk // W : BIULETYN Konserwatorski Pomorza Gdańskiego. Z. 2 (2014), s. 107-116. - Bibliogr. - Streszczenie angielskie.

48. DENISIUK, Jarosław : 29 Salon Elbląski / Jarosław Denisiuk // W : Prowincja (Sztum). 2017, nr 2, s. 183-184. - Inny tytuł Salon Elbląski, 29.

49. DENISIUK, Jarosław : Tożsamość granic - granice tożsamości : zapiski na marginesie wystawy Borderlands / Jarosław Denisiuk //

W : Prowincja (Sztum). 2018, nr 2, s. 159-163. - Wystawa: Bordelands, Centrum Sztuki Galeria EL, Elbląg, 12 kwietnia - 11 czerwca 2018 r. - Inny tytuł : Zapiski na marginesie wystawy Borderlands.

50. DENISIUK, Jarosław, SAMÓL, Piotr : Galeria sztuki w dawnym kościele Dominikanów [w Elblągu] // W : Renowacje i Zabytki 2014 no 3 s. 68-74, il. - Streszczenie angielskie.

51. DIAMENTY Krainy Kanału Elbląskiego : kulturalnie, kulinarnie, ekologicznie / [autorzy tekstu : Rafał BARANOWSKI, Paulina JACHLEWSKA]. - Elbląg : Stowarzyszenie Łączy Nas Kanał Elbląski, Lokalna Grupa Działania, 2019. - 84 s. : fotografie ; 30 cm - Spis treści na stronie 3. okładki. - Współfinansowanie : Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Stowarzyszenie Łączy Nas Kanał Elbląski Lokalna Grupa Działania.

52. 25 [Dwadzieścia pięć] lat DIECEZJI Elbląskiej 1992-2017 / [redakcja Małgorzata Krzyżanowska - Witkowska, Łukasz Wyszomirski ; tekst Paweł Kupsik, Wojciech Zawadzki, Sławomir Nita - tekst o parafii Drulity ; tłumaczenie Barbara Słobodzian - język niemiecki, Barbara Szydłowska - język angielski ; fotografie Łukasz Wyszomirski, Jacek Czudy, Lidia Górecka, Sławomir Lipski, Piotr Miśkowicz, Sławomir Nita, Piotr Wytrązek]. - Bydgoszcz : Wydawnictwo Ikona, [2017]. - 411, [5] s. : fotografie ; 33 cm.

53. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Bartłomiej Kreczemer-Blume, burmistrz Malborka z czasów Związku Pruskiego i wojny trzynastoletniej : przyczynek do jego biografii / Wiesław Długokęcki // W : Zapiski Historyczne. 2002, z. 2, s. 17-26. - Streszczenie niemieckie.

54. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Najstarsza organizacja parafialna na Żuławach Wielkich (do połowy XV w.) / Wiesław

Długokęcki // W : Studia Elbląskie. - T. 20 (2019), s. 9-29 - Bibliografia na stronach 26-29. - Streszczenie w językach angielskim, niemieckim.

55. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Opisy granicy państwa zakonu krzyżackiego w Prusach z księstwem Słupskim z XIV i XV wieku / Wiesław DŁUGOKĘCKI ; Rafał SIMIŃSKI // W : Zapiski Historyczne. T. 83, z. 2 (2018), s. 169-206. - Bibliografia na stronach 202-206. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim. - Część tekstu w języku niemieckim.

56. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Osadnictwo i ochrona przeciwpowodziowa w Basenie Unisławskim w średniowieczu w okresie krzyżackim / Wiesław Długokęcki // W : STILO et animo : prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin. - Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Instytut Historii UAM, 2016. - S 487-503.

57. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Osadnictwo na Żuławach Gdańskich w średniowieczu (do 1454 roku) / Wiesław Długokęcki // W : Zapiski Historyczne. - 2003, z. 2/3 s. 45-62. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

58. PAŃSTWO zakonu krzyżackiego w Prusach : podziały administracyjne i kościelne w XIII-XVI wieku. - Toruń, 2000. -

Rec. DŁUGOKĘCKI, Wiesław // W : Zapiski Historyczne. - 2002, z. 1, s. 171-176.

59. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Polskie badania nad Prusami plemiennymi ze szczególnym uwzględnieniem osiągnięć środowiska olsztyńskiego / Wiesław Długokęcki // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. - 2009, nr 2, s. 177-207. - Streszczenie w języku niemieckim.

60. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Prusowie na Żuławach Fiszewskich od XIII do połowy XVI wieku : zagadnienie akulturacji i asymilacji Prusów jako problem badawczy

/ Wiesław Długokęcki // W : Pruthenia : pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim. T. 9 (2014), s. 7-41 - Bibliografia na stronach 36-39. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

61. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Przyczynki do dziejów szpitali gdańskich w średniowieczu / Wiesław Długokęcki // W : Studia Historica Gedanensia. T. 11 (2020), s. 84-124. - Streszczenie w języku angielskim.

62. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : W sprawie późnośredniowiecznych testamentów gdańskich / Wiesław Długokęcki // W : Zapiski Historyczne. T. 76, z. 3 (2011), s. 115-139. - Streszczenie niemieckie, angielskie.

63. Kościół w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach 1243-1525: organizacja, uposażenie, ustawodawstwo, duchowieństwo - wierni / Andrzej RADZIMIŃSKI //

Rec. DŁUGOKĘCKI, Wiesław // W : Zapiski Historyczne. T. 73, z. 1 (2008), s. 167-171.

64. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Stosunki Elbląga z zakonem krzyżackim w XIII-XIV w. a przywilej Kazimierza [!] Jagiellończyka dla Starego Miasta Elbląga z 24 VIII 1457 roku / Wiesław Długokęcki // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 9-23. - Streszczenie w języku angielskim.

65. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Urząd mistrza świątyni (das Tempelmeisteramt) w komturstwie malborskim / Wiesław Długokęcki // W : W służbie zabytków. - Księga pamiątkowa dedykowana Mariuszowi Mierzwińskiemu. - Malbork : Muzeum Zamkowe, 2017. - S. 95-99. - Streszczenie w języku angielskim.

66. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku / Wiesław Długokęcki // W : Pruthenia : pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim. T. 2 (2006), s. 9-54. - Streszczenie w języku niemieckim.

67. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Uwagi o strukturach władzy u Prusów we wczesnym średniowieczu / Wiesław Długokęcki // W : Pruthenia : pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim. T. 7 (2012), s. 257-265. - Rec. książki : Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu : (na tle struktury społecznej i terytorialnej) / Dariusz Adam SIKORSKI. - Olsztyn, 2010.

68. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Uwagi o życiu i działalności burmistrza gdańskiego Henryka Suchtena (zm. 1501) / Wiesław Długokęcki // W : Kwartalnik Historyczny : organ Towarzystwa Historycznego. R. 119, nr 4 (2012), s. 649-664. - Opinia o biogramie H. Schutena autorstwa Beaty MOŻEJKO opublikowanym w t. 45 Polskiego Słownika Biograficznego i Słownika biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego. - Streszczenie angielskie.

69. Das Weichsel-Nogat-Delta : Beiträge zur Geschichte seiner landwirtschaftlichen Entwicklung, vorgeschichtlichen Besiedelung und bäuerlichen Hof- und Hofanlage / Hugo BERTRAM, Wolfgang La Baume, Otto Kloepfel. - Münster, 2003. - (pełny opis Rocznik Elbląski T. 23 poz. 12. - Rec. / Wiesław DŁUGOKĘCKI // W : Zapiski Historyczne. - T. 70, z. 2/3 (2005), s. 183-185.

70. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Die Weichselwerder in der Politik des Königs Kasimir IV. Jagiellonicus / Wiesław Długokęcki // W : Quaestiones Medii Aevi Novae. Vol. 15 (2010), s. 305-328.

71. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Wilkierz należącej do Malborka wsi Hoppenbruch z 1523 roku // W: PIŚMIENNOŚĆ pragmatyczna, edytorstwo źródeł historycznych, archiwistyka / red. Roman Czaja, Krzysztof Kopiński. - Toruń : TNT, 2015. - S. 145-152.

72. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Z najdawniejszych dziejów Dzierzgonia i Starego Dzierzgonia / Wiesław Długokęcki // W: Fines testis temporum : studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej, 2017. - S. 75-84. - Bibliografia na stronach 81-84.

73. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Zur Geschichte der Führungsschichten in Königsberg und Marienburg in der Zeit des dreizehnjährigen Krieges : ein Beitrag zum Austausch von städtischen Machteliten / Wiesław Długokęcki // W : Zapiski Historyczne. T. 82, z. 1 (2017), s. 55-70. - Streszczenie w języku angielskim, polskim.

74. DŁUGOKĘCKI, Wiesław : Żuławy Wiślane w okresie wojny zakonu krzyżackiego z Polską i Litwą w latach 1409-1411 / Wiesław Długokęcki // W : NA szlakach dwóch światów : studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Hauzińskiemu. - Słupsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2016. - S. 595-605.

75. DOMINO, Jerzy : Dekoracja malarska kościoła w Rychnowie : przykład wystroju prowincjonalnego kościoła protestanckiego w Prusach / Jerzy Domino // W: Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 115-130. - Streszczenie w języku angielskim.

76. DOMINO, Jerzy : Dzwonnice słupowe / Jerzy Domino // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 3, s. 58-62. - Bibliogr. s. 62.

77. DOMINO, Jerzy : Mapa Fuchsa ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu / Jerzy Domino // W : Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski. [R.] 11 (2019), s. 160-169.

78. [Burmistrzowie i prezydenci Elbląga w latach 1286-1950 / Andrzej GROTH] Rec. Jerzy DOMINO // W : Studia Elbląskie. T. 14 (2013), s. 509-513.

79. W cieniu domów : opowieści o żuławskich domach podcieniowych / [aut. tekstów Justyna Borucka, Jerzy DOMINO,

Iwona Liżewska, Karolina Manikowska. - Elbląg : Centrum Spotkań Europejskich „Światowid”, [2014]. - 100 s. : il. kolor. ; 23 cm. - Bibliogr. s. 99-100. - Współfinansowanie : Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ; Województwo Warmińsko-Mazurskie. Samorząd.

80. DOMINO, Jerzy : Wspomnienia osadników żuławskich w ramach projektu „Żuławy. Lubię to!” / [opracowanie materiałów i tekstów Marzena Bernacka-Basek ; okładka i rysunki Jerzy DOMINO]. - Nowy Dwór Gdański : Stowarzyszenie Miłośników Nowego Dworu Gdańskiego - Klub Nowodworski, 2015. - 144 s. : il. ; 21x21 cm. Druk dwuszpaltowy.

81. DOMINO, Jerzy : Zachowane elementy rzeźby architektonicznej w Elblągu // W : Renowacje i Zabytki. 2014 no 3 s. 98-101, il. - Streszczenie w języku angielskim.

82. DOMINO, Jerzy : Zanikający krajobraz kulturowy wsi Tropy / Jerzy Domino // W : Żuławski Rocznik Historyczny. 2016, s. 110-131. - Bibliografia na stronie 131.

83. DOMINO, Maurycy : Hadrian : Architektura początku XX w. w Elblągu // W : Renowacje i Zabytki. 2014 no 3 s. 80-87 : il. - Streszczenie w języku angielskim.

84. ZAPISKI Zalewskie. Historia, kultura, środowisko / Towarzystwo Miłośników Ziemi Zalewskiej; red. Krystyna Kacprzak. - Zalewo 2016 nr 34-36. -

Rec.: DOMINO Jerzy, Rocznik Elbląski 2016 T. 27 s. 249-257 [wersja elektron.]: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/61329> [dostęp: 12 XII 2018] [rec. dot. rocz. 2003 - 2016 nr 1-34] 126.

85. DRAŹKOWSKA, Anna : Nowożytnie lalki w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu // W : Dawne i współczesne zabawki dziecięce. - Poznań, 2010. - S. 69-77: il., tab. - Streszczenie w języku angielskim.

86. DRĘŻEK, Czesław : Droga Bożego wezwania / ks. Czesław Dręzek. - Lublin : Wydawnictwo Jut, 2018. - 288 stron : fotografie, ilustracje, portrety ; 22 cm. - Pamiętniki proboszcza z Zielonki Pasłęckiej.

87. DZIEJE Jęglownika i okolic : praca zbiorowa / pod redakcją Andrzeja KILANOWSKIEGO, Wojciecha ZAWADZKIEGO. - Elbląg ; Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2013. - 302, [2] s. : ilustracje, fotografie, mapy ; 24 cm. - Materiały z konferencji, 21 kwietnia 2012 r. Jęglownik . - Bibliografia przy niektórych referatach. - Indeksy. - Publikacja dzięki wsparciu finansowemu Wojciecha Bednarczuka.

88. Das ELBINGER Kriegsbuch (1383-1409) : Rechnungen für städtische Aufgebote. - Köln, 2013. -

Rec. : Roman CZAJA // W: Zapiski Historyczne T. 80, z. 4 (2015), s. 103-105 ; TANDECKI, Janusz // W : Archeion : czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym. T. 117 (2016), s. 489-493.

89. ELBLĄG / red. Antoni CZACHAROWSKI ; opracowanie historyczne Roman Czaja ; opracowanie kartograficzne Zenon Kozieł - Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika Dział Wydawniczy, 1995.

90. ELBLĄG i obwód kaliningradzki w powojennej historiografii polskiej i rosyjskiej : materiały z międzynarodowej konferencji naukowej / pod red. Andrzeja Grotha ; Elbląg : Biblioteka Elbląska im. Cypriana Norwida ; Wydawnictwo Wilk Stepowy, 2014. - 225 s. ; 24 cm. - (Rocznik Elbląski. T. 25) Konferencja odbyła się 9-10 października 2008 r. - Ref. w jęz. pol. i ros., streszcz. pol., ros.

91. ELBLĄG, Kaliningrad - over the borders = Über Grenzen : a historical guide = historischer Stadtführer / RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława , MARTYNUK, Andriej VERTĄŠKINA, Anastasiá Valentinovna] Autorzy ; Tłumaczenie [Estal,

Andrzej [[niem.] Onopiak, Agata [ang.]. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne, [2013]. - 74 strony : fotografie ; 21 cm. - Tekst równoległe angielski, niemiecki.

92. ELBLĄG w Hanzie. - Elbląg : Wydawnictwo Uran : na zlec. Urzędu Miasta, [2013]. - 23 s. : il. (gł. kolor.) ; 24 cm. - Tekst częśc. ang., niem., pol., ros.

93. ELBLĄG w starej fotografii / wybór, wstęp i oprac. Lidia POTYKANOWICZ-SUDA - Gdańsk : Archiwum Państwowe : Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum Państwowego, 2013. - 174 s. : il. ; 18x23 cm. - (Skarby Gdańskiego Archiwum).

94. ELBLĄG w starej fotografii : wydanie specjalne z okazji 777-lecia miasta / [wybór zdjęć i oprac. Lidia Potykanowicz-Suda ; tł. Sylwia Biega-Waring, Stuart Woodbridge]. - Gdańsk : Archiwum Państwowe ; Elbląg : Urząd Miejski, 2014. - 176 s. : il. ; 16x24 cm.. - Tekst równol. w jęz. pol. i ang.

95. ELBLĄSKA Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna 2001-2016 / opracował zespół w składzie Tomasz Borkowski, Ireneusz Modzelewski, Cezary Obracht-Prondzyński, Sylwia Sobkowiak, Sylwia Szadok. - Elbląg : Elbląska Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna, 2016. - 91 stron : ilustracje, fotografie, portrety ; 24 cm.

96. ELBLĄSKIE Wiadomości Diecezjalne : półrocznik / [Kuria Diecezjalna Elbląska] Elbląg : KDE 21 cm. Opis na podst.: 1996, nr 5 (stycz./marzec).

97. FIUK, Piotr : Architektura miasta odbudowanego : wybrane przykłady : Elbląg, Głogów, Kołobrzeg, Szczecin na tle historycznym / Piotr Fiuk. - Szczecin : Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny, 2017. - 258 s. : ilustracje, fotografie ; 24 cm. - Bibliografia, netografia na stronach 235-253. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

98. FONFEREK, Joanna : Naczynia szklane z ulicy Stary Rynek 2-7 na Starym

Mieście w Elblągu // W: XVII SESJA Pomorzoznawcza. Vol. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych / red. Henryk Paner, Mirosław Fudziński; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. - Gdańsk, 2013. - S. 415-428.

99. FONFEREK, Joanna : Badania na terenie dawnego zamku krzyżackiego w Elblągu / Joanna FONFEREK, Mirosław MARCINKOWSKI, Urszula SIENKOWSKA // W : Acta Archaeologica Pomorania. T. 5 (2015), s. 261-273 : il., mapy, tab. - Bibliogr. s. 265. - Referat z konferencji: XIX SESJA Pomorzoznawcza, 21-21 listopada 2013 r., Szczecin. - Bibliografia s. 265. - Streszczenie w języku angielskim.

100. FONFEREK, Joanna, MARCINKOWSKI, Mirosław, SIENKOWSKA, Urszula : Badania wykopaliskowe na elbląskim Podzamczu w 2012 roku / Joanna Fonferek, Mirosław Marcinkowski, Urszula Sienkowska // W : Materiały do archeologii Warmii i Mazur. T. 1. / red. Sławomir Wadył, Maciej Karczewski, Mirosław [J.] Hofmann . - Warszawa : Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego ; Białystok : Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku , 2015 - S. 361-366. - Bibliografia na stronie 365. - Streszczenie w języku angielskim. - Materiały z międzynarodowego spotkania archeologów, 24-26 października 2013 r., Giżycko. - Księga pamiątkowa dedykowana prof. Jerzemu Okulicz-Kozarynowi

Wersja elektron.: <http://www.archo.uw.edu.pl/zalaczniki/upload1765.pdf> [dostęp: 20 XI 2017].

101. FUDZIŃSKA, Ewa : Wstępne wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na terenie przedzamcza zamku malborskiego (sezon 2008) - XVII SESJA Pomorzoznawcza. Vol. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych / red. Henryk Paner, Mirosław Fu-

dziński; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. - Gdańsk, 2013. - S. 525-530.

102. GARBA, Bartłomiej : Położenie ludności rodzimej powiatu sztumskiego w świetle statystyk powstałych w wyniku uchwały Biura Politycznego KC PZPR z lipca 1950 roku dotyczącej polityki wobec ludności autochtonicznej / Bartłomiej Garba // W : Pamięć i Sprawiedliwość : biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej. 2012, [nr] 1, s. 221-266. - Streszczenie w języku angielskim.

103. GARBA, Bartłomiej : Repolonizacja : kształtowanie świadomości narodowej mieszkańców Żuław w latach 1945-1946 / Bartłomiej Garba // W : ŻUŁAWY w 1945 roku : ludzie i ich opowieści. - Sztutowo : Muzeum Stutthof 2015. - Materiały z konf., 14 maja 2015 r., Sztutowo. Współfinansowanie: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. - Inny tytuł : Kształtowanie świadomości narodowej mieszkańców Żuław w latach 1945 - 1946 - S. 115-137.

104. GAZDA, Daniel : Badania archeologiczne Castorum Pomesarum w Starym Dzierzgoniu w sezonie 2009. - XVII SESJA Pomorzoznawcza. Vol. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych. - Gdańsk, 2013. - S. 193-214.

105. GAZDA, Daniel : Badania Archeologicznej Misji Pomezkańsko-Bałtyckiej na Wzgórzu Katedralnym we Fromborku w 2011 roku / Daniel Gazda // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2016, nr 2, s. 389-407. - Bibliografia na stronach 406-407. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

106. GAZDA, Daniel : Wielokulturowy obiekt warowny na Górze Zamkowej oraz gród cyplowy w Starym Dzierzgoniu : studia i materiały / redaktor naukowy Daniel Gazda. - Warszawa : Trzecia Strona, 2018. - 240 s. : ilustracje (w tym kolorowe) ; 30 cm.

Druk dwuszpaltowy. - Bibliografia przy artykułach. - Streszczenie angielskie. - Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

107. GAZDA, Daniel, JEZIEŃSKA, Joanna : Badania archeologiczne obiektu warownego w Bogdanach w latach 2011-2012 / Daniel Gazda, Joanna Jezierska // W: Materiały do archeologii Warmii i Mazur. T. 1. Warszawa, 2015. - S. 317-324.

108. GIESZCZYŃSKI, Witold : Dla dobra Kościoła, Ojczyzny i bliźniego : Klub Inteligencji Katolickiej - Warmiński Klub Katolików w Olsztynie (1980-2015) / Witold Gieszczyński. - Olsztyn, 2015.

Rec. : Tomasz GLINIECKI // W : Zeszyty Naukowe - Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe. Z. 30 (2016), s. 500-503.

109. GIZIŃSKA, Małgorzata : Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Elblągu w latach 2008-2016 / Małgorzata Gizińska // W: Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 159-167.

110. GIZIŃSKA, Małgorzata: Zbiory medalierskie Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu. // W : Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne 2010 nr 92 s. 10-14, il.

111. GLINIECKI, Tomasz : Adolf Israelski czyli Tajemnice łyżki do butów / Tomasz Gliniecki // W : Borussia (Wyd. 1). [Nr] 57 (2016), s. 125-127. - Inny tytuł : Tajemnice łyżki do butów.

112. GLINIECKI, Tomasz : Album fotografii Arkadija Szajcheta z ofensywy na Prusy Wschodnie w 1945 roku jako przykład dokumentacji wojennej i propagandowej / Tomasz Gliniecki // W : Zapiski z Pogranicza : półrocznik Interdyscyplinarnego Koła Doktoranckiego „Pogranicza”. 2016, z. 4, S 19-43. - Bibliografia na stronach 42-43. - Streszczenie w języku angielskim.

113. GLINIECKI, Tomasz : Aleksander Sołżenicyn podczas walk o Prusy

w 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Borussia (Wyd. 1). [Nr] 56 (2015), s. 55-67.

114. GLINIECKI, Tomasz : Aleksander Sołżenicyn : przyszły noblista podczas walk o Prusy Wschodnie w 1945 / Tomasz Gliniecki // W : In nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styrny w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg ; Olsztyn, 2015 S. 331-348.

115. GLINIECKI, Tomasz : Celebrowanie pamięci wyzwolenia w powojennym Elblągu (1945-2015) / Tomasz Gliniecki // W: Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 91-113. - Streszczenie w języku angielskim.

116. GLINIECKI, Tomasz : „Czerwona Gwiazda” jako filar informacji wojskowej i wojennej (1924-2016) / Tomasz Gliniecki. // W : Wojny i konflikty zbrojne po 1945 roku : zbiór studiów. - Bydgoszcz : Muzeum Wojsk Lądowych. T. 4 2017. - s. 11-35. - Bibliografia, netografia na stronie 35. - Streszczenie w języku angielskim.

117. GLINIECKI, Tomasz : Dr hab. Janusz Ryszard Hochleitner (1966-2018) / Tomasz Gliniecki // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2019, nr 1, s. 173-174. - Inny tytuł : Doktor habilitowany Janusz Ryszard Hochleitner (1966-2018).

118. GLINIECKI, Tomasz: Garbusem / Tomasz Gliniecki. - Elbląg : Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, 2017. - 128 s. : fotografie ; 30 cm.

119. GLINIECKI, Tomasz : Ilia Erenburg : sowiecki korespondent wojenny podczas walk w Prusach w 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Echa Przeszłości. [T.] 17 (2016), s. 171-186. - Streszczenie w języku angielskim.

120. GLINIECKI, Tomasz : Inscenizowane walki o Tolkmicko : operatorzy filmowi 2 Frontu Białoruskiego Armii Czerwonej podczas ofensywy styczniowej 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Przekaz informacji o wojnie i na wojnie : z dziejów wojsko-

wości polskiej i powszechnej. - Oświęcim : Napoleon V ,copyright 2019. - S. 400-423. - Bibliografia na stronach 421-423. - Streszczenie w języku angielskim. - Serie Homo Militans ; t. 8.

121. GLINIECKI, Tomasz : Janusz Ryszard Hochleitner (1966-2018) / Tomasz Gliniecki // W : Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski. [R.] 11 (2019), s. 297-299.

122. GLINIECKI, Tomasz : Koniec wojny i kapitulacja niemiecka na Mierzei Wiślanej w maju 1945 r. według dokumentów jednostek radzieckich i fotografii Marka Grinberga / Tomasz Gliniecki // W : Stutthof : zeszyty muzeum. 2016, z. 4, s. 193-216. - Streszczenie w języku angielskim.

123. GLINIECKI, Tomasz : Koniec wojny na Mierzei Wiślanej i oswobodzenie obozu Stutthof w maju 1945 r. w zdjęciach Michała Sawina / Tomasz Gliniecki // W : Stutthof : zeszyty muzeum. 2015, z. 3, s. 221-245. - Streszczenie w języku angielskim.

124. GLINIECKI, Tomasz : „Obraz wroga” we współczesnych rosyjskich mediach wojskowych / Tomasz Gliniecki // W : Wojny i konflikty zbrojne po 1945 roku : zbiór studiów. - Bydgoszcz : Muzeum Wojsk Lądowych, 2019. - T. 6 s. 477-510. - Bibliografia, netografia na stronach 509-510. - Streszczenie w języku angielskim.

125. GLINIECKI, Tomasz : Ostatnie dni Lötzen : zdobycie miasta i okolic w styczniu 1945 roku w dokumentach Armii Czerwonej / Tomasz Gliniecki // W : Masovia : pismo poświęcone dziejom Mazur. T. 16 (2019), s. 37-53.

126. GLINIECKI, Tomasz : Ostatnie walki, negocjacje kapitulacyjne i wzięcie do niewoli jednostek niemieckich z Mierzei Wiślanej w maju 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Kapitulacje w dziejach wojen : z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej. - Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, copyright , 2017. - S. 450-463.

127. GLINIECKI, Tomasz : „Pan na Żuławach” : serial z 1984 r. jako powrót do wspomnień powojennych osadników / Tomasz Gliniecki // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści / Red. Gąsiorowski, Andrzej, Hochleitner, Janusz. - Sztutowo : Muzeum Stutthof, 2015. - S. 171-180.

128. GLINIECKI, Tomasz : Personalizacja bohaterstwa żołnierzy Armii Czerwonej podczas walk o Olsztyn w styczniu 1945 roku : przypadek szeregowca Piotra Diernowa / Tomasz Gliniecki // W : Echa Przeszłości. [T.] 18 (2017), s. 281-299. - Inny tytuł : Przypadek szeregowca Piotra Dietnowa. - Streszczenie w języku angielskim.

129. GLINIECKI, Tomasz : „Pili, co się dało” : alkoholowe konteksty ataku na Prusy Wschodnie w 1945 roku w literaturze Aleksandra Sołżenicyna i dokumentacji Armii Czerwonej / Tomasz Gliniecki // W : Alkohol w wojsku i na wojnie : z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej. - Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, copyright 2018, - S. 299-319. - Inny tytuł : Alkoholowe konteksty ataku na Prusy Wschodnie w 1945 roku w literaturze Aleksandra Sołżenicyna i dokumentacji Armii Czerwonej. - Bibliografia na stronach 317-319. - Streszczenie w języku angielskim.

130. GLINIECKI, Tomasz : Polityczne przyczyny i konsekwencje Rozkazu nr 006 : zachowania żołnierzy Armii Czerwonej podczas ofensywy na Prusy Wschodnie w 1945 r. / Tomasz Gliniecki. // W : Misja wojska : strategia i bezpieczeństwo państwa : szkice o siłach zbrojnych. - Warszawa : Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego : Oficyna Wydawnicza Rytm, copyright 2019. - S. 295-305. - Inny tytuł : Zachowania żołnierzy Armii Czerwonej podczas ofensywy na Prusy Wschodnie w 1945 r. - Bibliografia na stronie 305.

131. GLINIECKI, Tomasz : Polscy historycy wojskowości wobec sowieckich

mitów wyzwoleniczych : na podstawie opisów tzw. rajdu Diaczenki przez Elbląg z 23 stycznia 1945 r. / Tomasz Gliniecki // W : Wojsko Polskie w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej po II wojnie światowej. - Olsztyn, 2016. - S. 371-385.

132. GLINIECKI, Tomasz : Propagandowy obraz społeczeństwa powojennego Elbląga w powieści Janiny Dziarnowskiej pt. „Miasto nowych ludzi” / Tomasz Gliniecki // W : Studia Elbląskie. T. 20 (2019), s. 127-146. - Bibliografia na stronach 144-146. - Streszczenie w językach angielskim, niemieckim.

133. GLINIECKI, Tomasz : Rajd czołgów przez Elbląg ze stycznia 1945 roku w świetle strat osobowych 31 Brygady Panczernej / Tomasz Gliniecki. // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 157-180. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

134. GLINIECKI, Tomasz : Reheroizacja postaci kapitana Antoniego Kasztelana na wystawie głównej Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku / Tomasz Gliniecki // W : Asocjacje i implikacje historyczne elementami kształtującymi współczesność. - Poznań ; Chomęcice, 2018. - S. 142-162. - Bibliografia na stronach 160-161. - Streszczenie w języku angielskim.

135. [Dla dobra Kościoła, Ojczyzny i bliźniego - recenzja] / Tomasz Gliniecki. // W : Zeszyty Naukowe - Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe. Z. 30 (2016), s. 500-503

[Żuławy w 1945 roku - recenzja] / Tomasz Gliniecki. // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 151-157.

136. GLINIECKI, Tomasz : Rola i działania korespondentów wojennych Armii Czerwonej podczas ofensywy 2 Frontu Białoruskiego zimą 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Przegląd Historyczno-Wojskowy (Warszawa, 2000). R. 18, nr 4 (2017), s. 86-108 Streszczenie w języku angielskim, rosyjskim.

137. GLINIECKI, Tomasz : Różnice w pamięciach narodowych Niemiec i Rosji na przykładzie katastrofy kolejowej w Zielonce Pasłęckiej w styczniu 1945 roku / Tomasz Gliniecki. // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2018, nr 2, s. 253-275. - Bibliografia na stronach 273-275. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

138. GLINIECKI, Tomasz : Teatr w Elblągu (1975-2015) / Tomasz Gliniecki. - Elbląg : Teatr im. Aleksandra Sewruka : Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzczak, 2016. - 159, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. - Bibliogr. s. 159. - Współfinansowanie: Województwo Warmińsko-Mazurskie. Urząd Marszałkowski ; Elbląg. Urząd Miejski.

139. GLINIECKI, Tomasz : Tworzenie i dekompozycja wzorców osobowych żołnierzy-bohaterów Armii Czerwonej w powojennej Polsce na przykładzie Enrique Vilara / Tomasz Gliniecki // W : O powinnościach żołnierskich. T. 4, Między powołaniem a świadomym wyborem : suplement. - Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, 2016. - S. 213-233. - Referat z XIII Ogólnopolskiego Forum Historyków Wojskowości, Gdynia, 21-24 września 2016 r. - Bibliografia, netografia, filmografia na stronach 231-233. - Streszczenie w języku angielskim.

140. GLINIECKI, Tomasz : Walki Armii Czerwonej na Żuławach Wiślanych w styczniu 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Mniejszości narodowe i religijne na Żuławach // Red. Hochleitner, Janusz. - Malbork : Muzeum Zamkowe, 2016 - S. 183-206. - Streszczenie w języku angielskim.

141. GLINIECKI, Tomasz : Walki o Elbląg : styczeń - luty 1945 / Tomasz Gliniecki. - Elbląg : Wydawnictwo Uran, 2016. - 247, [9] s. : il. ; 19 cm. - Bibliogr. s. [248-254].

142. GLINIECKI, Tomasz : Walki żołnierzy 321. Dywizji Strzeleckiej Armii Czerwonej na Żuławach Elbląskich

w styczniu 1945 roku : (w świetle sowieckich dokumentów odznaczeniowych) // W : ŻUŁAWY w 1945 roku / red. Andrzej Gąsiorowski, Janusz Hochleitner. - Sztutowo: Muzeum Stutthof, 2014. S. 23-55.

143. GLINIECKI, Tomasz : Wojny pomnikowe : czy polsko-rosyjski spór o pamięć jest elementem niewypowiedzianego konfliktu? / Tomasz Gliniecki // W : Wojny i konflikty zbrojne po 1945 : zbiór studiów. - Bydgoszcz : Muzeum Wojsk Lądowych, 2018. - t. 5. s. 569-588 Bibliografia, netografia na stronie 588. Streszczenie w języku angielskim. - Inny tytuł : Czy polsko-rosyjski spór o pamięć jest elementem niewypowiedzianego konfliktu?

144. GLINIECKI, Tomasz : Wprowadzenie napędu elektrycznego do komunikacji miejskiej na przykładzie tramwajów elbląskich (1895 r.) / Tomasz Gliniecki. // W : I Sympozjum Historia Elektryki SHE, 2015, Gdańsk, 29-30 czerwca 2015. Cz. 1. S. 135-138 Bibliogr. s. 138. Streszczenie angielskie.

145. GLINIECKI, Tomasz : Zdobycie Działdowa w styczniu 1945 r. w świetle dokumentacji nagrodowej żołnierzy Armii Czerwonej / Tomasz Gliniecki // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2017, nr 2, s. 307-328. - Bibliografia na stronach 327-328. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

146. GLINIECKI, Tomasz : Zdobycie Elbląga przez Armię Czerwoną w rozkazach dowódcy 2 Armii Uderzeniowej ze stycznia i lutego 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 135-154. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim. - Bibliografia.

147. GLINIECKI, Tomasz : Zdobycie Elbląga według sowieckich korespondentów frontowych : analiza informacji prasowych opublikowanych 11 lutego 1945 r. / Tomasz Gliniecki // W : Scio, cui credidi : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Józefa

Wysockiego w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg ; Olsztyn, 2015. - S. 321-337.

148. GLINIECKI, Tomasz : Zdobywanie miast siłami zgrupowania pancernego podczas mławsko-elbląskiej operacji ofensywnej Armii Czerwonej w styczniu 1945 roku / Tomasz Gliniecki // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2019, nr 3, s. 543-566. - Bibliografia, netografia na stronach 564-566. - Streszczenia w języku angielskim i niemieckim.

149. GLINIECKI, Tomasz : Zniszczone centrum Elbląga // Renowacje i Zabytki 2014 no 3 s. 126-131, il. Streszczenie w języku angielskim.

150. GLINIECKI, Tomasz : Walki Armii Czerwonej w delcie Wisły styczeń - maj 1945 / Tomasz Gliniecki ; [współpraca Marcin OWSIŃSKI]. - Gdynia : Wydawnictwo Region Jarosław Ellwart ; Sztutowo : Muzeum Stutthof, 2019. - 222, [1] strona : ilustracje, faksymilia, fotografie ; 24 cm. - Bibliografia, netografia na stronach 215-220. - Indeks. - Publikacja wydana przy finansowym wsparciu Burmistrza Nowego Dworu Gdańskiego Jacka Michalskiego. - Streszczenie w języku angielskim.

151. GLINIECKI, Tomasz, PANTO, Dmitriy : Krzywy obraz wojny : Armia Czerwona w Gdańsku i Prusach w 1945 r. / Tomasz Gliniecki, Dmitriy Panto ; [recenzent prof. zw. dr hab. Waldemar Rezmer]. - Inny tytuł Armia Czerwona w Gdańsku i Prusach w 1945 r. - Gdańsk : Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, copyright 2019. - 209, [32] strony : fotografie ; 31 cm.

152. GOLON, Mirosław : Armia Czerwona w Elblągu w 1945 roku // W : Armia Czerwona/Radziecka w Polsce w latach 1944-1993. - Borne Sulonowo, 2014. - S. 26-63: tab.

153. GOLON, Mirosław : Nieoczekiwana porażka : Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu wobec NSZZ „Solidarność”

- i przemian politycznych w 1989// W : SZKICE z dziejów NSZZ „Solidarność” na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach (1980-1990). - Bydgoszcz; Gdańsk, 2012. - (Publikacje Gdańskiego Oddziału IPN; T. 18). - S. 144-181.
154. GOLON, Mirosław: Organizacje społeczne w Elblągu w latach 1950-1957 // W : Między Drugą a Trzecią Rzeczpospolitą. - Toruń, 2010. - S. 151-169.
155. GÓRSKA, Justyna : Działalność usługowa Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku w zakresie przechowywania dokumentacji niearchiwalnej w szczególności osobowo-płacowej // W : Ex PRAESENTI praeteritum. - Malbork : Archiwum Państwowe w Elblągu, 2012. - S. 52-57.
156. GRECZYCHO, Krystyna: Bibliografia Elbląga za lata 2010-2015 wraz z uzupełnieniami z lat poprzednich./ Krystyna Greczycho Rocznik Elbląski 2015 T. 26 s. 191-214; * 309 poz, * Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II]
157. GROTH, Elżbieta : KL Stutthof w 1945 r. : więźniowie i uciekinierzy / Elżbieta Grot // W: Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści, 2015 S. 25-42 . - Inny tytuł : Konzentrationslager Stutthof w 1945 r. : więźniowie i uciekinierzy.
158. GROTH, Andrzej : Angielska Kompania Wschodnia w handlu bałtyckim / Andrzej Groth // W : Studia Maritima. Vol. 28 (2015), s. 5-18. -Bibliografia - Streszczenia w języku angielskim.
159. GROTH, Andrzej : Burmistrzowie i prezydenci Elbląga w latach 1286-1950. - Elbląg, 2013. - 108 s.: il., tab., portr.; Rec.: DOMINO Jerzy // W : Studia Elbląskie. T. 14 (2013), s. 509-513.
160. GROTH, Andrzej : Dr Stefan Hartmann : archiwista i historyk / Andrzej Groth // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 9-11 . - Inny tytuł : Doktor Stefan Hartmann.
161. GROTH, Andrzej : Kilka uwag o pierwszych latach panowania pruskiego w Elblągu (1772-1806) /Andrzej Groth // Rocznik Elbląski . T. 26 (2015), s. 35-48 . - Streszczenia w języku angielskim i niemieckim. - Tyt. art. ze spisu treści. - Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II 2017].
162. GROTH, Andrzej : Marian Mroczo (1938-2017) : historyk, badacz historii Polski i powszechnej XIX-XX wieku / Andrzej Groth // W: Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 187-188.
163. GROTH, Andrzej : Marian Zdzisław Pawlak (1935-2016) : historyk, badacz dziejów Polski, historii oświaty i wychowania / Andrzej Groth // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 179-184.
164. GROTH, Andrzej : Profesor dr hab. Stanisław Gierszewski i Jego związki z Elblągiem / Andrzej Groth // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 171-177. - Streszczenie w języku angielskim.
165. GROTH, Andrzej : Die Rutzau-Neustädtischen Güter im Lichte des Inventars aus dem Jahre 1711 // BEITRÄGE zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte Elbings [Elbląg] und Danzigs in Mittelalter und Neuzeit / hrsg. v. Dieter Heckmann. Münster/Westf., 2013 s. 41-50.
166. GROTH, Andrzej : Sprawozdanie z konferencji naukowej Życie lokalnych społeczności w Prusach Królewskich wpisane w księgi metrykalne (Elbląg, 29 lutego 2016) //W:RocznikElbląski T.27(2016), s.259-262; * Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/61329> [dostęp: 12 XII 2018]
167. GROTH, Andrzej : Zaślubiny Polski z morzem w świetle „Opisu przyjęcia wojska polskiego w Pucku w dniu 10 lutego 1920 r.” / Andrzej Groth // W : Polacy w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1918-1920. - Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum, 2019. - S. 59-67. - Streszczenie w języku niemieckim.
168. GROTH, Andrzej : Znaczenie Elbląga dla handlu wiślanego w okresie kryzysów politycznych a lat 1577, 1656, 1772 / Andrzej Groth. // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 81-89.
169. HAHNKAMP, Uwe, WERNER, Eckhard : Ein kleiner Bub aus Elbing : eine Biographie in Gesprächen = Mały chłopak z Elbląga : biografia w rozmowach / Eckhard Werner, Uwe Hahnkamp. - Allenstein : Verband der deutschen Gesellschaften in Ermeland und Masuren Związek Stowarzyszeń Niemieckich Warmii i Mazur, 2012. - 127 s. : il. ; 21 cm.
170. HANDBUCH des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven. Bd. 21-22: Elbing [E l b l a g] : Elbinger Cyprian-K.-Norwid-Bibliothek, Archäologisch-Historisches Museum Elbing, Staatsarchiv Danzig, Universitätsbibliothek Thorn : Elbinger Bestände : unter Berücksichtigung der historischen Sammlungen der ehemaligen Elbinger Stadtbibliothek und des ehemaligen Elbinger Stadtarchivs. Tl. 1-2 / mit e. bibliotheksgesch. Einl. u. e. komment. Bibliogr. v. Fridun Freise; hrsg. v. F. Freise unter Mitarb. v. Stefan Anders u. Sabine Beckmann. - Hildesheim, 2008
Rec.: MARTI Hanspeter, WEICHBRODT Ernst Peter, // ALTPREUSSISCHE Geschlechterkunde. Neue Folge. Blätter des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreussen / Schriftleit. Carsten Fecker. - Hamburg 2015 Bd. 45. s. 413-422.
171. HARTMANN, Stefan : Die Anfänge der preussischen Herrschaft über Elbing (1772-1774) // W : BEITRÄGE zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte Elbings [Elbląg] und Danzigs in Mittelalter und Neuzeit / hrsg. v. Dieter Heckmann. - Münster/Westf., Nicolaus-Copernicus-Verl., 2013. - s. 51-66.
172. HECKMANN, Dieter : Marian Biskup (1922-2012) als Bearbeiter und Herausgeber historischer Quellen // W : Zapiski Historyczne. T. 77, z. 4 (2012), s. 101-112. - Streszczenia w języku angielskim i polskim.
173. HECKMANN, Dieter : Schiffer der Altstadt Elbing um 1400 : Rückgrat für Wirtschaft, Stadtgesellschaft und Krieg // W : BEITRÄGE zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte Elbings [Elbląg] und Danzigs in Mittelalter und Neuzeit / hrsg. v. Dieter Heckmann. - Münster/Westf: Nicolaus-Copernicus-Verl., 2013. - S. 1-11.
174. HECKMANN, Dieter : Zwischen Tannenberg und Thorn : Krisenbewältigung des Rates der Altstadt Elbing I.J. 1410 // W : ORDINES Militares : Colloquia Torunensia Historica : Yearbook for the Study of the Military Orders / ed. Roman Czaja, Jürgen Sarnowsky Vol. 18 (2013), s. 55-65. - Materiały z konferencji „Ordines militares. 16. Colloquia Torunensia Historica”, Toruń.
175. HEINRICH, Bernhard : Ermländer in den ältesten Traubüchern (1662-1739) der Pfarrei St. Nicolai in Elbing [Elbląg] // ALTPREUSSISCHE Geschlechterkunde. Neue Folge. - 2010 Bd. 40 s. 249-258.
176. HERRMANN, Paulus: Relacja o czasach polskich i rosyjskich w Elblągu od stycznia 1945 do maja 1946 roku = Bericht über die Polen- und Russenzeit in Elbing von Januar 1945 bis Mai 1946 / Paulus Herrmann ; red. nauk. Józef Borzyszkowski i Marion Brandt. / tł. z jęz. niem. i wpraw. Mieczysław JÓZEFECZYK ; tł. z jęz. pol. Róża Jamróz - Gdańsk, 2009
Rec.: CHŁOSTA, Jan // Komunikaty Mazursko- Warmińskie 2010 nr 1 s. 85-86 ; SONNACK Robert, W : ZEITSCHRIFT für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands. Beiträge zur Kirchen und Kulturgeschichte des Preussenlandes.- 2011 Bd. 55 s. 161-163 ; Trudne świadectwo, czy-

li refleksje o wojnie, pamięci i winie : (na marginesie relacji ks. Paulusa Herrmanna) / Cezary OBRACHT-PRONDZYŃSKI // W : Rocznik Elbląski. T. 23 (2010), s. 171-184. - Streszczenie w języku niemieckim.

177. HISTORIA Elbląga : opracowanie zbiorowe. T. 5, (1945-1975). Cz. 2 : Społeczeństwo, kultura, wyzwania i rozwój przetrzenny. - Gdańsk, 2005.

Rec.: Marek ANDRZEJEWSKI // Rocznik Elbląski. T. 23 (2010), s. 305-311.

178. HOCHLEITNER, Janusz : Błogosławiona Dorota z Mątów Wielkich a średniowieczny kult eucharystyczny na Warmii / Janusz Hochleitner // W : O przeszłości : czasy, miejsca, ludzie : księga jubileuszowa dedykowana profesor Jadwidze Muszyńskiej, 2016. - S. 137-146.

179. HOCHLEITNER, Janusz : Dzieje kościoła i parafii św. Wojciecha w Elblągu. - Elbląg : Wydawnictwo PTTK, 2009. - 192 s.

Rec.: SIDORKIEWICZ, Krzysztof // W : Komunikaty Mazursko - Warmińskie 2010 nr 1 s. 92-95.

180. HOCHLEITNER, Janusz : Insce-nizacje historyczne w Muzeum Zamkowym w Malborku / Janusz Hochleitner // W : Wyzwania turystyki kulturowej w Malborku, 2016. - S. 167-185. - Streszczenie w języku angielskim.

181. HOCHLEITNER, Janusz : Katolickie duszpasterstwo w Elblągu w 1945 r. / Janusz Hochleitner // W : ŻUŁAWY w 1945 roku. [T. 2]: Ludzie i ich opowieści / red. Andrzej Gąsiorowski, Janusz Hochleitner - Sztutowo : Muzeum Stutthof, 2015. - S. 55-63.

182. HOCHLEITNER, Janusz : Niematerialne dziedzictwo kulturowe na Warmii na wybranych przykładach / Janusz Hochleitner // W : Warmio, quo vadis? - Elbląg : Centrum Spotkań Europejskich „Światowid”, 2017. - S. 9-33.

183. HOCHLEITNER, Janusz : Pielgrzymki w życiu bł. Doroty z Mątów Wiel-

kich. // W : Studia Elbląskie. T. 14 (2013), s. 327-342. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

184. HOCHLEITNER, Janusz : Protestancki Elbląg a regionalne uwarunkowania funkcjonowania katolickiej parafii św. Mikołaja w mieście // W : Między barokiem a oświeceniem. - Olsztyn, 2008. - S. 263-273: tab.

185. HOCHLEITNER, Janusz : Sąsiedztwo po warmińsku : wybrane zagadnienia z wiejskiego życia codziennego w XVII-XIX wieku / Janusz Hochleitner // W : Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich : sąsiedzi : praca zbiorowa, 2019. - S. 46-59.

186. HOCHLEITNER, Janusz : Warmińskie łosiere: studium lokalnego pielgrzymowania. - Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2013. - 334 s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. - Bibliogr. s. 269-310. - Indeks. - Streszczenie w języku niemieckim.

187. HOCHLEITNER, Janusz : 100 lat historii parafii św. Wojciecha w Elblągu // W : STUDIA Elłckie / red. nac. Tomasz Kopiczko. - 2010 [T.] 12 s. 159-187. - Streszczenie w języku angielskim.

188. HUANG, Angela Ling : Die Hansestadt Elbing im preussischen Tuchhandel um 1400 // W : BEITRÄGE zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte Elbings [Elbląg] und Danzigs in Mittelalter und Neuzeit / hrsg. v. Dieter Heckmann. - Münster/Westf. : Nicolaus-Copernicus-Verl., 2013. s. 13-40. - (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens ; nr 36).

189. HUDZIK, Elżbieta : Witraże projektu Zdzisława Kulikowskiego w katedrze św. Mikołaja w Elblągu / Elżbieta Hudzik // W : Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 173-190. - Bibliografia, netografia na stronie 187. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

190. IN nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styry w 50. rocznicę posługi kapłańskiej / [red. Stanisław Sojka, Stefan Ewertowski]. - Elbląg ; Olsztyn : Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. - 526, [2] s. : il. kolor. ; 25 cm.

191. INSTYTUCJE i duchowieństwo Diecezji Elbląskiej / Kuria Diecezjalna Elbląska. - Elbląg : Kuria Diecezjalna Elbląska, 2007 - 21 cm. - Rocznik. - Wcześniejszy tytuł : Spis Parafii i Duchowieństwa Diecezji Elbląskiej 2000-2005.

192. INSTYTUCJE i duchowieństwo Diecezji Elbląskiej / [red. i korekta: Zdzisław Bieg, Kazimierz Pączkowski]. - Elbląg : na zlec. Kurii Diecezjalnej Elbląskiej, 2012. - 240 s. ; 21 cm. - Stan z dn. 30 września 2012 r. - Spisy.

193. INSTYTUCJE i duchowieństwo Diecezji Elbląskiej / [red. i korekta: Kazimierz Pączkowski ; współred. Zdzisław Bieg]. - Elbląg : na zlec. Kurii Diecezjalnej Elbląskiej, 2015. - 240 s. ; 21 cm. - Stan z dn. 10 stycznia 2015 r.

194. INSTYTUCJE i duchowieństwo Diecezji Elbląskiej / [zespół redakcyjny Kazimierz Pączkowski, Piotr Towarek, Andrzej Piotrowski]. - Elbląg : na zlecenie Kurii Diecezjalnej Elbląskiej, 2019. - 289 stron ; 21 cm. - Stan z 20 stycznia 2019 r.

195. IWICKI, Zygmunt : Błogosławiona lub święta Dorota z Mątów (1347-1394) : jej życie i kult na Pomorzu (i w Prusach) : dawniej i dziś / Zygmunt Iwicki. - // W : Acta Cassubiana. T. 17 (2015), s. 7-21. - Streszczenie niemieckie.

196. JAGODZIŃSKI, Jakub : Czy „Ifing” to „Ilfing”? : rzeka graniczna w kontekście tożsamości kulturowej mieszkańców Truso = As „Ifing” an „Ilfing”? : a border river in the context of the cultural identity of Truso settlers / Jakub Jagodziński // W : Slavia Antiqua : rocznik poświęcony

starożytnościom słowiańskim. T. 57 (2016), s. 97-107.

197. JAGODZIŃSKI, Jakub : Wisła dzieląca, czy Wisła łącząca? : rejon ujścia rzeki w krajobrazie wczesnośredniowiecznej Europy / Jakub Jagodziński. // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 9 -35. - Bibliografia na stronach 28-33. - Streszczenie w języku angielskim.

198. JAGODZIŃSKI, Marek F[ran-ciszek] : Srebrna zawieszka z Truso : dama w długiej sukni czy kapłanka? = A silver pendant from Truso : a lady in a long dress or a priestess / Marek F. Jagodziński // W : Slavia Antiqua : rocznik poświęcony starożytnościom słowiańskim. T. 60 (2019), s. 255-258. - Bibliografia, netografia na stronie 258. - Streszczenie w języku angielskim.

199. JAGODZIŃSKI, Marek F[ran-ciszek] : Truso : między Weonodlandem a Witlandem = Between Weonodland and Witland / Marek Franciszek Jagodziński. - Elbląg, 2010.

Rec. / Krzysztof WRÓBLEWSKI // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2011, nr 3, s. 596-602.

200. JAGODZIŃSKI, Marek F[ran-ciszek] : Zasady funkcjonowania handlu w Truso : kwestia wymiany dalekosiężnej oraz zagadnienie roli zaplecza w codziennym obrocie rynkowym // W : POGRANICZA kulturowe w Europie średniowiecznej / red. Kazimierz Grązawski, Marek Dulnicz. - Brodnica : Multi, 2012. - S. 57-76.

201. JAKUTOWICZ, Joanna : Modernistyczne osiedle z parkiem im. Michała Kajki w Elblągu jako realizacja idei miasta ogrodu = Modernist housing estate with Michał Kajka park in Elbląg as implementation of the idea of a garden city / Joanna Jakutowicz // W : Ochrona Zabytków. [R.] 72, nr 1 (2019), s. 149-170. - Bibliografia na stronach 169-170.

202. JANUSZ, Małgorzata : Działal-

- ność szkoleniowo-edukacyjna Archiwum ; kursy kancelaryjno-archiwalne // W : Ex praesenti praeteritum. - Malbork : Archiwum Państwowe, 2012. - S. 74-81.
203. JANUSZ, Małgorzata : Źródła do dziejów Elbląga z lat 1975-1998 w zasobie Archiwum Państwowego w Malborku / Małgorzata Janusz // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 179-188.
204. JANUSZEWSKI, Stanisław : System hydrotechniczny Kanału Elbląskiego (Oberländer Kanal) w rozwoju historycznym // W : XI Konferencja Polskiego Muzealnictwa Morskiego i Rzecznego, Bydgoszcz, 2012 / [pod red. Jerzego Litwina]. - Gdańsk : Narodowe Muzeum Morskie, 2014. - S. 11-32.
205. JAREMCZUK, Edward : Aeroklub Elbląski 1957-2007 / Edward Janusz Jaremczuk // W : Studia Elbląskie. T. 7 (2006), s. 91-103. - Streszczenie w języku angielskim.
206. JAREMCZUK, Edward Janusz : Pokazy lotnicze z 1987 roku główną atrakcją obchodów jubileuszu 750-lecia istnienia Elbląga / Edward Janusz Jaremczuk // W : 100 lat lotnictwa w Elblągu (1912-2012). - Elbląg, 2012. - S. 111-120. - Streszczenie w języku angielskim.
207. JAREMCZUK, Edward Janusz : Przykłady wydarzeń (w ujęciu historycznym - lata 1912-2015) związanych z lotnictwem w Elblągu mających istotny wpływ na rozwój miejscowego lotnictwa / Edward Janusz Jaremczuk. // W : Acta Elbingensia. 2015 T. 24, nr 1, s. 109-128. - Bibliogr., netogr. s. 127-128. - Streszczenie w języku angielskim. Wersja elektron.: http://www.euhe.edu.pl/media/_js/filemanager/userfiles/wydawnictwo/Acta/XXIV/Acta24.pdf [dostęp: 8 IV 2017].
208. JAREMCZUK, Edward Janusz : 5. Pułk Lotnictwa Szturmowego jedyną jednostką polskiego lotnictwa wojskowego stacjonującą w Elblągu po 1945 r. / Edward Janusz Jaremczuk // W : Inspiracje lotnicze. - Elbląg, 2014. - S. 321-336: il., tab., portr. - Streszczenie w języku angielskim.
209. JAREMCZUK, Edward. J[anusz] : 29 Pułk Lotnictwa Myśliwskiego z Ornety, parada lotnicza nad polami Grunwaldu w dniu 17 lipca 1960 roku : związki z Ziemią elbląską / Edward Janusz Jaremczuk // W : Rozprawy Naukowe i Zawodowe PWSZ w Elblągu. Z. 10 (2010), s. 143-152. - Streszczenie w języku angielskim.
210. JAREMCZUK, Edward Janusz : 100 lat temu w Elblągu / Edward Janusz Jaremczuk // W : 100 lat lotnictwa w Elblągu (1912-2012). - Elbląg, 2012. - S. 11-27: il., mapa. - Streszczenie w języku angielskim.
211. JEZIERSKI, Jacek : Jan Paweł II wiele widział : rozmowa z ordynariuszem Diecezji Elbląskiej biskupem Jackiem Jezierskim / rozmawiał Krzysztof Bielecki // W : Fronda Lux : pismo poświęcone. 2019, nr 92/93, s. 44-49. - Rozmowa z ordynariuszem Diecezji Elbląskiej biskupem Jackiem Jezierskim.
212. JEZIERSKI, Jacek : Kazanie podczas pogrzebu śp. prof. Janusza Hochleitnera (8 sierpnia 2018, kościół św. Bartłomieja w Pasłęku) / Jacek Jezierski // W : Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 7-8 - Inny tytuł : Kazanie podczas pogrzebu świętej pamięci profesora Janusza Hochleitnera (8 sierpnia 2018, kościół św. Bartłomieja w Pasłęku).
213. JEZIERSKI, Jacek : Bibliografia księdza profesora Stefana Ewertowskiego / bp Jacek Jezierski, ks. Piotr TOWAREK. // W : Veritatem revelare : księga pamiątkowa dedykowana ks. dr. hab. Stefanowi Ewertowskiemu, prof. UWM w 40-lecie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin, 2017. - S. 41-52.
214. JEZIERSKI, Jacek : Ks. Stefan Ewertowski : kapłan, wychowawca, profesor / bp Jacek Jezierski, ks. Piotr TOWAREK // W : Veritatem revelare : księga pamiątkowa dedykowana ks. dr. hab. Stefanowi Ewertowskiemu, prof. UWM w 40-lecie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin, 2017. - S. 25-38. - Inny tytuł : Książd Stefan Ewertowski.
215. JÓZEFczyk, Mieczysław : Elbląskie drogi / Mieczysław Józefczyk. - Elbląg ; Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2006. - 355, [1] s. : il. ; 21 cm.
- Rec. : Józef BORZYSZKOWSKI // W : Rocznik Elbląski. T. 22 (2009), s. 413-420; Józef BORZYSZKOWSKI // W : Acta Cassubiana. T. 10 (2008), s. 258-262.
216. HISTORIA Elbląga : opracowanie zbiorowe. T. 4, (1918-1945) / pod red. Andrzeja Grotha ; oprac. Marek Andrzejewski, Jerzy Domino, Mieczysław JÓZEFczyk. - Gdańsk : Marpress cop., 2002. - 310 s., [40] s. tabl., [1] k. pl. złoż. ; 24 cm. - Pl. złoż. w opasce. - Bibliogr. s. [272]-281. - Indeksy.
217. JÓZEFczyk, Mieczysław : Kościół i społeczeństwo w Prusach krzyżackich : teksty źródłowe do dziejów chrześcijaństwa w Pomezaniu i Pogezanii / [opracowanie] Mieczysław Józefczyk. - Inny tytuł : Teksty źródłowe do dziejów chrześcijaństwa w Pomezaniu i Pogezanii. - Elbląg : Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2017. - 646, [1] strona ; 24 cm.
- Rec. Radosław BISKUP (Instytut Historii i Archiwistyki. Uniwersytet Mikołaja Kopernika Toruń) // W : Studia Źródłoznawcze. T. 56 (2018), s. 221-230. - części tekstów nieokreślone.
218. JÓZEFczyk, Mieczysław : Translacja bulli „De salute animarum” i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 roku / Mieczysław Józefczyk // W : Studia Elbląskie. T. 18 (2017), s. 9-35.
219. JÓZEFczyk, Mieczysław : Z dziejów religijnych Pomezanii w XVIII wieku. T. 1, Synteza dziejów // Mieczysław Józefczyk. - Malbork : Muzeum Zamkowe, 2015. - 320 s. ; 24 cm. - Bibliogr. s. 215-320.
220. JÓZEFczyk, Mieczysław : Z dziejów religijnych Pomezanii w XVIII wieku. T. 2, Źródła do dziejów XVIII-wiecznej Pomezanii / Mieczysław Józefczyk. - Inny tytuł Źródła do dziejów XVIII-wiecznej Pomezanii. - Malbork : Muzeum Zamkowe, 2015. - 633 s. ; 24 cm. - Bibliogr. s. 215-320. - Tekst równol. łac., pol. - Dane tekstowe., - 1 dysk optyczny (CD-ROM) ; 12 cm. Uwaga T. 1 w wersji książkowej. - Wyd. jako załącznik w kieszonce t. 1. Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku. T. 2, Źródła do dziejów XVII-wiecznej Pomezanii / Mieczysław Józefczyk. 2013 Format 501 s. ; 24 c.
221. JÓZEFczyk, Mieczysław : Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku. T. 1-2 / Mieczysław Józefczyk. - Malbork, 2012-2013. Rec. : Wojciech ZAWADZKI // W : Studia Elbląskie. T. 15 (2014), s. 439-441.
222. JÓZEFczyk, Mieczysław : Zdzisław Olszewski (1935-2017) : wojewoda elbląski, rzecznik współpracy województw Pomorza Nadwiślańskiego i krajów nadbałtyckich - regionów pogranicza polsko-rosyjskiego / Józef BORZYSZKOWSKI, Bożenna [!] JANIKOWSKA, Mieczysław JÓZEFczyk, Jerzy SITEK // W : Acta Cassubiana. T. 19 (2017), s. 581-588.
223. JÓZEFczyk, Mieczysław : Cmentarze, krypty, płyty nagrobne i epitafia w Chełmnie XVI-XVIII w. / Marek G. ZIELIŃSKI ; tł. tekstów epitafiów Mieczysław Józefczyk. - Chełmno : Muzeum Ziemi Chełmińskiej, 2016. - 163 s. : il. kolor. ; 24 cm. - Bibliogr. s. 150-156. - Indeks.
224. Ks.[iądz] Mieczysław JÓZEFczyk - jego miejsce w dziejach Elbląga i elbląskiej historiografii / Józef BORZYSZKOWSKI // W : Rocznik Elbląski. T. 20 (2006), s. 21-26.
225. KSIĘGA pamięci i wdzięczności : praca zbiorowa / pod red. Stefana Ewertowskiego, Wojciecha Zawadzkiego. - Elbląg ;

Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2007. - 146, [2] s., [16] s. tabl. : il. (gł. kolor.) ; 24 cm. - Tekst częściowo niemiecki.

226. W hołdzie czcigodnemu jubilatowi - księdzu infułatowi doktorowi Mieczysławowi JÓZEFczykowi / Jacek PĄCZKOWSKI // W : Rocznik Elbląski. T. 18, (2002), s. 221-223.

227. Książdz Infułat Doktor Mieczysław JÓZEFczyk : biogr. / Andrzej KILANOWSKI. // W : Zarządzanie i Edukacja : dwumiesięcznik Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego. 2000, nr spec. 2, s. 7-12.

228. Honorowe członkostwo Instytutu Kaszubskiego : ks. Mieczysław JÓZEFczyk : jego miejsce w dziejach Elbląga i nie tylko elbląskiej historiografii / Józef BORZYSZKOWSKI. // W : Acta Cassubiana. T. 18 (2016), s. 375-382. - Inny tytuł : Ks. Mieczysław Józefczyk : jego miejsce w dziejach Elbląga i nie tylko elbląskiej historiografii.

229. JÓŻWIĄK, Sławomir : Układ przestrzenny i topograficzny rezydencji krzyżackich w Elblągu i Malborku w średniowieczu w świetle źródeł pisanych / Sławomir Józwiak, Janusz TRUPINDA // W : Początki murowanych zamków w Polsce do połowy XIV w. : materiały z I Ogólnopolskiej Konferencji Colloquia Castrensia zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie - Muzeum i Zakład Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej : 15-16 października 2015 r. - Warszawa : Arx Regia Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego, copyright, 2017. - S. 225-238. - Streszczenie w języku angielskim.

230. JURKIEWICZ - PILSKA, Edyta : O Tolkmicku i parafii św. Jakuba : trzynaście opowieści / Edith Marguerite Jurkiewicz-Pilska. - Gdynia : Novae Res - Wydawnic-

two Innowacyjne cop., 2015. - 149, [3] s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. - Bibliogr. s. 133-137.

231. JUSTA, Jolanta : Stosunki ludnościowe i sytuacja osadników na Ziemi Malborskiej w świetle oficjalnych dokumentów i relacji świadków / Jolanta Justa // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści. - S. 103-113.

232. JUTRZENKA-SUPRYN, Dorota : Doświadczenia w zakresie konserwacji zbiorów zabytkowych w Bibliotece Elbląskiej : rola i zadania pracowni konserwacji w zintegrowanych działaniach biblioteki / Dorota Jutrzenka-Supryn // W : Notes Konserwatorski. [T.] 15 (2012), s. 7-20. - Streszczenie w języku angielskim.

233. JUTRZENKA-SUPRYN, Dorota : Świadectwa wielkie i małe : rękopisy w zbiorach Biblioteki Elbląskiej : charakterystyka zbioru, badania i konserwacja / Dorota Jutrzenka-Supryn // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 183-211. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

234. JUTRZENKA-SUPRYN, Dorota, CZAJKOWSKA-WAGNER, Ludmiła : Henryk Nitschmann - elbląski polonofil : spuścizna pisarza w zbiorach Biblioteki Elbląskiej - badania techniki wykonania, ocena stanu zachowania i realizacja projektu konserwacji-restauracji zbioru korespondencji i materiałów prasowych // W : Sztuka, rzemiosło, przemysł z XIX-XX wieku : zagadnienia konserwatorskie. - Toruń, 2016. - S. 115-129; il. - Streszczenie w języku angielskim.

235. JUTRZENKA-SUPRYN, Dorota, CZUCZKO, Jolanta : Historia i materia : znaczenie badań materiałów zabytkowych w realizacji projektu konserwacji-restauracji ksiąg metrykalnych z Archiwum Diecezji Elbląskiej. - Inny tytuł : Znaczenie badań materiałów zabytkowych w realizacji projektu konserwacji-restauracji ksiąg metrykalnych z Archiwum Diecezji Elbląskiej // W : Życie lokalnych społeczności w Prusach

Królewskich wpisane w księgi metrykalne / Red. Zawadzki, Wojciech - Elbląg ; Olsztyn : Warmińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne, 2016. - S. 9-32.

236. KAJZER, Leszek : Tadeusz Nawroński : Od Pomorza do Pomorza // W : Archeologia miast Pomorza w kontekście ziem polskich : studia dedykowane pamięci Tadeusza Nawrońskiego. - Gdańsk : Muzeum Archeologiczne, 2016. - S. 11-23. - Bibliografia. - Streszczenie w języku angielskim.

237. KALENDARZ Liturgiczny Diecezji Elbląskiej na Rok Pański... / Diecezja Elbląska. - Olsztyn : Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1995.

238. KALINOWSKA, AMBROZJA JADWIGA : Jerzy Kawka (Barycki) i jego nielegalna organizacja „Konfederacja Obrony Wiary i Ojczyzny” w powiatach elbląskim i kwidzińskim w czasach PRL / Ambrozja J. Kalinowska // W : Studia Elbląskie. T. 12 (2011), s. 93-108 - Streszczenie w języku niemieckim.

239. KALISZUK, Kamil : „Społeczeństwo obywatelskie” w Polsce Ludowej? : przypadek z wysoczyzny elbląskiej / Kamil Kaliszuk // W : Studia Elbląskie. T. 16 (2015), s. 415-429. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

240. KAMIŃSKI, Krzysztof : O. Andrzej Czesław Klimuszko - św. Franciszek z Elbląga / Krzysztof Kamiński. - Łomianki ; Dziekanów Leśny : Wydawnictwo LTW, 2018. - 255, [1] s., fotografie, ilustracje, portrety ; 21 cm. - Bibliografia na stronach 239-247. - Indeks. - Inne tytuły : Ojciec Andrzej Czesław Klimuszko - św. Franciszek z Elbląga. - Święty Franciszek z Elbląga.

241. KAMIŃSKI, Krzysztof : O. Andrzej Czesław Klimuszko : franciszkanin z Elbląga / Krzysztof Kamiński. - Warszawa : „LTW”, [2003]. - 101, [3] s., [16] s. tabl. : faks., fot. ; 21 cm.

242. KAMIŃSKI, Krzysztof : Ojciec Klimuszko : znany i nieznany / Krzysztof Kamiński. - Częstochowa : Edycja Świętego Pawła Cop, 2015. - 265, [13] s., [16] s. tabl. : il. ; 21 cm. - Bibliografia s. [267-275].

243. KAMIŃSKI, Krzysztof : Ojciec Klimuszko : życie i legenda / Krzysztof Kamiński. - Krosno : Agencja Dziennikarska Reporter, 2008. - 272, [4] s., XXIV s. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. - Bibliografia s. 253-260. - Indeks.

244. KANAŁ Ostródzko-Elbląski : mapa turystyczna = Ostróda-Elbląg Canal : tourist map 1:70 000 / Daunpol Wydawnictwo Kartograficzne. Warszawa : Daunpol Wydawnictwo Kartograficzne : na zlec. Gminy Miejskiej Ostróda, [2013]. - Skala 1:70 000. - 1 mapa : kolor. ; 95x68 cm, złoż. 24x12 cm.. - Tyt. z mapy : Mapa szlaków wodnych i rowerowych oraz zabytków okolic Kanału Ostródzko-Elbląskiego. - Mapa turystyczna. - Mapy poboczne : Iława, 1:20 000, 24x25 cm; Elbląg, 1:22 000, 30x25 cm; Miłomłyn, 1:20 000, 11x11 cm; Małdyty, 1:20 000, 11x8 cm; Ostróda, 1:18 000, 23x20 cm; Morąg, 1:22 000, 15x16 cm; Pasłęk, 1:21 000, 16x16 cm; Schemat Kanału, 6x11 cm; Pochylnie, 5x11 cm. - Projekt dofinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego [...]. - Treść mapy pol., tekst i legenda także ang. - Identyfikator.

245. KARDASZ, Cezary : Rady miast nadbałtyckich na rynku renty w XIV i pierwszej połowie XV w. (Elbląg, Ryga, Rewal) / Cezary Kardasz // W : Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. 70 (2010), s. 113-145, tab., wykr. - Streszczenie w języku angielskim.

246. KARDASZ, Cezary : Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobraża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewal) / Cezary Kardasz. - Toruń : Towarzystwo

Naukowe, 2013 . - 473 s. : il. ; 24 cm. - Bibliogr. s. 423-461. - Współfinansowanie : Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim. - Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 94, z. 2.

Rec. : Marian DYGO // W : Zapiski Historyczne T. 81, z. 1 (2016), s. 177-181 - KERSKEN Norbert, Balt. Stud. N.F. 2015 Bd. 101 s. 196-198.

247. KARDASZ, Cezary : Rynek kredytu pieniężnego w późnośredniowiecznym Elblągu (XIV - pierwsza połowa XV wieku) // W : ARCHEOLOGIA miast Pomorza w kontekście ziem polskich / red. Grażyna Nawrońska [i in.] Gdańsk : Muzeum Archeologiczne, 2016. - S. 245-256.

248. KASPRZYCKA, Maria, RYMKIEWICZ-DOMINO, Wiesława: Nowy wizerunek przedzamczka zamku krzyżackiego w Elblągu // W : Renowacje i Zabytki. 2014 no 3 s. 160-166, il. Streszczenie w języku angielskim.

249. KILANOWSKI, Andrzej : Dr hab. Janusz Hochleitner (1966-2018) : historyk, prof. UWM / Andrzej Kilanowski // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 191-19 . - Inny tytuł : Dr habilitowany Janusz Hochleitner (1966-2018).

250. KILANOWSKI, Andrzej : Elbląg w 1945 r. we wspomnieniach Moniki Giersz // W : ŻUŁAWY w 1945 roku. [T. 2]: Ludzie i ich opowieści / red. Andrzej Gąsiorowski, Janusz Hochleitner. - Sztutowo : Muzeum Stutthof, 2015. - S. 65-80.

251. KILANOWSKI, Andrzej : Ks. Mieczysław Wojciuk : propagator kultu Miłosierdzia Bożego w Elblągu / Andrzej Kilanowski // W : In nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styrny w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg : Olsztyn, 2015. - S. 349-360.

252. KILANOWSKI, Andrzej : Książd kanonik Mieczysław Wojciuk (1913-1973)

: monografia / Andrzej Kilanowski. - Elbląg : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2015. - 158, [2] strony : faksymilia, fotografie ; 24 cm. - Bibliografia na stronach 155-156.

253. KIZIK, Edmund : Gdańsk i Elbląg w czasach zarazy 1709-1710 roku // W : DŻUMA, ospa, cholera / red. Edmund Kizik. - Gdańsk : Muzeum Historii Miasta Gdańska, 2012. - S. 99-111.

254. KIZIK, Edmund : Zapomniane, niedokończone dzieje Elbląga : „Zuverlässige Nachricht von Elbing” pióra Michaela Ch. Hanowa z lata 1758-1759 / Edmund Kizik // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 93-110.

Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II 2017]

255. KIZIK, Edmund : Ratusze wielkich miast Prus Królewskich w publicznych świętach władzy w XVI-XVIII wieku : uwagi na marginesie projektu badawczego / Edmund Kizik ; KOWALEWSKI, Krzysztof // W : Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. 74 (2014), s. 119-137. - Bibliografia. - Streszczenie angielskie.

256. KLIMEK, Robert : O Świętym Kamieniu spod Tolkmicka, zamku Naito i krwawych walkach olbrzymów, czyli ile prawdy o Prusach można znaleźć w legendach / Robert Klimek. // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2013, nr 2, s. 363-368.

257. KLIMEK, Robert : Obraz rzeki Paśłki na nieznanej mapie archiwalnej / Robert Klimek (Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie) // W : FINES testis temporum : studia ofiarowane Profesor Elżbiecie Kowalczyk-Heyman w pięćdziesięciolecie pracy naukowej. - Rzeszów : Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego : Oficyna Wydawnicza Zimowit ; Warszawa : Instytut Archeolo-

gii Uniwersytetu Warszawskiego : Polskie Towarzystwo Historyczne : Towarzystwo Miłośników Historii : Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 2017. - S. 197-219.

258. KOBIETY w Prusach Królewskich / red. Wojciech ZAWADZKI.- Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum, 2020. - 397, [3] strony : ilustracje, portrety ; 25 cm. Materiały z konferencji naukowej, 12 grudnia 2019 r., Elbląg.- Streszczenia w języku angielskim przy referatach.

259. KOLIŃSKI, Robert : Historia pewnego pożaru / Robert Koliński // W : Dziennik Trybuna z 7-8 I 2019, nr 4/5, s. 13.

260. KOLIŃSKI, Robert : Przekop Mierzei jak diabeł rogaty / Robert Koliński // W : Dziennik Trybuna z 1-3 III 2019, nr 43, s. 10-11.

261. KONTNY, Bartosz : Topory w kulturach bogaczewskiej i sudowskiej / Bartosz Kontny // W : Materiały do archeologii Warmii i Mazur. T. 2. - 2018. - S. 69-97. - Bibliografia na stronach 90-96. - Streszczenie w języku angielskim.

262. KONTNY, Bartosz, NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : Astonishing finds in a well-know site : newly found spurs form Weklice (the Wielbark culture) / Bartosz Kontny, Magdalena Natuniewicz-Sekuła ; tł. autorzy // W : Fasciculi Archaeologiae Historicae. Fasc. 26 (2013), s. 11-24.

263. KONTNY, Bartosz, NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : Nietypowe zabiegi pogrzebowe w kulturze wielbarskiej na przykładzie grobu 471 z cmentarzyska w Weklicach, stanowisko 7, gm. Elbląg / Bartosz Kontny, Magdalena Natuniewicz-Sekuła // W : Barbaricum. T. 7 (2004), s. 305-312. - Bibliogr.

264. KONTNY, Bartosz, NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : Weklice, st. 7, woj. warmińsko-mazurskie : badania w roku 2009 / Bartosz Kontny, Magdalena

Natuniewicz-Sekuła // W : Światowit : rocznik poświęcony archeologii przeddziewiętej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej / wyd. staraniem Erazma Majewskiego T. 8, fasc. B (2009/2010), s. 279-282. - Data publikacji 2011. - Bibliogr. - Streszczenie w języku angielskim .

265. KONTNY, Bartosz : Nowinka : Site 1 : the cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland / Bartosz Kontny, Jerzy OKULICZ-Kozaryn, Mirosław PIETRZAK ; trans. Sylwia TWARDO ; plates and tables Andrzej SZELA.- Gdańsk : Muzeum Archeologiczne ; Warszawa : Instytut Archeologii UW, 2011. - 295, [1] s. : il. ; 31 cm. - Zawiera 115 plansz. - Bibliogr. s. [167]-179. Książka dostępna również w formie elektronicznej.

266. KONTNY, Bartosz, PIETRZAK, Mirosław : Merovingian belt on the Vidvarian waist? : unexpected import from the Elbląg Group cemetery at Nowinka, Tolkmicko com // W : ARHEOLOGIĀ Baltijskogo regiona / red. N[ikolaj] A. MAKAROV, A[nna] V. MASTYKOVA, A[Leksandr] N. HOHLOV; Rossijskaâ Akademiâ Nauk. Institut Arheologii. - Moskva : Nestor - Istoriâ, 2013. - S. 122-133.

267. KOPCZYŃSKA, Agnieszka : Elblążanki / Agnieszka Kopczyńska. - Elbląg : Stowarzyszenie Alternatywni, 2018. - 191, [8] stron : ilustracje, fotografie, portrety ; 21 cm. - Zrealizowano w ramach Stypendium Kulturalnego Miasta Elbląga.

268. KOŚCIELAK, Sławomir : Jezuci w trzech wielkich miastach pruskich w XVI-XVIII w. / Sławomir Kościelak // W : HEREDITAS Monasteriorum : HM. Vol. 3 (2013), s. 154-187. - Streszczenie w języku angielskim.

269. KOŚCIELAK, Sławomir : Rezydencja jezuitów w Malborku i jej międzynarodowa obsada duszpasterska / Sławomir Kościelak // W : MNIEJSZOŚCI narodowe

i religijne na Żuławach, 2016. – S. 69-90. – Streszczenie w języku angielskim.

270. KOWALCZYK, Marta : Błogosławiona Dorota z Mątowów / Marta Kowalczyk. - Poznań, 2018.

Rec ZAWADZKI, Wojciech // W : Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 609-611; CHMIELEWSKI, Marek // W : Duchowość w Polsce. T. 19/20 (2017/2018), s. 335-337.

271. KOWALSKI, Ryszard : Elbląg - Zalewo – Ostróda // Zapiski Zalewskie 2014 nr 28 s. 22-27, il., faks.

272. KOWALSKI, Ryszard : Mapa Kanału Elbląsko - Oberlandzkiego między miastami Elbląg, Miłomłyn, Ostróda, Iława i Zalewo : mapa historyczna / tekst: Ryszard Kowalski, Sławomir DYLEWSKI ; tłumaczenie z języka niemieckiego: Grzegorz RACIBORSKI. Małydy : Zajazd pod Kłobukiem, 2018. 1 mapa : kolorowa ; na arkuszu 68x95 cm, złożona 23x12 cm.

273. KOWALSKI, Ryszard : Ostróda, Iława, Elbląg : z dziejów żeglugi śródlądowej = Osterode, Deutsch Eylau, Elbing : aus der Geschichte der Binnenschiffahrt / Ryszard Kowalski ; tłumaczenie na język niemiecki Uwe HAHNKAMP. - Olsztyn : Edytor Wers, Tomasz Śrutkowski, 2016.- 213, [3] s. : il., faks. (w tym kolor.) ; 30 cm. - Bibliogr. s. 208-212. - Tekst równoległy polski i przekład niemiecki.

274. KOWALSKI, Ryszard : Podróże turystyczne Kanałem Elbląskim w XIX wieku / Ryszard Kowalski. // W : Ostródzki Przegląd Historyczny. T. 2 (2016), s. 75-84. - Streszczenie w języku angielskim.

275. KOWALSKI, Ryszard : 100 lat żeglugi pasażerskiej : Ostróda – Iława -Elbląg : 1912-2012 / Ryszard Kowalski, Cezary WAWRZYŃSKI. - Olsztyn : Edytor Wers, 2012.- 213, [3] s. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm.

276. KOWALSKI, Ryszard : 150 lat Kanału Ostróda-Elbląg : 1860-2010 / Ryszard Kowalski, Cezary WAWRZYŃSKI. - Olsz-

tyń : Edytor „Wers”, 2010. - 223, [1] s. : il. kolor. ; 24x25 cm. - Bibliogr. s. 208-212.- Tekst równoległy polski i przekład niemiecki.

277. KOWALSKI, Ryszard, WAWRZYŃSKI, Cezary : 150 lat Kanału Ostróda-Elbląg : 1860-2010 / Ryszard Kowalski, Cezary Wawrzyński. - Olsztyn : Edytor „Wers”, 2010. - 190, [2] s.: il., faks., mapy, portr. : 28 cm. - „Wydawnictwo powstało z inicjatywy Związku Gmin Kanału Ostródzko-Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego”. - Bibliogr. s. 189-190.

278. KRIEGSEISEN, Jacek : Dom kramarzy w Elblągu i jego wyposażenie w świetle inwentarzy cechowych z lat 1703-1814 // W: Porta Aurea : Rocznik Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego. T. 10 (2011), s. 65-79. – Zawiera ilustracje. - Streszczenie w języku angielskim.

279. KRIEGSEISEN, Jacek : Złotnicy z rodziny Tolckemit czynni w Elblągu w XVII i XVIII w. / Jacek Krieseisen // W : Porta Aurea : Rocznik Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego. R. 16 (2017), s. 45-72. - Zawiera ilustracje. - Streszczenie w języku angielskim.

280. KRIEGSEISEN, Jacek : Związki złotników Prus Królewskich z Augsburgiem w XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku na przykładzie Gdańska, Elbląga i Torunia // W: EX voto. - Częstochowa, 2012. - S. 627-636

281. KRUK, Andrzej Wiesław : Z Lubelszczyzny do Elbląga / /Andrzej Wiesław Kruk. - Elbląg : Elbląskie Towarzystwo Kulturalne [2017]. - 352 strony ; 21 cm. - Na stronie tytułowej: Praca wyróżniona w konkursie Fundacji Elbląg na „Elbląski rękopis roku 2012”.

282. KRUK, Marzena : Sprawozdanie o rozwoju miasta Malborka / [opracowanie] Marzena Kruk // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści, 2015. - S. [183]-189.

283. KRUPSKA-ŁYCZAK, Katarzyna, Bartłomiej ŁYCZAK : Srebra elbląskie i inne : z kolekcji Edwarda Parzycha. - Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum 2020. - 164 strony : faksymilia, fotografie, portrety ; 27 cm. 64 strony. - Bibliografia na stronach 158-163. - Bibliografia przy biogramach złotników elbląskich.

284. KUBICKI, Rafał : Akta rejencji w Gdańsku i Kwidzynie oraz Nadprezydium Prowincji Prusy Zachodnie dotyczące kasat klasztorów przeprowadzonych w pierwszej połowie XIX w. / Rafał Kubicki // W: Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.). – Wrocław, 2015. – S. 11-38. - Streszczenie w języku angielskim.

285. KUBICKI, Rafał : Dochody z młynów w gospodarce komunalnej Gdańska i Elbląga od drugiej połowy XV do XVIII w. / Rafał Kubicki // W : Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. 70 (2010), s. 175-201. tab., wykr. - Streszczenie angielskie. - Materiały z konferencji „Budżety i księgowość miejska w Polsce na tle Europy Środkowej od późnego średniowiecza do schyłku okresu nowożytnego (XIV - początek XIX w.)”, Toruń.

286. KUBICKI, Rafał : Dokument potwierdzający zawarcie umowy franciszkanów z władzami miasta Braniewa w 1301 r. w sprawie zmiany lokalizacji klasztoru / Rafał Kubicki // W : Studia z Dziejów Średniowiecza / Muzeum Zamkowe, Zakład Historii Średniowiecza Polski i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Gdańskiego ; pod redakcją Błażeja Śliwińskiego 2004- Nr 21 (2017), s. 221-230.

287. KUBICKI, Rafał : Dwa przekazy źródłowe dotyczące testamentów z terenu władztwa zakonu krzyżackiego w Prusach : (podszpitalnika w Pasłęku z 1453 r. i prokuratora w Lochstädt z około 1476 r.) / [wstęp

i opracowanie] Rafał Kubicki // W : Studia z Dziejów Średniowiecza. Nr 23 (2019), s. 325-337. - Wstęp i opracowanie w języku polskim. - Streszczenie w języku angielskim.

288. KUBICKI, Rafał : Mieszkańcy Elbląga wobec klasztoru dominikanów od XIII do początku XVI w. / Rafał Kubicki // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 31-50. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

289. KUBICKI, Rafał : Testamenty elbląskie : studium z dziejów miasta i jego mieszkańców w późnym średniowieczu / Rafał Kubicki. - Inny tytuł Studium z dziejów miasta i jego mieszkańców w późnym średniowieczu. - Gdańsk ; Sopot : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2020. - 304 strony : faksymilia, fotografie, ilustracje, plany, mapy, wykresy ; 25 cm. - Bibliografia na stronach 278-289.- Indeksy. - Streszczenie w języku angielskim. - Teksty źródłowe w języku łacińskim i niemieckim. - Publikacja sfinansowana z działalności statutowej Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego.

290. KUBICKI, Rafał : Testamenty mieszkańców Elbląga z drugiej połowy XV w. / Rafał Kubicki // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 37-50. - Część tekstu po łacinie. - Streszczenie w języku angielskim.

291. KUBICKI, Rafał : Wiatraki na Żuławach w pierwszej połowie XV w. / Rafał Kubicki // W : Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. 72 (2012), s. 45-71. - Streszczenie w języku angielskim.

292. KUKOWSKI, Tomasz : Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku // W : 70 [SIEDZIEDZIESIĄT] lat dziedzictwa archiwalnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych (1945-2015) / red. Grażyna Trzaskowska. – Wrocław : Archiwum Państwowe, 2015. - S. 169-178.

293. KUKOWSKI, Tomasz : Batalion Polityczno-Obrońny w województwie elblą-

skim / Tomasz Kukowski // W : ORGANY zarządzania kryzysowego i sztaby do walki z opozycją : działalność wojewódzkich komitetów obrony w latach 1975-1989 i ich dokumentacja : praca zbiorowa. – Warszawa, 2017. - S. 277-291. - Bibliografia, wykaz aktów prawnych na stronach 288-289. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

294. KUKOWSKI, Tomasz : Działalność popularyzatorska i edukacyjna Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku // W : Ex praesenti praeteritum : księga pamiątkowa jubileuszu 60-lecia Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku. - Malbork, 2012. - S. 64-73.

295. KUKOWSKI, Tomasz : Malbork : historia miasta dokumentem pisana / oprac. Tomasz Kukowski. - Malbork : Archiwum Państwowe : Drukarnia W&P, 2014. - 127 s. : il. (gł. kolor.) ; 31 cm. - Bibliografia s. 127. - Współfinansowanie : Malbork. Starostwo Powiatowe.

296. KUKOWSKI, Tomasz : Malborska gmina żydowska w źródłach archiwalnych / Tomasz Kukowski // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 1, s.100-105.

297. KUKOWSKI, Tomasz : Nowy dzień : powojenna rzeczywistość w Malborku 1945-1947 : katalog dokumentów / oprac. Tomasz Kukowski. - Malbork : Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku ; Pruszcz Gdański : Wydawnictwo Jasne, 2016. - 111s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. - Bibliografia s. 111.

298. KUKOWSKI, Tomasz : Spuścizna archiwalna Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku w zbiorach Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku / Tomasz Kukowski // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2014, nr 3, s. 449-459 il * Wersja elektron.: <http://www.obn.olsztyn.pl/komunikaty/2015/KMW-3-2014.pdf> [dostęp: 10 XI 2016].

299. KUKOWSKI, Tomasz : Świat, który minął... : Malborska Gmina Synagoga 1814-1938 w źródłach archiwalnych / opracowanie Tomasz Kukowski. - Malbork : Archiwum Państwowe ; Pruszcz Gdański : Wydawnictwo Jasne, 2015. - 63 s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. - Oprawa kołnotanikowa. - Bibliografia s. 63.

300. KUKOWSKI, Tomasz : Wartość akt Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Elblągu w badaniach historii regionalnej // W : Ex praesenti praeteritum : księga pamiątkowa jubileuszu 60-lecia Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku. - Malbork, 2012 - S. 127 - 152.

301. KUKOWSKI, Tomasz : Źródła do dziejów Elbląga z lat 1945-1947 w zasobie Archiwum Państwowego w Elblągu z/s. w Malborku / Tomasz Kukowski // W : Ex praesenti praeteritum : księga pamiątkowa jubileuszu 60-lecia Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku. - Malbork, 2012. - S. 117 - 126.

302. KULCZYKOWSKI, Waclaw : W sprawie najstarszego młyna na Warmii / Waclaw Kulczykowski // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 13-28. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

303. KULCZYKOWSKI, Waclaw : Znaczenie rozpoznania terenowego w badaniach nad średniowiecznymi młynami wodnymi w dolinie rzeki Osy / Waclaw Kulczykowski // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 37-55. - Streszczenie w języku angielskim.

304. KULIŃSKI, Bohdan Andrzej : Okręt jego królewskiej mości Zygmunta II Augusta : historia galeonu, który nie był galeonem / Bohdan Andrzej Kuliński. - Warszawa : Warszawska Firma Wydawnicza, 2012. - 263 s. : il. ; 25 cm. - Bibliografia s. 243-250.

Rec. Jan TYMIŃSKI ; Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 179-183.

305. KUPRJANIUK, Stanisław : Krzyże ziemi malborskiej / Stanisław Kuprjaniuk // W : In nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styrny w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg ; Olsztyn : Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. - S. 315-330.

306. KWIATKOWSKA, Wiesława : Kancelaria Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Prusach Zachodnich w latach 1817-1920 i pozostałe po niej akta / Wiesława Kwiatkowska. - Toruń, 2006.

Rec. Marek STAŻEWSKI // W : Rocznik Elbląski. T. 21 (2008), s. 298-301 ; W : Gdański Rocznik Ewangelicki. Vol. 2 (2008), s. 161-165.

307. LUBOCKA-HOFFMANN, Maria : Powojenna odbudowa miast w Polsce a retrowersja Starego Miasta w Elblągu = The post-war rebuilding of towns and cities in Poland and the retroversion of the Old Town in Elbląg / Maria Lubocka-Hoffmann // W : Ochrona Zabytków. [R.] 72, nr 1 (2019), s. 35-71. - Bibliografia na stronie 71. - Tekst równoległy w języku polskim i w przekładzie angielskim.

308. LUKS, Krzysztof : Bariery rozwoju małych portów polskiego wybrzeża i gmin nadmorskich / Krzysztof Luks // W : Acta Elbingensia. 2015, nr 1, s. 47-59. - Bibliografia, netografia s. 59.

309. LUKS, Krzysztof : Port Elbląg na tle polskich portów lokalnych / Krzysztof Luks // W : Problemy Transportu i Logistyki, 2017 nr 1 s, 203 - 210. - Bibliografia na stronie 210. - Streszczenie w języku angielskim.

310. LUKS, Krzysztof : Port Elbląg w systemie transportu lądowego i morskiego dziś i jutro : wykład inauguracyjny roku akademickiego 2017-2018 / Krzysztof Luks // W : Acta Elbingensia 2017, nr 3, s. 147-153.

311. LUKS, Krzysztof : Port Elbląg w polityce morskiej państwa. - Elbląg, 2009

Rec.: WALDZIŃSKI, Dariusz // W : Acta Elbingensia 2010 T. 9 s. 299-303.

312. ŁUKASZUN, Wojciech : Z powrotem na froncie : brytyjscy jeńcy wojenni na Żuławach w 1945 r. / Wojciech Łukaszun // W : ŻUŁAWY w 1945 roku. [T. 2] : Ludzie i ich opowieści / red. Andrzej Gąsiorowski, Janusz Hochleitner. - Sztutowo : Muzeum Stutthof, 2015. - S. 43-51.

313. MAKARCZYK, Irena : Międzynarodowa konferencja „Dzieje wyznaniowe obu części Prus w epoce nowożytnej. Region Europy Wschodniej jako obszar komunikacji międzywyznaniowej”, Elbląg 20-22 września 2009 roku // W : Echa Przeszłości 2010 [T.] 11 s. 457-463.

314. MAKARCZYK, Irena : Prace nad edycją protokołów posiedzeń kapituły katedralnej we Fromborku z czasów Mikołaja Kopernika / Irena Makarczyk // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2015, nr 1, s. 121-127. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

315. MAKARCZYK, Irena : Regulamin Alumnatu Papieskiego w Braniewie z 29 września 1791 roku / Irena Makarczyk // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2012, nr 4, s. 773-798.

316. MAKIŁŁA, Dariusz : Koncepcja przekopania Mierzei Wiślanej a sprawa elbląska podczas rokowań oliwskich w 1660 r. / Dariusz Makiłła // W : Studia Elbląskie. T. 17 (2016), s. 71-78. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

317. MAKOWSKA, Aurelia : Morza plejstoceńskie elbląskie i z Próchnika na Wzniesieniu Elbląskim = The Pleistocene seas from Elbląg and Próchnik, Elbląg Upland / Aurelia Makowska. - Warszawa : Państwowy Instytut Geologiczny - Państwowy Instytut Badawczy. 2019. - 43, [3] strony : ilustracje ; 30 cm. - Tekst także na stronie 2. i 3. okładki. - Bibliografia na stronach 38-40. - Streszczenie w języku angielskim.

318. MAPA terroru : śladami zbrodni komunistycznych w województwie gdańskim (1945-1956) / pod redakcją Karola Nawrockiego ; opracował zespół Robert Chrzanowski, Daniel Czerwiński, Krzysztof Filip, Waldemar Kowalski, Marcin Węgliński. - Gdańsk : Instytut Pamięci Narodowej - Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2016. - 270 stron : faksymilia, fotografie ; 31 cm. - Publikacje Gdańskiego Oddziału IPN t. 57. - Bibliografia, netografia, filmografia na stronach 253-263. Indeks.

319. MARCINKOWSKI, Leszek : Szlakami Wysoczyzny Elbląskiej : przewodnik historyczno-turystyczny / autor tekstów: Leszek Marcinkowski ; Tłumacz Dominika CIECHANOWICZ]. - Along the routes of The Elbląg Upland : a historical and tourist guide. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne [2018]. - 30, 30 stron : ilustracje ; 21 cm. - Liczbowanie stron w przeciwnych kierunkach. - Tekst równoległy w języku angielskim, polskim.

320. MARCINKOWSKI, Leszek : Żuławski spacer z Ludwigiem Passarge! / Leszek Marcinkowski // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 1, s. 184-187. - Zawiera rec. książki : Z wiślanej delty : Tczew, Gdańsk, Żuławy, Malbork : szkice z podróży 1856 / Ludwigi PASSARGE - Gdańsk, 2016.

321. MARCINKOWSKI, Leszek : Żuławy - „kraj na wodzie” / Leszek Marcinkowski // W : Ziemia (Warszawa ; 1965). R. 65 (2019), s. 145-158. - Streszczenie w języku angielskim.

322. MARCINKOWSKI, Mirosław : Archeologia Elbląga : osiągnięcia i potrzeby badawcze / Mirosław Marcinkowski // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 75-90, il. Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

323. MARCINKOWSKI, Mirosław : Fajans pomorski - przedmiot i historia ba-

dań / Mirosław Marcinkowski // W : Gdańskie Studia Muzealne. T. 10 (2018), s. 75-93. - Streszczenie w języku angielskim.

324. MARCINKOWSKI, Mirosław : Importy ceramiczne w nowożytnym Elblągu na podstawie wybranych przykładów / Mirosław Marcinkowski // W: Vir bimariss : od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich : studia z dziejów międzymorza bałtycko -pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško. - Poznań : Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2019. - S. 357-370. - Bibliografia na stronach 369-370. - Streszczenie w języku angielskim.

325. MARCINKOWSKI, Mirosław : Kryzys garncarstwa elbląskiego XV i XVI wieku? : wstępne ustalenia // W : XVII [SIEDMNASTA] Sesja Pomorzoznawcza. Vol. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych / red. Henryk Paner, Mirosław Fudziński; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. - Gdańsk, 2013. - S. 283-295.

326. MARCINKOWSKI, Mirosław : O produkcji fajansu w manufakturze Ehrenreicha w Królewcu i jego obecności w XVIII-wiecznym Elblągu / Mirosław Marcinkowski // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2015, nr 4, s. 683-698.

327. MARCINKOWSKI, Mirosław : Rodzaje i jakość zabawek a socjotopografia Starego Miasta w Elblągu / Mirosław Marcinkowski // W : Zabawka : przedmiot ludyczny i obiekt kolekcjonerski. - Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016. - S. 103-116. - Bibliografia na stronach 115-116. - Streszczenie w języku angielskim.

328. MARCINKOWSKI, Mirosław : Wytwórczość garncarska w Elblągu : (na podstawie wybranego zbioru). Cz. 2, Okres nowożytny (XVI - XIX wiek) / Mirosław Marcinkowski // W : Pomorania Antiqua. T. 22 (2009), s. 147-214. - Bibliografia. - Streszczenie w języku angielskim.

329. MARCINKOWSKI, Mirosław : Zespół późnogotyckich kafli ze Starego Miasta w Elblągu / Mirosław Marcinkowski // W: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. R. 57, nr ¾ (2009), s. 379-386. - Streszczenie w języku angielskim.

330. MARCINKOWSKI, Mirosław : Porcelana dalekowschodnia z badań archeologicznych na Starym Mieście w Elblągu = China porcelain from archeological works in the Old Town in Elbląg / Mirosław Marcinkowski, Barbara POSPIESZNA ; [tłumaczenie Dominika Ciechanowicz [!]. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne, 2016. - 316 s. : il. kolor. fotografie ; 34 cm. - (Elbląskie Monografie Muzealne). - Bibliografia s. 306-315. - Na s. red. błędnie nazwa tłumacza, nazwa właściwa: Dominika Ciechanowicz. - Druk dwuszpaltowy. - Bibliografia, netografia na stronach 306-315. - Współfinansowanie : Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. - Tekst równoległy polski i przekład angielski.

331. MARCINKOWSKI, Mirosław : Produkcja ceramiki w Chełmie pod Gdańskiem od końca XVII do początku XIX wieku / Mirosław Marcinkowski, Barbara POSPIESZNA // W: Historie gdańskich dzielnic. T. 1, Chełm, 2018. - S. 157-200.

332. MARCINKOWSKI, Mirosław, RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława: Ratusz Staromiejski w Elblągu / Mirosław Marcinkowski, Wiesława Rynkiewicz-Domino. - Elbląg : Wydawnictwo Uran Marzenna Bracka-Kondracka, 2011. - 48 s.: il. (w tym kolor.) ; 24 cm. - Bibliografia s. 48.

333. MAREK, Lech : Nowożytny puginał z Elbląga // W: ARCHEOLOGIA miast Pomorza w kontekście ziem polskich / red. Grażyna Nawrońska [i in.]. - Gdańsk : Muzeum Archeologiczne, 2016. - S. 179-185.

334. MASTYKARZ, Krzysztof : Ogrody strzeleckie w miastach Prus Krzyżackich i Królewskich XIV-XVI wieku na przykła-

dzie Torunia, Chełmna, Brodnicy i Elbląga // W : Meritum (Olsztyn) 2013 T. 5 s. 17-26. - Streszczenie w języku angielskim.

335. MASTYKARZ, Krzysztof : Ratusz jako centrum elitarnej kultury miejskiej na przykładzie Torunia i Elbląga w XIV-XV wieku. // W : Studia Zamkowe 2012 [T.] 4 s. 135-141. - Streszczenie w języku angielskim.

336. MATERIAŁY do archeologii Warmii i Mazur. T. 1 / pod red. Sławomira Wadyla, Macieja Karczewskiego, Mirosława Hoffmanna. - Warszawa : Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego ; Białystok : Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, 2015. - 374 s. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. - Materiały z międzynarodowego spotkania archeologów, 24-26 października 2013 r., Giżycko. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Jerzemu Okulicz-Kozarynowi. - Bibliografia przy referatach. - Tekst częściowo angielski, niemiecki. - Streszczenie angielskie przy referatach.

337. MEIWES, Relinde : Von Ostpreußen in die Welt : die Geschichte der ermländischen Katharinenschwestern (1772-1914) / Relinde Meiwes. - Paderborn etc. : Schöningh, cop. 2011. - 263, [1] s. : il. ; 24 cm. - Bibliogr. s. 211-221. - Dotyczy m.in. działalności Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny Dziewicy Męczennicy na Warmii
Rec. : Wojciech ZAWADZKI // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2012, nr 2, s. 405-411.

338. MEIWES, Relinde : Klosterleben in bewegten Zeiten : Geschichte der ermländischen Katharinenschwestern (1914-1962) / Relinde Meiwes. - Paderborn, 2016. 11.

Rec. : Wojciech ZAWADZKI // W : Studia Warmińskie. T. 54 (2017), s. 399-402.

339. MIELNIK, Magdalena, BERNATOWICZ, Aleksandra : Seemann Enoch starszy (1661-po 1704), malarz, portrecista

i rytownik w Elblągu i w Gdańsku // W : Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). - Warszawa, 2016. - S. 334-335.

340. MIERZWIŃSKI, Mariusz : Katalog rysunków architektonicznych dawnego Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku (1817-1945) / Mariusz Mierzwiński. - Malbork : Muzeum Zamkowe w Malborku, 2019. - 464 strony : faksymilia, fotografie, ilustracje, portrety ; 31 cm. - Bibliografia na stronach 443-461. - Streszczenie w języku angielskim.

341. MIESZKAŃCY Żuław czy Żuławiacy? : o dylematach tożsamościowych w Delcie Wisły / Karolina CIECHORSKA-KULESZA, Cezary OBRACHT-PRONDZYŃSKI // W : Acta Elbingensia 2014, nr 2, s. 63-78. - Bibliografia. - Streszczenie w języku angielskim.

342. MIĘDZY Jutlandią a Sambią : Truso w kontekście badań południowo-zachodniej strefy basenu Morza Bałtyckiego w okresie wikingim = Between Jutland and Sambia : Truso in the context of research in the south-east zone of Baltic Sea basin in the Viking age // redakcja Marek Franciszek JAGODZIŃSKI ; tłumaczenie Dominika CIECHANOWICZ, Andrzej ESTAL. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne, 2017. - 298 stron : ilustracje kolorowe, fotografie, mapy, wykresy ; 30 cm.; 30 cm. - Oznaczenie tłumaczenia na stronie redakcyjnej. - Mapy kolorowe na wyklejkach. - Druk dwuszpaltowy. - Bibliografia, netografia przy pracach. - Tekst równoległy w języku polskim i angielskim. - Podstawa tłumaczenia. - Studia nad Truso = Truso Studies ; t. 3,2.

343. VI MIĘDZYKRAJOWY KONKURS PLASTYCZNY ODDZIAŁÓW I KLAS INTEGRACYJNYCH : Elbląg, 2005-2009 / Szkoła Podstawowa nr 25 im. Janusza Kusocińskiego w Elblągu. - Elbląg :

Wydawnictwo URAN, 2005-2009. - 8 s. : il. kolor. ; 30 cm. Katalog wystawy. - Okł. wliczona w paginację.

344. MISIASZEK, Antoni : Recenzja dorobku naukowo-badawczego ks. dra Stefana Ewertowskiego ze szczególnym uwzględnieniem jego rozprawy habilitacyjnej pt. „Idea Antychrysta w kulturze współczesnej. Studium teologiczne w wymiarze interdyscyplinarnym” / Antoni Misiaszek // W : Studia Elbląskie. T. 12 (2011), s. 499-505.

345. MIŚNIK, Beata : Port (Elbląg) jako węzeł logistyczny // W : Administracja publiczna i siły zbrojne w systemie bezpieczeństwa narodowego na obszarach morskich. Cz. 2 / red. nauk. Witold Kustra, Ryszard Sorokosz. - Elbląg, 2014. - Elbląg ; Warszawa : Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych : MCOPI Paweł Żerański, 2014. - S. 36-46: il., tab ; 24 cm.

346. MIZERSKI, Tomasz : Rozwój sportu w Elblągu z początkiem XX wieku = The development of sport in Elbląg at the beginning of the 20th century / Tomasz Mizerski // W : Rocznik Naukowy - Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku. T. 26 (2016), s. 177-181. - Bibliografia, netografia na stronie 181. - Streszczenie w języku angielskim.

347. MOŹDŹEŃ, Julia: Wiślane konteksty : mieszczanie pruscy o rzece Wiśle na przełomie XV i XVI w. / Julia Możdżeń // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 57-75. - Inny tytuł: Mieszczanie pruscy o rzece Wiśle na przełomie XV i XVI w. - Streszczenie w języku angielskim.

348. NASTROŹNY, Paweł : Sprawozdanie z badań terenowych w Twierdzy Malbork / Paweł Nastrożny ; Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 185-189.

349. NASZ Elbląg : bezpłatny tygodnik / [red. nac. Tomasz Gliniecki]. - Inny tytuł : Nasz Elbląg.pl - Olsztyn : „Wydawca Olsztyn”, 2005, nr 1 (12 maja) - 2017, nr 442 (27.02.). - 39 cm

Od 2005, nr 2 (19 maja) wyd.: Edytor.

Od 2007, nr 7 częste zmiany red.

Od 2009, nr 16: 36 cm.

Od 2010, nr 5-20, od nr 41 wyd.: „Wydawca Olsztyn”.

2010, nr 5 tyt.: Nasz Elbląg.pl

Od 2014, nr 2 część numerów wydawnictwo typu tête-bêche.

Od 2014, nr 9 [red. nac. Arkadiusz Kolpert].

Od 2015, nr 8 wyd.: Grupa WM.

Siedziba red.: Elbląg

350. NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : The craft of the goldsmith in Wielbark culture in the light of the finds from the cemetery at Weklice, Elbląg commune and other necropolis of Roman period from Elbląg heights : technological studies of selected aspects / Magdalena Natuniewicz-Sekuła // W : Sprawozdania Archeologiczne. [T.] 69 (2017), s. 185-233. - Bibliografia na stronach 222-233.

351. NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : Kolejny wielbarski pochówek z elementami bałtyjskimi (?) z cmentarzyska w Weklicach, pow. elbląski = Another Wielbark culture burial with Balt elements (?) at the Weklice cemetery, Elbląg county / Magdalena Natuniewicz-Sekuła // W : Orbis barbarorum : studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicate. - Warszawa, 2017. - S. 461-474. - Bibliografia na stronach 473-474. - Streszczenie w języku angielskim.

352. NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : Weklice, stan. 7, pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie - badania w latach 2015-2016 / Magdalena Natuniewicz-Sekuła // W : Światowit.: rocznik poświęcony archeologii przeddziejowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej T. 13/14, fasc. A/B (2015/2016), s. 235-240. - Bibliografia na stronach 239-240. - Streszczenie w języku angielskim.

353. NATUNIEWICZ-SEKUŁA, Magdalena : Selected children's burials from the Wielbark culture cemetery at Weklice, site 7, Elbląg commune, warmińsko-mazurskie voivodeship / Magdalena Natuniewicz-Sekuła, Kalina SKÓRA // W : Archaeologia Polona. Vol. 51/52 (2013/2014) [data publikacji 2016], s. 43-79. - Język English. - Bibliografia na stronach 75-79.

354. NAWROCKI, Karol : Elbląskie inicjatywy antysystemowe w pierwszym roku stanu wojennego (13 grudnia 1981 - 12 stycznia 1983 roku) / Karol Nawrocki // W : Pamięć i Sprawiedliwość : biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej. 2011, [nr] 1, s. 371-385. - Streszczenie w języku angielskim.

355. NAWROCKI, Karol : Przejawy działań opozycyjnych w Elblągu w latach 1976-1980 / Karol Nawrocki // W : Czerwiec 1976 na Pomorzu. - Gdańsk : Europejskie Centrum Solidarności, 2017. - S. 115-137. - Bibliografia na stronach 135-136. - Streszczenie w języku angielskim.

356. NAWROCKI, Karol : Przejawy działań opozycyjnych w Elblągu w latach 1976-1980 // W : Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976-1981. - Gdańsk, 2012. - S. 431-450 : tab.

357. NAWROCKI, Karol : Sierpień '80 w Elblągu // W : Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej 2010 nr 9/10 s. 82-85.

358. NAWROCKI, Karol : Wbrew trudnościom : tworzenie struktur organizacyjnych NSZZ „Solidarność” w regionie elbląskim // W : SZKICE z dziejów NSZZ „Solidarność” na Pomorzu Nadwiślańskim

i Kujawach (1980-1990) / red. Igor HAŁA-GIDA.- Bydgoszcz ; Gdańsk, 2012. – S. 62-72. - (Publikacje Gdańskiego Oddziału IPN; T. 18)

359. NAWROLSKA, Grażyna : Dziecięcy świat w średniowiecznym Elblągu / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum), 2017, nr 4, s. 58-63.

360. NAWROLSKA, Grażyna : Elbląg mieszczański w późnym średniowieczu / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2018, nr 4, s. 78-83.

361. NAWROLSKA, Grażyna : Fortyfikacje Elbląga w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym. // W : XVII [Siedemnasta] SESJA Pomorzoznawcza. Vol. 2 : Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych / red. Henryk Paner, Mirosław Fudziński; Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. - Gdańsk, 2013. – S. 231-242.

362. NAWROLSKA, Grażyna : Fortifications in Elbląg in the middle ages and the early modern period. // W : LÜBECKER Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. [Bd.] 7: Die Befestigungen / hrsg. v. Manfred Gläser; Bereich Archäologie und Denkmalpflege der Hansestadt Lübeck. - Lübeck: Verl. Schmidt-Römhild, 2010. - S. 565-578.

363. NAWROLSKA, Grażyna : Lustereczko powiedz przecie... / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2018, nr 2, s. 94-98.

364. NAWROLSKA, Grażyna : Narodziny nowej specjalności - archeologia miast : spojrzenie na archeologię Starego Miasta w Elblągu // W : ARCHEOLOGIA miast Pomorza w kontekście ziem polskich / red. Grażyna Nawrońska [i In.]. - Gdańsk: Muzeum Archeologiczne, 2016. - S. 25-50.

365. NAWROLSKA, Grażyna : O dawnych aptekach / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2019, nr 3, s. 93-101.

366. NAWROLSKA, Grażyna : O handlu, targach i jarmarkach w średniowiecznym Elblągu / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2018, nr 1, s. 69-75.

367. NAWROLSKA, Grażyna: O średniowiecznym różańcu z Elbląga i nie tylko // W : RZECZY i ludzie : kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym : studia dedykowane Marii Dąbrowskiej. - Warszawa, 2014. - S. 305-316: il. - Streszczenie w języku angielskim.

368. NAWROLSKA, Grażyna : Powracająca przeszłość Starego Miasta w Elblągu. - Toruń: TNT, 2014. - 384 s.: il., faks., mapa, pl. - Bibliogr. s. 333-370. - Streszczenie w języku angielskim.

369. NAWROLSKA, Grażyna: Przemiany kulturowe w XIII-wiecznym Elblągu efektem spotkania tradycji i obcych wpływów // W : Archaeologia Historica Polona T. 21 (2013) s. 79-99; il. - Streszczenie w języku angielskim.

370. NAWROLSKA, Grażyna : Rozwój przestrzenny Elbląga w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym. = Spatial development of Elbląg in the Middle Ages and in the Post-Medieval period Nawrońska, Grażyna. // W : Archaeologia Historica Polona; T. 23 (2015); 163-180 : il. - Streszczenie w języku angielskim. - Bibliografia s. 175-180.

371. NAWROLSKA, Grażyna : Standard i luksus w średniowiecznym Elblągu w świetle źródeł archeologicznych // W : STUDIA nad Dawną Polską. T. 4 (2015), s. 77-109. - Bibliografia. - Streszczenie angielskie.

372. NAWROLSKA, Grażyna : Średniowieczne uczty w Elblągu / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2017, nr 3, s. 102-108.

373. NAWROLSKA, Grażyna : Uwagi o systemie obronnym Elbląga (XIII-XVIII w.). Renowacje i Zabytki 2014 no 3 s. 59-6;

il. - Streszczenie w języku angielskim.

374. NAWROLSKA, Grażyna: Wstępne wyniki prac archeologicznych w rejonie bastionu Bramy Kowalskiej w Elblągu // ARCHEOLOGIA miast Pomorza w kontekście ziem polskich / red. Grażyna Nawrońska [i In.]. - Gdańsk : Muzeum Archeologiczne, 2016. - S. 229-244.

375. NAWROLSKA, Grażyna : Z historii złocistego trunku / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2018, nr 3, s. 43-48.

376. NAWROLSKA, Grażyna : Z przeszłości prabuckiego zamku / Grażyna Nawrońska // W : Prowincja (Sztum). 2017, nr 2, s. 91-96.

377. NAWROLSKA, Grażyna : „Życie codzienne”..... w archeologii / Grażyna Nawrońska // W: Prowincja (Sztum). 2019, nr 4, s. 63-68.

378. NIEMCEWICZ-LEDWOŃ, Barbara, FONFEREK, Joanna : Piece kaflowe w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu // W : Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce. - Frombork, 2010. - S. 42-50: il.- Streszczenie w języku angielskim.

379. NOWAK, Oskar, MIŁOSZ, Elżbieta, PIONTEK, Janusz : Anthropological characteristics of skeletal material from the cemetery of St. Nicholas' Church in Elbląg (13th century). - Poznań : Wydaw. Inst. Antrop., 2013. - 97 s.: il., tab., wyk. - (Monografie / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza; nr 15). - Bibliografia s. 93-97.

380. NOWAK, Sebastian : Nowożytna tkaniny dekoracyjne ze Starego Miasta w Elblągu / Sebastian Nowak // W: Pomorania Antiqua. T. 27 (2018), s. 267-280. Bibliografia na stronach 278-280. - Streszczenie w języku angielskim.

381. OBRACHT-PRONDZYŃSKI, Cezary : Ewangelicyzm na Pomorzu : (nie) pamięć, symbole i znaczenie historycznego kontekstu / Cezary Obracht-Prondzyński //

W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 149-159. - Streszczenie w języku angielskim.

382. OBRACHT-PRONDZYŃSKI, Cezary : Współczesna społeczność Elbląga : tożsamość, aktywność, pamięć (postulaty badawcze) / Cezary Obracht-Prondzyński // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 161-169. - Streszczenie w języku angielskim.

383. OJCEWICZ, Grzegorz : Cudowne interwencje Doroty z Mątów : uzdrowienia i pomoc w nagłych wypadkach / Grzegorz Ojcewicz // W : In nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styry w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg : Olsztyn, 2015. – S. 191-206.

384. OLIŃSKI, Piotr : Społeczne uwarunkowania zapisów testamentowych w średniowiecznym Elblągu // W : In memoriam honoremque Casimiri Jasińskiego. - Toruń, 2010. - S. 181-192.

385. OLIŃSKI, Piotr : Wylewy w dolnym biegu Wisły w okresie nowożytnym / Piotr Oliński // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 77-87. - Streszczenie w języku angielskim.

386. OLSZAK, Elżbieta : Wolontariat jako metoda pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie na przykładzie Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Kamionku Wielkim / Elżbieta Olszak // W : ACTA Elbingensia. 2017 , nr 3, s. 87-102. - Bibliografia, netografia na stronach 101-102. - Streszczenie w języku angielskim.

387. ORACKI, Tadeusz : Studenci i profesorowie z Prus Krzyżackich, Książęcych i Warmii na Uniwersytecie Krakowskim od XIV do XVIII wieku : (diecezje: pomezkańska, sambijska i warmińska) / Tadeusz Oracki. - Gdańsk, 2018.

Rec. Wojciech ZAWADZKI // W: Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 605-607.

388. OTO człowiek : święty Brat Albert - artysta ducha : życie i twórczość Adama Chmielowskiego / [redakcja Michał Ko-

złowski, Wioleta Rudzka, Wiesława RYNKIEWICZ-DOMINO]. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne, 2017. - 68 stron : ilustracje, fotografie ; 29 cm. - Bibliografia na stronie 6. - Inny tytuł : Święty Brat Albert - artysta ducha.

389. OWSIŃSKI, Marcin : Od wyzwolenia do pierwszej rocznicy : Armia Czerwona na Żuławach w latach 1945-1946 w świetle relacji polskich osadników i sprawozdań władz lokalnych / Marcin Owsiniński // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści 2015. - S. 153-170.

390. PAŁUBICKI, Janusz : Schrötter Nikolaus, kamieniarz w Elblągu // W : Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). - Warszawa, 2016. - S. 264 * wiek XVII.

391. PAŁUBICKI, Janusz : Schäfer Michael, stolarz, pochodził z Elbląga // W : Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). - Warszawa, 2016. - S. 123 * wiek XVIII.

392. PAŁUBICKI, Janusz : Schörtel Johann Kaspar, czeladnik kamieniarski zatrudniony w Elblągu // W : Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). - Warszawa, 2016. - S. 240.

393. PANFIL, Rafał : ðæt is mid Estum þeaw þæt þær sceal ælces geðeodes man beon forbærned : co właściwie powiedział Wulfstan o paleniu zmarłych przez Estów we fragmencie swojego sprawozdania z podróży do Truso? / Rafał Panfil. // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2015, nr 4, s. 557-578. - Tekst częściowo w różnych językach, częściowo. tł. ze staro angielskiego. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

394. PANFIL, Rafał : Czy „truska” równa się „druska”? : jeszcze raz o toponimie „Truso” / Rafał Panfil // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2016, nr 2,

s. 189-201. - Inny tytuł Jeszcze raz o toponimie „Trus Bibliografia na stronach 199-201. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

395. PANFIL, Rafał : Cmentarz, kościół i reduta na wzgórzu św. Anny przy Grobli Młyńskiej w Elblągu. / Rafał Panfil // W : Warmińsko - Mazurski Biuletyn Konserwatorski 2016 [R.] 8 s. 6-30, il.

396. PANFIL, Rafał : Dzieje badań nad raportem Wulfstana oraz próby lokalizacji Truso w latach 1599-1873 / Rafał Panfil // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2017, nr 3, s. 379-408. - Bibliografia na stronach 404-408. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

397. PANFIL, Rafał : Wątki nacjonalistyczne w działalności niemieckiego stowarzyszenia naukowego Elbinger Altertums-gesellschaft / Rafał Panfil // W : Zapiski z Pogranicza : półrocznik Interdyscyplinarnego Koła Doktoranckiego „Pogranicza”. 2016, z. 4, s. 99-111. - Bibliografia na stronach 109-111. - Streszczenie w języku angielskim.

398. PAŃSTWO zakonu krzyżackiego w Prusach : władza i społeczeństwo / Marian Biskup, Roman Czaja, Wiesław Długocki, Marian Dygo, Sławomir Józwiak, Andrzej Radzimiński, Janusz Tandecki ; redakcja naukowa Marian Biskup, Roman Czaja. - Wydanie 1- 2 dodruk. - Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2019. - 580 stron, [40] stron tablic kolorowych : ilustracje ; 24 cm. - Bibliografia na stronach 498-546. - Indeksy.

399. PAŃSTWOWA Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu w latach 1998-2018 : album jubileuszowy / Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu. - Elbląg : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, copyright 2018. - 133 strony : ilustracje kolorowe, fotografie, portrety, wykresy ; 21x29 cm. - Na okładce : 20-lecie Państwo-

wej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu. Inny tytuł. - 20 lat PWSZ w Elblągu : 20-lecie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu .

400. PAŃSTWOWA Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu : Studenci PWSZ w Elblągu ; Studenci Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu. - Elbląg : PWSZ, copyright 2017. - 114, [2] stron : fotografie ; 21x21 cm.

401. PAŃSTWOWA Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu kreatorką rozwoju regionalnego : PWSZ w Elblągu kreatorką rozwoju regionalnego / [zespół pod przewodn. Jerzego Łabanowskiego ; oprac. graf. Aleksandra Thiede]. - Elbląg : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2016. - 159, [1] s. : il. kolor. ; 21 cm.

402. PAŃSTWOWA Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu 1998-2013 : album. - Inny tytuł : 15 lat PWSZ w Elblągu. - Elbląg : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2013. - 156 s. : fot. ; 18x24 cm.

403. PAŃSTWOWA Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu 20 lat Klubu Uczelnianego AZS PWSZ w Elblągu. - Inny tytuł :Dwadzieścia lat Klubu Uczelnianego AZS PWSZ w Elblągu - Elbląg : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu. copyright 2019, - 88 stron : fotografie, ilustracje ; 21x21 cm. The State Higher School of Vocational Education in Elbląg. - Elbląg : PAŃSTWOWA Wyższa Szkoła Zawodowa. 2005. - Folder ([6] s.) : il. ; 21x10 cm.

404. PASEWICZ - RYBACKA, Magdalena : Architektura stacji Kolei Nadzalewowej w Tolkmicku / Magdalena Pasewicz-Rybacka // W: Masovia : pismo poświęcone dziejom Mazur. T. 14 (2016), s. 39-51.

405. PASEWICZ - RYBACKA, Magdalena : Adventsmütterchen : zapomniany elbląski zwyczaj adwentowy =Adventsmütterchen : forgotten advent tradition in El-

bląg // Magdalena Pasewicz-Rybacka // W : Meritum (Olsztyn). T. 10 (2018), s. 161-168. - Bibliografia na stronie 168. - Streszczenie w języku angielskim.

406. PASEWICZ - RYBACKA, Magdalena : Zarys historii Kolei Nadzalewowej 1897-1945 / Magdalena Pasewicz-Rybacka // W: Ekonomia i historia : zarys wybranych problemów gospodarczo-społecznych.- Gdańsk : Uniwersytet Gdański 2015. - S. 360-376.

407. PASSARGE, Ludwig : Z wiślanej delty : Tczew, Gdańsk, Żuławy, Malbork : szkice z podróży 1856 / Ludwig Passarge ; tekst przygotował, przypisami i posłowiem opatrzył Jacek Borkowicz ; słowo wstępne Andrzej Januszajtis ; [przełożył Wawrzyniec Sawicki]. Gdańsk : Wydawnictwo Oskar. 2016 368, [1] s. : il. ; 22 cm. - Biblioteka Pomorska . - Tyt. oryg.: Aus dem Weichseldelta : Reiseskizzen

Rec. : Recenzja bardzo osobista / Michał ROMANOWSKI // W : Żuławski Rocznik Historyczny. 2016, s. 140-149. Żuławski spacer z Ludwigiem PASSARGE! / Leszek MARCINKOWSKI // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 1, s. 184-187.

408. PAWLAK, Marian : Gimnazja akademickie Elbląga, Gdańska i Torunia : podobieństwa i różnice // W : GDAŃSKIE Gimnazjum Akademickie. T. 5: Źródła i artykuły / red. Lech Mokrzejcki, Mariusz Brodnicki; Uniwersytet Gdański; Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna; Ateneum - Szkoła Wyższa w Gdańsku. - Gdańsk, 2012. - S. 179-196.

409. POLACY w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1918-1920 / red. Wojciech ZAWADZKI ; [recenzenci prof. dr hab. Józef Borzyszkowski, prof. dr hab. Wiesław Jan Wysocki]. - Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum, 2019. - 359, [1] strona : faksymilia, fotografie, ilustracje. - Materiały z konferencji naukowej pt. „Nie rzucim

ziemi, skąd nasz ród". Polacy w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1918-1920, 14 grudnia 2018 r., Elbląg. - Streszczenia w języku niemieckim przy referatach.

410. POSPIESZNA, Barbara : Problemy rekonstrukcji zabytkowych pieców we wnętrzach muzealnych [m.in. w Gdańsku, Malborku, Elblągu i Fromborku] // W : WOBEK zabytku... tradycje i perspektywy postaw / red. nauk. Elżbieta Pilecka, Juliusz Raczkowski; Uniwersytet Mikołaja Kopernika. - Toruń, 2010 - S. 295-308.

411. POTYKANOWICZ-SUDA, Lidia : Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945-1970 / Lidia Potykanowicz-Suda. - Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2011. - 387 s. : il. ; 25 cm.

412. PROCIUK, Jerzy Bolesław : Mój Elbląg / oprac. Leszek Sarnowski // Prowincja (Sztum) 2014 nr 3 s. 139-146, il., portr. w 1945 r.

413. PROCIUK, Katarzyna : Wspomnienia rodzinne : Syberia - Elbląg - Australia / Katarzyna Prociuk, Jerzy B. Prociuk. - Sztum : Stowarzyszenie Inicjatyw Obywatelskich Taka Gmina, 2015. - 128 s. : il. ; 21 cm.

414. PROWINCJA : kwartalnik społeczno-kulturalny Dolnego Powiśla i Żuław / red. nac. Leszek Sarnowski. - Sztum : Stowarzyszenie Inicjatyw Obywatelskich „Taka Gmina”. - 24 cm. - 2010, nr 1 - 2016 nr 1-4

415. RADA Miejska w Elblągu I kadencji 1990-1994 / red. Janusz Hochleitner. - Elbląg, 2009

Rec.: SIDORKIEWICZ, Krzysztof, // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2010 nr 2 s. 235-239.

416. RADZIMIASKI, Andrzej, TAN-DECKI, Janusz : Die Urkunden und Briefe des Deutschen Ordens in den polnischen Archiven : (Warszawa, Kraków, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Olsztyn. // W : Das „VIRTUELLE Archiv des Deutschen Ordens” / hrsg. v.

Maria Magdalena Rückert. - Stuttgart: Verl. W. Kohlhammer, 2014). - S. 82-92 il., faks., wykr.

417. RADZIMIASKI, Andrzej, TAN-DECKI, Janusz : Źródła do dziejów Zakonu Krzyżackiego w wybranych polskich archiwach państwowych i kościelnych (Warszawa, Kraków, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Olsztyn) // W : Zarządzanie dokumentacją, archiwistyka i... koty. - Warszawa, 2016. - s. 271-282.

418. REINHARDT, Volker : Pius II. Piccolomini : der Papst, mit dem die Renaissance begann ; eine Biographie / Volker Reinhardt. - München, 2013.

Rec. Wojciech ZAWADZKI // W : Studia Warmińskie. T. 52 (2015) s. 375-377.

419. ROCZNIK Elbląski / red. Andrzej Groth Elbląg : Polskie Towarzystwo Historyczne

T. 26 ROCZNIK Elbląski - Elbląg : Wilk Stepowy, 2015. - 216 s. Tekst pol., streszcz. niem., Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/61329> [dostęp: 12 XII 2018]

T. 27. ROCZNIK Elbląski / Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Elblągu; Biblioteka Elbląska im. Cypriana Norwida; red. Andrzej Groth. - Elbląg 2016 T. 27. - 269 s.: il., pl., tab., wykr. Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/61329> [dostęp: 12 XII 2018]

T. 28 - Elbląg : Wilk Stepowy, 2018. - 195 s.

T. 29. - Elbląg : Wilk Stepowy, 2019. - 191 s.

T. 30 - Elbląg : Wilk Stepowy, 2020 - 285 s.

420. ROLBIECKI, Ryszard : Aktualne znaczenie transportowe Drogi Wodnej Dolnej Wisły / Ryszard Rolbiecki // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019) s. 133-147. - Streszczenie w języku angielskim.

421. RUTKOWIAK, Lechosław :

Dzieje ziemi tolkmickiej / oprac. Lechosław Rutkowiak, Tolkmicko. Urząd Miasta i Gminy. Wydawnictwo Uran. - Wyd. 3. uzup. - Tolkmicko : Urząd Miasta i Gminy ; Elbląg : Wydawnictwo Uran, 2012. - 68 s. : il. (w tym kolor.); 20 cm + mapa. - Inny tytuł : ABC krajoznawcy Tolkmicka. - Lanzania - ziemia tolkmicka. - W komplecie z : Wielki tolkmicki węgorz. Całość w tece. Tyt. teki: ABC krajoznawcy Tolkmicka. Tyt. mapy: Lanzania - ziemia tolkmicka : wędrówki po grodziskach Prusów. Okł. wliczona w paginację. - Bibliogr. s. 67. - Współfinansowanie : Unia Europejska.

422. RYBARCZYK, Anna : O koronkach klockowych i klockach do ich wyrobu na przykładzie znalezisk archeologicznych z nowożytnego Elbląga // W : Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. R. 60, nr 4 (2012), s. 617-626. - Streszczenie w języku angielskim.

423. RYBARCZYK, Anna : Textiles and social status : the case of Late Medieval Elbląg / Anna Rybarczyk // W: Fasciculi Archaeologiae Historicae. Fasc. 31 (2018), s. 155-159. - Referat z konferencji: Dynamics and organisation of textile production in past societies in Europe and the Mediterranean, 21-22 czerwca 2017 r., Łódź. - Bibliografia, netografia na stronie 159. - Streszczenie w języku polskim.

424. RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława : Elbląg, Kaliningrad - ponad granicami : przewodnik historyczny = El'blong, Kaliningrad - vne granic : istoričeskij putevoditel' / autorzy tekstów Wiesława Rynkiewicz-Domino, Andriej MARTYNIUK, Anastasja WIERTIASZKINA ; tłumaczenie Irina Politańska, Irina Waszkiewicz]. - El'blong, Kaliningrad - vne granic : istoričeskij putevoditel'. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne ; Kaliningrad : Muzej „Fridlandskie vorota”, [ca 2013]. - 74 s. : il. kolor. ; 21 cm. - Przybliżona data wyd.

wg GVK Gemeinsamer Verbundkatalog online. - Publ. wyd. przy pomocy finansowej Unii Europejskiej w ramach Programu Współpracy Transgranicznej EISP Litwa-Polska - Rosja 2007-2013. - Równoległe tekst polski i rosyjski.

425. RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława : Historia domów letnich w Elblągu i okolicach. Renowacje i Zabytki 2014 no 3 s. 88-97, il. Streszczenie w języku angielskim.

426. RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława : Oto człowiek : Święty Brat Albert-artyista ducha : życie i twórczość Adama Chmielowskiego / redakcja: Michał Kozłowski, Wioleta Rudzka, Wiesława Rynkiewicz-Domino ; Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu. - katalog wystawy. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, 2017. - 68 stron : ilustracje kolorowe. Wydawnictwo pamiątkowe z okazji obchodów Roku św. Brata Alberta w Elblągu. - Katalog wystawy. - Bibliografia na stronie 68.

427. RYNKIEWICZ-DOMINO, Wiesława : Ratusz Staromiejski w Elblągu / Mirosław Marcinkowski, Wiesława Rynkiewicz-Domino. - Elbląg : Wydawnictwo Uran Marzenna Bracka-Kondracka, 2011. - 48 s. : il. (w tym kolor.); 24 cm. - Bibliografia s. 48.

428. RZĄD, Ryszard : Mosty tczewskie i malborskie : użytkowanie i zniszczenie w relacjach świadków / Ryszard Rząd // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści, 2015. - S. 141-151.

429. SALOMON, Adam : Stan obecny i perspektywy rozwoju Portu Elbląg = Current state and development perspectives of Elbląg Port / Adam Salomon (Uniwersytet Morski w Gdyni. Wydział Nawigacyjny. Katedra Transportu i Logistyki) // W : Zeszyty Naukowe - Akademia Morska w Gdyni. Nr 107 (2018), s. 99-115. - Bibliografia, ne-

tografia, wykaz aktów prawnych na stronie 115. - Streszczenie w języku angielskim.

430. SAMÓL, Piotr : Awarie budowlane w dawnych kościołach dominikańskich w Chełmnie, Elblągu i Tczewie // Biuletyn Konserwatorski Pomorza Gdańskiego. Z. 1 (2013), s. 87-96.

431. SAMÓL, Piotr : Oratorium zakonne dominikanów w Elblągu / Piotr Samól // W : Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X-XIII wiek). - Gniezno : Muzeum Początków Państwa Polskiego, 2016. - S. 543-554. - Referat z sesji naukowej, 25-27 listopada 2015 r., Gniezno. - Bibliografia na stronach 553-554. - Streszczenie w języku angielskim.

432. SAMSONOWICZ, Henryk : Elbląg na szlakach handlowych w XIII i w początkach XIV wieku // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 9-16. - Streszczenie w języku angielskim i niemieckim. Wersja elektron.: <http://dlibra.biblioteka-elblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II 2017]

433. SCHNEIDER, Joanna : Kolej wąskotorowa na Żuławach dziedzictwem kulturowym / Joanna Schneider // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 125-164. - Bibliografia, netografia.

434. SEREDOCHA, Izabela : SZUFLADA pełna propozycji... : 50 lat Elbląskiego Towarzystwa Kulturalnego / Izabela Seredocha ; Elbląskie Towarzystwo Kulturalne. - Elbląg : Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, [2016]. -160 s. : il. kolor. ; 25 cm + 1 dysk optyczny (DVD).

Recenzja : Cezary OBRACHT-Pronczyński // W : Acta Elbingensia : rocznik naukowy Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej. 2016, nr 3, s. 85-87.

435. XVII [siedemnasta] SESJA Pomorzoznawcza. Vol. 2: Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych / red. Henryk Paner, Mirosław Fudziński; Muzeum Ar-

cheologiczne w Gdańsku. - Gdańsk, 2013. - 639 s., [4] s. tabl. skł.: il., mapy, pl., tab., wykry. - Streszczenie w języku niemieckim.

436. SIDORKIEWICZ, Krzysztof : Partycypacja mieszkańców na poziomie lokalnym : przykład Elbląga / Krzysztof Sidorkiewicz // W : Środkowoeuropejskie Studia Polityczne. 2016, [t.] 4, s. 43-57. - Bibliografia, netografia na stronach 54-57. - Streszczenie w języku angielskim.

437. SIWIEC, Ryszard : Powiat Elbląski / koncepcja albumu, fotografie, opracowanie tekstu, skład Ryszard Siwiec ; konsultacja Maciej Romanowski, Zbigniew Zajchowski. - Elbląg : Wydawnictwo Uran, 2018. - 84 strony : fotografie, mapy ; 29 cm. - Na okładce podtytuł: Pasłęk, Tolkmicko, Młynary, Godkowo, Gronowo Elbląskie, Milejewo, Markusy, Rychliki, gmina Elbląg. - Mapy na wyklejkach. - Streszczenia w języku angielskim.

438. SKOP, Bartosz : Instrumentarium organowe kościoła św. Katarzyny w Gdańsku w dobie romantyzmu i Orgelbewegung (1850-1945) / Bartosz Skop // W : Organy i ludzie. 2, katalogi, opracowania, refleksje 2020, s. 153-195. - Bibliografia na stronach 194-195.

439. SKOP, Bartosz : Dzwony kościoła pw. św. Mikołaja w Elblągu / Bartosz Skop // W : Studia Elbląskie. T. 21 (2020), s. 155-177. - Inny tytuł :Dzwony kościoła pod wezwaniem świętego Mikołaja w Elblągu. - Bibliografia na stronach 173-174. - Streszczenia w języku angielskim i niemieckim.

440. SKOP, Bartosz : O organach dobromiejskiej katedry (jeszcze) słów kilka / Bartosz Skop // W : Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski. [R.] 11 (2019), s. 139-147.

441. SKOP, Bartosz : Organy kościoła św. Mikołaja w Elblągu od schyłku XVIII do 1945 roku / Bartosz Skop // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2020, nr 1, s. 3-40. -

Bibliografia na stronach 38-40. - Streszczenie w języku angielskim i niemieckim.

442. SKOP, Bartosz : Rozliczenie rozbudowy katolickiego kościoła pw. św. Jakuba w Tolkmicku / [opracowanie] Bartosz Skop // W : Rocznik Elbląski. T. 30 (2020), s. 63-68. - Część tekstu w języku polskim.

443. SKVORTSOV, Konstantin N. : Cmentarzysko Wangnieskeim, czyli „W połowie drogi pomiędzy Braniewem a Królewcem” / Konstantin N. Skvortsov, Denis B. TIUCHTIN // W : Materiały do archeologii Warmii i Mazur. T. 1. Warszawa : Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego ; Białystok : Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, 2015. - s. 155-163. - Bibliografia na stronach 161-163. - Streszczenie w języku angielskim.

444. SŁODOWNIK, Lech : Rychliki : 700-lecie (1310-2010) : z dziejów wsi i okolic / Lech Słodownik. - Rychliki : Urząd Gminy ; Elbląg : Wydawnictwo Uran, 2010. - 240 s., [1] k. tabl. luzem : il. (w tym kolor.) ; 26 cm. - Bibliogr. s. 217-222.

445. SŁODOWNIK, Lech : Rychliki (1310-2020) : z dziejów wsi i okolic / Lech Słodownik. - Wydanie 2, poprawione, uzupełnione. - Rychliki : Urząd Gminy ; Elbląg : Wydawnictwo Uran, 2019. - 282 strony, [1] karta tablic złożona luzem : faksymilia, fotografie, ilustracje ; 25 cm. - Bibliografia na stronach 241-246. Indeks.

446. SŁODOWNIK, Lech : Zarys dziejów teatru w Elblągu (1536-1945) / Lech Słodownik. - Elbląg : Teatr im. Aleksandra Sewruka : Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzczak, 2016. -151, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. - Współfinansowanie : Województwo Warmińsko-Mazurskie. Urząd Marszałkowski, Elbląg. Urząd Miejski.

447. SMORCZEWSKA, Monika : Zanikające słownictwo związane z domem na przykładzie badań z rejonu Elbląga // W :

Prace Filologiczne. T. 52 (2007), s. 291-300, mapa. - Streszczenie w języku angielskim.

448. SOBCHAK, Izidor : Sytuacja demograficzna Polski : przeszłość, stan obecny i perspektywy / Izidor Sobczak // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 227-247. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

449. SOJKA, Stanisław : Życiorys biskupa Jana Styryny / Stanisław Sojka // W : In nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styryny w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. Olsztyn, Elbląg 2015. - S. 19-32.

450. SREBRNY jubileusz diecezji elbląskiej : tradycja - struktury - ludzie / redakcja Wojciech ZAWADZKI. - Elbląg : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL” 2018. - 399, [1] s. : ilustracje ; 24 cm. - Publikacja zawiera referaty z konferencji pt. „25-lecie diecezji elbląskiej”, zorganizowanej 25.03.2017 r. w Elblągu.

Rec. Paweł RABCZYŃSKI ; Wydział Teologii UWM. Olsztyn // W : Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 629-631.

451. SROKA, Joanna : Wieloaspektowe podejście do zabytkowego księgozbioru na przykładzie projektów konserwatorskich realizowanych w Bibliotece Elbląskiej / Joanna Sroka. // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 213-224. il. - Streszczenie w języku angielskim, polskim.

452. SROKA, Joanna : Konserwacja i restauracja zbioru ksiąg metrykalnych z Archiwum Diecezji Elbląskiej / Joanna Sroka, Wioleta ŁUGOWSKA, Ewa CHLEBUS // W : Życie lokalnych społeczności w Prusach Królewskich wpisane w księgi metrykalne / Zawadzki, Wojciech. - Elbląg ; Olsztyn : Warmińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne, 2016. - S. 33-48.

453. STASIEŁOWICZ, Grzegorz, KASPRZYCKA, Maria : „Goci. Znad Bałtyku do Rzymu” // Warmińsko-Mazurski Biule-

tyn Konserwatorski 2016 [R.] 8 s. 223-225, il. - Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu : Wystawa stała.

454. STASIEŁOWICZ, Grzegorz, KASPRZYCKA, Maria : Znad Bałtyku do Rzymu : katalog wystawy = From the Baltic Sea to Rome : exhibition catalogue / Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu. - Elbląg, 2016. - 119 s.: il., faks., mapy Tekst równol. - Streszczenie w języku angielskim, polskim. - Wystawa stała w Elblągu.

455. STATUTY I Synodu Diecezji Elbląskiej. Cz. 1. - Synod Diecezji Elbląskiej (1, 2016-2020, Elbląg). - Inny tytuł : Statuty pierwszego Synodu Diecezji Elbląskiej. - Elbląg ; Pelplin : Wydawnictwo „Bernardinum” sp. z o.o., 2020. - 126, [2] strony : fotografie ; 24 cm.

456. STATUTY I Synodu Diecezji Elbląskiej. Cz. 2. - Synod Diecezji Elbląskiej (1, 2016-2020, Elbląg). - Elbląg ; Pelplin : Wydawnictwo „Bernardinum” sp. z o.o., 2020. - 367 stron ; 24 cm.

457. STĘŻAŁA, Tomasz : Aptekarz / Tomasz Stężala. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica, 2014. - 355, [1] s., [7] s. tabl. : il. ; 21 cm.

458. STĘŻAŁA, Tomasz : Bunt starzych bogów / Tomasz Stężala. - Warszawa : Bellona, 2018. - 559, [1] strona : ilustracja ; 22 cm. - Stanowi kontynuację powieści: Wojna bogów. - Bibliografia na stronie 558.

459. STĘŻAŁA, Tomasz : Bunt starzych bogów / Tomasz Stężala.. - Warszawa : Bellona, copyright 2018. - E-booki. - Tytuł z ekranu tytułowego.

460. STĘŻAŁA, Tomasz : Elbing 1945. [T. 1], Odnalezione wspomnienia / Tomasz Stężala ; [il. Paweł Nieczuja-Ostrowski]. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica, 2011. - Wyd. 2. - 355 s. : il. ; 21 cm. - Na okł.: Prawdziwa historia Elbląga.

461. STĘŻAŁA, Tomasz : Elbing 1945. T. 2, Pierwszy gorod / Tomasz Stężala ; [il.

Paweł Nieczuja-Ostrowski]. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica, 2011. - 467, [2] s. : il. ; 21 cm. - Na okł.: Prawdziwa historia Elbląga.

Rec. / Edward Janusz JAREMCZUK // W : Rozprawy Naukowe i Zawodowe PWSZ w Elblągu. Z. 12 (2011), s. 195-197 Zawiera rec. książki: Elbing 1945. T. 1-2.

462. STĘŻAŁA, Tomasz : Kapitanowie 1941. [T. 1], Pseudonim Grzmot / Tomasz Stężala. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica, 2013. - 445, [1] s. : il. ; 21 cm. - Na s. tyt.: Bóg, honor, Ojczyzna. Trzy armie / Tomasz Stężala.

463. STĘŻAŁA, Tomasz : Kapitanowie 1941. [T. 2], Kryptonim Ubezpieczalnia / Tomasz Stężala. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica 2014. - 265, [4] s. : il. ; 21 cm. Trzy armie / Tomasz Stężala.- NA s. tyt.: Bóg, honor, Ojczyzna.

464. STĘŻAŁA, Tomasz : Łowca marzeń / Tomasz Stężala // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 2, s. 27-35.

465. STĘŻAŁA, Tomasz : Porucznicy 1939 / Tomasz Stężala. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica, 2011 - 483, [1] s. : il. ; 21 cm. - Na s. tyt.: Bóg, honor, Ojczyzna. Trzy armie.

466. STĘŻAŁA, Tomasz : Pułkownicy 1944. T. 2, [Nowe życie] / Tomasz Stężala. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Erica, 2017. - 479, [1] strona : ilustracje ; 21 cm. - Stanowi część 5. cyklu, część 1. pt.: Porucznicy 1939, część 4. pt.: Pułkownicy 1944. - Serie Trzy armie / Tomasz Stężala.

467. STĘŻAŁA, Tomasz : 125 sekund / Tomasz Stężala // W : Prowincja (Sztum). 2016, nr 4, s. 14-17.

468. STĘŻAŁA, Tomasz : Udział szkół w programach Unii Europejskiej na przykładzie działań III Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Pawła II w Elblągu / Tomasz Maria Stężala // W : Migracje i kryzys uchodźczy w Europie : rzeczywistość i wy-

zwania. - Poznań; Chomęcice : FNCE Wydawnictwo, 2017. - s. 241-253. - Bibliografia na stronie 253.

469. STĘŻAŁA, Tomasz : Wojna bogów / Tomasz Stężala. - Warszawa : Bellona, copyright, 2018. - 525, [3] strony ; 22 cm.

470. STOLDT, Peter H. : Der schwedische König Gustav II Adolf und sein Reichskanzler Axel Oxenstierna : aus der Elbinger Korrespondenz 1626 bis 1631 / Peter H. Stoldt // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 127-143. - Streszczenie w języku angielskim, polskim.

471. STUDIA Elbląskie / Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elbląskiej. Elbląg : Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elbląskiej. - T. 1 (1999) - 14 (2013) T. 15 / Red. Piotr Towarek T. 16 (2015)

T. 17 (2016) / red. Krzysztof Kaoka. - Elbląg 2016 T. 17. - 334, [2] s.: il.

Od t. 18 (2017) [Piotr Towarek redaktor naczelny].

T. 18 (2017) tyt. okł.: 25 lat Diecezji Elbląskiej. - Bibliogr. - Tekst w języku polskim, angielskim, niemieckim, włoskim ; streszczenia i spis treści w języku angielskim, niemieckim, polskim.

472. STUDIA Zamkowe / Muzeum Zamkowe w Malborku. - Malbork : Muzeum Zamkowe T. 1 (2004) - T.5 (2018) - T. 6 (2019).

473. SZKOLNICKA, Joanna : Elbląskie chóry kościelne i konfesyjne towarzystwa śpiewacze w latach 1871-1945 / Joanna Szkolnicka // W : Studia Elbląskie. T. 16 (2015), s. 147-169. - Streszcz. ang., niem.

474. SZKOLNICKA, Joanna : Elbląskie towarzystwa kulturalne i naukowe w latach 1772-1945 / Joanna Szkolnicka. - Elbląg : Muzeum Archeologiczno-Historyczne, 2018. - 326, [2] strony ; 24 cm. - Bibliografia na stronach 273-295.

475. SZKOLNICKA, Joanna : Landwirtschaft und Tierhaltung in der Elbinger Gegend im 19. Jahrhundert. // W : BEITRÄGE zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte Elbings [Elbląg] und Danzigs in Mittelalter und Neuzeit / hrsg. v. Dieter Heckmann. - Münster/Westf.: Nicolaus-Copernicus-Verl., 2013. - (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens; nr 36) tyt, czasem wpisany. - s. 67-75.

476. SZKOLNICKA, Joanna : Obraz patrycjuszki w elbląskich siedemnastowiecznych i osiemnastowiecznych kazaniach pogrzebowych / Joanna Szkolnicka (Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu) // W : Kobiety w Prusach Królewskich. / red. Wojciech Zawadzki. - Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum, 2020. - S. 359-380. - Streszczenie w języku angielskim.

477. Tolerowani, nielubiani : katolicy w Elblągu w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku : studium z dziejów codziennego współistnienia wyznań / Elżbieta Paprocka. - Warszawa, 2009. - opis : Rocznik Elbląski XXIII ,poz. 353. -

Rec. : Joanna SZKOLNICKA // W : Rocznik Elbląski. T. 23 (2010), s. 315-319.

478. SZUDZIKOWSKA, Natalia : Historia zapisana słowem, obrazem i materia : atlas historyczny Christiana Kruse (1818 r.) z zabytkowego księgozbioru Biblioteki Elbląskiej w świetle zagadnień historycznych i konserwatorskich / Natalia Szudzikowska, Dorota JUTRZENKA-Supryn. // W : Rocznik Elbląski. T. 29 (2019), s. 89-113. - Bibliografia, netografia na stronach 109-111. - Streszczenie w języku angielskim.

479. SZWEDA, Damian : Wpływ kalendarza liturgicznego na funkcjonowanie państwa zakonu krzyżackiego w Prusach w czasach wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen (1407-1410) / Damian Szweda // W : Studia Elbląskie. T. 18 (2017), s. 125-138. - Bibliografia na stronach 137-

138. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

480. ŚLICZYASKA, Joanna Elżbieta : Lebensmittelvorräte und deren Aufbewahrung auf dem Deutschordensburg in Elbląg (fr. Elbing) um die Wende zum 15. Jahrhundert. // W : Echa Przeszłości 2016 [T.] 17 s. 45-54.- Streszczenie w języku angielskim. Wersja elektron.:

http://echaprzeszlosci.pl/wp-content/uploads/2017/01/Echa-Przesz.,*C5,*82o,*C5,*9Bci-17.pdf [dostęp: 9 IV 2018].

481. ŚLUZ, Karolina : Projekcje : znane i nieznane historie o kinach w Elblągu / redakcja Karolina Śluz. - Inny tytuł : Znane i nieznane historie o kinach w Elblągu. - Elbląg : Centrum Spotkań Europejskich „Światowid”, 2018. - 165, [1] strona : ilustracje ; 23 cm. - Bibliografia na stronie 164.

482. Nasza młodość w latach sześćdziesiątych : wspomnienia : TECHNIKUM Ekonomiczne w Elblągu : matura 1967 / redakcja Bogumił Brzeziński, Zofia Prysłowska, Zofia Romanowska. - Elbląg ; Wrocław : Redakcja Portalu www.strumienie.eu, 2018. - 79 stron, [25] stron tablic : ilustracje ; 21 cm.

483. TOMCZYK, Ryszard : Biomowisko / Ryszard Tomczyk. - Elbląg : Wydawnictwo Uran, 2017. - 204 strony : fotografie, ilustracje, portrety ; 29 cm. - Stanowi część 5. cyklu pt.: Spadanie.

484. TOMCZYK, Ryszard : Literaci elbląskiego trzydziestolecia 1989-2019 : antologia / [komitet redakcyjny: Ryszard Tomczyk (redaktor naczelny) ; współpraca redakcyjna: Edward Pukin, Jerzy Wcisła]. - Elbląg : Wydawnictwo Uran Marzenna Bracka-Kondracka, 2019. - 572 s. il. ; 25 cm. - Bibliografia na stronie 42.

485. TOMCZYK, Ryszard : Podróżujący / Ryszard Tomczyk ; [il. Ryszard Tomczyk]. - Elbląg : Oficyna Oko, 2015. - 349 s., [15] s. tabl. : il. kolor. ; 21 cm.

486. Skazany na peryferie / Bohdan Wrocławski ; [posłowie Ryszard TOMCZYK]. - Warszawa : Wydawnictwo Piszcz.pl, 2018. - 131, [5] stron ; 24 cm.

487. TOMCZYK, Ryszard : Teatr elbląski w latach (1945-1975) : elbląska działalność olsztyńskiego Teatru im. S. Jaracza / Ryszard Tomczyk. - Elbląg : Teatr im. Aleksandra Sewruka : Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzczak, 2016. - 166, [2] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. - Współfinansowanie: Województwo Warmińsko-Mazurskie. Urząd Marszałkowski ; Elbląg. Urząd Miejski.

488. TOMCZYK, Ryszard : Teatr w Elblągu (1975-2015) : okiem recenzenta / Ryszard Tomczyk. Elbląg : Teatr im. Aleksandra Sewruka : Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzczak, 2016. - 141, [3] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm.

489. TOWAREK, Piotr : Głosy organowe w świetle traktatu „Spiegel der Orgelmacher und Organisten” (1511) / Piotr Towarek // W : Studia Elbląskie. T. 18 (2017), s. 245-259. - Bibliografia na stronie 259. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

490. TOWAREK, Piotr : Pierwszy synod diecezji elbląskiej jako przykład synodu diecezjalnego / ks. Piotr Towarek (Wyższe Seminarium Duchowne w Elblągu) // W : Synodalność : perspektywa polskokatolicka i rzymskokatolicka/ pod redakcją ks. Pawła Rabczyńskiego. - Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum, 2020. - S. 179-190.

491. TOWAREK, Piotr : Ptaszarnia Boża : chrześcijańska symbolika gołębi / ks. Piotr Towarek // W: Veritatem revelare : księga pamiątkowa dedykowana ks. dr. hab. Stefanowi Ewertowskiemu, prof. UWM w 40-lecie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin, 2017. - s. 221-233.

492. TRUPINDA, Janusz : Badania strat wojennych w Malborku i Kwidzynie -

budowanie tożsamości miejsca / dr hab. Janusz Trupinda // W : Nowy początek : (od) budowa kolekcji muzealnych po II wojnie światowej pod redakcją Janusza Trupindy i Aleksandry Siuciak. - Malbork : Muzeum Zamkowe w Malborku, 2019. - S. 8-21. - Streszczenie w języku angielskim.

493. TRUPINDA, Janusz : Zamek krzyżacki w Elblągu : topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych / Janusz Trupinda, Sławomir JÓŹWIĄK. // W : Studia z Dziejów Średniowiecza. Nr 19 (2015), s. 197-223.

494. TRZYNASTEGO grudnia roku pamiętnego... : internowani w stanie wojennym z powodów politycznych z województw bydgoskiego, elbląskiego, gdańskiego, słupskiego, toruńskiego i wrocławskiego / opracował zespół: Piotr Brzeziński, Krzysztof Filip, Igor Hałagida, Arkadiusz Kazański, Katarzyna Maniewska, Karol Nawrocki, Krzysztof Osiński, Przemysław Wójtowicz ; pod redakcją Igora Hałagidy. - Bydgoszcz ; Gdańsk : Instytut Pamięci Narodowej - Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Gdańsku. Delegatura w Bydgoszczy, 2011. - 162, [1] s. ; 24 cm.

495. TYGIEL : kwartalnik elbląski / [Elbląskie Towarzystwo Kulturalne ; Stowarzyszenie Elbląski Klub Autorów ; red. nac. Ryszard Tomczyk] - Elbląg - Elbląskie Towarzystwo Kulturalne - 24 cm.

1 ([1991])-
od 2000, nr 21 [Zbigniew Tomasz Szmurło red. nac.]. - SEKA.

Od 2006, nr 1 częste zmiany red.
Od 2012, nr 1 [red. nac. Janusz Wrocławski].

Od nr 2/3 (67/68), 2012 zm. podtyt.: Kwartalnik kulturalny.

496. URBANIAK, Irena : Druki elbląskie w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu / Irena Urbaniak // W : Folia

Toruniensia. T. 13 (2013), s. 9-27. - Druki z okresu XVI-XVIII wydawane przez Wolfganga Dietmara, Oficynę Bodenhausenów, Oficynę Korellów, Oficynę Preussów, Johana Gottlieba Nohrmanna oraz Fryderyka Traugotta Hartmanna. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

497. URBANIAK, Irena : Druki elbląskie w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. - Cz.2. - Opis zamieszczono w Roczniku Elbląskim T. 23. - poz. 255.

498. URBANIAK, Krzysztof : Działalność warsztatu organmistrza Andreasa Hildebrandta w Elblągu i jego okolicach w latach 1711-1725 / Krzysztof Urbaniak // W : Studia Elbląskie. T. 18 (2017), s. 219-243. - Bibliografia na stronie 243. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

499. URBANIAK, Krzysztof : Organy kościoła Marii Panny w Elblągu. // W : Warmińsko - Mazurski Biuletyn Konserwatorski 2014 [R.] 6 s. 188-202, il., tab.

500. URBANIAK, Krzysztof : Orgelbewegung” w Prusach Wschodnich i Zachodnich przed rokiem 1945 / Krzysztof Urbaniak // W : Notes Muzyczny : półrocznik Wydziału Fortepianu, Organów, Klawesynu i Instrumentów Dawnych. 2014, nr 1, s. 188-221. - Bibliogr., netogr. - Streszczenie w języku angielskim.

501. VAL'KOV, Dmitrij Vadimovič : Ėpitafiá Ioganna Ũngšul'ca v cerkvi sv. Marii byvszego dominikanskogo monastyrá Ėl'blonga / Dmitrij Vadimovič Val'kov// W: Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2019, nr 2, s. 347-378. - Zawiera wydanie epitafiów Johanna Jungschultza z ok. 1630-1640 r. - Bibliografia na stronach 372-375. - Część tekstu w języku łacińskim. - Streszczenia w języku angielskim, niemieckim i polskim.

502. VERITATEM revelare : księga pamiątkowa dedykowana ks. dr. hab. Stefanowi Ewertowskiemu, prof. UWM w 40-le-

cie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin : praca zbiorowa / pod redakcją Marka Karczewskiego, Sylwii Mikołajczak i Janusza Rucińskiego. - Inny tytuł : Księga pamiątkowa dedykowana ks. dr. hab. Stefanowi Ewertowskiemu, prof. UWM w 40-lecie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin. - Olsztyn : Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2017. - 294, [2] strony : fotografie, portret ; 24 cm.

503. WALDEMAR Cichoń - lucky loser / [wybór tekstów Waldemar Cichoń, Katarzyna Warachim ; aut. tekstów Jarosław Denisiuk, Jerzy Domino, Franciszek Duszeńko, Adam Myjak, Ryszard Tomczyk, Katarzyna Warachim, Albert Zalewski ; przekł. Wojtek Cichoń, Matylda Cichoń, Danuta Serwotka, Karl-Heinz Massenkeil]. - Inny tytuł : Katalog wystawy (Centrum Sztuki - Galeria El ; Elbląg ; 2015). - Elbląg : Centrum Sztuki Galeria EL, [2015]. - 204 s. : il. (gł. kolor.) ; 35 cm. - Wystawa: Centrum Sztuki Galeria EL, 28 lutego - 12 kwietnia 2015 r. - Tekst część. równol. pol., ang., niem.

504. W CIENIU DOMÓW : opowieści o żuławskich domach podcieniowych / [aut. tekstów Justyna Borucka, Jerzy Domino, Iwona Liżewska, Karolina Manikowska]. - Centrum Kultury i Współpracy Międzynarodowej „Światowid” (Elbląg). - Elbląg : Centrum Spotkań Europejskich „Światowid”, [2014]. - 100 s. : il. kolor. ; 23 cm. Bibliogr. s. 99-100. - Współfinansowanie: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ; Województwo Warmińsko-Mazurskie. Samorząd.

505. W NASZEJ GMINIE : dwumiesięcznik Gminy Elbląg / [przewodn. zespołu red. Mirosława Sójka]. - Elbląg : Urząd Gminy. - Elbląg : Gmina Elbląg, 2001, nr 1 (wrzes./paźdz.) - 2003, nr 1 (kwiec.) - 2019, nr 2 = 47 (czerw.). - 30 cm. - Kwartalnik. - Tytuł według nagłówka. - Data publikacji 2001-2019. - Częstotliwość : 2003-2019.

-Od 2003, nr 1 [red. Jacek Boruszka]. - Od 2003, nr 1 wydawca: Urząd Gminy. - Od 2006, nr 1 podtytuł : biuletyn Gminy Elbląg. - Od 2009, nr 1 brak redaktora.

506. WARMIŃSKO-MAZURSKI Biuletyn Konserwatorski / red. nac. Iwona Liżewska. - Olsztyn: Tow. Opieki nad Zabyt., Oddz. 2016 [R.] 8. - 264 s.: il., faks., mapy, tab.

507. WARMIO, quo vadis? / [autorzy Janusz Hochleitner, Iwona Liżewska, Marzena Zwierowicz, Aleksandra Paprot-Wielopolska(il.) Karolina Manikowska (fot.) Wiesława Rynkiewicz-Domino, Szulecki, Jacek (fot.), Weronika Wojnowska, Zwierowicz, Marzena(fot.). - Elbląg : Centrum Spotkań Europejskich „Światowid”, 2017. - 177, [2] s. : il. kolor. ; 22x22 cm. - Bibliografia, netografia przy niektórych pracach. - Publikacja wydana w ramach projektu „Warmio, quo vadis?” zrealizowanego przez Centrum Spotkań Europejskich „Światowid” w Elblągu. - Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

508. WĄSOWSKI, Grzegorz : Ikonografia nastawy ołtarza głównego (1693-1694) w poprotestanckim kościele pw. św. Piotra w Młynarach / Grzegorz Wąsowski // W: Studia Elbląskie. T. 18 (2017), s. 207-218 Bibliografia na stronie 217. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

509. WĄSOWSKI, Grzegorz : Wizerunek królewski w scenie Pokłonu Trzech Króli na kwaterze ołtarza z kościoła Najświętszej Maryi Panny w Elblągu // W : Studia Zamkowe 2012 [T.] 4 s. 247-259, il. - Streszczenie w języku angielskim.

510. WEŁNIAK, Arkadiusz : Księgi i akta gruntowe z okresu przed 1945 rokiem w zasobie Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku i ich znaczenie w badaniach genealogicznych i własności-

wych // W : EX PRAESENTI praeteritum. - Malbork, 2012. - S. 82-93.

511. WEŁNIAK, Arkadiusz : Osadnictwo reemigrantów polskich z Niemiec w Elblągu w latach 1948-1950 / Arkadiusz Wełniak // W : Studia Elbląskie. T. 12 (2011), s. 77-91. - Streszczenie niemieckie.

512. WEŁNIAK, Arkadiusz : Zbiór dokumentacji projektowej Stoczni F. Schichau w Elblągu : charakterystyka i podstawowe problemy opracowania materiałów. / Arkadiusz Wełniak // W : EX PRAESENTI praeteritum. - Malbork, 2012. - S. 94-102.

513. WESTPHAL, Marcin : Niemiecka operacja ewakuacyjna z rejonu ujścia Wisły i Mierzei Wiślanej w 1945 r. / Marcin Westphal // W : Żuławy w 1945 roku : ludzie i ich opowieści, 2015. - S. 13-24.

514. WESTPREUSSEN-Jahrbuch. Aus dem Land an der untern Weichsel / Landmannschaft Westpreussen/ hrsg. Hans-Jürgen Kämpfert. - Münster: Westpreussen-Verl.

2016 Bd. 66. - 208 s.: il., mapy.

515. WĘGLIŃSKI, Marcin : Czerwony Elbląg / Marcin Węgliński. // W : Nasz Dziennik (Wyd. zasadnicze). 2020, nr 95, s. 15. - 24 IV 2020.

516. WIŚNIEWSKA, Katarzyna : Zagospodarowanie Wyspy Spichrzów w Elblągu. Renowacje i Zabytki 2014 no 3 s. 132-145, il. - Streszczenie w języku angielskim.

517. WIŚNIEWSKI, Jan : Bł. Dorota z Mątów Wielkich w pomezkańskim Kwidyżynie (1391-1394 - XXI w.) / Jan Wiśniewski // W: Studia Elbląskie. T. 14 (2013), s. 271-288. - Inny tytuł : Błogosławiona Dorota z Mątów Wielkich w pomezkańskim Kwidyżynie (1391-1394 - XXI w.) - Streszczenie angielskie, niemieckie.

518. WIŚNIEWSKI, Jan : Diecezja Elbląska wyrosła z pomezkańskiej tradycji / Jan Wiśniewski // W : Scio, cui credidi : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Józefa

Wysockiego w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg ; Olsztyn : Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. - S. 251-265.

519. WIŚNIEWSKI, Jan : Kociewskie księgi metrykalne na przykładzie parafii Gniew w XVII-XVIII w./ Jan Wiśniewski // W : Życie lokalnych społeczności w Prusach Królewskich wpisane w księgi metrykalne / Red. Zawadzki, Wojciech. - Elbląg ; Olsztyn : Warmińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne, 2016. - S. 163-177.

520. WIŚNIEWSKI, Jan : Pomezkańskie parafie de iure jako filie diecezji elbląskiej de facto / Jan Wiśniewski // W : Studia Elbląskie. T. 17 (2016), S. 33-70.

521. WIŚNIEWSKI, Jan : Stan architektoniczny kościołów w diecezji pomezkańskiej w XVII-XVIII wieku / Jan Wiśniewski // W : In nomine Domini : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styryny w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg : Olsztyn, 2015. - S. 361-414.

522. WIŚNIEWSKI, Jan : Symbolika i znaczenie zamku krzyżackiego w Malborku / Jan Wiśniewski ; Katedra Historii Kościoła i Dziedzictwa Kulturowego UAM w Olsztynie // W : Studia Elbląskie. T. 13 (2012), s. 7-25. - Streszczenie angielskie, niemieckie.

523. WIŚNIEWSKI, Jan : Święty Wojciech na ziemi „pomezkańskich” Prusów / Jan Wiśniewski // W : Forum Teologiczne. [T.] 11 (2010), s. 171-183. - Streszczenie niemieckie., angielskie.

524. WIŚNIEWSKI, Jan : The worship of Saint Joseph in the modern Diocese of Elbląg // W : Mary and Joseph at the origins of christian culture. - Olsztyn, 2012. - s. 35-55. Streszczenie w jęz. pol. pt.: Kult św. Józefa na terenie obecnej diecezji elbląskiej. {Stud. Bydż.} 2012 T. 6 s. 221-243. Streszczenie w języku angielskim.

525. WIŚNIEWSKI, Jan : Zabytkowy wystrój i wyposażenie pomezkańskiego

kościół katedralny w Kwidzynie / Jan Wiśniewski // W : Studia Elbląskie. T. 14 (2013), s. 63-83. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

526. WIŚNIEWSKI, Jan : Zabiegi o wyniesienie na ołtarze i zatwierdzenie kultu Doroty z Mątów Wielkich / Jan Wiśniewski // W : Kaci, święci, templariusze / pod red. Błażeja Śliwińskiego. - Malbork : Muzeum Zamkowe, 2008. - S. 563-579. - Streszczenie w języku niemieckim.

527. WIŚNIEWSKI, Jan : 800-lecie duszpasterstwa katolickiego w Postolinie / Jan Wiśniewski // W : Studia Elbląskie. T. 7 (2006), s. 69-78. - Inny tytuł : Osiemsetlecie duszpasterstwa katolickiego w Postolinie.

528. WŁODARSKI, Józef : Katalog zbiorów „Biblioteki Wallenrodzkiej” w muzeum Państwowego Rosyjskiego Uniwersytetu im. I. Kanta w Kaliningradzie / Józef Włodarski // W : Rocznik Elbląski. T. 23 (2010), s. 197-256.

529. WŁODARSKI, Józef : Okupacja Elbląga przez wojska rosyjskie w pierwszym okresie Wielkiej Wojny Północnej (1710-1712) / Józef Arno Włodarski // W : Rocznik Elbląski. T. 27 (2016), s. 145-155. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

530. WŁODARSKI, Józef : Przemiany ustrojowo-polityczne na Warmii w latach 1466-1512 / Józef Arno Włodarski // W : Rocznik Elbląski. T. 28 (2018), s. 67-78.

531. WOJTKOWSKI, Julian : Józef Obłubieniec w duchowości Doroty z Mątów / Julian Wojtkowski // W : Scio, cui credidi : księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Józefa Wysockiego w 50. rocznicę posługi kapłańskiej. - Elbląg : Olsztyn, 2015. - S. 23-27.

532. WOJTKOWSKI, Julian : Kosmologia Jana z Kwidzyna / Bp Julian Wojtkowski // W : Studia Elbląskie. T. 20 (2019), s. 195-199. - Bibliografia na stronie 199. - Streszczenie w językach angielskim, nie-

mieckim.

534. WYKAZ czynszów Starego Miasta Elbląga z roku 1385 / [wyd.] Cezary Kardasz W : PIŚMIENNOŚĆ pragmatyczna, edytorstwo źródeł historycznych, archiwistyka / red. Roman Czaja, Krzysztof Kopiński. - Toruń: TNT, 2015. S. . 453- 475.

535. WYKAZ pracowników Powiatowego Archiwum Państwowego w Malborku, Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku wraz z Ekspozyturami w Elblągu i Braniewie oraz Archiwum Państwowego w Elblągu z siedzibą w Malborku // W : EX PRAESENTI praeteritum. - Malbork, 2012. - S. 153-157.

536. ZAJCHOWSKI, Zbigniew : Elbląg : wczoraj, dziś = gestern, heute = yesterday, today / Zbigniew Zajchowski ; [tłumaczenie język niemiecki - Magdalena Brzezińska, język angielski - Marcin Pychyński] - Elbląg : Wydawnictwo URAN, 2017. - 219 s. : il. (w tym kolor.) ; 35 cm. - Strona tytułowa: Elbląg gestern, Elbląg heute. - Strona tytułowa: Elbląg yesterday, Elbląg today. - Na wyklejkach plan Elbląga: przedwojenny niemiecki oraz współczesny polski. - Bibliogr. s. 215. - Tekst równoległy w jęz. polskim., niemieckim i angielskim.

Rec. KRZYWDZIŃSKA Agnieszka Mirosława // W : Studia Historica Gedanensia. T. 9 (2018), s. 267-270.

537. ZAJCHOWSKI, Zbigniew : ELBLĄG i okolice na starych pocztówkach / red. Zbigniew Zajchowski. - Elbląg : Wydaw. „Uran”, 2012. - 455, [1] s.: il., pl. + [2] s. map.

538. ZAWADZKI, Wojciech : Archiwum parafii św. Katarzyny w Dzierzgoniu / Wojciech Zawadzki // W : Studia Elbląskie. T. 13 (2012), s. 27-44. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

539. ZAWADZKI, Wojciech : Budowa kościoła św. Trójcy w Kwidzynie w świetle korespondencji kościelnej / Wojciech Za-

wadzki // W : Rocznik Elbląski. T. 20 (2006), s. 401-412.

540. ZAWADZKI, Wojciech : Ćwierćwiecze Kapituły Katedralnej Elbląskiej na tle dziejów kapituł w regionie / Wojciech Zawadzki // W : Studia Elbląskie. T. 19 (2018), s. 29-42. - Bibliografia na stronach 41-42. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

541. ZAWADZKI, Wojciech : Dekrety soborów Laterańskiego IV (1215) i Trydenckiego (1545-1563) w perspektywie historyczno-teologicznej / Wojciech Zawadzki // W : Kościół w Polsce : dzieje i kultura. T. 15 (2016), s. 83-95.

542. ZAWADZKI, Wojciech : Duszpasterstwo ewangelickie w więzieniu elbląskim w drugiej połowie XIX wieku / Wojciech Zawadzki // W : Zapiski Historyczne T. 83, z. 2 (2018), s. 85-106. - Bibliografia na stronach 105-106. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

543. ZAWADZKI, Wojciech : 25 lat Diecezji Elbląskiej 1992-2017 / [redakcja Małgorzata Krzyżanowska-Witkowska, Łukasz Wyszomirski ; tekst Paweł Kupsik, Wojciech Zawadzki, Sławomir Nita - tekst o parafii Drulity ; tłumaczenie Barbara Słobodzian - język niemiecki, Barbara Szydłowska - język angielski ; fotografie Łukasz Wyszomirski, Jacek Czudy, Lidia Górecka, Sławomir Lipski, Piotr Miśkiewicz, Sławomir Nita, Piotr Wytrązek]. - Inny tytuł : Diecezja Elbląska : 25 lat ; Dwadzieścia pięć lat Diecezji Elbląskiej 1992-2017. - Bydgoszcz : Wydawnictwo Ikona, [2017]. - 411, [5] stron : fotografie ; 33 cm. - Albumy, książka artystyczna. - Tekst także na wyklejkach. - Tekst równoległy w języku polskim, niemieckim, angielskim.

544. ZAWADZKI, Wojciech : Dokumentacja archiwalna wizyty papieża Jana Pawła II w Elblągu w 1999 roku / Zawadz-

ki Wojciech // W : Studia Elbląskie. T. 12 (2011), s. 507-511.

545. ZAWADZKI, Wojciech : Dzieje klasztoru bernardyńskiego w Kadynach / Wojciech Zawadzki.. Wydanie 2. poprawione i uzupełnione. - Elbląg ; Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2015. - 235, [1] strona : ilustracje, fotografie. - Zawiera katalog książek klasztoru bernardyńskiego w Kadynach w zasobach Biblioteki Elbląskiej. - Bibliografia na stronach 211-217. - Indeks. - Streszczenie niemieckie.

546. ZAWADZKI, Wojciech : Dzieje Niedźwiedzicy na Żuławach Wielkich do 1945 roku / Wojciech Zawadzki. - Elbląg ; Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2014. - 210, [2] strony : ilustracje, fotografie, mapy, portrety ; 21 cm. - Bibliografia na stronach 205-210. - Publikacja współfinansowana przez Stowarzyszenie Bursztynowego Szlaku św. Jakuba. - W aneksie teksty źródłowe w języku łacińskim, niemieckim. - Streszczenie w języku angielskim.

547. ZAWADZKI, Wojciech : Historyczny i ideologiczny kontekst męczeństwa sióstr św. Katarzyny na Warmii w 1945 r. / Wojciech Zawadzki // W : Studia Warmińskie. T. 53 (2016), s. 357-390. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

548. ZAWADZKI, Wojciech : Justyna Dargel (1860-1926) : z dziejów warmińskiej sekty / Wojciech Zawadzki // W : Studia Warmińskie. T. 48 (2011), s. 263-273. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

549. ZAWADZKI, Wojciech : Kapłani diecezji łuckiej w Elblągu po 1945 roku. Wojciech Zawadzki // W : Studia Elbląskie. T. 14 (2013), s. 7-19. - Streszczenie w języku angielskim.

550. ZAWADZKI, Wojciech : Kapituła Katedralna Elbląska : statut, historia, kanonicy / opracował Wojciech Zawadzki. - Elbląg ; Olsztyn : Studio Poligrafii Kompu-

terowej „SQL”, 2016, - 143, [1] strona : faksymilia, portrety ; 25 cm. - Bibliografia przy bibliografiach.

551. ZAWADZKI, Wojciech : Kościół ewangelicko-reformowany w Inspektoracie Górnopruskim i Zachodniopruskim (Elbląska Superintendentura Reformowana) w latach 1781-1817 / Wojciech Zawadzki // W : Gdański Rocznik Ewangelicki. Vol. 13 (2019), s. 57-96. - Bibliografia na stronach 94-96. - Streszczenie w języku angielskim.

552. ZAWADZKI, Wojciech : Kościół ewangelicko-reformowany w Elblągu na przełomie XVIII i XIX wieku / Wojciech Zawadzki. // W : Czasy Nowożytny : periodyk poświęcony dziejom polskim i europejskim od XV do XX wieku. T. 31 (2018), s. 211-228. - Streszczenie w języku angielskim.

553. ZAWADZKI, Wojciech : Mazowszanie w niemieckim protestanckim Elblągu w okresie nowożytnym / Wojciech Zawadzki // W : Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne. R. 26, t. 1 (2019), s. 102-114. - Bibliografia na stronach 113-114. - Streszczenie w języku angielskim.

554. ZAWADZKI, Wojciech : Moralne aspekty chrystianizacji Prus w pierwszej połowie XIII wieku / Wojciech Zawadzki // W : Veritatem revelare : księga pamiątkowa dedykowana ks. dr. hab. Stefanowi Ewertowskiemu, prof. UWM w 40-lecie święceń kapłańskich i 65-lecie urodzin. - Olsztyn, 2017, S. 263-269.

555. ZAWADZKI, Wojciech : Oficjalat pomezkański w latach 1601-1821 / Wojciech Zawadzki // W : Zapiski Historyczne. T. 72, z. 1 (2007), s. 23-52. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

556. ZAWADZKI, Wojciech : Ożenki katolickie jako element ruchu migracyjnego w nowożytnym Elblągu / Wojciech Zawadzki // W : Życie lokalnych społeczności w Prusach Królewskich wpisane w księgi

metrykalne / Zawadzki, Wojciech Red. - Elbląg ; Olsztyn : Warmińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne, 2016. - S. 195-205.

557. Polacy w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1918-1920 / ZAWADZKI, Wojciech (1964-) Red. - Pelplin Wydawnictwo Bernardinum, 2019. - 359, [1] strona : faksymilia, fotografie, ilustracje. - Materiały z konferencji naukowej pt. „Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród”. Polacy w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1918-1920, 14 grudnia 2018 r., Elbląg. - Streszczenia w języku niemieckim przy referatach.

558. ZAWADZKI, Wojciech : Polish biographical monographs of Warmia and Masuria after 1945 : preliminary analysis attempt / Wojciech Zawadzki (Faculty of History and Social Sciences. Cardinal Stefan Wyszyński University Warszawa) / Wojciech Zawadzki // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2018, nr 4, s. 764-783. - Bibliografia na stronach 774-782. - Streszczenie w języku niemieckim, polskim.

559. ZAWADZKI, Wojciech : Polskojęzyczne monografie biograficzne Warmii i Mazur po 1945 roku : próba analizy wstępnej / ks. prof. dr hab. Wojciech Zawadzki // W : Konteksty regionalności : badania interdyscyplinarne, 2019 - S. 234-255.

560. ZAWADZKI, Wojciech : Przeszłość Elbląga w katolickich księgach metrykalnych zapisana / Wojciech Zawadzki // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 19-32. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim. Wersja elektron.: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II 2017].

561. ZAWADZKI, Wojciech : Pseudonuncjusza papieskiego księcia Karola Aleksandra Altieriego wojaże po diecezjach katolickich w Prusach w 1850 r. / Wojciech Zawadzki // W : Studia Elbląskie. T. 20

(2019), s. 73-83 Bibliografia na stronach 82-83. - Streszczenie w językach angielskim, niemieckim.

562. ZAWADZKI, Wojciech : Relacje katolicko-luterańskie w Malborku w XVI-XVII w. / Wojciech Zawadzki // W : Społeczeństwo, historia, sztuka : księga na 30-lecie Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie. - Warszawa : Narodowe Centrum, Kultury : UKSW' 2017 - S. 295-311.

563. ZAWADZKI, Wojciech : Spuścizna archiwalna po ks. infułacie dr Mieczysławie Józefczyku (1928-2019) / ks. prof. dr hab. Wojciech Zawadzki (Wydział Nauk Historycznych UKSW, Warszawa) // W : Studia Elbląskie. T. 21 (2020), s. 467-479.

564. ZAWADZKI, Wojciech : Sylwetka duchowa i społeczna Aleksandry Gabriasiak (1942-1993) / Wojciech Zawadzki // W : Studia Elbląskie. T. 17 (2016), s. 7-31 - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

565. ZAWADZKI, Wojciech : Udział Dominikanów w chrystianizacji Prus do połowy XIII wieku / Wojciech Zawadzki // W : Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2016, nr 3, s. 501-512. - Bibliografia na stronach 511-512. - Streszczenie w języku angielskim, niemieckim.

566. ZAWADZKI, Wojciech : Zakony w Pomezaniu w XVII-XIX wieku / Wojciech Zawadzki. - Elbląg ; Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, 2013. - 383, [1] strona ; 24 cm. - Bibliografia na stronach

345-356. - Indeks. - Publikacja współfinansowana przez Starostwo Powiatowe w Malborku ; Starostwo Powiatowe w Sztumie ; Urząd Miasta Malborka. - W aneksie teksty źródłowe w języku łacińskim, niemieckim. - Streszczenie w języku niemieckim. - Spis treści także w języku niemieckim.

567. ZAWADZKI, Wojciech : Zasoby archiwum parafialnego w Żuławkach na Żuławach Malborskich / Wojciech Zawadzki // W : Rocznik Elbląski. T. 26 (2015), s. 113-123. - Streszczenia w językach angielskim, niemieckim. - Wersja elektron.: ang., niem. <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/53634> [dostęp: 22 II 2017].

568. ZAWADZKI, Wojciech : Zgony powstańców listopadowych na Żuławach i Powiślu 1831-1832 / Wojciech Zawadzki // W : Studia Elbląskie. T. 12 (2011), s. 25-48. - Streszczenie w języku niemieckim.

569. ZAWADZKI, Wojciech : Zgromadzenie sióstr św. Elżbiety na Warmii do 1945 roku / Wojciech Zawadzki // W : W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie w archidiecezji metropolii warmińskiej: księga jubileuszowa księdza arcybiskupa dra Wojciecha Ziemby, metropolity warmińskiego i wielkiego kanclerza Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie : z okazji 50-lecia święceń prezbiteratu i 35-lecia sakry biskupiej. - Olsztyn : Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. 2017. - S. 477-491. - Streszczenie w języku angielskim.

Informacja o autorach tomu 30

Lucyna Szaniawska - mgr geografii, emerytowana starsza dokumentalistka
dyplomowana Biblioteki Narodowej Zakład Zbiorów
Kartograficznych

Witold Rakowski - emerytowany prof. dr hab. Szkoły Głównej Handlowej
w Warszawie, ekonomista, Mazowieckie Towarzystwo
Naukowe

Katarzyna Kurasz - studentka studiów magisterskich z historii, Uniwersytet
Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Andrzej Romanow - prof. dr hab., historyk, emerytowany profesor
Uniwersytetu Szczecińskiego

Radosław Kubus - doktorant Uniwersytetu Gdańskiego, historyk, specjalista
ds. Historii Regionalnej w Bibliotece Elbląskiej

Sebastian Wysokowicz - student Wydziału Historii Uniwersytetu Gdańskiego

Aleksandra Buła - mgr filologii polskiej, pracownik Działu Komunikacji
Społecznej Biblioteki Elbląskiej

Małgorzata Gizińska - historyk, prezes Polskiego Towarzystwa
Numizmatycznego oddział w Gdańsku, emerytowany
pracownik Muzeum Archeologiczno-Historycznego
w Elblągu

Krystyna Greczycho - emerytowany dyrektor Biblioteki Elbląskiej

